

J. Jelínek
B. Sedláček
V. Staněk
V. Styblík

Jazykové rozbory

Praha
Státní
pedagogické
nakladatelství

Doc. dr. Jaroslav Jelínek, CSc., Bohumil Sedláček,
dr. Vladimír Staněk, Vlastimil Styblík.

Na základě prvního vydání zpracovali Jar. Jelínek (část A, oddíl I a IV),
Vl. Styblík (oddíl II) a B. Sedláček (oddíl III).

© Státní pedagogické nakladatelství, 1972

ÚVOD

Vyučovat českému jazyku je práce velmi odpovědná a nesnadná. Avšak ani svědomitá práce nepřináší leckdy plné uspokojení, neboť často zjišťujeme, že žáci mají vědomosti nepevné, že je nedovedou dost hbitě uplatňovat ve vlastní praxi a že ani těm žákům, kteří ovládají předepsané učivo, nejsou vědomosti branou k poznání jazyka a k účelnému využívání jeho prostředků ve vlastní praxi. K překonávání těchto nedostatků zavádějí osnovy¹⁾ českého jazyka *v š e s t r a n n é r o z b o r y j a z y k o v é*. Ukázalo se, že tradiční rozbor slovní (tj. slovnědruhový a tvaroslovný) a větný je značně jednostranným prostředkem, prostředkem, který poznání jazyka redukuje na stránku morfologickou a syntaktickou. Složitost jazykového systému se tím žákovi nepřipustně zkreslovala. Nadto tento jednostranný rozbor zájem žáků o jazyk značně tlumil, jazyková vnímavost se oslabovala. Všestranné rozbor y jazykové umožňují prohloubenější poznání jazyka a zajímavější práci s textem. Na jejich výhody dlouhá léta upozorňoval prof. Vl. Šmilauer a jejich přednosti byly ověřeny v pedagogické praxi.

Prof. Vl. Šmilauer považuje všestranný rozbor jazykový za hlavní cestu k poznání jazyka. „Základní metodou našeho učení je tedy dívání, pozorování, ale ovšem pozorování řízené, promyšleně soustavné. Říkáme mu ve škole rozbor: všestranný rozbor jazykových textů — fonetický, pravopisný, slovotvorný, tvaroslovný, skladební, stylistický — je hlavní cestou k poznání jazyka.²⁾

¹⁾ *Učební osnovy základní devítileté školy — Český jazyk a literatura*, 6.—9. ročník, Praha 1963 [1. vyd. 1960].

²⁾ *Vývoj a obohacování slovní zásoby*, ČJ 7, 1957, 52—67, 1. c. 53—54.

Část A

I. Úkol všestranných rozborů jazykových

1. PROBOUZET ZÁJEM O JAZYK

Pro zlepšení výsledků vyučování má velký význam aktivní účast žáka ve vyučovacím procesu. Aktivní účastí tu rozumíme přímou myšlenkovou účast žáka při pozorování a srovnávání jazykových jevů, tj. žák pozoruje, vyhledává, srovnává, odlišuje, zobecňuje atd. atd. Taková aktivní, činorodá účast na vyučování však předpokládá, že má žák o předmět zájem. Je přirozené, že nám jde především o to, vypěstovat trvalý zájem o jazyk, protože takový zájem má společenskou hodnotu.

Není ovšem snadné v době raketových motorů budit zájem žáka o něco, co je tak samozřejmé jako vzduch — o jazyk. Nadto musí jazykové vyučování vynaložit mnoho úsilí na to, co akad. B. Havránek označuje jako zvládnutí základních potíží jazykové normy. Není toho málo, co musí žák zvládnout — jde především o tvarosloví a pravopis. Dobrý učitel dovede i tu probudit zájem žáka, avšak množství času, kterého je třeba k osvojení tohoto učiva, zájem žáka o jazykové vyučování do značné míry umrtvuje. Všestrannými rozborů, v nichž žák prakticky poznává, jak každý jazykový prostředek je ústrojným článkem uspořádání, jemuž říkáme věta (souvětí), a nezbytným hlubším nebo dalším poučením (o tom dále) můžeme budit opravdový zájem o jazyk a jazykové vyučování. Zájem nelze budit žádnými vnějšími prostředky, nýbrž jen a jen věcí samou, tím, že jazykové prostředky stále hlouběji poznáváme a stále lépe chápeme jejich funkci ve vyjadřování. Věta je skutečnost právě tak všední a nezajímavá, jako je všední např. kapka vody, ale jako drobnohled objevuje v kapce vody podivuhodný svět, tak i rozbor objevuje pro žáka větu jako podivuhodnou organizaci vyjádření. Zájem přináší znalost, znalost opět větší zájem, ten nové znalosti — kruh poznání se stále rozšiřuje, ale neuzavírá — zájem, vyplývající z vědomí potřeby, vystupuje tu jako neustálý agens.

2. NAUČIT ŽÁKY JAZYK POZOROVAT

Je přirozené, že dítě — a ostatně i člověk dospělý — vnímá věci a jevy skutečnosti v jejich celku. Utkvívá mu tak v povědomí

spíše jejich vnější, jevová stránka, avšak neproniká do jejich podstaty a zákonitostí vztahů mezi nimi. K tomu je nutné od prostého vnímání přejít k pozorování, k pozorování řídicímu se určitým postupem. Pozorování se musíme proto učit.

Dovednost pozorovat je dovednost odlišovat a vyčleňovat, srovnávat, přiřazovat, nadřazovat a podřazovat — u v á d ě t v e v z t a h. V jazykovém vyučování to znamená umět jazykovou skutečnost analyzovat; podmínkou toho je jistý postup, metoda. Jazykové rozbory jsou jednou z metod poznávání jazyka, metodou důležitou, ovšem ne jedinou.

3. CHÁPAT JAZYK JAKO ÚSTROJNÝ SYSTÉM

Jazyk je útvar celistvý a jeho systém je velmi složitý. Za systém jazyka ovšem nelze pokládat ustálený pořádek, v němž se jazykové jevy popisují a vykládají v souborných mluvnících.¹⁾ Ve škole se však jazykové jevy nevykládají v tomto „systému“, nýbrž v systému specifickém pro školu — v didaktickém systému. Didaktický systém není zmenšeninou souborné mluvnice, vzniká výběrem podle potřeb společenské praxe se zřetelem k biologicko-psychologickým zvláštnostem žáků a k podmínkám a žák se s ním seznamuje v uspořádání, které přihlíží k jednotě principu cykličnosti a postupnosti v procesu poznávání i k uvedeným již zřetelům. Tím vším se však jazykové jevy osamocují, pojmy se ve vědomí žáka izolují, vzájemné souvislosti mezi jevy ustupují do pozadí, popřípadě se povědomí o nich nevytváří vůbec. Žák sám si z izolovaných poznatků potřebnou syntézu vytvořit nemůže, začasťe si vytváří obraz zkreslující skutečnost — systémovost jazyka nechápe. Není příliš nadsazené tvrzení, že u žáka 8. nebo 9. ročníku je chápání systému jazyka téměř na stejné úrovni jako u žáka 5. ročníku, třebaže počet zvládnutých jazykových jevů je u něho podstatně větší.

¹⁾ Viz B. Havránek, *Poznámky k jazykovému vyučování* (Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze, Praha 1958, str. 156): „Pro každého, kdo je lingvistou, zdá se úplně paradoxní, že se někdy zaměňuje systém mluvnický za ustálený pořádek, jak se probírají mluvnické jevy ve školské mluvnici. Systém mluvnický každého jazyka je jistý celek. Ze stanoviska vědeckého může mluvnice začínat větou stejně dobře jako hláskami. A počínáme-li tvarosloví pravidelně podstatným jménem a končíme-li ohebná slova slovesem, jde o postup ustálený, a nikoli nutný z hlediska systému.“ — „Soustavou jazyka se ovšem nemyslí pouhý ustálený sled jazykových nebo mluvnických jevů v mluvnických příručkách, nýbrž vzájemná spojitost a skloubenost pojmů a jevů v jazyce“ (Alois Jedlička, *Česká jazykověda a otázky jazykového vyučování*, ib., str. 131).

Aby žák pochopil řád jazyka, onu vnitřní souvislost a skloubenost jevů, měl by jazykové jevy poznávat i ve funkční spjatosti s jevy jinými. Stroji ještě nerozumí ten člověk, který zná jednotlivě všechny jeho součástky, ba nezná jej dobře ani ten, kdo jej dovede v jednotlivé součástky rozložit a zase je složit, nýbrž ten, kdo zná jejich funkci v celku, kdo dovede najít závadu při špatném chodu stroje atd. — A podobně — vpravdě je to ještě složitější — je tomu i v jazyce. Ve větě je jazykový prostředek jakoby v průsečíku různých plánů (systémů) jazyka: tvaroslovného, lexikálního, zvukového atd. S nadsázkou lze říci: v každé větě je celá mluvnice. Všestranné rozbory jazykové jsou jedním z nejúčinnějších prostředků k pochopení jazyka jako ústrojně a funkční celosti.

4. UTVRZOVAT A PROHLUBOVAT ZÍSKANÉ VĚDOMOSTI A DOVEDNOSTI

Opakování učiva není jediným úkolem všestranných jazykových rozborů a všestranné jazykové rozbory nejsou jediným prostředkem opakování. Tím ovšem není řečeno, že se všestrannými rozbory učivo neopakuje, avšak opakuje se jaksí celkově, podle příležitostí daných rozbíranou větou, nikoli v pořádku obvyklém v mluvnicích. Ve všestranných rozborech probrané učivo především utvrzujeme. Žádné opakování, utvrzování učiva nemá být pouhou reprodukcí toho, čemu se žák naučil. Má být zpravidla i prohlubováním učiva. Žáci se např. naučí tomu, která věta je hlavní a která věta je vedlejší. Znají poučku, naučili se poznávat věty hlavní a vedlejší ve cvičeních určených k tomu v učebnici. Ale tím není ještě řečeno, že pojmy věta hlavní a vedlejší jsou u žáků již bezpečně fixovány, že dovednost poznávat je v různých případech je již naprosto vypěstována. Každý jednotlivý případ je něčím zvláštním, každý jednotlivý případ má nějaké zvláštní znaky, které mohou žáka mýlit, zavádět. Rozborem a zařazováním, stálým určováním, rozlišováním se učí žák vidět v konkrétním, jedinečném příkladu obecné, podstatné znaky. Jevy jsou mnohotvárné a tato mnohotvárnost je v souhrnu jevů jedinečných. V obecném vidět zvláštní, jedinečné, v jedinečném vidět obecné, to je cesta k prohlubování. Pro utvrzování učiva, pro prohlubování mluvnických pojmů a pro dovednost poznávat je (a zde bychom měli dospět až k automatizaci) je nesmírně důležitá bezprostřední kontrola, sdělování výsledků, neboť „proces učení může probíhat efektivně, jen pokud učící dostává bezprostřední informaci o výsledku každé své akce,

každé odpovědi, a dochází-li přitom k zpevňování úspěšných odpovědí“. Rozpoznání úlohy zpětné vazby (zpětné aferentace) potvrzuje, jak uvádí J. Váňa, empirickou zkušenost i výsledky výzkumů, že se sdělováním výsledků zvyšuje efekt učení. Praxe na sdělování výsledků zapomínává, ale ještě více zapomínává na odůvodňování řešení; není ojedinělé, že se během všestranného rozboru neozve ani jediné proč. Je samozřejmé, že se i tu řídíme povahou jevů a vyspělostí žáků. Určí-li žák 8. ročníku slovo *dům* jako podstatné jméno, není jistě třeba řešení odůvodňovat (ačkoli by to někdy bylo i zajímavé), ale je toho zapotřebí ve 4. nebo 5. ročníku. Zato jistě v 8. r. i na školách II. cyklu užijeme odůvodňování při určení substantiva *koupání* a slovesa *koupat*. Odůvodňováním zpevňujeme u žáků nutné logické pochody, jimiž docházíme k výsledku. K zpevňování a prohlubování docházíme také odlišením od jevů příbuzných — v našem případě rozlišení dvojice *koupání-koupat*, podobně *práce* od *pracovat*, popř. *pracný*, *pracně* atd.

Jiná, bohužel méně příznivá, je situace na školách II. cyklu, Rozbory jsou tu hlavním prostředkem opakování. To vede k tomu, že se při všestranných rozborech soustřeďujeme v jistém období na zopakování určitého okruhu jevů (např. tvarosloví).

5. PŘISPÍVAT K ZLEPŠENÍ VYJADŘOVÁNÍ ŽÁKŮ

Tím, že si při všestranných rozborech všímáme významové stránky slov v konkrétním užití, tedy se zřetelem k účelu sdělení, a funkčního užití rozmanitých jazykových prostředků (např. využití postpozice u adjektivního přívlastku, jmenného vyjádření místo slovesného, využití jednočlenných vět, slov z různých stylových vrstev jazyka atd.), zbystřujeme u žáků smysl pro chápání, jak lze jazykových prostředků využívat k výstižnějšímu vyjadřování se zřetelem k účelu projevu, smysl pro vytříbené vyjadřování. Žáci se učí chápat jazyk a rozumět mu, učí se chápat mluvnici jako užitečný prostředek k zlepšení svého vyjadřování.

6. UPOZORŇOVAT NA JEVY DŮLEŽITÉ PRO JAZYKOVOU PRAXI, AVŠAK V SOUSTAVNÉM VYUČOVÁNÍ NEPROBÍRANÉ, POPŘ. PŘIPRAVOVAT NA PROBÍRÁNÍ VE VYŠŠÍM ROČNÍKU

Jazyková praxe nezbytně vyžaduje, aby žák dostal informaci i o některých jevech, které se v rozvržení učiva v osnovách neobjevují, ačkoli jsou z hlediska praxe důležité, anebo na které je třeba upozornit dříve, než se probírají podle osnov. Např.

osnovy pro ZDŠ — a ovšem ani učebnice — vůbec nepředepisují poučit žáky o přívlastku volném a těsném. Sotva bychom mohli toto učivo označit za základní, za nezbytné, avšak z toho nevyplývá, že na ně vůbec nikdy neupozorníme. V konkrétních případech činí žákům potíže interpunkce rozvitého postponovaného přívlastku, např.: *Automobily jezdící velkou rychlostí se brzy opotřebují. (Automobily, které...) Automobily, jezdící velkou rychlostí, hodí se pro dopravu potravin.* (Automobily jezdí..., a proto...) Stačí kratičké upozornění, po čase je možno též jev opakovat — a žák podstatu pochopí. Nadto samy pojmy jsou užitečné např. pro vyučování angličtině (těsný přívlastek se vyjadřuje vazbou participiální, volný vedlejší větou). Nikde se v učebnicích nemluví o řečnické otázce, a přece na ni můžeme při rozborech (a ovšem i jinde) upozornit; příležitostí k tomu může být buď přímo rozbor řečnické otázky, nebo běžné tázací věty.

Příležitost k takovým poučením nám dávají užité příklady — a někdy si je také právě z tohoto zřetelě vybíráme. Takové příležitostné poučení však nemá překročit rámec krátké informace. Nejsou učivem, a proto je nezkoušíme, a ovšem už vůbec nelze za neznalost rozšiřujícího učiva snižovat známku.

Všestranné rozbory jazykové, takto chápané, jsou jedním z prostředků spojení školy se životem, tj. s živou jazykovou praxí. Jazyka užívá žák vždy komplexně v takové kvalitě, jaká odpovídá jeho věku a individuálním zvláštnostem, nikoli jen podle toho, co se probíralo nebo probírá ve škole. Je nepřirozené, a proto i nesmyslné nutit žáka k vyjadřování v jednoduchých větách, když se dítě vyjadřuje v souvětích (i hypotaktických!) již v době předškolní, a to jen proto, že žáci neovládají ještě interpunkci souvětí. Informace, že mezi větami v souvětí píšeme čárku, jestliže nejsou spojeny spojkou *a*, je sice značně neúplná, ale v značné části případů vyhoví praxi v nižších ročnících. Ne všichni žáci budou tohoto poučení užívat se zdarem, ale budou mít pro praxi již oporu. Ve vyšších třídách se poučení zpřesní a předchodí praxe (zkušenost) jim umožní pochopit učivo lépe.

Všestranné rozbory jazykové poskytují příležitost i k informacím, jejichž cena je — abych tak řekl — kulturní, např. informace o původu jména obce, v níž žáci bydlí (nejde o znalost tvoření místních jmen). Ovšem stále je třeba mít na paměti, že takové informace nemohou a nesmějí být prostředkem rozšiřování učiva, zejména jazykové teorie, nýbrž prostředkem k probouzení zájmu o jazyk z hlediska jazykové praxe, z hlediska spojení školy se životem.

Závěrem lze tedy říci, že úkol všestranných rozborů jazykových v metodickém pojetí je opravdu mnohostranný. Zdaleka jej nelze omezit, jak ostatně z předcházejících vývodů jasně vyplývá, jen na mechanickou analýzu (neprávem se zase rozbor, analýza, podceňuje; je nezbytným krokem na cestě k porozumění a k uvědomělému užívání jazyka). V metodickém pojetí jsou všestranné rozборы důležitým prostředkem k tomu, abychom naučili jen o jazyku, nýbrž skutečně i jazyku.

Ještě je užitečné připomenout, že není úkolem všestranných rozborů konat cvičení pravopisná nebo tzv. cvičení stylizační. Na stylizační cvičení (v širším slova smyslu) pamatují — anebo aspoň měly pamatovat — učebnice v každé lekci. Tím se ovšem nepopírá možnost, že v některých případech mohou být rozборы k takovým cvičením vhodným východiskem.

II. Obsah všestranných rozborů

Všestranný rozbor jazykový zahrnuje v sobě rozbor fonetický, rozbor zvukové stránky slova a věty, rozbor slovnědruhový, tvaroslovný, slovotvorný, lexikální, sémantický, syntaktický, stylistický a pravopisný. Všestranný rozbor je metoda poznávání jazyka, a to je jedna ze základních metod lingvistických. Všestranný rozbor ve škole musí mít ovšem svou vlastní, metodickou podobu, protože jeho úkol není totožný s úkolem rozboru ve vědě. Přesto přese všechno musí rozbor ve škole v základních rysech respektovat metody lingvistické analýzy. Nemůže být proto jeho metodická adaptace náhodná, libovolná.

Ve škole postupuje rozbor od věty ke slovu, sleduje dále význam (obsah) sdělení a prostředky, jimiž je obsah vyjádřen, a všímá si konečně stránky zvukové a pravopisné. Jeví se tedy pro školu jako vhodné toto členění rozboru: 1. rozbor větný (syntaktický), 2. slovní (tj. slovnědruhový a tvaroslovný), 3. slovotvorný, 4. lexikální a sémantický (významový), 5. zvukový (zvuková stránka slova a věty), 6. stylistický, 7. pravopisný.

Školní rozbor nesleduje úplnost rozboru lingvistického, je v podstatě výběrový a dosahuje svého úkolu s citlivou pozorností k věku žáků a k potřebě jejich jazykové praxe. Není proto nutné — a leckdy by to bylo i nevhodné — všechny jednotlivé složky rozboru od sebe přísně oddělovat. Ve školní praxi se jednotlivé složky rozborů velmi často prolínají (o tom viz str. 42—43).

1. ROZBOR VĚTNÝ (SYNTAKTICKÝ)

Úkolem syntaktického rozboru je poznávat stavbu věty (souvětí), její strukturu. Je to tedy rozbor formy, ovšem se zřetelem k vyjadřovanému obsahu. Dříve než uvedeme obsah syntaktického rozboru, připomeneme si důležitou poznámku metodickou: postup rozboru je třeba ustálit, zautomatizovat tak, aby žák mohl konat rozbor sám. Zautomatizovaný postup je nesmírným ulehčením práce pro učitele i pro žáka, umožňuje rychlý postup a zajišťuje dobrý výsledek. Postup syntaktického rozboru je vlastně zároveň

obsahem rozborů, neboť učíme žáka vnímanou jazykovou skutečností analyzovat, rozčleňovat v prvky a nacházet vztahy mezi nimi. Dále je třeba připomenout, že pojetí skladby ve školské praxi se proti předcházejícím obdobím změnilo. Primárním úkolem rozboru je postihnout vztahy mezi větnými členy (větami) a určit prostředky, jimiž jsou tyto vztahy vyjádřeny. Pojmenování větných členů (vět) ustupuje do pozadí. Toto pojetí musí mít svůj odraz i v obsahu syntaktického rozboru.

A. Souvětí

1. V daném souvětí vyhledat určitá slovesa a označit je (např. podtržením).

Při vyhledávání jednotlivých vět v souvětí se osvědčuje, jak potvrzuje zkušenost z praxe, vycházet od určitých sloves. Přitom je třeba dát pozor na věty, v nichž je určité sloveso vypuštěno (*A Krejčířek hned, že to zařídí*) anebo suplováno příslovcem (*Hajdy na kutě!*), na věty jmenné (*Já nic, já muzikant*) a na věty s několikanásobným přísudkem. Rozpaky bývají zejména u větných celků s několika přísudkovými slovesy v slučovacím poměru. Např.: *Žák sedí a píše. Přátelé jedli a pili.* Za samostatné věty pokládáme taková přísudková slovesa, která vyjadřují děje na sobě nezávislé (*stoje a přemýšlí*) a která mohou být proto rozvíta vlastními větnými členy, nikoli týmiž (společnými) větnými členy: *Lidé se s úsměvem po něm ohlížejí a hledí na výstřední jeho pohyby.* Ostatní případy pokládáme za několikanásobné přísudky: *Přátelé jedli a pili.* (Slovesa významem blízká.) — *Víry se kroutily, roztahovaly a spínaly jak články podrchaných řetězů.* (Několikanásobný přísudek je rozvit týmiž větným členem.¹⁾

Přesné rozhraničení je pro školu otázka okrajová a na výsledku řešení tolik nezáleží.²⁾ V rozpacích se raději přikláníme k Trávníčkovu mínění „s výhodou pokládat takový větný člen za souvětí“ (Mluvnice spisovné češtiny II, Praha 1949, 187): *Zaplatil a zpíval si opět.*

2. Postupně vyhledat jednotlivé věty, určit jejich povahu (hlavní, vedlejší).

U vedlejší věty zjistit větu řídící; zjistit spojovací výraz, jímž je věta spojena s jinou anebo připojena k větě předcházející

¹⁾ O několikanásobném přísudku a souvětí viz Šmilauer, *Novočeská skladba*, 2. vyd. Praha 1966, 372. — Literaturu k této otázce uvádí Šmilauer v cit. díle na str. 520 (a 1. vydání Všestranných rozborů jazykových). V časopise Český jazyk o tom psal K. Svoboda (ČJ 6, 1956, 16) a J. Hrbáček, ČJ 8, 1958, 335—343. J. Hrbáček, *Ještě k několikanásobnému přísudku*, SR 35, 1970, 235—239.

²⁾ Tak už *Metodický průvodce k učebnici Český jazyk pro 6.—8. ročník* od J. Jelínka a kol. (Praha 1956, 120) i 1. vyd. Všestranných jazykových rozborů 196, 15.

(u vedlejší věty zjistit, zdali je vztažná nebo spojková). Jednotlivé věty možno označit užívanými značkami, písmeny.

3. (fakultativně) *Označit stavbu souvětí planimetricky* (způsobem ve třídě obvyklým; viz str. 55n.).

4. (fakultativně) *Určit druh souvětí (souřadné, podřadné).¹⁾*

Ve škole — a také v učebnicích — se tradičně rozlišuje souvětí souřadné a podřadné. Avšak toto třídění není tak důležité [ČJ 5, 1955, 224], neboť velmi málo vypovídá o struktuře souvětí. Důležitější je zjistit počet vět hlavních a vedlejších (NS 436). Pojmy souvětí souřadné a podřadné by bylo možno ze školy odstranit [ČJ 13, 1962/63, 42 a tak i NS 436].

5. *Určit vzájemný vztah vět souřadných (hlavních nebo vedlejších) a určit platnost vět vedlejších (podmětná...).*

Důležité je zjistit vztah mezi větami. Mezi souřadnými větami může být poměr (vztah) slučovací, odporovací atd. Obvykle se určuje jen poměr mezi větami hlavními a zapomíná se (nebo pomíjí se), že souřadnými větami mohou být i věty vedlejší a že mezi nimi jsou tytéž vztahy jako mezi větami hlavními. Mezi větami, z nichž jedna je řídící a druhá na ní závislá, je ovšem vztah determinace, podřazenosti. I vztahy koordinační můžeme v schematickém záznamu znázornit značkami (viz str. 59).

Z hlediska jazykové praxe není zvláště důležité určit v každém případě platnost vedlejší věty — a je to i v jednotlivých případech obtížné, ba i sporné (u různých autorů najdeme i různá řešení). Důslednost v určování vede nadto k tomu, že se záměrně vybírají souvětí, v nichž žáci mohou vedlejší věty určit bez potíží. Takový jednostranný výběr ochuzuje, ba deformuje pohled na jazyk.

Poznávání druhů vedlejších vět²⁾

Základní třídění vedlejších vět je na základě jejich větně-členské platnosti, tj. který větný člen své věty řídící zastupují,

¹⁾ Při rozlišení souvětí souřadného a podřadného podle nových učebnic bývají rozpaky, za jaké souvětí označit souvětí typu *Sotva jsem dosedl na křeslo, mihla se dirigentova taktovka a smyčcové pianissimo ovládlo sál.* Vedlejší věta tu závisí na obou větách hlavních (naš příklad: *Sotva* AB, A+B). I tu lze říci, že je celkem nedůležité, zdali takový celek ve shodě s Gebauerem budeme považovat za souvětí podřadné, nebo za souřadné. Právem se o tom naše nejnovější skladby ani nezmiňují.

²⁾ O poznávání vedlejších vět psal K. Svoboda v čl. *Věta vedlejší a poznávací postup* (ČJL 20, 1969/70, 152—158) a o zkušenostech s tímto postupem B. Sedláček v čl. *Poznávání druhů vedlejších vět ve škole* (ČJL 20, 1969/70, 316—322). Způsob uváděný námi se opírá o autorův článek *O poznávání druhů vedlejších vět* (ČJL 21, 1971—1972, 350—358).

tedy ve škole věty podmětové, přísudkové, předmětné, příslovecné, přívlastkové a doplňkové. Další třídění, obvykle u vět příslovečných, se opírá o jejich význam. Protože však významy vyjádřené příslovečnými větami jsou velmi specifikované, lze je stěží všechny zahrnout do skupin uváděných ve škole. Avšak i v jednotlivých druzích vět podle větněčlenské platnosti jsou velmi rozdílné typy. Musíme se proto vzdát naděje, že by žáci ZDŠ — a i žáci II. cyklu — dovedli správně určit druh každé věty vedlejší. Žák má však porozumět principu třídění vedlejších vět podle větněčlenské platnosti a třídění vět příslovečných podle jejich významu.

Druh vedlejší věty určujeme právě tak jako druh větného členu, který zastupují. Při určování rozvíjejících větných členů zjišťujeme: 1. na kterém slově (slovním druhu) větný člen závisí, 2. jak je závislost mluvnicky vyjádřena, 3. význam. A právě tak postupujeme i u vedlejších vět.

Vedlejší věta může záviset buď na podstatném jménu (zájmenu, na skladebním podstatném jménu), nebo na slovesu anebo na slovesu a podstatném jménu zároveň. Závislost větného členu na řídicím slově se vyjadřuje shodou (*černý pátek*), řízeností (*vstřelit branku*) nebo přimykáním (*střílet zblízka*). Řízenost závislého členu (např. předmětu) zjišťujeme pádovými otázkami (nemůžeme se zeptat jinou otázkou) — a právě tak zjišťujeme způsob závislosti předmětné věty na slovese ve větě řídicí. Věta vedlejší nemůže řízenost vyjádřit formálně, ale právě otázka, v níž je předmět substituován pádovou otázkou, ukazuje na implicitní obsazení řízenosti. Přimykání — např. závislost příslovečného určení — zjišťujeme příslovečnými, popř. i pádovými otázkami — a právě tak zjišťujeme způsob závislosti příslovečných vět. Tedy:

Větný člen, jehož závislost na slovese je vyjádřena řízeností (tu zjišťujeme pádovými otázkami), je předmět; vedlejší věta závislá na slovese, na niž se můžeme ptát jen otázkami pádovými (mimo 1. p.), je věta předmětná.

Vedlejší věta závislá na slovese, na niž se můžeme ptát otázkami příslovečnými (popř. vedle toho i pádovými), je věta příslovečná. Atd.

Postupujeme takto:

- (1) Otázkou (jakoukoli) zjistíme, zdali vedlejší věta závisí na a) podstatném jménu, b) na slovesu, c) na slovesu a podstatném jménu zároveň.

Na všechny věty vedlejší se však ptát nemůžeme, např. na nepravé věty vedlejší s *což* (*čehož*) a na navazovací věty anebo vsuvkové s *jak*

aj.: *Pan řidič se na mne usmál, což mi dodalo kuráže. Jak známo, tuleni žijí na severu. Pokud jde o nás, my se spokojíme slámou.* Žáci tyto věty poznávají jako vedlejší podle formy, podle uvozovacího výrazu *což, jak* — a také analogicky.

- (2) Závisí-li vedlejší věta na podstatném jménu (skladebním podstatnému jménu), jde o větu přívlastkovou. Např.:

Mé horoucí přání, aby Štefka vydržela finiš, se nesplnilo.
(Které, jaké přání?)

Sálem se rozlehlo hlasité ach, kterým diváci doprovodili úlevný obdiv na konci produkce. (Které, jaké ach?)

Stanul na místě, odkud bylo ještě Hrádek viděti. (Na kterém místě?)

Věta *odkud bylo...* je přívlastková, neboť závisí na podstatném jménu a omezuje, specifikuje jeho platnost. Kdybychom věty přívlastkové třídili dále podle jejich obsahu (jako příslovečné), nazvali bychom tuto větu přívlastkovou místní (tak např. v mluvnici Gebauerově—Ertlově II, 1926, 97).

- (3) Závisí-li vedlejší věta na slovesu, je buď podmětná, nebo předmětná, anebo příslovečná (nebo: můžeme se na ni zeptat buď jen otázkou pádovou, anebo příslovečnou, popř. příslovečnou i pádovou).

a) Můžeme-li se na ni zeptat je n o m pádovou otázkou, je věta buď podmětná, nebo předmětná, a to:

aa) Ptáme-li se otázkou 1. pádu (*kdo, co*), jde o větu podmětnou:

Že byl jeden hrneček jako druhý, dodávalo Josefově tůňce pěkně spořádaný charakter. (Kdo, co dodávalo...?)

Bylo už docela lhostejno, sedí-li ve vězení nebo jsou-li na svobodě.

Dlouho nám bylo záhadou, kam chodí.

bb) Ptáme-li se otázkou jiného pádu než 1. p., jde o větu předmětnou.

Já vím, nač hrál. (Koho, co vím?)

Ta dvě slova stačila, aby se děti shlukly do hejna.
(Nač stačila?)

Abych jen tak strašil, na to nemám čas.

Celý život jsem se staral, abych měl na stará kolena kam hlavu složit. (Oč jsem se staral?)

V některých případech ovšem není pro žáky tak snadné obojí druh vět snadno rozlišit. Obtíže dělají zejména podmětné věty závislé na řídící větě se slovesem v neosobním tvaru: *Zdálo se mi, že se od hor mračí.* — V Praze

se vědělo, že se něco chystá. Ani užití otázky *kdo, co* nedává žákovi jistotu, protože její užití je v některých větách tohoto typu téměř absurdní; lze se ptát jen *Co se v Praze vědělo?* A zájmenem *co* se ptáme jak na 1. pád, tak i na 4. pád. Při užití obou otázek žák kolísá. Otázka *Kdo, co se v Praze vědělo?* mu nepřipadá o mnoho vhodnější než otázka *Koho, co se v Praze vědělo?* Nadto žáka matou — aniž si je toho vědom — věty typu *V Praze věděli, že se něco chystá* (předmětná); *V Praze všichni věděli, že se něco chystá*.

Je-li v řídící větě podmět vyjádřen (popř. podmět všeobecný nebo nevyjádřený), je věta závislá předmětná. Má-li sloveso řídící věty střední tvar 3. osoby (není tedy neosobní; neosobního tvaru je užito proto, že je podmět vyjádřen větou), jde o větu podmětnou.¹⁾ K. Svoboda²⁾ doporučuje užít otázky ze zájmena *jaký* a podst. jména rodu ženského, např. *věc, myšlenka, událost, skutečnost, práce...*. Např. *Co se v Praze vědělo? Jaká věc se v Praze věděla?* (*Jaká věc* — nominativ, věta je podmětná.) *Co v Praze věděli? Jakou věc v Praze věděli?* (*Jakou věc* — akuzativ, věta je předmětná.¹⁾) Tato substituce zájmena *co* v otázce zájmenem *jaký* ve spojení s podstatným jménem ženského rodu je pomůcka jednoduchá a velmi průkazná a osvědčuje se i v těch případech, kdy není možná substituce vedlejší věty větným členem.

V duchu tohoto výkladu budeme pokládat za podmětnou i větu vedlejší v souvětí *Tehdy se předpokládalo, že každá Američanka je bohatá*. (Viz Šmilauer, Novočeská skladba 1966, 243.)

- b) Můžeme-li se na větu zeptat příslovečnou nebo příslovečnou i pádovou otázkou (příslovcem nebo tvarem tázacího zájmena *kdo, co*), je to věta příslovečná. Věty příslovečné dále dělíme podle významového vztahu k větě řídící. (O tom dále.)

- [4] Závisí-li vedlejší věta na slovese a podstatném jménu (zájmenu) zároveň, jde o větu doplňkovou. Věta doplňková na rozdíl od věty příslovečné nevyjadřuje stálou vlastnost, nýbrž vlastnost za děje přisuzovanou. Ptáme se na ni zpravidla otázkou *jak* nebo *jaký*.

Můj se na nás díval, jak chřadneme. — Dnes tě budu fotografovat, jak sedíš způsobně na zápraží. — Připadám si, jako bych byl z jiného světa. — A v tom už vidí Martina, jak mu jde naproti s úsměvem.

Věty doplňkové žáci matou nejčastěji s větami příslovečnými způsobovými nebo s přívlastkovými. V prvním případě to bývá vlivem uvozovacího *jak*, v druhém vlivem významu (omezuje platnost podstatného jména) a otázky *jaký*. Znakem nevýrazně pocítované závislosti (anebo ne jediné závislosti)

¹⁾ V podstatě tak B. Sedláček, *Poznávání druhů vedlejších vět ve škole*, ČJL 20, 1969/70, l. c. 319.

²⁾ *Věta vedlejší a poznávací postup*, ČJL 20, 1969/70, 152—158, l. c. 156—157.

je, že se v mnoha případech můžeme ptát oběma otázkami, *jak* i *jaký* (otázkou na příslovečné určení i na přívlastek: *Jak, jaký si připadám? Jak se na nás díval, na jaké se na nás díval?* Je možno i užít substituce. Doplnkovou větu lze nahradit adjektivem, nikoli příslovcem. Např.: *Můj se díval na nás chřadnoucí. Připadám si udivený*, nikoli *udiveně*.

Významovým znakem vět doplňkových je, že na rozdíl od vět přívlastkových nevyjadřují stálou vlastnost substantiva, nýbrž vlastnost pozorovanou za děje. V jednotlivých případech však tento významový znak nemusí být pro žáky dost výrazný.

Žák při poznávání doplňkové věty může postupovat takto:

a) Lze užít otázky *jak, jaký*; — b) Věta závisí na slovese a podst. jménu (zájmenu); — c) Vyjadřuje vlastnost přisuzovanou za děje.

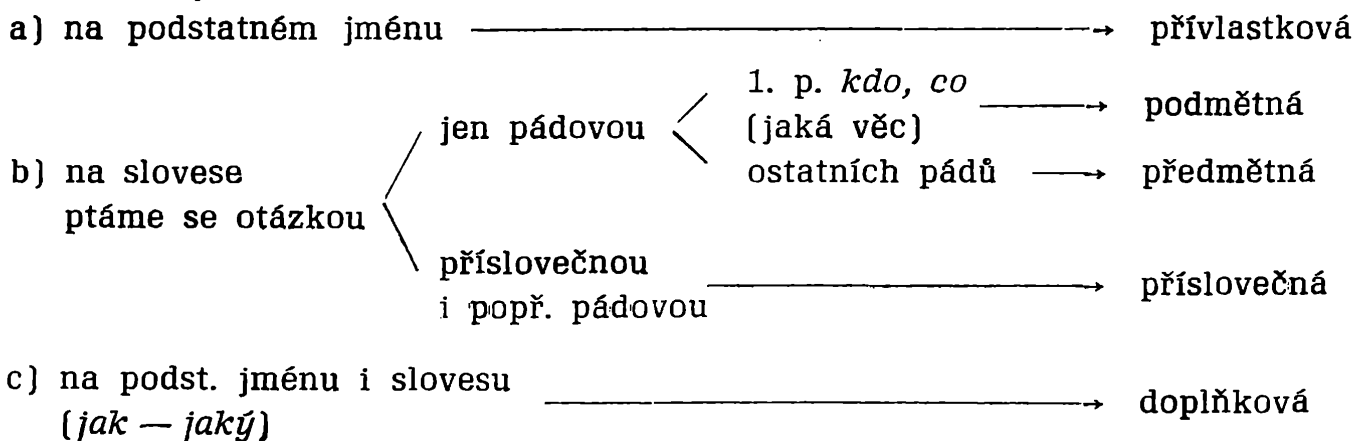
K. Svoboda (v uved. čl. str. 154) upozorňuje, že doplňková věta závisí na slovesech smyslového vnímání a že tedy závisí zároveň nejčastěji na substantivu v předmětu.

S h r n u t í

Při určování druhů vedlejších vět může tedy žák postupovat takto:

1. Otázkou zjistí (ve většině případů), zdali jde o větu vedlejší nebo hlavní.
2. Podle této otázky určí, na kterém slově (slovním druhu) věty řídící věta vedlejší závisí.

3. Vedlejší věta závislá:

P o z n á m k y

[1] Vedlejší věty **p ř í s u d k o v é** se ve škole jen připomínají. Žáci je zaměňují zpravidla za doplňkové. Např.:

Nejsi, nejsi, jak jsi se dělala. — Toť, co se nic nazývá.

Vyjadřují jmennou část přísudku; v řídící větě bývá sponové sloveso.

[2] V třídění vedlejších vět příslovečných se přidržujeme platných učebnic. Pod pojem vět způsobových se zahrnuje řada typů vět, jejichž význam žáci jen nesnadno zahrnují do společné ka-

tegorie. Přesto nemůžeme zavádět nové kategorie (a snad by to nebylo ani na prospěch věci) — můžeme si však v konkrétních případech významových rozdílů všimat, aniž rozmnožujeme termíny.

Při rozboru souvětí *Nohy se pod nim chvěly, že sotva došel ke katedře* (Drda) můžeme s žáky dojít k závěru, že vedlejší věta způsobová vyjadřuje míru děje věty řídící tím, že uvádí, jaký účinek měl děj (*chvěly se*). V souvětí *Život můžeme zkoumat jen tak, že zkoumáme živou hmotu*, vyjadřuje věta způsobová prostředek děje řídící věty.

Podobně jen v konkrétních případech se žák doví, že v souvětí *Pokud jde o nás, my se spokojíme slámou* jde o větu vyjadřující se zřetel em k čemu platí obsah věty řídící, že vedlejší věta v souvětí *Pokud je nám známo, objevili Ameriku již islandští Vikingové kolem r. 1000* vyjadřuje omezení platnosti obsahu věty řídící atd.

(3) a) Věty typu (*Odpověděl obratem,*) což jsme předpokládali jsou věty vedlejší, vztahné. Nevyjadřují však větně žádný větný člen věty řídící, nýbrž vztahují se k obsahu celé řídící věty. Neurčujeme proto jejich větněčlenskou platnost.

b) Podobně vedlejší věty s *kdežto, zatímco* vyjadřují vztah k celé větě řídící (také jako věty s *což* vyjadřují koordinační vztah hypotaxí).

6. Odůvodnit interpunkci v souvětí.

Potom můžeme přistoupit k rozboru jednotlivých vět v souvětí. Je přirozené, že nemůžeme rozbírat všechny věty, zejména jde-li o složené souvětí. K rozboru si vybereme tu větu (nebo věty), která nejvíce vyhovuje našim záměrům. Postup při rozboru věty ze souvětí je samozřejmě týž jako u věty jednoduché. Pozor je třeba dát na věty vztahné: vztahná slova (vztahná zájmena: *kdo(ž), co, který, jaký, či, jenž, jehož, jejíž, jejichž, kdokoli, cokoli...*; vztahné číslovky: *kolikátý, kolikerý, kolikeronásobný*; vztahná příslovce: *kde, odkud, kudy, kam; kdy, odkdy, dokdy; jak, kolik, proč, nač*) jsou větnými členy, spojky nikoli: *Můžete říci, čemu [předmět] máme věřit?*

B. Věta jednoduchá

1. Najít základní skladební dvojici (tj. holý podmět a holý přísudek — východiskem je přísudek) a určit typ věty podle členitosti (dvojčlenná, jednočlenná).

a) Časem se žáci vycvičí tak, že základní skladební dvojici najdou přímo. Toto zautomatizování je výhodné i pro pravopis. Jestliže vyhledání základní skladební dvojice činí žákům ještě obtíže anebo je v dané větě nesnadné, pak hledáme podmět (vychází se od přísudku — určitého slovesa) otázkou *kdo, co*, a to — jak právem doporučuje Vl. Šmilauer — oběma otázkami. Např.:

Rozbujelý bez cloní okna. [Kdo, co cloní okna?] — *Tázavé prázdno uléhalo na silnici* [Kdo, co uléhalo na silnici], *kde dozníval v zatáčce vůz* [Kdo, co dozníval v zatáčce?].

Hledaný člen (podmět) tu substituujeme pádovou otázkou (otázkou na pád, v němž zpravidla je jméno v podmětu). Námitka, že užití obou zájmen je nepřirozené, nepřihlíží k účelu užití obou otázek. Otázky na zjištění pádu, např. *šel do školy* (do koho, čeho?), *celou noc* (koho, co) *pršelo*, nepokládá nikdo za nemožné.

b) Ve větách typu *krev není voda, chyba je chyba, umyvadlo už není umyvadlo* [když na něm stojí mašinka na líc] (dvě jména v nominativu) musíme zjistit, které jméno je součástí přísudku (přísudkové jméno). Přísudkové jméno lze říci v instrumentálu: *krev není „vodou“*, *chyba je „chybou“*, *umyvadlo už není „umyvadlem“*...¹⁾

c) Z poučení, že v jednočlenné větě je jeden základní větný člen, dedukují žáci někdy nesprávně, že je to buď podmět, nebo přísudek. Podstatný rozdíl mezi větou dvojčlennou a jednočlennou je v tom, že ve větě dvojčlenné došlo k predikaci — k rozlišení na podmět a přísudek (*padá sníh*). V jednočlenné větě však k takovému rozlišení nedochází (*sněží*), a proto tam nemůže být ani podmět, ani přísudek — je tam jeden (jednotný) základní větný člen a ten tedy není ani podmětem, ani přísudkem. Na tomto základním členu (vyjádřeném slovesem, substantivem, adjektivem, adverbiem nebo infinitivem) pak závisí rozvíjející větné členy.

2. *Určit, jaké jsou základní větné členy (holé — rozvité — několikanásobné).*

3. *Určit, kterými rozvíjejícími větnými členy (holými, rozvitými nebo několikanásobnými) je rozvito jméno v podmětu a přísudkové sloveso.* (Tuto fázi rozboru spojujeme obvykle s grafickým znázorněním; viz 4.)

V této etapě nejde o pojmenování rozvíjejících větných členů, nýbrž jde především o pochopení stavby věty, tj. o zjištění jednotlivých větných členů a jejich vzájemného vztahu. Proto také obvykle označujeme stavbu věty dříve, než větné členy pojmenováváme.

¹⁾ Podrobněji v odpovědi Vl. Styblíka, *Rozlišení podmětu a jmenného přísudku*, ČJL 20, 1969/70, 185—186.

Zcela právem k zjištění větných členů užíváme otázek. Otázkou tu zjišťujeme závislost větného členu na řídícím členu (závislost mluvnickou i významovou, neboť závislý člen závisí na řídícím členu mluvnicky i významově). Tázací slovo v otázce nahrazuje (substituuje) závislý člen: *Slyším kosa. Koho slyším?* (Viz Svoboda, Metodika 95 n.)

4. *Znázornit větnou stavbu* není vždy nutné. Na počátku je znázornění častější, potom stačí vyznačit jen stavbu větného členu značně rozvitého, se složitou strukturou. Např. *Celý svět byl překvapen zprávou o vypuštění kosmické lodi s prvním člověkem na palubě* (velmi složitě rozvitě příslovečné určení). Tohoto druhého způsobu užíváme zejména při rozboru rozsáhlejších vět, abychom se technickým provedením nezdržovali.

5. *Určit druh rozvíjejících větných členů.*

Pojmenovávání rozvíjejících větných členů se v školní praxi často přeceňuje na újmu určení větných vztahů, jimiž se vytvářejí skladební dvojice. Není nutné určovat druh všech rozvíjejících větných členů a zejména nelze trvat na tom, že žáci musí sami určit každý větný člen; v mnoha případech mohou žáci určit větný člen jen s pomocí učitele. Obtížnost určení druhu větného členu v některé větě vede k tomu, že se k rozboru vybírají věty schematické, chudé ve své stavbě. Zejména v nižších ročnících můžeme zcela dobře zjišťovat stavbu věty, aniž větné členy pojmenováváme.

Není úkolem této publikace podat metodiku výkladu o rozvíjejících větných členech.¹⁾

Zde stačí připomenout, že je třeba při určování rozvíjejících členů zachovávat ustálený postup (algoritmus). Učebnice se přidržují tohoto postupu:

(1) Určit slovní druh, jímž je vyjádřen řídící člen: podstatné jméno, přídavné jméno, sloveso, příslovce.

(2) a) Je-li řídícím členem podstatné jméno, je závislý člen přívlastek (doplněk závisí na podstatném jménu a slovesu, rozvíjí podstatné jméno prostřednictvím slovesa, nikoli přímo jako přívlastek).

Příslovce vztahující se k substantivům se nestávají větnými členy, nýbrž mají povahu částic: Prvním moderním novinářem byl *teprve Havlíček*. Úrazů přibývá *zejména v neděli*. Už *staří Čechové ...*, právě *zápas ...*

b) Je-li řídícím členem příslovce, je závislý člen příslovečné určení.

¹⁾ Existuje tu již bohatá literatura. Z ní — vedle článků v časopise *Český jazyk a literatura* — upozorňujeme na *Metodiku vyučování českému jazyku a slohu* od K. Svobody (SNP 1970, 2. vyd.) a *Metodiku vyučování českému jazyku a slohu* (v 6.—9. r. ZDŠ) od P. Hausera a kol. (1967, 2. vyd.).

c) Je-li řídicím členem sloveso nebo přídavné jméno, je závislý člen buď předmět (závislost je mluvnický vyjádřená řízeností), nebo příslovečné určení (závislost není vyjádřena ani shodou, ani řízeností; někdy se toto mluvnické „nevyměření“ závislosti označuje s výhodou termínem *přímýkání*).

Protože pád předmětu je řízen (dán) řídicím členem, můžeme se na něj ptát jen a jen pádovou otázkou (pádová otázka v otázce nahrazuje, substituuje předmět), nikoli tázacím příslovcem.

Pád jména v příslovečném určení je dán jeho významem, nikoli řídicím členem. Příslovečné určení vyjadřuje nějakou průvodní okolnost (místní, časovou, způsobovou, příčinnou), a proto se na ně můžeme ptát tázacími příslovci (*kde, kdy, jak, proč...*). Je-li příslovečné určení vyjádřeno jménem, můžeme se ptát i pádovými otázkami (*Chlapec vklouzl do postele. — Kam — do čeho vklouzl chlapec?*).¹⁾

Je tedy možnost zeptat se na člen závislý na slovese nebo adjektivu jen pádovou otázkou a nemožnost zeptat se příslovečnou otázkou kritériem pro určení předmětového vztahu (mluvnický vyjádřený řízeností a významově vyjadřujícího nutné doplnění). Kde lze užít otázek příslovečných, popř. i pádových (tedy obojích), jde o vztah příslovečný.

Výjimku činí příslovečné určení *původce děje* (ve škole se bohužel neprobírá): *Orchestr byl řízen zahraničním dirigentem.* [Kým?] — *Zraněný byl ošetřen lékařem.* [Kým?] — Podobně i u příslovečného určení *původu* (látky): *Jáhly se vyrábějí z prosa.* [Z čeho?] — *Rozinky se suší z vinných hroznů.* [Z čeho?] Lze se ptát jen pádovou otázkou.

(3) U doplňku jde o dvojí závislost (např. na podstatném jménu v podmětu a na určitém slovese).

(V praxi ovšem často etapy 3—5 splývají v etapu jednu. To je v konkrétní praxi správné, ale nelze to konat tak, aby pojmenovávání rozvíjejících vět-ných členů zatlačilo do pozadí poznání stavby věty.)

6. *Určit druh věty podle obsahu (podle postoje mluvčího).*

2. ROZBOR SLOVNÍ A TVAROSLOVNÝ

Do slovního rozboru²⁾ zahrnujeme rozbor slovnědruhový a rozbor tvaroslovný.

Rozbor slovnědruhový se podle osnov koná již od 3. ročníku. Jestliže se bude toto ustanovení osnov zachovávat, lze předpokládat, že se v několika letech výsledky v určování slovních druhů podstatně zlepší.

¹⁾ O tom viz K. Svoboda, *Metodika vyučování českému jazyku a slohu* (1965), str. 98—99, 102—103.

²⁾ Termín slovní rozbor je vlastně jen tradiční termín školský. Protože je to termín pro vyučování užitečný, přidržujeme se ho nadále.

Je si třeba uvědomit, že slovnědruhový rozbor není pro žáky vždy tak snadný, jak se předpokládá.¹⁾ Valnou většinu slov zařazují žáci ke slovním druhům zcela bezpečně, avšak u některých se mohou ocitnout v rozpacích.²⁾ Tak ve větě *Pane, to to frčí!* může být žák na rozpacích, zdali jde o substantivum nebo citoslovce (substituce synonymním *panečku* vede k správnému určení za citoslovce), u slova *žádný* může být žák na rozpacích, jde-li o zájmeno, přídavné jméno nebo dokonce číslovku, u slova *nic* se objevuje často zařazení k číslovkám. Problematiku slov typu *několikrát* vystihuje označení adverbialní číslovka. Číslovka nebo adverbium?

Základní potíží je v tom, že slovní druhy rozlišujeme podle tří hledisek: lexikálního, morfologického a syntaktického. Tato hlediska se však neuplatňují u všech slovních druhů stejnou měrou. Číslovka *sto* je z hlediska tvaroslovného substantivum, ale hledisko významové zařazuje slovo *sto* k číslovkám. Nelze proto určení slova *sto* za podstatné jméno pokládat za stejnou chybu jako např. chybné určení slova *pět*. Nesnadné je někdy pro žáky rozlišit, kdy je totéž slovo příslovcem a kdy spojkou, např. *jak, jako, kdy* aj.: *Jak se máte? — Jak je to dávno!* (příslovce) — *Závodník cítil, jak ho síly opouštějí. Jak světla zhasla, ozvala se předehra.* (spojka)

Ani rozlišení spojek a částic (popř. adverbii a částic) není pro žáky bez problémů. Jejich syntaktická funkce (uvozovací) je těsně spojuje; částice uvozují samostatné věty, ale nepřipojují je k jiným větám (*ať, nechť, kéž, což, pak ...*). Ve spojeních *zpívá a hraje; přijde, a rád* je slovo *a* spojkou, ale ve větách *A Praha nic? A co se sem všichni hrnete!* je slovo *a* částicí.

Slečna je milá, ale jen (pouze, toliko) na pohled. (*jen* — příslovce) — *Jen (sotvaže) paty vytáhne, je doma boží dopuštění.* (spojka) — *Jen se opovaž!* (částice)

Není tedy slovnědruhový rozbor pro žáky (a ani pro učícího) bez problémů. V nižších třídách je jistě nutné cvičit určení především případů zcela jasných a jednoznačných. Avšak ve vyšších třídách můžeme určení běžných případů většinou vynechat

¹⁾ Upozorňuji zde na čl. VI. Styblíka, *Jak žáci v 8. p. ročníku poznávají na počátku školního roku slovní druhy* [ČJ 5, 1955, 61—69], v němž osvětluje příčiny chybných určení slov.

²⁾ O slovních druzích *Česká mluvnice* od B. Havránka a Al. Jedličky (1970), § 48. — B. Havránek, *Řadění slovních druhů v mluvnici*, Sborník VŠP v Praze, Jazyk a literatura II, 1960, 465 n. — Př. Hauser, *O některých zájmenech a číslovkách*, ČJL 19, 1968/69, č. 10.

a věnovat se případům méně jasným. Jestliže se příručky používané ve škole v určení některých slov neshodují, řídíme se Slovníkem spisovného jazyka českého. Tam popř. najdeme i vhodné příklady.

U **jmen** určujeme druh, jmenné kategorie a typ skloňování.

a) **Druh**: podstatné jméno obecné, vlastní..., přídavné jméno přivlastňovací..., zájmeno osobní..., číslovka určitá základní...

b) **Jmenné kategorie**: rod, číslo, pád.¹⁾

Rod: Rod je kategorie mluvnická a jen u některých jmen označujících osoby nebo zvířata se shoduje s rodem přirozeným. Jen zakončení nám vysvětluje, proč je subst. *stůl* (stolu) maskulinum, *židle* femininum, *křeslo* neutrum. Kategorie životnosti se mluvnicky — rozdílnými tvary — projevuje jen v mužském rodě (jména vzoru *pán*, *muž* mají např. též tvar v genitivu a akuzativu sg., jména vzoru *hrad*, *stroj* v nom. a akuz. sg., vzory *pán—muž* a *hrad—stroj* mají rozdílné tvary v nom. pl. atd.), nikoli však v rodě ženském a středním (podst. jm. *žena* má tytéž tvary jako podst. jm. *tráva*, *město* jako *koťátko*).

Rozlišujeme proto mužský rod životný, mužský rod neživotný, ženský rod a střední rod. Pro rozlišení rodu jsou rozhodující znaky mluvnické. Proto například za životná maskulina je nutné označovat nejen substantiva jako *letec*, *lev*, ale i *sněhulák* (2. p. sg. = 4. p. sg., 1. p. pl. živ. konc. -i), za neživotná maskulina nejen substantiva jako *strom*, *talíř*, ale i *dav*, *zástup*, *hmyz* (1. p. sg. = 4. p. sg., neživot. konc. -y v 1. p. pl.). (ČM § 57) A nelze také jména jako *sněhulák*, *panák*, *hmyz* označovat za výjimky.

Číslo. Obvykle mají substantiva dvojí číslo, avšak u žáků převládá představa, že dvojí číslo má každé substantivum. Některá

¹⁾ Toto pořadí se ustálilo v metodické praxi z postupného probírání jednotlivých kategorií (v nižších třídách se žáci učí nejdříve rozlišovat rod, číslo, nakonec pád). Je pravda, že pořadí pád, číslo, rod je logičtější (z členství ve větě vyplývá pád, rod je vázán na slovo samo); měnit však ve vyšších třídách postupně vytvářené a zautomatizované pořadí kategorií bez nutné potřeby by nebylo užitečné. Tím však není řečeno, že by dnešní praxi nebylo prospěšné změnit vůbec, např. při změně norem (osnov a učebnic). Změna pořadí by měla i výhody metodické. Při určování rodu jmen v množném čísle si žák, zejména v nižších třídách, musí uvědomit, že je to tvar množného čísla, a hledá tvar jednotného čísla; uvědomuje si tedy číslo dříve než rod. Určuje-li však žák pád jména, činí tak často na pozadí tvaru 1. p. sg., i když si to neuvědomuje. A to je výhodné pro určení dalších kategorií. (Na potřebu změnit dosavadní sled kategorií upozornil již před lety Vl. Šmilauer.)

substantiva však mají jen tvary singuláru, např. *upřímnost, bdění*, (vlastnosti, děje); *uhlí, hmyz, plátno* (hromadná a látková), jiná zase jen tvary plurálu, jako *narozeniny, kamna*. Dvojné číslo v nové češtině neexistuje; máme jen u některých jmen dvojné tvary, které ovšem vyjadřují číslo množné. (ČM § 59, 60.) Nelze tedy trpět, aby žáci tvary *kamení, dobytek* určovali jako množné (anebo dokonce jejich správné určení „opravovat“).

Pád. Správné určení pádu není vždy pro žáky, zejména v nižších ročnících, tak snadné; svědčí o tom mnoho chyb i ve vyšších ročnících. Příčina je jednak věcná, jednak metodická. V počátcích žáci často zaměňují pojmy tvar slova a pád a neuvědomují si, že téhož tvaru využívá jazyk často k vyjádření různých pádů. K správnému určení pádů je nutné, aby se žák uměl ptát pádovými otázkami, tj. umět najít slovo, jímž je pád jiného slova dán.¹⁾ (ČM § 61—64.)

c) **Typ skloňování.** Určí se zařazením ke vzoru. (ČM § 65.) Žák by měl vědět, že „vzor“ není jen kategorie, že není prostředkem k vyjádření mluvnického významu, nýbrž že je to jméno vybrané za představitele jistého typu skloňování.

Podobně postupujeme při slovním rozboru i u ostatních jmen: u přídavných jmen (ČM § 95), u zájmen (ČM § 104) a číslovek (ČM § 112). Jsou tu však jisté odlišnosti a je třeba na ně pamatovat. Např. jen některá zájmena mohou vyjádřit trojí rod (bezrodá *já, ty* ... rod nevyjadřují), zájmena *kdo, co, každý* vyjadřují jen jednotné číslo, některé číslovky jsou tvarem adverbia (*dva-krát*) aj.

U **sloves** určujeme jednak mluvnické kategorie, jednak typ časování, tedy:

- a) **o s o b u a č í s l o** (v nich je shoda s podmětem). (ČM § 129, 130.) Pozor na slovesa neosobní, která nevyjadřují osobu (*prší*), a na slovesa, jichž je užito v neosobním tvaru: *Mrzlo. Jde se domů*.
- b) **č a s, z p ů s o b, s l o v e s n ý r o d** (ČM § 131—133; 134; 124 n.).

V některých větách přezens nevyjadřuje přítomnost nebo budoucnost, nýbrž děj probíhající mimo časy (mimočasovost): *Komu se nelení, tomu se zelení. Skřivánci se vracejí brzy na jaře. Dvakrát tři je šest.*

Leckde se ve škole ještě objevuje způsob „tázací“, ačkoli neexistuje; nemáme zvláštní formu slovesnou pro věty tázací.

¹⁾ Viz i M. Čechová, *Poznávání pádů substantiv u žáků ZDŠ a SVVŠ*, ČJL 20, 1969/70, 118—131.

Někdy se některého tvaru slovesného užije k vyjádření významu, který se zpravidla vyjadřuje tvarem jiným: *Zítřka malujeme. Mlčíš!* (Rozkazovací způsob vyjádřený prezentem.) *Mluvte nahoru dolů, nic nesvedete.* (Podmiňovací způsob vyjádřený imperativem.) *Měl by to vědět.* (Kondicionál tu vyjadřuje děj jistý, vyjadřovaný obvykle tvarem způsobu oznamovacího: *má to vědět*; oznamovací věta.)

c) vid {ČM 119 n.}.

Ve škole rozlišujeme jen slovesa dokonavá a nedokonavá. Pro žáky snadno pochopitelným znakem pro rozlišení vidu je ta okolnost, že dokonavá slovesa vyjadřují přítomnými tvary budoucnost.

U několika sloves, např. *ponesu, poteče, půjdu*, se předponou *po-* tvoří tvar vyjadřující budoucnost. Jsou to slovesa nedokonavá, nikoli předponová slovesa dokonavá (není „ponést, potéci, pojití“ ve významu *jíti*). (ČM § 131, 2.)

d) třídu a vzor.

U infinitivu ovšem mohou žáci určit jen rod a vid, popř. třídu a vzor.

3. ROZBOR SLOVOTVORNÝ

a) Slovotvorný rozbor¹⁾ se objevuje ve všestranných rozborech jazykových poměrně méně často, ba i řídce, ačkoli je důležitý nejen pro pochopení, jak bylo slovo utvořeno, ale i pro pochopení jeho významu a pro pravopis. Tak např. ve slově *zájezdní* (na otázku, jak bylo slovo utvořeno) žáci obvykle určí slovní základ odělením předpony *zá-* a přípony *-ní*. U žáků se vytváří nesprávný dojem, že slovo *zájezdní* bylo utvořeno ze slovního základu *jezd-* předponou *zá-* a příponou *-ní*, že se slova tvoří vůbec připojováním přípon a předpon ke slovním základům. Tento postup ztěžuje nadto pochopit významovou souvislost slova, jež bylo

¹⁾ K tomuto tématu je již bohatá literatura: Vl. Šmilauer, *Tvoření slov, Hovory o českém jazyce*, Praha 1940, 103—124 [3. vyd. První hovory o českém jazyce, Praha 1946, 121—151]; Př. Hauser, *O slovní zásobě a tvoření slov v 6.—9. r. ZDŠ*, Praha 1966; Př. Hauser, *K obsahu a pojetí učiva o tvoření slov*, ČJL 19, 1968/69, 8—13; V. Betáková, *Vyučování tvorenia slov*, Bratislava 1969; Vl. Styblík, *K probírání učiva o tvoření slov*, ČJL 20, 1969/70, 200—207; k tomu ovšem i K. Svoboda, *Metodika vyučování českému jazyku a slohu* [na školách 2. cyklu], 2. vyd. 1970; Př. Hauser a kol., *Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6.—9. roč. ZDŠ*, 2. vyd. Praha 1967.

východiskem tvoření {zájezd}, se slovem odvozeným. Povědomí o významové souvislosti slov odvozených se slovy základovými se oslabuje, takže si žák tuto souvislost namnoze ani neuvědomuje. To dokazuje např. i častá chyba ve slově *líbil* {-y-}, protože je žáci spojují se slovem *byl*: „lí-był“. ¹⁾ Slovo tvorný rozbor se zaměřuje za rozbor stavby slova {rozbor morfematický}. I když v praxi je někdy nesnadné a dokonce nevhodné oba postupy přísně oddělovat, je třeba je rozlišovat.

Z hlediska utvoření slova můžeme rozlišovat rozbor slovo tvorný, morfematický a etymologický.

Slovo tvorný m rozbořem zjišťujeme, z kterého slova je dané slovo utvořeno — zjišťujeme slovo základové a slovo tvorné prostředky {kterými prostředky bylo slovo utvořeno):

sázka ← *sázet* {-ka} {ze základového slova *sáz(et)* příponou -ka}

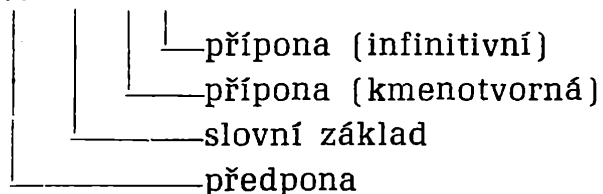
výkop ← *vykopat* {bez přípony} ← *kopat* {vy-}

podvečerní ← *podvečer* {-ní} ← *večer* {pod-}

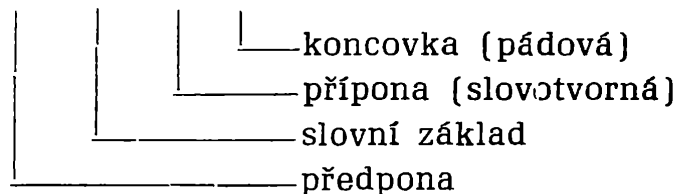
umývat ← *umýt* {-va} ← *mýt* {u-}

Morfematickým rozbořem zjišťujeme stavbu slova, tj. zjišťujeme všechny nejmenší stavební prvky {dále nedělitelné}, které jsou ještě nositeli nějakého významu {lexikálního nebo gramatického): zjišťujeme morfémy. Např.:

do-let-ě-t

pře-hrad-n-ích

Morfematický rozbor ovšem neukazuje, jak bylo slovo utvořeno. Slovo *přehradní* nebylo utvořeno ze slovního základu předponou *pře-* a příponou *-ní*, nýbrž: *přehradní* ← *přehrada* ← *přehradit* ← *hradit*.

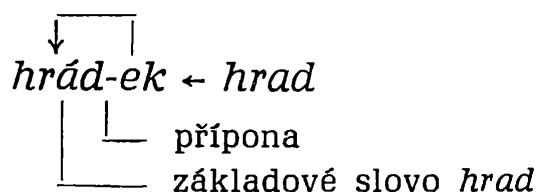
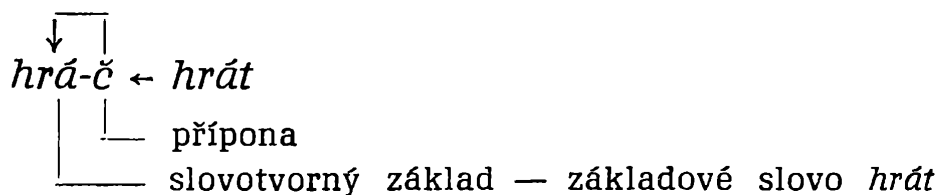
Rozbor etymologický zjišťuje původní podobu a význam slova a jeho příbuznost se slovy jinými. Etymologický rozbor

¹⁾ Ojedinele zjišťujeme, že žák chápe příbuznost slov jen jako vztah významový; např. žák pokládal za příbuzná slova *hlava* a *lebka*.

může konat jen ten, kdo má jisté jazykové vzdělání.¹⁾ Nemohou jej proto konat ani žáci na 2. cyklu.

Tím se však etymologický rozbor ze školy zcela nevylučuje. Učitel může v jednotlivých případech upozornit na některé etymologické souvislosti jednak pro zpestření a vzbuzení zájmu, jednak pro pochopení příbuznosti, správné podoby tvaru, výslovnosti ap. Zaráží např., že ani žáci 2. cyklu většinou neznají původ jména místa, v němž bydlí.

b) Pro porozumění tvoření slov je nejdůležitější rozbor slovo-
tvorný. Slovo-
tvorná analýza je vždy dvou-
čle-
nná: zjišťu-
jeme východisko utvoření nového slova (slovo základové, popř. slovo-
tvorný základ) a slovo-
tvorné prostředky (formanty — přípony, předpony, hláskové alternace...). Jde tu o syntagmatický vztah určovaného a určujícího:

Někdy východiskem tvoření není celé slovo základové, nýbrž jen jeho část; lze ji nazývat slovo-
tvorný základ: *pros(it)-prosba*, *drb(at)-drbna*.

V jednotlivých případech (popř. slovo-
tvorných typech) je zjiš-
tění slovo-
tvorné přípony nesnadné, nesnadné je někdy určit i směr tvoření.

Některá odvozená slova naše jazykové povědomí již jako odvozená ne-
chápe, např. *kobyla* {-yla}, *motyka* {-yka}, *ostrý* {-rý}, *obléci* {ob-vléci}, *opona* {k *pnouti*}, a jejich odvozenost může zjistit etymologickým rozbo-
rem jen člověk s jazykovědným vzděláním. Taková slova pokládáme za základní a dále je nerozbíráme. To se může týkat i slov jako *pobuda* {k *pobýti*; člověk, který chvíli pobude}, u nichž je pro žáky nesnadné, ba i nemožné určit slovo

1) Prameny: V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a sloven-
ského*, Praha 1957 (2. vyd. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968);
J. Holub—F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952;
J. Holub—St. Lyer, *Stručný etymologický slovník jazyka českého* (se zvláš-
tním zřetelem k slovům kulturním a cizím), Praha 1967.

základové. Vůbec je třeba počínat si obezřetně; hledání je pro žáky užitečné, nikoli však tápání.

Někde není jazykové povědomí shodné s etymologií. Např. slovo *zahradník* cítíme jako slovo odvozené od *zahrada* příponou *-ník*, ačkoli etymologicky jde o přípony dvě, *-n-* a *-ík* [*zahradník* — *zahradní* — *zahrada*]. Uplatňujeme tedy v slovotvorném rozboru především synchronní přístup, nikoli diachronní.

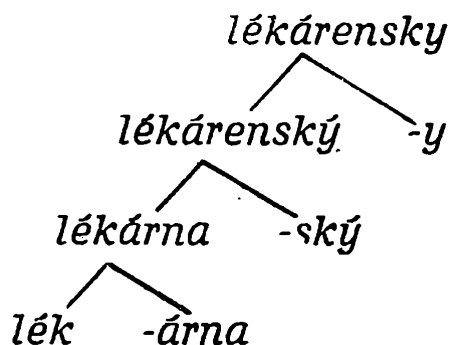
Leckdy se žáci neobejdou bez pomoci učitele. Tak bez poučení sotva žáci uvedou, že slovo *lov* je od *lovit*, *skok* od *skočit*, *lež* — *lhát*, *žeň* — *žnout* (*žít*), *snaha* — *snažit se*, *sláva* — *slavit*, *jízda* — *jezdit* aj.¹⁾

Bez upozornění a pomoci by žáci sotva určili způsob tvoření slov jako *podhůří*, *poříčí*, *nárameník*, *nábřeží*, tvořených současně předponami a příponami (východiskem tvoření jsou většinou předložkové výrazy — *pod horami*, *na břehu*...).

Někdy místo slova základového hledáme jen slova příbuzná.

Jde-li o slovo složené, jsou východiskem tvoření zpravidla dvě slova základová [*cukrovar* — *cukr*, *vařit*]. Avšak slova *cukrovarský*, *cukrovarní*, *cukrovarnický*, *cukrovarník* jsou slova odvozená: *cukrovar* → *cukrovarský*, *cukrovar* → *cukrovarní*...

c) Slovo *lékárensky* je odvozeno ze základového slova *lékárenský*. To je odvozeno ze základového slova *lékárna* — slovotvornou analýzu můžeme opakovat, až dojdeme ke slovu základnímu [kořenovému]²⁾³⁾:

¹⁾ V těchto případech se mluví o nulové příponě (*skok-Ø*, *lov-Ø*). O oprávněnosti tohoto termínu má M. Dokulil pochybnosti [*Tvoření slov v češtině* 1, Praha 1962, str. 153 n.]. Vl. Šmilauer v *Novočeském tvoření slov* 1971 na str. 12 hovoří o tvoření bez přípony.

²⁾ V této práci užíváme těchto termínů: slovo základové, slovotvorný základ, slovo základní (kořenové), slovní základ. Př. Hauser (uv. článek v ČJL 19, 1968/69, č. 10) má pravdu v tom, že je nebezpečí, zdali žáci nebudou termíny zaměňovat; navrhuje proto terminologii novou. Této otázky se také dotýká L. Klimeš v posudku Hauserovy práce *O slovní zásobě a tvoření slov*, Praha 1966 [v ČJL 17, 1966/67, 237]. Nejde nám zde o posouzení vhodnosti

Dospíváme tak k řadě slov spjatých navzájem slovotvornou závislostí a uspořádaných geneticky. Tento „řetězový postup“,¹⁾ uvedený do naší metodiky Vl. Šmilauerem, je podle V. Betákové vhodný až ve vyšších ročnících (ib.).

Nepochybně je správné omezovat se v počátcích jen na zjištění, jak bylo utvořeno dané slovo (zjistit slovo základové a slovotvorné prostředky). Záleží na užitých slovech: vedle slov, jejichž způsob utvoření je zcela jasný (*brankář*), je řada slov s různou mírou obtížnosti (*nádraží, pokoj, život, okno*). U slov jako *pokoj, život* se spokojujeme jen uvedením slov příbuzných. Slova jako *okno* jsou pro nás slova základní (kořenová).

d) Pro slovotvorný rozbor je dobře navyknout žáky užívat ustáleného postupu, který vypracoval prof. Vl. Šmilauer (v cit. práci). Užili jsme ho, i když upraveného, ve Všestranných rozborech jazykových, a užíváme ho i zde; užil ho také Př. Hauser (O slovní zásobě a tvoření slov 66) a V. Betáková (cit. práce 36, 37). Na rozdíl od první naší publikace se přikláníme k názoru V. Betákové, že v počáteční fázi je prospěšné oddělit od sebe postup slovotvorný a morfematický; kombinovat je možné oba rozborů v další fázi.

jejich návrhů, dobře promyšlených. Bylo by je možno, pokud se shodneme na optimálním řešení, zavést v nových učebnicích. V naší práci jsme vyšli od termínu slovní základ (kořen), protože s ním pracují naše učebnice a je tedy vžitý. Slovo, které není, anebo z dnešního hlediska není odvozeno od jiného slova, u něhož můžeme zjišťovat jen slovní základ, je slovo základní (kořenové). Slovo, které je východiskem k tvoření dalšího slova, tedy slovo fundující, je slovo základové (Vl. Šmilauer v Novočeském tvoření slov 1971, str. 10: základní slovo [výraz]).

Slovo základové se jako celek stává součástí nového (odvozeného) slova vždy při předponovém tvoření (*soudit — přisoudit, starý — prastarý*), avšak při odvozování příponami se stává součástí nového slova často jen část základového slova (*soudit — sudba, sudič; orat — oráč*). Proto užíváme ještě termínu slovotvorný základ. Slovotvorným základem může být celé slovo základové anebo jeho část.

Protože termíny slovo základové a slovo základní jsou si velmi blízké, připojujeme k termínu slovo základní pro lepší rozlišení střídny termín slovo kořenové (podle Hauserova termínu kořen); termín slovní základ, vžitý ve školní praxi podle platných učebnic, ponecháváme beze změny. V nové edici učebnic bude nutno terminologii revidovat.

³⁾ Ve slově *lékárenský* vyčleňujeme ve škole slovotvornou příponu *-ský*. Avšak *-ý* je koncovka 1. p. sg. muž. r. u adjektiv tvrdých, která se váže těsně ke slovotvorné příponě *-sk(ý)*. Ve školní praxi však tyto koncovky zvláště nevyčleňujeme, tedy místo *lékáren-sk(ý)* jen *lékáren-ský*, místo *lék-árn(a)* jen *lék-árna* ap. Tak i Šmilauer v Novočeském tvoření slov 1971.

¹⁾ Tak V. Betáková, *O vyučování tvorenia slov*, Bratislava 1969, 36.

Uvádíme dále ukázky postupu, který mohou žáci zaznamenávat písemně.

aa) Počáteční fáze:

služ ba slouž(it)	-ba: střelba, malba, plavba
běl ouš bíl(ý)	-ouš: černouš, starouš, chytrouš
zaujat ost zaujat(ý)	-ost: ospalost, chytrost, záměrnost

Na levé straně se zaznamenává postup slovotvorné analýzy (není vždy samozřejmý a učitel musí často pomoci), na pravé straně je uveden slovotvorný prostředek (přípona, předpona); zároveň se uvádějí příklady slov utvořených tímž slovotvorným prostředkem. Uvádění těchto příkladů má dvojí význam: jednak je to kontrola, že vyznačený slovotvorný prostředek existuje (žáci často uvádějí neexistující přípony), jednak se takto u žáků nenásilně vytváří povědomí o slovotvorných typech (ženská jména tvořená příponou *-ba* ze sloves) a o významových skupinách, do nichž se slova jistého typu tvoření zařazují. Např.: *služba, střelba, malba ... (-ba)* — jména znamenající děj (sloužení, střelení, malování); *bělouš, starouš, chytrouš ... (-ouš)* — kdo je bílý, starý, chytrý (s citovým přízvukem, jména nositelů vlastností). Užívat termínů pro označování významových skupin je většinou zbytečné, vystačíme s opisem; učíci jich však může užít, ale od žáků je nevyžaduje.

bb) Po jistém výcviku a na příkladech k tomu vhodných můžeme provést úplnou slovotvornou analýzu („řetězový postup“). Např.:

ne polapitelný	ne-: nedobrý, nezdravý, nezmar
polapi itelný	-itelný: hojitelný, rozložitelný, viditelný
po lapi(t)	po-: poskočit, podržet, pobýt
lapit	slovo základní, kořenové

cc) V další fázi můžeme rozbor slovotvorný kombinovat s analýzou morfe-matickou. V základním slově (kořenovém) zjistíme slovní základ; řešení kontrolujeme uvedením příbuzných slov s tímž slovním základem. Např.:

rozoráv ka	-ka: dodávka, podezdívka, odhláška, sázka
rozorá va(t)	-va-: dodávat, podezdívat, vodívat
roz orat	roz-: rozdat, rozlomit, rozhlásit
or a t	-a-: volat, sbírat, padat
or-	slovní základ: orba: oráč, přeorávka

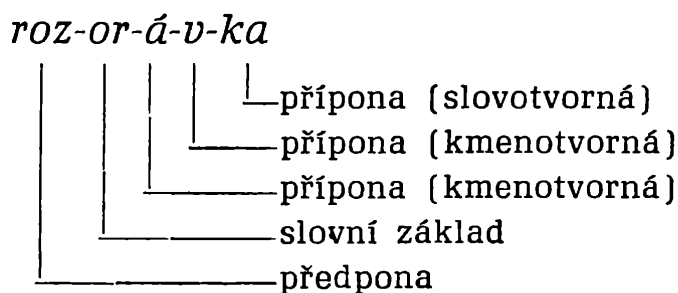
K zjištěnému slovnímu základu můžeme vyhledat další členy slovní čeledi.

dd) Ve větách ovšem nejsou ohebná slova vždy v základních tvarech (jména v nom., sg., slovesa v infinitivu), která jsou východiskem rozboru

v předcházejících příkladech. Ve vyšších třídách můžeme slootovornou analýzu spojit s rozbořem tvarotvorným. Např.:

zachoval ý	-ý: urostlý, zvadlý
zachova l	-l: maloval, věděl
za chovat	za-: zakončit, založit
chov a t	-a-: orat, dávat
chov-	slovní základ: výchovný, chov, dochovat

e) Teprve žáci seznámení se slootovornou analýzou mohou dobře porozumět morfematickému rozboru (rozboru stavby slova). V nižších třídách se rozbor stavby slova omezuje vlastně na zjištění slovního základu odlišením části předponové a příponové. Příklad rozboru stavby slova:

4. ROZBOR LEXIKÁLNÍ A SÉMANTICKÝ

Lexikální a sémantický rozbor (slovníkový a významový rozbor) se na školách velmi podceňuje. Bývá pokládán za zbytečný, za ztrátu času, ačkoli z hlediska přesného a výstižného vyjadřování je neobyčejně cenný. Učí žáky hodnotit slova po stránce významové a tím je připravuje k správnému výběru slov se zřetelem k obsahu i účelu vyjadřování. Při lexikálně sémantickém rozboru slov si všímáme těchto věcí:

a) **lexikálního významu slova** (v daném kontextu). Význam slova vysvětlujeme opisem, užitím v slovním spojení nebo větě, vyhledáním synonyma nebo antonyma, popřípadě nahlédnutím do slovníku (zvláště u slov přejatých a u termínů).

b) **jednoznačnosti nebo mnohoznačnosti slova**. U mnohoznačných slov odlišíme význam *základní* a *druhotný* (vhodnější než přenesený, nenavozuje se tím představa, že se přenáší význam; přenáší se totiž jen *p o j m e n o v á n í*), u jednoznačných slov si zvláště všímáme významu termínů. Je samozřejmé, že si žáci sami nevzpomenou vždy na všechny druhotné významy např. slova *hračka*; v tom případě nám pomůže slovník, nebo si připravíme předem příklady, z nichž mohou žáci významy odvo-

dit: dětská hračka, první letadla byla pouhá hračka, řízení auta je pro mne hračka, uplést svetr není hračka.

c) **způsobu pojmenování.** Pojmenování může být jednoslovné nebo několikaslovné, může jít i o rčení.

Žáci znají leckdy věcný význam slov dost nepřesně, a to i slov poměrně běžných; v jistých spojeních jich však užívají správně a to nás často vede k nesprávné domněnce, že význam slova znají. Je prospěšné využívat i slovníku. Bohužel nemáme dosud slovník, který by se dobře hodil pro školskou potřebu, který by si popřípadě mohli opatřit i jednotliví žáci.

Příruční slovník jazyka českého (díl I—VIII, Praha 1935—1957) je příliš rozsáhlý a škola má zpravidla jediný exemplář. Vhodnější je právě dokončený *Slovník spisovného jazyka českého* (Academia, 4 díly, 1960, 1964, 1968, 1971) nejen pro menší rozsah a současnosti lépe vyhovující výběr hesel, jejich uspořádání a výklad, ale i proto, že pravopis hesel je ve shodě s Pravidly českého pravopisu. Nejméně vhodný (na školách však nejčastější) je *Slovník jazyka českého* od Váši—Trávníčka (1. vydání Praha 1937, 4. vydání Praha 1952). Výběrem hesel nevyhovuje vlastně ani jediný, nicméně je třeba žáky se slovníkem seznámit, naučit je s ním zacházet; toho lze dosáhnout jenom tím, že bude žák slovníku skutečně užívat. V příruční knihovně (zejména v odborné pracovně pro český jazyk) má být i některý slovník cizích slov, *Český slovník věcný a synonymický* (od J. Hallera, 1. díl, Praha 1969) a popřípadě i slovníky jiné.

Rozbor lexikální a sémantický často spojujeme s rozbořem stylistickým.

5. ROZBOR ZVUKOVÉ STRÁNKY SLOVA A VĚTY

Tento rozbor se týká jednak zvukové stránky slova a věty (souvětí), jednak hlásek, hláskových skupin a jejich výslovnosti. Při rozboru zvukové stránky slova a věty si všímáme slovního přízvuku, větného přízvuku (důrazu), pauz, melodie, tempa. Rozbor zvukové stránky jazyka je poměrně nesnadný, protože zvukovou stránku si sice snadno osvojujeme nápodobou, ale nesnadno si ji uvědomujeme.

Zvuková stránka jazyka a spisovná výslovnost se ve škole vlastně samostatně vůbec neprobírá a škola se omezuje víceméně na řadu příležitostných poučení. Teprve všestranné rozbořy nám dávají příležitost, abychom nesoustavná poučení shrnuli a na konkrétních případech doplnili.

(Bližší poučení v ČM § 8—27, § 185, popř. § 184.)

6. ROZBOR STYLISTICKÝ

Při stylistickém rozboru si všímáme výběru jazykových prostředků se zřetelem na mluvčího (autora projevu), dále se zřetelem na toho, jemuž je projev určen, a se zřetelem k účelu projevu.

Při analýze užitých jazykových prostředků si všímáme především prostředků lexikálních — výběru slov, dále prostředků mluvnických (tvaroslovných nebo syntaktických) a popř. zvukových. Je přirozené, že rozbor stylistický, jak už bylo řečeno v oddílu 4, zejména při stylistickém hodnocení užitých lexikálních prostředků často splývá s rozbohem lexikálním a sémantickým. Při posuzování např. výběru slov zjišťujeme mezi slovy neutrálními (stylově bezpříznakovými) slova zabarvená stylově (styl hovorový, odborný, publicistický, umělecký), citově nebo dobově, je mezi nimi rozdíl co do častosti výskytu. Výběr slov může být charakteristický pro autora — pro jeho zálibu, povolání, povahu, původ atd., např. u Vančury, Čapka (hovoří se tu o jazyku autora), pro obsah, místo, prostředí nebo čas děje, pro vztah mluvčího (autora) k posluchačům (čtenářům), pro účel projevu (rozdíl ve výběru jazykových prostředků v projevu soukromém nebo veřejném), pro jazykové projevy mluvené nebo psané.

Při rozboru vedeme žáky nenápadně k užívání nejdůležitějších obvyklých termínů, avšak bez nároku na úplnost. Termíny nevy-máháme, spokojujeme se s vysvětlením opisem — termínu uži-jeme sami a ten se pak časem stává i majetkem čilejších žáků. Důsledné a dokonce předčasné užívání termínů žákům rozbor zby-tečně znehucuje. Přidržíme se klasifikace Slovníku spisov-ného jazyka českého (viz I. díl, Praha 1960, str. X—XII, dále ČM § 229—232). Jestliže dále uvádíme klasifikaci, činíme tak z praktických důvodů, aby učitel českého jazyka mohl k ní po-hotově — bez dalšího hledání — přihlížet.

SSJČ rozlišuje při stylistickém hodnocení hledisko:

- a) spisovnosti a nespisovnosti,
- b) frekvence,
- c) dobového výskytu,
- d) expresivity (citové nebo volní zabarvení).

1. Z hlediska spisovnosti a nespisovnosti

se rozlišují slova spisovná a nespisovná. Velká část slov však je stylisticky neutrálních (*voda, dobře, pět, jíst...*); vyskytují se ve všech stylových vrstvách jazyka. Od

těchto slov se odlišují slova obecné češtiny (*chleba, kluk, montérky...*); pronikají i do hovorové podoby spisovného jazyka. Rozlišujeme:

a) slova spisovná:

- aa) básnická (*oř, plam, zora, modrojas, azurový*),
- bb) knižní (*záhy, posléze, kýžený, zvěst, haluz*),
- cc) publicistická (*pravičák, zakotvit* [něco v zákonu], *zapojit se*),
- dd) odborná (*pestík, emulze, nahosemenný*),
- ee) hovorová (*motorka, minerálka, lavírovat, rande*).

b) slova nespisovná:

- aa) nářeční (*soutka, kohát, ogar*),
- bb) oblastní (*kytka* v Čechách, *stolař* na Moravě),
- cc) obecná (*pantoflíček* rostl., *sladký lupen* rostl., *trajdat, hejkal*),
- dd) argotická (*čór* [zloděj], *šmytec* [konec]),
- ee) slangová (*koule* [nedostatečná], *banán* [gól], *šťáva* [el. proud]).

Toto rozčlenění se ovšem pro základní školu v plném rozsahu nehodí (viz dříve) jednak pro bohatost, jednak pro obtížnost, dále pak je nutno přihlížet k věku žáků — třídění se zpřesňuje postupně. Na počátku vystačíme s rozlišením: slova {jazykový prostředek} spisovná — nespisovná — neutrální. Postupně tyto skupiny diferencujeme. Bez obtíží lze v praxi rozlišovat slova odborná, knižní a básnická, neboť jsou to skupiny pro žáky celkem jasně ohraničené. Slova publicistická není třeba zvlášť vyčleňovat. Mezi nespisovnými slovy žáci snadno poznávají slova nářeční a slangová.

Potíž bývá v rozlišování slov hovorových a slov z obecné češtiny. Slova oblastní není třeba vydělovat — stačí v konkrétním případě při rozboru upozornit, že se např. *stolař* říká na Moravě, ale v Čechách *truhlář*. Můžeme tedy ve škole užít tohoto rozlišení slov (jazykových prostředků):

a) s p i s o v n á :

hovorová
odborná
knižní (a básnická)

b) n e s p i s o v n á :

obecná
nářeční
slangová (a popř. argotická)

K tomu slova neutrální (stylisticky bezpříznaková).

Znovu zdůrazňujeme, že povědomí o stylové diferenciaci slovní zásoby vytváříme postupně, praxí.

2. Hledisko frekvence

Z hlediska frekvence (častosti užívání) rozlišuje SSJČ slova:

a) běžně užívaná,

- b) řidší (*učebný, chlebný* vedle *učební, chlebový*),
- c) řidká (ojedinělá, zpravidla užitá jen v jistém díle nebo jistým autorem, např. *pábitel*).

Označení míry častosti netřeba chápat jako termíny a lze míru vyjadřovat různě (slovo časté, velmi časté ...) ¹⁾

3. Hledisko dobového výskytu

Z hlediska dobového výskytu rozlišuje SSJČ slova:

- a) zanikající nebo zaniklá (*pinta, měrice, calta, rychtář*),
- b) zastaralá (*mluno* [elektrina], *časoslovo* [sloveso], *anžto*),
- c) zastarávající (*remíza* [vozovna], *puk* [touš], *oficír* [důstojník]).

Zaniklá slova, jichž spisovatel využívá stylově, jsou slova *a r c h a i c k á*.

Ani tato označení nechápeme ve škole jako termíny. Jde o porozumění věci. Slova zanikají, protože zanikají skutečnosti jimi pojmenované. Slova zastarávají, protože skutečnosti jimi pojmenované pojmenováváme dnes jinak. V době staré monarchie bylo v češtině slovo *oficír* běžné (v armádě vládla němčina), dnes je téměř neuslyšíme, leda s hanlivým přízvukem.

4. Hledisko expresivity

Z hlediska expresivity (zabarvení citového nebo volního) rozlišuje SSJČ slova:

- a) citově zabarvená bez dalšího příznaku (*maminka* [matka], *páračka* [pracná, zdlouhavá práce], *mok* [nápoj], *slezina* [schůzka]);
- b) expresivní slova se zvláštním příznakem:
 - aa) důvěrná, familiární (*maminka* [manželka], *Majda*, *náš kocourek* [náš chlapec], *papát*). V nich SSJČ odlišuje slova domácká (*Majda*), mazlivá (*kocourek* [chlapec], *drobeček* [dítě]), slova z mluvy dětí nebo s dětmi (*papat*);
 - bb) hanlivá, pejorativní (*herka* [kůň], *čutaná* [kopaná]);
 - cc) zhrubělá (*mamlas, kecat*) a vulgární (*chlastat*);
 - dd) výrazy eufemistické (*zhasnout* [zemřít]) a ironické (náš *dobrodinec* místo nepřítel).

¹⁾ Frekvenci slov uvádí slovník *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* od J. Jelínka — J. V. Bečky — M. Těšitelové (Praha 1961).

Uvedené třídění — a ovšem zjednodušené — může být výsledkem dlouholeté práce s texty, při níž si žáci postupně některé skupiny uvědomují. Např. už v nejnižších třídách žáci mohou poznávat slova důvěrná (bez další specifikace) a hanlivá (k nim můžeme přiřadit i slova zhrubělá a vulgární), později mohou být seznámeni s termínem slova citově zabarvená. Na vyšším stupni by to měly být termíny zcela běžné. S eufemistickým a ironickým užitím slova seznamujeme prakticky už v nižších třídách, ale termínů uijeme až v nejvyšších třídách.

Stylistický rozbor velmi přispívá k tomu, aby žáci dovedli vhodně využívat jazykových prostředků. Ne každá věta se hodí k stylistickému rozboru. Proto k rozboru vybíráme občas větu k stylistickému rozboru vhodnou, popř. řadu vhodně připravených vět rozbíráme jen stylisticky.

Stylistický rozbor ovšem nemůžeme omezovat jen na stylistické hodnocení užitých slov, popř. slovních spojení; jde i o hodnocení prostředků tvaroslovných a skladebních. Je rozdíl v užití tvarů *diplomaté* (jen spis.) — *diplomati* (spis. hovor. až expres.), *píši* (kniž.) — *píšu* (hovor.), ve vyjádření rozkazu imperativem *mlč* nebo infinitivem *mlčet!* (důraz), ve výpovědi *To není pravda* — *To nebude pravda* (menší míra jistoty), *Panímáma je metr* — *Panímáma, to je metr!* (důraznější), v odpovědi *Nevím* — *Já nevím* (mírnější), v užití parataxe (ve vypravováních, v řeči lidové, v mluvených projevech) a hypotaxe (častěji ve spisovných projevech, v odborném vyjadřování, v psaných projevech) atd.

Stylistickým rozbořem, spojeným s rozbořem sémantickým, lze získat pro jazykovou kulturu nejvíce; je proto škoda, velická škoda, že se v praxi často odbývá anebo dokonce vypouští.

[O obsahu stylistického rozboru viz ČM § 226—232, dále Vl. Staněk, *Stylistický rozbor v rámci všestranných rozborů jazykových*, ČJL 16, 1965/66, 256—262.]

7. ROZBOR PRAVOPISNÝ

Pravopisný rozbor má v školské praxi dlouhou tradici a není proto třeba se o něm podrobněji zmiňovat. Snad není neužitečné připomenout, že je důležité pravopis skutečně odůvodňovat, nejen konstatovat správný způsob psaní, a že je cenné využívat při něm školního vydání Pravidel českého pravopisu, a to nejen abecedního seznamu slov, ale i úvodní části, zejména na školách II. cyklu. Nechť se žáci sami přesvědčí, jak se má pravopisný jev

psát, např. nahlédnutím do abecedního seznamu slov nebo vyhledáním příslušného poučení v úvodní části. Práce s Pravidly není ztráta času; žáci jednak se učí v nich orientovat a hledat, jednak získávají návyk jich užívat. Přesvědčují se prakticky, že je to kniha užitečná. Snad není na škodu ani připomenout, že u žáků vypěstováváme správný poměr k pravopisu: pravopisná stránka písemných projevů je důležitá, ale jazyková kultura se nevyčerpává jen péčí o pravopis.

(Viz úvodní část v Pravidlech českého pravopisu, popř. ČM § 28—37.)

III. Metodika rozboru

Všestranné jazykové rozборы jsou metodicky velmi nesnadné, nesnadné — aspoň z počátku — z hlediska učitele. Učitel musí především sám umět rozборы textu konat, tj. umět jazykové (popř. pravopisné) jevy vidět a je analyzovat. To není ovšem dobře možné bez důkladné znalosti jazyka a bez ovládnutí techniky rozboru. Proto se doporučuje, aby si učitel vybrané věty na počátku sám rozbíral, aby se na rozборы připravoval. Časem je toho stále méně zapotřebí a nakonec i zběžný náhled stačí učiteli k tomu, aby věděl, co všechno se dá z daného příkladu vytěžit.

Pro žáky není všestranný rozbor nesnadný, jestliže dbáme přiměřenosti a jestliže vedeme rozборы metodicky správně. Hlavní příčina nezdaru všestranných rozborů bývá právě v jejich metodické nepřipravenosti. Pro žáky je všestranný rozbor nesmírně cenný a je jedním z předpokladů jejich dalšího rozvoje. Žák si osvojuje jazyk nápodobou, vzorem, jazykovou praxí, ale jen do jistého stupně. Vyšší kvality může žák dosáhnout jen tím, že se naučí jazykový projev analyzovat, že se naučí hodnotit jazykové prostředky z hlediska jazykové správnosti a funkčnosti a že jich také se zřetelem k funkci užívá. K tomu všemu jsou všestranné rozборы jednou z nejlepších cest. Minou se však účelem, konají-li se sporadicky nebo mechanicky, jestliže jsou povrchní, nepropracované, nepřemýšlené. Takové rozборы jsou nudné, zpravidla zdoluhavé, jsou ztrácením času a ještě něco horšího: ubíjejí zájem o jazyk a o vyučování vůbec. Na školách působí řada učitelů, kteří konají všestranné rozборы velmi dobře a mají plný úspěch v práci. Bohužel jsou i vyučující, kteří za všestranné rozборы vydávají staré, bezduché rozборы slovní a větné.

1. Odstupňování jazykových rozborů podle tříd

Podle osnov pro ZDŠ se jazykové rozборы konají od 3. ročníku a dále pak ve všech třídách škol II. cyklu. Je samozřejmé, že rozbor musí být přizpůsoben možnostem žáků podle stupně jejich dosavadní přípravy. V nižších ročnících by se měl důkladněji konat slovní rozbor, takže by v 7. ročníku žáci v podstatě zvládli

rozbor slovnědruhový a tvaroslovný. Větný rozbor by se měl pružně přizpůsobovat probranému učivu. Všímáme-li si např. stavby souvětí již od nižších ročníků (jde tam obvykle jen o rozlišení jednotlivých vět v souvětí a odůvodnění jednoduchých případů interpunkce) a pak v každém dalším ročníku podle požadavků osnov, nebude pro žáky v 9. ročníku problémem stavba ani složitějšího souvětí a jeho interpunkce. Dobře vedená praxe ukazuje, že složitější souvětí nejsou pro 9. ročník obtížná, jestliže se rozboru stavby souvětí věnuje dost času v předcházejících ročnících, ale že je tam obtížné poznat stavbu i jednoduchého souvětí, jestliže se žáci k rozboru dostali při předešlé přípravě jen v době, kdy se podle osnov souvětí probíralo.

Ve všech třídách by se měl konat rozbor slovotvorný. Je samozřejmé, že se na nižším stupni ZDŠ spokojíme s určením některých příbuzných slov, s určením slovního základu, předpon a přípon v jasných případech, popř. jen rozpoznáním hranice mezi slovním základem a příponami (rozbor stavby slova). Můžeme však i tam jít dále: určit někdy základové slovo a odlišit slovotvorný prostředek v jednoduchých příkladech, popř. uvádět jiná slova, v nichž je užito téže předpony nebo přípony. Tak se žáci seznamují prakticky se slovotvorbou, i když není podle osnov předepsána. Teprve ve vyšších třídách ve shodě s rozvojem poznání žáků citlivě stupňujeme své požadavky.

Rovněž rozbor lexikální a sémantický, rozbor zvukové stránky, rozbor stylistický a pravopisný se koná od počátku rozborů.

Požadavky na jazykový rozbor tedy stupňujeme podle ročníků. Dbáme také, abychom se vyhnuli primitivnosti v rozboru. Jako můžeme žáky zbavit radosti z rozborů jejich množstvím nebo nepřiměřeností, můžeme to způsobit i primitivností rozborů. Je jistě důležité v nižších ročnících určovat druhy hlásek např. ve slově *život* nebo *hradba*, neboť je to důležité i z hlediska vztahu mezi hláskou a písmenem, mezi výslovností a pravopisem, ale je to maření času v ročníku 7. nebo 8. Tam bychom měli volit příklady zcela jiné, jako *džbán*, *léčba*, *dcera* apod. Avšak i v nejnižších třídách mají žáci znát poměr mezi psanou podobou slova a jeho výslovností: *hradba* [-tba], *město* [mňe-], *květ* [kvjet], *rozběh* [rozbjeh].

2. KOMPLEXNOST ROZBORU A JEHO OBSAH

Jestliže ve všestranných rozborech jazykových rozlišujeme jednotlivé druhy rozborů, není tím ještě řečeno, že je od sebe přísně oddělujeme. Tak např. při slovním rozboru po určením slovního

druhu (a ev. mluvnických kategorií) můžeme ihned připojit zjištění, jak je slovo utvořeno, se slovotvorným rozbořem můžeme spojit rozbor lexikální, popř. i zvukový a pravopisný. V našich rozbořech se na tyto možnosti upozorňuje — ne však důsledně — římskou číslicí v závorce, např. (III), tzn. s rozbořem slova lze spojit rozbor slovotvorný.

Úplný všestranný rozbor konáme jen občas; je časově příliš náročný, zejména rozebíráme-li delší souvětí. Nebylo by moudré — a nikdo to také nedělá — provádět např. slovotvorný nebo lexikální rozbor všech slov užitých ve větě nebo v souvětí; vybíráme si slova vhodná, metodicky „plodná“, která umožňují dobře něco zopakovat a poskytují možnost prohloubit nebo doplnit znalosti žáků atd. Důležité je, aby se rozboř neomezovaly jen na formální rozbor větný a slovní, nýbrž aby se dotýkaly nejrůznějších stránek jazyka. V tom je podstata jejich všestrannosti. Komplexními se pak stávají ve svém souhrnu, v celku.

3. PŘÍPRAVA ROZBOŘŮ

Obsah všestranných rozbořů je třeba plánovat. Vycházíme přitom z úkolů jazykových rozbořů. Probouzet zájem o jazyk a naučit pozorovat jej, naučit chápat jazyk jako ústrojný systém — to je úkol, který plníme při každém rozbořu, a nelze ho plánovat. Ale úkol utvrzovat získané vědomosti a dovednosti je možno plánovat. Vycházíme přitom vždy z úrovně žáků a obsah pružně přizpůsobujeme. Jestliže pozorujeme, že např. vážne slovní rozbor, věnujeme mu větší pozornost. Jestliže žáci slovní rozbor slušně ovládají, vybíráme věty, v nichž se vyskytují slova, jejichž určení je nejnádnější — a tím znalosti žáků prohlubujeme; v rozbořu se na taková slova zvlášť zaměříme. Podobně si počínáme při plánování rozbořu větného nebo slovotvorného.

Úkol upozorňovat na jevy důležité pro jazykovou praxi, které se jinak neprobírají, popř. připravovat na probírání ve vyšším ročníku, plníme nejlépe využíváním příležitostí, které nám poskytuje text. Proto výběr textů je velmi důležitý (o tom dále) a vhodným výběrem si můžeme „příležitost“ připravit.

Nejnádnější — aspoň z počátku — je úkol přispívat k rozvoji vyjadřování žáků. Víme v podstatě dobře, co v které třídě má obsahovat rozbor syntaktický, slovní, slovotvorný, pravopisný, neboť se většinou můžeme opřít o osnovy a učebnice. Obsahová stránka rozboř lexikálního a stylistického je z osnov méně patrná, i když jsou základní jevy vymezeny v osnovách sloho-

vého výcviku (stylizace a kompozice). Proto je dobře pořídit si soupis věcí, jichž by se rozborů mohly dotknout, a udělat si rámcový rozvrh např. na pololetí.

Všestranné rozborů jsou metodou, jíž se uskutečňuje jednotu probírání postupného, plánovaného i probírání komplexního na základě příležitostí daných textem. Proto je důležité vybírat vhodné texty.

Názory na výběr textů nejsou jednotné. Všestranné rozborů jsou nejpružnějším prostředkem k vyrovnávání rozdílů ve třídě, k doplnění a prohloubení vědomostí žáků, jimi se můžeme s maximální přesností přiblížit úrovni a potřebám třídy. Všestranné rozborů jazykové umožňují i přihlížet k rozdílu mezi žáky; jsou tedy také prostředkem individuálního přístupu k žákům. Proto je nevhodné a do jisté míry i nemožné pořídit jednotný výběr vět a souvětí, jimiž by se rozborů ve všech třídách unifikovaly. Učitel by se zbavoval příležitosti citlivě se přizpůsobovat potřebám své třídy. To je právě na všestranných rozbořech neobyčejně cenné — a zároveň ovšem i těžké, že umožňují učiteli maximální tvůrčí činnost. Aby takový výběr mohl být užitečný, musí být tak široký, aby si učitel mohl příklady vybírat. O to se nové vydání naší příručky snaží.

Nejlepší a nejvhodnější příklady najdeme vždy v jazykové praxi. Jestliže při vyučování učíme žáky poznávat nové jevy, je správné a nutné při jejich osvojování příklady uspořádat co do složitosti, upravovat je z metodického hlediska co nejvhodněji. Jiná situace je však ve všestranných rozbořech jazykových. Ve snaze, aby v rozbořech nebylo nic, co by žák nedovedl určit, vybírají se leckdy věty typicky školské, anebo se věty tvoří uměle. Náš žák nikdy nerozbírá např. větu *To to dopadlo*, protože se učitel chce vyhnout nebezpečí, že by si žáci nevěděli rady (samozřejmě) s určením obou *to* (první má zesilující význam, není větným členem, druhé je podmětem), ačkoli je to typ běžný, z živého jazyka, ačkoli je to věta velmi vhodná, neboť nám umožňuje zmínit se o zesilujícím významu zájmena *to* (důležité pro slohový výcvik), ačkoli má věta silný emocionální přízvuk a můžeme ji konfrontovat s větou *Dopadlo to špatně* apod. V rozbořech se téměř neobjeví věta jako *Ono to nemusí být pravda*, *Měl byste chodit víc ven*, *Nechtěl byste kousek uzeného?* atp. A tak žáci po celou školní docházku žijí v jakémsi jazykovém skleníku (ale spíše vězení), aniž prožijí s námi okouzlení, údiv nad bohatostí vyjadřování. Není přece nutné všechno dávat do škatulek, na každý větný člen lepít lísteček s pojmenováním. leccos může říci učitel — nic se nestane, ale nebudeme ochuzeni

o příležitosti, jež nám může poskytnout jen skutečná jazyková praxe.

Právě zřetel k rozvoji vyjadřování nás vede k tomu, abychom nezůstávali jen u příkladů učesaných pro tzv. školskou potřebu. Není prospěšné absolutizovat zásady, o tom nás přesvědčuje praxe. Proto nelze ani upravené věty jednoznačně zamítnout, jsou někdy i potřebné, ale je třeba uvědomovat si meze jejich možností.

Pro počátek, dokud nemáme s rozborů sdostatek zkušeností (vyžadují totiž od učitele značné pohotovosti), je dobře připravovat si je dost podrobně (i když ve skutečnosti ovšem proběhnou trochu jinak), časem mohou být přípravy stručnější a nelze vytýkat učiteli, připraví-li si jen věty: při výběru přece myslel na obsah rozboru. Kritériem i zde je praxe; v praxi poznáme, zdali příprava učitele vyhovuje.

4. KAM VŠESTRANNÉ ROZBORY ZAŘAZUJEME?

Zařazení rozborů musí být ve shodě s úkolem hodiny, s jejím typem. Je-li hlavním obsahem hodiny výklad nového učiva, pak všestranné rozborů nelze zpravidla zařazovat na počátek hodiny. Stanovených deset minut je doba poměrně krátká. Praxe je velmi často překračuje a tím se zkracuje doba potřebná pro výklad nového učiva. To je jev z hlediska aktivní účasti žáků na výkladu velmi nežádoucí. Na počátku hodiny převážně výkladového typu má smysl takový rozbor, který aktivizuje znalosti žáka potřebné pro výklad nového učiva a který vzbuzuje zájem o nové učivo. Nemáme ovšem jen hodiny výkladu nového učiva, máme hodiny, kdy se učivo procvičuje, utvrzuje, shrnuje a opakuje. Do těchto hodin lze všestranné rozborů jazykové výhodně organicky začlenit, a to na místo, kam podle obsahu hodiny patří. Tak je možné věnovat všestranným rozborům v hodině větší čas, aniž tím narušíme strukturu a obsah hodiny. Důležité je, aby všestranné rozborů jazykové byly součástí převážného počtu hodin.

Jiná situace je na školách II. cyklu, kde se všestranné rozborů konají zpravidla na počátku některých hodin jazykového vyučování.

IV. Poznámky k příkladům všestranného jazykového rozboru

1. VÝBĚR PŘÍKLADŮ A SYSTÉM ROZBORU

Nové vydání naší příručky je značně přepracováno. Upustilo se od uspořádání příkladů podle ročníků a příklady jsou uspořádány podle obtížnosti (relativní ovšem) a zčásti i podle typů konstrukcí: I. Věty jednoduché. II. Souvětí podřadné: 1. (s jednou větou vedlejší), 2. (s několika větami vedlejšími). III. Souvětí souřadné: 1. (složené jen z vět hlavních), 2. (s jednou větou vedlejší), 3. (s několika větami vedlejšími). — IV. Souvislé texty (složené z několika samostatných vět a souvětí).

Celkový počet příkladů je rozhojněn, a to zejména příklady jednoduchých vět. Nadto je ke každému oddílu připojen soubor dalších příkladů vhodných k rozboru, tedy jakýsi zásobník příkladů. Většina těchto příkladů je vybrána z beletrie, menší část z odborné literatury a časopisů. Některé z nich jsou — zpravidla jen nepatrně — upraveny; u těch a pak u příkladů z časopisů se autoři neuvádějí.

Rozbory jednotlivých příkladů jsou podstatně rozšířeny a prohloubeny, a to zejména rozbory jednoduchých vět. Rozbory jednoduchých vět jsou tak důkladné, že je možno dělat je v tom rozsahu jen výjimečně. **Mají ukázat, jaké možnosti zvolený příklad poskytuje; nadto ukazují i postup, metodu. Učící ovšem využije z naznačeného rozboru jen toho, co je vhodné pro jeho třídu.** Není tedy obsahem rozborů nijak vázán, naznačené rozbory může zkracovat (se zřetelem k času), zjednodušovat (se zřetelem na třídu a ročník), může probrat jen některý z druhů rozboru (se zřetelem na potřebu). Může tedy zvoleného příkladu využít v různých ročnících i druzích škol.

Rozbory jednotlivých příkladů jsou uspořádány systematicky a zachovává se u nich toto pořadí: I. rozbor větný (syntaktický), II. slovní (slovnědruhový a tvaroslovný), III. slovtvorný, IV. lexikální a sémantický, V. zvukový, VI. stylistický, VII. pravopisný. V praxi se ovšem, kde je to vhodné, jednotlivé druhy rozboru spojují, jak již o tom byla řeč. V našich rozborech se toto spojování zčásti navozuje odkazy v závorce. Tak např. v rozboru větném čteme výzvu:

Určete druh věty podle obsahu. (V, VII)

Odkaz v závorce upozorňuje, že je úkol možno spojit s úkolem obsaženým v rozboru zvukovém (V) a pravopisném (VII). Ostatně učitel se může na účelné spojování rozborů předem připravit. Může si, jak radí Vl. Šmilauer, větu napsat a podle druhů rozborů označit, nač má upozornit. Např.

I	I	I			
<i>Některé zájmové kroužky vyvíjejí pozoruhodnou činnost.</i>					
II		IV/V	I/II/VI	III/V	II/VII

Učitelé si jistě najdou řadu vlastních způsobů, aby jejich záznam pro práci ve třídě byl co nejinstruktivnější.

2. KONTROLA ODPOVĚDÍ

Výraznou novinkou proti dřívějším vydáním je, že odpovědi na dané otázky můžeme podle příručky i kontrolovat. Téměř za každou otázkou následuje odpověď vytištěná zpravidla drobnějším tiskem. K tomu vedou dvě okolnosti. Příručky Jazykové rozborů užívají namnoze i rodiče; odpovědi jim mají práci usnadnit a zajistit jednotu v řešení ve škole i doma. Tento jednotící úkol mají odpovědi i pro školu, neboť rozdíly v pojetí učiva zjišťujeme i mezi češtináři působícími na téže škole. Uvedené důvody vedly k tomu, že se u každého příkladu uvádí i určení slovních druhů, větných členů a vět, a to značkami.

3. UŽÍVÁNÍ ZNAČEK A ZKRATEK

K slovnědruhovému rozboru se užívá běžně užívaného způsobu: arabských číslic,¹⁾ které se v našich příkladech uvádějí pod slovy:

Ten čtyrlístek schovává maminka dodnes — pro štěstí.

3	1	5	1	6	7	1
podstatné jméno	1			příslovce		6
přídavné jméno	2			předložka		7
zájmeno	3			spojka		8
číslovka	4			částice		9
sloveso	5			citoslovce		10

¹⁾ Tohoto způsobu bylo užito v učebnici *Jazyk mateřský I* (Praha 1946, str. 58); místo arabských číslic se tam užívá číslic římských, protože arabských číslic bylo využito jinak.

Označování slovních druhů číslicemi je sice vžitě, ale není to způsob ideální. Označení číslicí je odvozeno z ustáleného pořadí slovních druhů, avšak jinak číslice slovní druh nijak nenavozuje, jako je tomu např. u zkratk pro větné členy.

K označení větných členů bylo užito zkratk uvedených v Novočeské skladbě Vl. Šmilauera z r. 1966,¹⁾ avšak s některými doplňky a značkami nutnými se zřetelem k platným učebnicím. Zkratky jsou odvozeny z českých termínů. Jejich nevýhodou je, že většinou začínají písmenem *P* (a ty, které začínají jinak, jsou poměrně řídké); tím je rychlé jejich čtení ztíženo. Výhodnější jsou proto zkratky odvozené z latinských termínů (subjekt *S*, predikát *P*, atribut *At*, objekt *O*, adverbiale *Ad*, atribut verbální *Atv*), avšak neužívá se jich pro neznalost latinských termínů.

podmět	<i>Po</i>
přísudek	<i>Př</i>
— slovesný	<i>Přs</i>
— jmenný se sponou	<i>Přjs</i>
— jmenný bez spony	<i>Přj</i>
základní člen jednočlenné věty	<i>Zčjv</i>
předmět	<i>Pt</i>
příslovečné určení	<i>Pu</i>
— místa	<i>Pum</i>
— času	<i>Puč</i>
— způsobu (a míry)	<i>Puz</i>
— příčiny	<i>Pupř</i>
— účelu	<i>Puúč</i>
— podmínky	<i>Pupod</i>
— přípustky	<i>Pupří</i>
přívlastek	<i>Pk</i>
přístavek	<i>Psta</i>
doplňek	<i>D</i>
oslovení	<i>Osl</i>
vsuvka	<i>V</i>

Rozbírané příklady však někdy vyžadují speciálnějšího určení, např. označení původce děje. V takovém případě se užívá označení základního, k němuž se připojuje hvězdička: *Puz**). V poznámce pak je podáno bližší určení. V poznámkách se vysvětlují i případy, u nichž je možné i jiné pojetí.

¹⁾ Vl. Šmilauer uvádí (cit. dílo str. 482 c), že české značky doplnil podle Vl. Staňka [ČJ 2, 1952, 299] a L. Brusákové [ČJ 7, 1956/57, 347].

Nedostatkem užitých zkratk pro označení větných členů je, že nevyjadřují, na kterém slově větný člen závisí (popř. kterým slovním druhem je vyjádřen).

Orientace v užitých zkratkách by se zvýšila, kdyby zkratka pro základní označení byla oddělena spojovací čárkou od zkratk pro klasifikaci uvnitř kategorií: *Pu-z*, *Pu-úč*, *Př-js*... Protože se tohoto způsobu dosud nikde neužilo, neužívá ho ani naše příručka.

Příklad:

<i>Pk₁</i>	<i>Pk₂</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>
Veliká	a bílá	oblaka	plula	radostně	po	modrém nebi.
2	8	2	1	5	6	7
2					2	1

Pk₁, *Pk₂* = první a druhý člen několikanásobného přívlastku.

4. ZNÁZORNĚNÍ STAVBY VĚTY JEDNODUCHÉ

Zkratkami ovšem můžeme označovat toliko holé větné členy. Při lineárním uspořádání (jiného nebylo možno pro úsporu užít) však stavba věty nevystupuje dost plasticky (jako v dvojrozměrném uspořádání). Tuto nevýhodu lze zčásti odstranit doplněním označení skladebních dvojic:

<i>Pk₁</i>	<i>Pk₂</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>
Veliká	a bílá	oblaka	plula	radostně	po	modrém nebi.

The diagram shows the sentence with arrows indicating syntactic relationships. A bracket under 'Veliká a bílá' points to 'oblaka'. A bracket under 'plula' points to 'radostně'. A bracket under 'po' points to 'modrém nebi.'. A long arrow at the bottom points from 'Veliká a bílá' to 'modrém nebi.', representing the overall sentence structure.

Základní skladební dvojice je označena výrazněji (dvojitou čarou). U ostatních dvojic označujeme směr závislosti. [Závislost je jedním z kritérií pro určení větného členu. Proto její naznačení je důležitější než naznačení směru rozvíjení.¹⁾ Např.

na modrém nebi

↑

(směr rozvíjení)

po modrém nebi

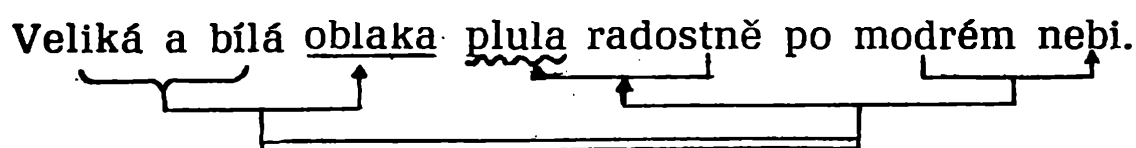
↑

(směr závislosti)

¹⁾ Směr rozvíjení začal označovat autor v učebnici Český jazyk pro 6. ročník (J. Jelínek a kol., Praha 1955); byla to první školní učebnice, která založila skladbu důsledně na větných vztazích. V pokusných učebnicích Český jazyk (pro 6. roč. část II. 1957 a v dalších pro vyšší ročníky) autor praxi změnil a začal šipkou označovat směr závislosti. V učebnici Český jazyk pro 7. roč. (1. vyd. 1962) se autor skladby Fr. Frühauf vrátil k starší praxi. — Rovněž K. Svoboda (Metodika vyučování českému jazyku a slohu, Praha 1965, 20) dává přednost šipce směřující od závislého členu k řídícímu, aby se tak vyjádřil významový vztah (směr sémantické determinace). Obrácená šipka vyjadřuje tvarovou závislost závislého členu.

Je-li věta rozvita bohatěji, je znázornění její stavby svorkami nepřehledné, málo názorné. V takovém případě se spokojujeme jen s naznačením stavby složitěji rozvitých větných členů anebo se zjednodušeným dvojrozměrným znázorněním (viz dále).

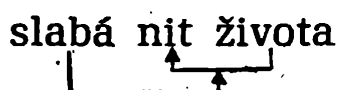
Obvyklé označení skladebních dvojic svorkami nevyjadřuje dobře významovou stavbu souvětí. Tak v našem případě větný člen *po modrém nebi* nerozvíjí po stránce významové jen sloveso *plula*, nýbrž výraz *plula radostně*. Vznikají tak vyšší skladební dvojice (dvojice vyššího stupně).¹⁾ V naší větě dostaneme tento obraz:

Toto znázornění je plastičtější než první. Avšak ani první není nesprávné. Vedeme-li např. šipku závislosti od výrazu *po nebi* k slovu *plula*, je samozřejmé, že na slovese *plula* závisí výraz *po modrém nebi*, protože na slově (*po*) *nebi* závisí ještě přívlastek *modrém*, a že tento výraz závisí na výrazu *plula radostně*, protože na slovesu *plula* závisí člen *radostně*. Znázornění vztahů v... *plula radostně po modrém nebi* je v obou případech správné, v druhém však (vyznačením vyšších dvojic) názornější.²⁾

V řadě případů však ke zkreslení významové stavby dochází. Tak ve výrazu *slabá nit života* určuje přívlastek *slabá* výraz *nit života*.

Vhodné:

Méně vhodné:

Podobně:

(přívlastek rozvitý)

¹⁾ Tak Šmilauer v *Novočeské skladbě* (str. 56).

²⁾ J. Hrbáček (*Poznámky k diskusi o tzv. složitém souvětí*, SaS 31, 1970, 58—63) označuje analýzu, která dbá vyšších dvojic, za analýzu strukturní (ukazuje hierarchii vztahů, jimiž je syntaktická jednotka tvořena). Naproti tomu konstrukční analýza zjišťuje ve větě jen větné (skladebné) dvojice.

Správně:

Nesprávně:

pražské dopravní podniky

pražské dopravní podniky

(přívlastek postupně rozvíjející)

Několikanásobné větné členy označujeme svorkou:

veliká a bílá oblaka

končiny suché i divoce zarostlé

Méně vhodné, i když ne nesprávné, je toto označení:

veliká a bílá oblaka

Složité útvary vytvářejí zejména bohatě rozvité přívlastky; bez označení závislosti by žáci jejich stavbě ani neporozuměli.

Např.: *Každý vyšší stupeň jazykové obsažnosti a přesnosti zvyšuje obsah a jasnost národního vědomí.* (K. Čapek)

Stavba podmětu:

Každý vyšší stupeň jazykové obsažnosti a přesnosti

Stavba přísudku:

zvyšuje obsah a jasnost národního vědomí

Při rozborech mají žáci vyhledávat nejdříve celé větné členy (rozvité nebo několikanásobné), nikoli jen holé, jak k tomu svádí označování jen nižších (primárních) skladebních dvojic. Např.: Které větné členy závisí na přísudkovém slovese? (Kterými větnými členy je rozvito sloveso v přísudku?)

Stává se totiž, že žáci v naší větě označují za příslovečné určení jen výraz *po nebi* a slovo *modrém* označí jako přívlastek, ale neuvědomují si, že přívlastek *modrém* je součástí příslovečného určení.

Lineární uspořádání věty zachovává také podtrhování větných členů ustálenými značkami. Např.:¹⁾

Před dávnými časy pásl starý pastýř ovce pod Bláníkem.

č

m

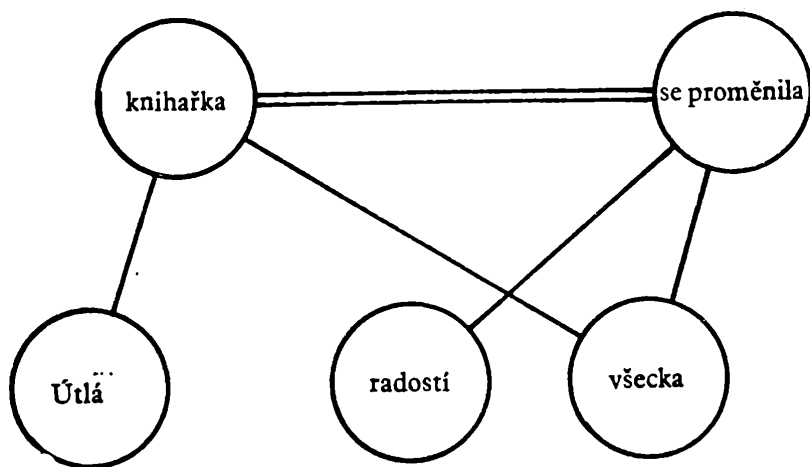
Je to způsob poměrně jednoduchý a rychlý, nutí všítat si celých větných členů (postihuje i vyšší skladební dvojice); je tedy praktický. Velkým jeho nedostatkem je, že naprosto opomíjí označování větných vztahů (ačkoli jsou základem k poznání větné stavby) a příliš obrací pozornost na pojmenování větných členů. Proto se nedoporučuje užívat podtrhávání větných členů, avšak nelze je odsuzovat tak přísně, jak se někdy činí. V cit. jazyce mateřském se užívalo těchto značek:

podmět ———, přísudek (holý) ~~~~~, předmět — — — —, příslovečné určení — . — . — . — . — . — (m, č, zp, př), přívlástek , doplněk .. — .. — .. — .. — .. — .

V praxi se dosud udržely značky pro podmět a přísudek; označuje se jimi základní skladební dvojice.

Nejlépe vystihuje větnou stavbu dvojrozměrné (plošné, planimetrické) znázornění. V školské praxi už zdomácnělo, a to především zásluhou Vl. Šmilauera. V praxi žijí rozmanité způsoby znázorňování, avšak všechny jsou jen různé modifikace Šmilauerova způsobu: všechny jsou založeny na témž, Šmilauerově principu.

Podstatou každého dvojrozměrného znázornění je, že se větné vztahy vyjadřují různou polohou větných členů, a to determinace

¹⁾ Příklad je přetištěn z učebnice *Jazyk mateřský* (díl I, Praha 1946, str. 58) od J. Jelínka — J. Hallera.

ve směru vertikálním, predikace ve směru horizontálním. Pořádek slov (větných členů) se zachovává. Např.: *Útlá knihařka se radostí všechna proměnila.* (Viz obr. na str. 52.)

Není rozhodující, zdali užíváme kroužků (Šmilauer) nebo obdélníčků (učebnice; z technických důvodů). Můžeme se obejít i bez nich:

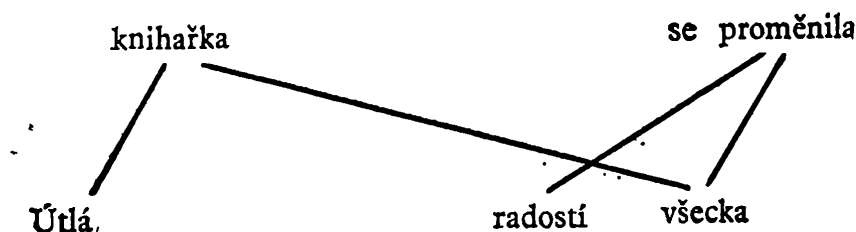
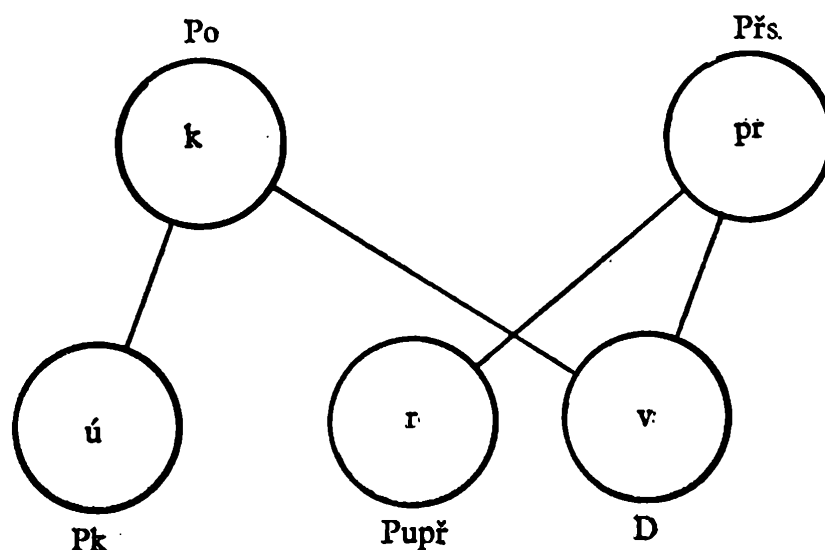
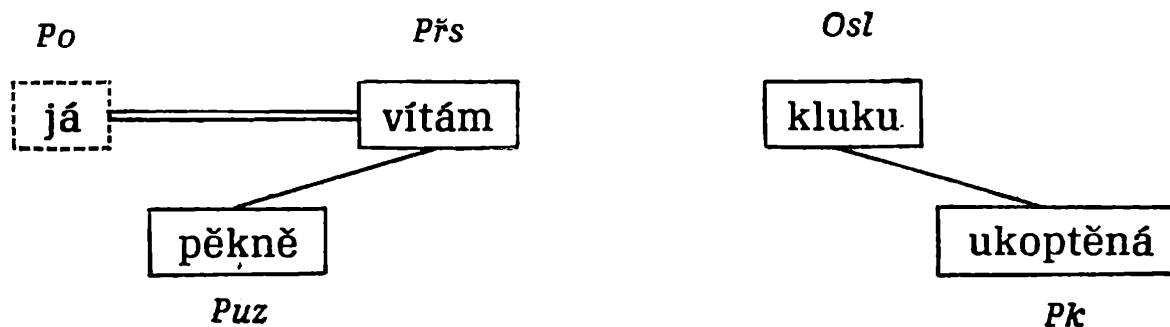

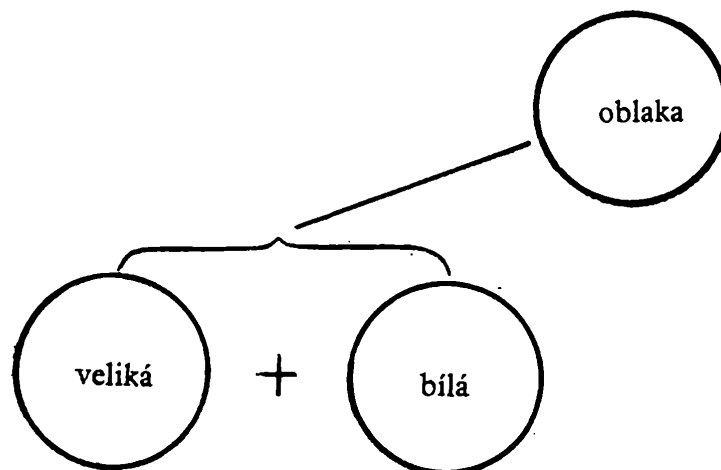
Schéma můžeme doplnit zkratkami názvů větných členů, slova mohou být zastoupena pouze začátečními písmeny. Např.:

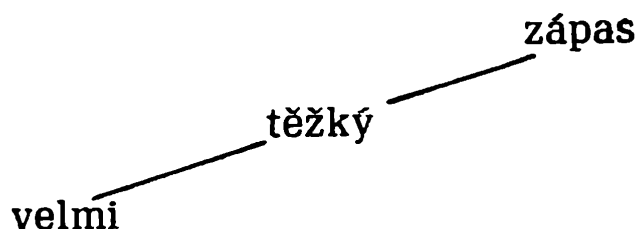
Pozor na označení nevyjádřeného podmětu a vokativu (oslovení). Např.: *Pěkně vítám, kluku ukoptěná.* (Lada)

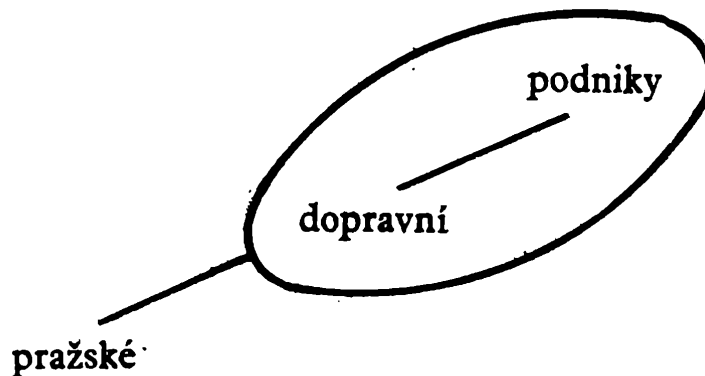
Několikanásobný větný člen: *veliká a bílá oblaka*

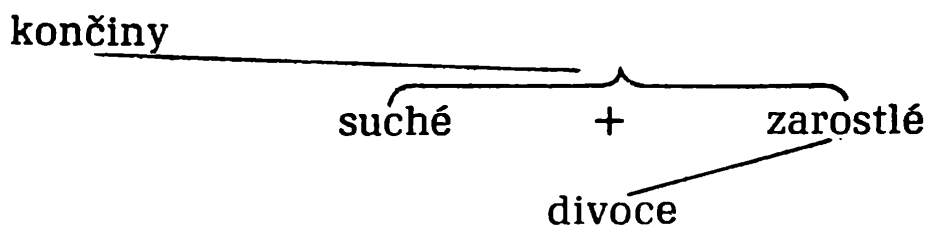
Přívlastek rozvitý: *velmi těžký zápas*.

Přívlastek postupně rozvíjející: *pražské dopravní podniky*

Složitější případy přívlastku: *končiny suché i divoce zarostlé*.

Proti grafickému znázorňování větné stavby (lineárnímu i planimetrickému) bývaly dříve námitky věcné i metodické. Zamítal je i O. Chlup; soudil, že takové znázornění gramatických vztahů odnímá jim jejich výchovný a didak-

tický význam.¹⁾ Chlup se patrně obával, že se tu abstraktní myšlení nahrazuje názorem, empirií. Kdyby to bylo pravda, museli bychom grafické znázorňování opravdu odmítnout. Avšak zde nejde o schematické, zjednodušené vyjádření jazykové skutečnosti, nýbrž o znázornění zprostředkované, tedy znázornění obdobné např. chemickým obrazcům, znázorňujícím stavbu organických látek; vyjadřují jejich stavbu pravdivě, i když zprostředkovaně.²⁾

5. ZNÁZORNĚNÍ STAVBY SOUVĚTÍ

K znázornění stavby souvětí se v naší příručce užívá značek v lineárním uspořádání. Plošné, dvojrozměrné znázorňování by bylo po stránce technické velmi náročné na sazbu knihy a nadto by si vyžádalo mnohem větší prostor. Tím však není řečeno, že by se vyučující měl zříci mnohem názornějšího a plastičtějšího znázorňování plošného.

K označování jednotlivých vět v souvětí užíváme po našem soudu dosud nepřekonaného způsobu, jehož užil J. Gebauer³⁾. Gebauer užil vlastně principu desetinného třídění, místo číslic však užil písmen. Hlavní věty se označují velkými písmeny (*A, B, C ...*), vedlejší věty malými písmeny (*a, b, c ...*) a značkou věty řídící. Označením věty se vyjadřuje i její vztah, její nejdůležitější znak. Např.:

Aa — první vedlejší věta závislá na hlavní větě **A**

Ab — druhá vedlejší věta závislá na hlavní větě **A**

Baa — první vedlejší věta závislá na vedlejší větě **Ba** (a ta je závislá na hlavní větě **B**)

Bac — třetí vedlejší věta závislá na vedlejší větě **Ba** atd.

Spojovací výrazy přímo vypisujeme. V plošném (planimetrickém) znázornění znázorňujeme jednotlivé věty obdélníčky, avšak není to nutné.

Příklady:

Aa

A

1. *Když se tedy kníže zlický chystal k válce, vyslal posly,*

Ab

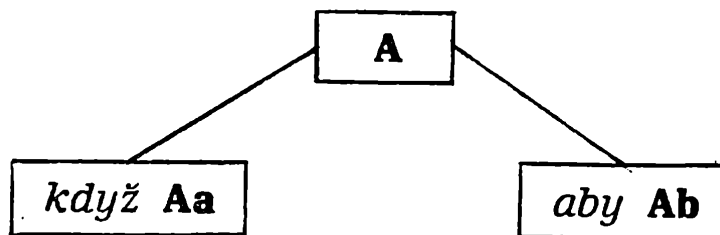
aby žádali Arnulfa o pomoc. (Vančura)

¹⁾ Ot. Chlup, *Několik statí k základnímu učivu*, Praha 1958, 57.

²⁾ Podrobněji v čl. Jar. Jelínka, *Poznámka k názornosti, k užívání grafů, k jejich jednotě*, ČJL 16, 1955/66, 266—271.

³⁾ *Historická mluvnice jazyka českého*, díl IV. Skladba. Praha 1929, str. 45—46.

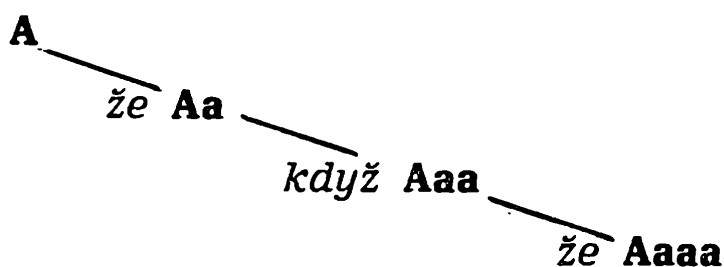
S c h é m a : *Když Aa, A, aby Ab.*

Na jedné hlavní větě jsou závislé dvě různorodé vedlejší věty.

A **Aa** **Aaa**
 2. *To přece víš, že mě napomínali, když si farář stěžoval,*
 Aaaa
že nenechám boží dlaně marně se otvírat na panských polích.
[Majerová]

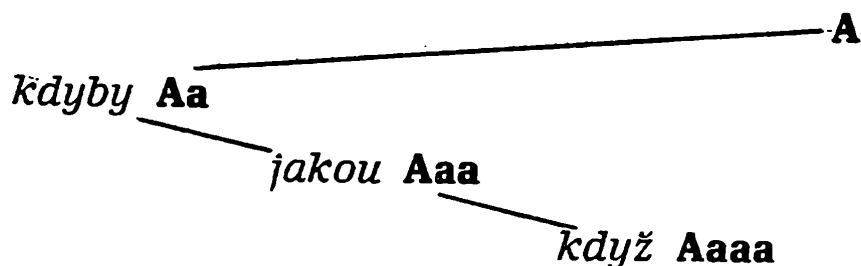
S c h é m a : *A, že Aa, když Aaa, že Aaaa.*

Na jedné větě hlavní je závislá první věta vedlejší, na ní druhá věta vedlejší a na té poslední vedlejší věta.

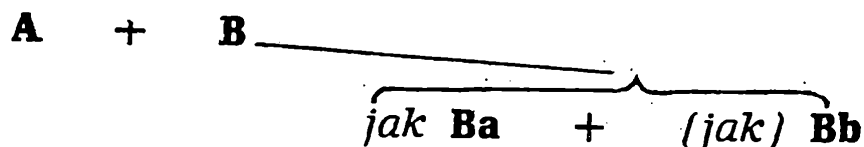
3. *Kdyby věděli moji známí, jakou radost jsem udělal orvietským klukům, když jsem jim rozdal české poštovní známky, byli by mně jistě víc psali.* (K. Čapek)

S c h é m a : *Kdyby Aa, jakou Aaa, když Aaaa, A.*

A **B** **Ba**
 4. *S námahou otevřel oči a viděl, jak jeden voják láme desát-*
 Bb
níkovu bedničku a kousky dřeva nakládá do kamen. (K. Poláček)

Schéma: A a B, jak Ba a Bb

Dvě hlavní věty (A, B), na druhé větě hlavní závisí dvě stejnorodé (stejněho druhu) věty vedlejší (Ba, Bb).

A

5. V tichém pokojíku nacházela Hana slabou nit života, který

Aa

Aaa

unikal z ran, jež nemůže žádný ranhojič zacelit, a maminka

B

Ba

s Mirkem se střídali u jejího lůžka, aby jí včas podávali lektvary,

Baa

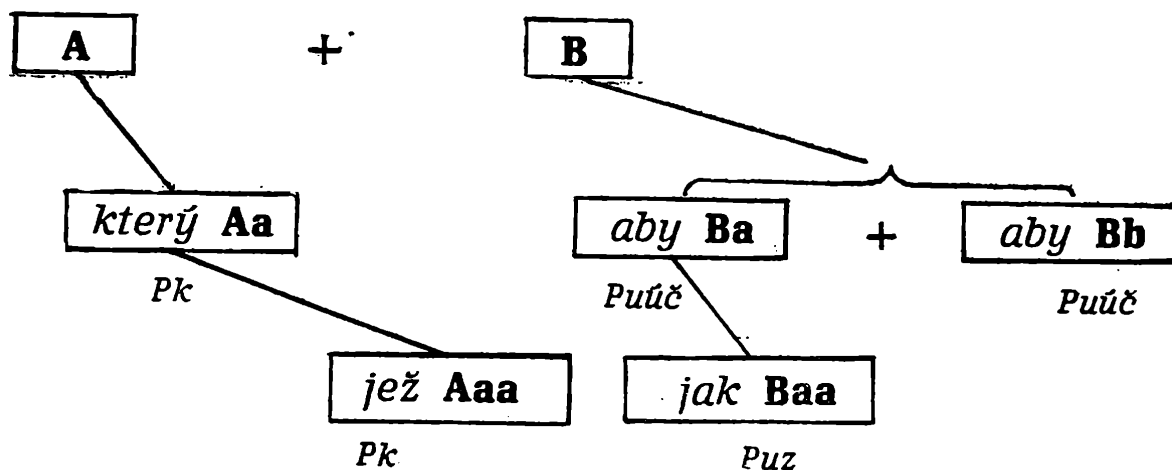
Bb

jak nemluva doktor rigorózně nařídil, a aby jim neunikl ani

sebemenší projev vracejícího se života.

Schéma:

A, který Aa, jež Aaa, a B, aby Ba, jak Baa, a aby Bb.

V tomto příkladu jsou v textu vyznačena určitá slovesa (jejich vyhledáním si žák usnadňuje hledání vět) a označeny věty hlavní a vedlejší.

V schematickém znázornění (lineárním i planimetrickém) je připojeno i určení druhu vedlejších vět. Užijeme týchž značek jako pro označení větných členů.

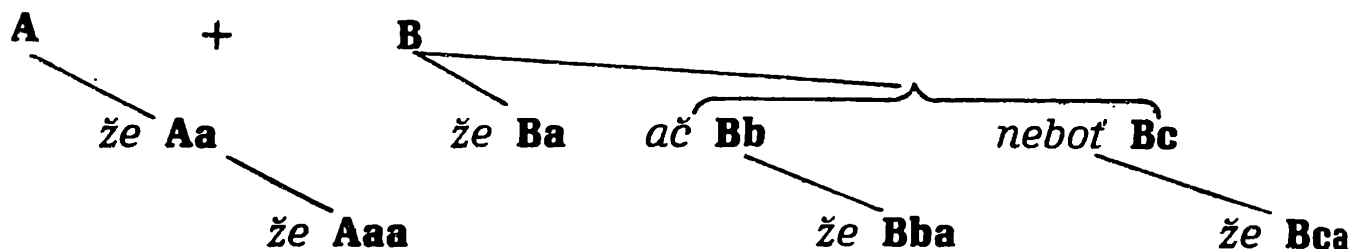
Bylo by možno odlišit věty spojkové a vztahné tím, že bychom spojky psali před rámeček (nejsou větnými členy) a vztahné spojovací výrazy do

rámečku (jsou větnými členy). Není to však nezbytné, protože v souvětí výstavbě mají spojky i vztažné spojovací výrazy stejnou funkci. Rozlišit je jest však nutné při rozboru jednotlivých vět.

A **Aa** **Aaa** **B**
6. *Těšilo mě, že ví, že jsem nemocen, a z vděčnosti přidal*
Ba **Bb**
jsem se k nim, že s nimi půjdu ještě na vrch, ač jsem pochy-
Bba **Bc** **Bca**
boval, že tam dojdu, neboť jsem si uvědomil, že mám plicní katar
a 39°. [Wolker]

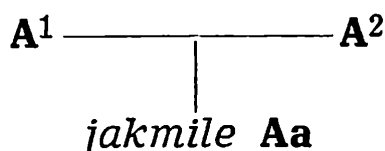
S c h é m a :

A, že Aa, že Aaa, a B, že Ba, ač Bb, že Bba, *neboť* Bc, že Bca.

7. Ve zvukovém chvění sirény, jakmile se odpoutala od kovu píšťaly, nebylo nic strojového.

Schéma: A^1 , *jakmile* Aa , A^2 .

Hlavní věta je přerušena závislou větou. Jednotlivé části hlavní věty označíme indexem $\{A^1, A^2\}$.

8. *Sotva jsem dosedl na křeslo, mihla se dirigentova taktovka a smyčcové pianissimo ovládlo sál.*

S c h é m a : *Sotva* ABa, A a B.

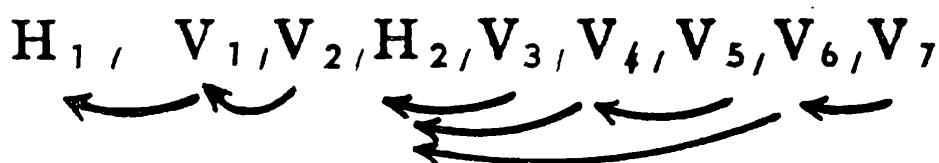

Vedlejší věta tu závisí na obou větách hlavních. [Není ovšem žádná zvláštní chyba, jestliže žák pokládá vedlejší větu za závislou jen na jedné větě hlavní.]

Pozor třeba dát na obdobný typ souvětí. Např. *Když se tak stalo, pokynul král stráží a stráž přivedla Rastislava.* [*Když* Aa, A + B)].

P o z n á m k a. Ve školské praxi se k značkovému (schematickému) znázorňování stavby souvětí užívá většinou znaků *H* (hlavní věta) a *V* (vedlejší věta) s příslušnými indexy, např. *H*₁, *V*₂, *H*₂. V lineárním uspořádání není však pak jasné, na které větě závisí věta vedlejší. V Gebauerově způsobu {A, Aa, B nebo A, Ab, B} je závislost jasná. Značka vůbec vyjadřuje celý rodokmen věty. Např. ze značky *Bba* víme: Je to první vedlejší věta závislá na vedlejší větě *Bb*. To je druhá věta vedlejší závislá na druhé hlavní větě. Anebo: Tato vedlejší věta je členem souvětí, které má nejméně dvě hlavní věty {A, B}. Na druhé hlavní větě {B} závisí nejméně dvě vedlejší věty {Ba, Bb}. Na druhé vedlejší větě *Bb* závisí vedlejší věta *Bba*.

Gebauerův způsob přesně znázorní konstrukci i nejsložitějšího souvětí. Srovnej např. uvedený šestý příklad (Jiří Wolker): A, Aa, Aaa, B, Ba, Bb, Bba, Bc, Bca — *H*₁, *V*₁, *V*₂, *H*₂, *V*₃, *V*₄, *V*₅, *V*₆, *V*₇, popř.:

Gebauerův způsob značkového znázorňování se zdá obtížný. Není, jestliže se ho důsledně užívá od začátku, od jednoduchých souvětí. Stavbu souvětí však symbolizuje **p r a v d i v ě** a **p ř e s n ě**.

Označování druhů souřadného spojení vět

Značek se může užít i pro označení druhů souřadného spojení vět (ať hlavních, nebo vedlejších). V této publikaci se užívá těchto značek¹⁾ pro poměr:

- a) slučovací: A + B
- b) stupňovací: A ⊃ B
- c) odporovací: A × B
- d) vylučovací: A ∼ B
- e) příčinný: A ← B
- f) důsledkový: A → B

¹⁾ Viz J. Jelínek — J. Haller, *Jazyk mateřský III*, Praha 1947, str. 46.

Někdy se do této klasifikace zahrnuje (ve škole) ještě poměr vysvětlovací $\{A : B\}$.

Příklady:

Václav šel chvíli sám, ale brzy se ohlédl, neboť slyšel za sebou kroky: přítel ho doháněl.

$\{A \times B \leftarrow C : D\}$

Soudím, že to ví, ale že o tom nechce mluvit.

$\{A, \text{že } Aa \times \text{že } Ab\}$

Část B

I. Věta jednoduchá

1

Veliká a bílá oblaka plula radostně po modrém nebi.

(A. M. Tilschová)

<i>Pk₁</i>		<i>Pk₂</i>		<i>Po</i>		<i>Přs</i>		<i>Puz</i>		<i>Pk</i>		<i>Pum</i>
Veliká	a	bílá	oblaka	plula	radostně	po	modrém	nebi.				
2	8	2	1	5	6	7	2	1				

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte základní skladební dvojici. (*Oblaka plula.*)

Jak je mluvnicky vyjádřena sounáležitost podmětu a přísudku?
Shodou v osobě (3.), čísle (množ.) a rodě (stř.).

2. Jaký je podmět v této větě? (rozvitý)

Čím je rozvit?

Několikanásobným přívlastkem shodným *veliká a bílá*.

Proč je to přívlastek? (Závisí na podstatném jménu.)

Proč je shodný?

Shoduje se s podstatným jménem *oblaka* v rodě (stř.), čísle (množ.) a pádě (1.).

Proč několikanásobný?

Oba přívlastky závisí stejným způsobem na podst. jm. *oblaka* (*veliká oblaka — bílá oblaka*); jsou souřadné. {VI}

3. Které větné členy rozvíjejí holý přísudek *plula*?

Radostně, po modrém nebi.

Určete první.

Radostně: závisí na slovese *plula*, závislost je vyjádřena přimykáním (není vyjádřena ani shodou, ani řízeností — příslovce nemůže ostatně vyjadřovat mluvnické významy), je to příslovečné určení holé (není rozvito dalším větným členem), a to způsobu (vyjadřuje způsob průběhu děje).

Určete druhý.

Po modrém nebi: závisí na slovese *plula*, závislost je vyjádřena přimykáním (pád není řízen slovesem *plula* — ostatně to není sloveso předmětné, na závislý člen se můžeme ptát otázkami: *kde, kudy — po čem*), je to příslowečné určení místa, rozvité.

Najděte holé určení a povězte, jak je rozvito.

Holé určení je *po nebi*. Je rozvito holým shodným přívlastkem *modrém*.

Proč je holý, shodný?

Nezávisí na něm jiný větný člen. — Závislost na podst. jm. *nebi* je vyjádřena shodou.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov.

2. Určete mluvnické významy a vzor slova *oblaka*.

Podst. jm. stř., množ., 1.; *města*; v jednot. čísle *oblak* je muž. než. podle *hrad*. V množ. čísle tvary střed. [*oblaka*, 2. *oblak*, 6. (v) *oblacích*] nebo muž. (1. *oblaky*, 2. *oblaků* ...).

3. Určete mluvnické významy slovesa *plula* a zařadte je ke vzoru. (Os. 3., č. mn., č. m., zp. oznam., rod činný; třída III. 1 — *kryje*.)

Jak zní infinitiv? (*plout*). Jak tvar 1. os. j. č. přít. (*pluji*), jak 3. os. (*plují*), jak tvary rozkaz. způsobu (*pluj* ...), budoucího času (*budu plout — popluji* ...).

Která slovesa patří do III. třídy? (3. os. j. č. na *-je*.)

Které vzory jsou ve III. třídě a jak se liší?

Kryje — *kupuje*, slovesa podle vz. *kryje* mají kmen minulý bez kmenotvorné přípony (*kry-l*), podle *kupuje* má kmen minulý příponu *-ova-* (*kup-ova-l*).

4. Kterého druhu jsou všechna přídavná jména? (*Tvrdá*.)

Jaký mají vzor? (*Mladý*.)

Které druhy příd. jm. rozlišujeme? (*Tvrdá*, *měkká*, *přívlastňovací*.)

Povězte jejich vzory. (*Mladý*, *jarní*, *otcův-matčin*.)

5. Určete vzor podst. jm. *nebe*. (*Moře*.)

Jak zní tvary množ. čísla? Ke kterému vzoru náleží?

Něbesa, nebes, nebesům ...; *města*.

III. Rozbor slovo- tvorný

1. Jak je utvořeno slovo *radostně*?

Radostný — *radostně*, příp. *-ě*.

Uveďte podobné příklady.

Zlatý — zlatě, modrý — modře...

Řekněte základové slovo k příslovci *bíle*? (*Bílý.*)

Kterému slovu říkáme základové?

Slovo, z něhož je dané slovo odvozeno.

Jak říkáme tomuto způsobu tvoření slov?

Odvozování slov.

Které způsoby tvoření slov ještě znáte?

Skládání slov, zkracování slov.

2. Jak je utvořeno slovo *radostný*?

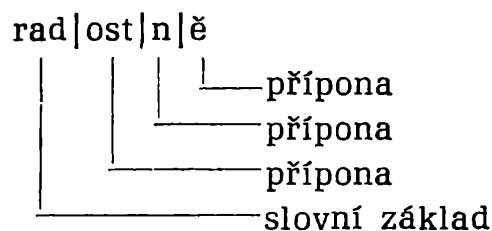
Radost — radostný, příp. *-ný*.

Naznačte slovotvorný řetězec počínajíc slovem *radostně*.

radostn ě	-ě:	zlatě, modře
radost ný	-ný:	žalostný, smutný
rad ost	-ost:	mladost, žalost

P o z n á m k a : Ve škole je lépe pokládat za slovo základní (je odvozeno od *rád* jako *mladost* od *mlád*).

3. Naznačte stavbu slova *radostně*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Viz VI. 1.

2. Jaký význam má slovo *nebe* v této větě? Kterým synonymem je můžeme nahradit? (*obloha*)

Jaký význam má v náboženských představách?

V náboženských představách sídlo boha.

Jaký ve větě *Bohatí měšťané spávali v postelích s nebesy*?

Látková stříška nad postelí.

V. Rozbor zvukový

1. Jaký je průběh melodie této věty, stoupavý či klesavý?

Klesavý.

Naznačte jej graficky.

2. Kde jsou v této větě přestávky (pauzy)? Přečtete jednotlivé větné úseky. Která slova jsou nositeli větných přízvuků?
Veliká a bílá oblaka / plula radostně / po modrém nebi.
Na čem záleží délka přestávek?
Na rychlosti projevu.
3. Kolik „slov“ má výraz *po modrém nebi* v psaném projevu? (tři)
Kolik v mluveném projevu? Proč?
Dvě; předložka *tu* tvoří s následujícím slovem jeden výslovnostní celek (pomodréem).
Naznačte v tom výrazu slovní přízvuky.
Po modrém nebi.
Uvedte příklad, v němž by přízvuk nebyl na předložce *po*.
Šel *po nejneschůdnější* stezce.
Čeho se přesunutím přízvuku dosahuje?
Zdůraznění slova.

VI. Rozbor stylistický

1. Nahradte slovo *oblaka* slovem podobného obsahu? (*mraky, mračna*)
Jaký je rozdíl v užití synonym *oblaka* — *mračna* — *mraky*?
Oblaka: lehčí, světlejší mraky. *Mračna* — temné mraky.
Mraky: obvyklé i v běžném vyjadřování.
2. Přečtete výraz *veliká a bílá oblaka*, avšak vypusťte spojku *a*.
Změnilo se něco?
Mezi přívlastky je pauza; četba přívlastku se zpomalila, jeho členy se mírně zdůrazňují.
3. Jsou přívlastky *veliká, bílá (oblaka)* hodnotící nebo rozlišující? Proč?
Hodnotící; vyjadřují vlastnost přisuzovanou předmětu mluvčím, nikoli vlastnost nespornou.
Řekněte příklad přívlastku rozlišujícího? (*ocelové pero*)
Jaký přívlastek vytváří několik přívlastků hodnotících?
Několikanásobný.
Několik rozlišujících? (postupný: *kostelecké dietní párky*)
V kterém jazykovém stylu byste očekávali více přívlastků hodnotících, v kterém více rozlišujících?
V uměleckém vyjadřování — v odborném vyjadřování.

4. Lze nahradit slovo *nebe* synonymem? (*obloha*)
5. Řekněte slova opačného významu k těmto slovům: *veliký, bílý, radostně*. (*malý, černý, žalostně*)

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slov *bílá, (po) nebi*.
Bílá — *běloučká*, není mezi vyjmenovanými slovy. *(Po) nebi* — *moři*.
2. Jak napíšete několikanásobný přívlastek *veliká a bílá* (*oblaka*), jestliže vypustíme spojku *a*?
Veliká, bílá oblaka. Nejsou-li jednotlivé členy několikanásobného přívlastku spojeny spojkami *a, i, nebo* ve významu slučovacím, oddělujeme je čárkou.

2

Ten čtyrlístek schovává maminka dodnes — pro štěstí.

<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Puč</i>	<i>Puúč</i>
Ten čtyrlístek schovává maminka dodnes — pro štěstí.					
3	1	5	1	6	7 1

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladebnou dvojici. (*Schovává maminka.*)
Jaký je podmět? (*holý*)
Jaký je přísudek? (*rozvitý*)
Jaká je to věta? (*rozvitá*)
2. Označte skladební dvojice.
Které větné členy rozvíjejí přísudkové sloveso?
Ten čtyrlístek, dodnes, pro štěstí.
Které z nich jsou holé a které rozvité?
Dodnes, pro štěstí; ten čtyrlístek.
3. Určete větný člen *ten čtyrlístek*. (*předmět rozvitý*)
Najděte holý předmět. (*čtyrlístek*)
Proč je to předmět?
Závisí na slovese, závislost je vyjádřena řízeností, děj se přímo týká té věci (*sloveso schovává je předmětné*).
Čím je rozvito podstatné jméno *čtyrlístek*?
Shodným holým přívlastkem *ten*.

4. Určete větný člen *pro štěstí*.

Přísluvečné určení účelu, holé.

Dokažte své řešení.

Závisí na slovese, závislost je vyjádřena přimykáním; ... *aby měla štěstí* (za jakým účelem).

II. Rozbor slovní a tvarotvorný

1. Určete slovní druhy.

2. Určete mluvnické významy (popř. i vzor) slov *ten*, *schovává*, (pro) *štěstí*.

Ten: m., j., 4.; *schovává*: 3., j., přít., ozn., čin., ned.; V. tř. *dělá*; *štěstí*: stř., j., 4., *stavení*.

3. Řekněte, jak zní k slovesu *schovává* infinitiv (*schovávat*), kmen přítomný (*schováv-*), kmen minulý (*schováva-*).

Od slovesa *schovávat* řekněte tvary utvořené z kmene přítomného.

Schovávám..., *schovávej...*, (muž) *schováváje...*

Z kmene minulého.

Schovával..., *schováván* (*schovávání*), *schovávat*.

A co přechodník minulý?

Tvary přech. min. se tvoří zpravidla jen od sloves dokonavých.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno sloveso *schovávat*?

Ze základového slovesa *schovat* kmenotvornou příponou *-vá-*.

Co vytvářejí tato dvě slovesa?

Vidovou dvojici: *schovat* — *schovávat*.

Které z nich je dokonavé? (*schovat*)

Která slovesa jsou dokonavá?

Vyjadřují děj nějak ohraničený; přítomné tvary vyjadřují budoucnost: *schovám*.

2. Jak je utvořeno slovo *čtyrlístek*?

Skládáním; číslovkový základ *čtyr-* a slovo *lístek*.

Je vždy podoba *čtyr-*? (*čtyr-* i *čtyř-*)

Řekněte jiná složená slova se *čtyr-*.

Čtyrrohý, *čtyrramenný*, *čtyrtakt*, *čtyrhran...*

Jaký je poměr složených slov se *čtyř-* a *čtyr-*?

Oboje podoby jsou spisovné: *čtyřlístek* i *čtyrlístek*. Tvary se *čtyř-* častější v spis. vyjadřování, se *čtyr-* v běžném vyjadřování.

3. Jak je utvořeno slovo *dodnes*?

Z předložkového spojení „do dnes“; příslovečná spřežka. (VII)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

Mohli bychom slovo *ten* vypustit? (Nemohli.)

Proč? Jaký má význam?

Navazuje se jím na předcházející sdělení; má význam odkazovací.

V. Rozbor zvukový

1. Naznačte, kde jsou v té větě přestávky.

Ten čtyrlístek / schovává maminka dodnes / pro štěstí.

Proč je výraz *pro štěstí* oddělen pomlčkou?

Naznačuje delší, „povinnou“ přestávku. Přestávkou se zvyšuje napětí, co bude následovat. Je tu prostředkem stylistickým. (VI)

2. Kde je hlavní slovní přízvuk ve výrazu *ten čtyrlístek*?

Na slabice *čtyr-*.

Je slovo *ten* v této větě přízvučné?

Můžeme je vyslovit bez přízvuku (*ten čtyrlístek*) (častěji) — i s přízvukem (*ten čtyrlístek*). Bezpřízvučností *ten* více vyniká přízvuk na *čtyr-* a tím se zdůrazňuje i slovo samo.

VI. Rozbor stylistický

1. Viz i V. 1.

2. Proč je výraz *ten čtyrlístek* na počátku věty?

Zdůrazňuje se tím a navazuje se na předchozí větu.

Řekněte větu tak, aby se zdůraznilo slovo *dodnes*.

Dodnes ten čtyrlístek...

3. Nahrad'te slovo *schovává* synonymem. (*Ukrývá.*)

Je mezi nimi rozdíl?

Schovává — ukládá, aby se zachoval; *ukrývá* — aby to nikdo neviděl.

4. Nahrad'te slovo *maminka* synonymy.

Mamka, mamička mamina..., matka.

Jaký je rozdíl mezi slovy *maminka* — *matka*.

V citovém přízvuku.

Jaký je rozdíl mezi synonymy *maminka* — *mamička* — *mamka* — *mamina* ...?

Ve frekvenci, v častosti užívání. Některé z těch synonym může na někoho podle rodinného zvyku působit strojeně.

Jak nazval básník Jar. Seifert jednu svou básnickou sbírku? (*Maminka*.) Proč asi?

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte psaní příslovečné spřežky *dodnes*.

Cítíme jen jako příslovce; místo „do dnes“ je *do dneška* — a to píšeme odděleně.

Řekněte podobné příklady.

Občas, zbrusu, zhruba, dohromady, dokonce...

Vysvětlete rozdíl v psaní: *do konce* — *dokonce*.

Do konce roku zbývalo několik dní. Přišli jsme dokonce první.

Dokonce — nadto, docela.

Vypiješ se mnou ještě trochu čaje? (Fr. Šrámek)

<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Puz</i>	<i>Pt*)</i>	<i>Pk</i>
Vypiješ	se	mnou	ještě	trochu čaje?
5	7	3	6	1*) 1

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici. (*Vypiješ* [ty].)

Jaký je podmět v této větě? (nevyjádřený)

Jak jej poznáme?

Podle koncovky přísudkového slovesa.

2. Které větné členy závisí na přísudkovém slovese?

Se mnou, ještě, trochu čaje.

*) Slovo *trochu* je možno určovat také jako adverbium (*málo, nemnoho*), které tu má touž úlohu jako podstatné jméno (viz Šmilauer, *Novočeská skladba*, 1966, 176—177), a proto může být u něho přívlastkový partitivní genitiv (např. tvar *trochu* v nom.: *Zbylo nám trochu čaje*). Zde jako substantivum (anal. *Ta trocha čaje nezabije. Uctít trochou čaje*); tím je možno pokládat za předmět (jako *Vypiješ se mnou ještě sklenku čaje?*).

3. Určete větný člen *se mnou*.

Závisí na slovesu, závislost na něm je vyjádřena přimykáním (nikoli řízeností, pád není dán slovesem), vyjadřuje vnější okolnost děje: společnost, způsob děje; příslovečné určení způsobu.

Určete větný člen *trochu čaje*. (Viz poznámka na str. 69.)

4. Jaká je věta podle obsahu? (tázací) {V}

II. Rozbor slovní a tvarotvorný

1. Určete mluvnické významy a vzor slovesa *vypiješ*.

2. os., j., bud., ozn., čin., dok.; III. tř. — *kryje*.

Kolikový slovesný způsob se rozlišuje? (Oznamovací, rozkaz., podmiňovací.)

V kterém způsobu je sloveso v této tázací větě? {V oznam.}

Existuje „způsob tázací“?

Ne. Otázka není vyjádřena tvaroslovně, nýbrž intonací. {V}

Od slovesa *vypít* řekněte tvary oznam. zp. v přít. času (*vypiji ...*), tvary rozkaz. zp. (*vypij ...*), podmiň. zp. (*vypil bych ...*). {III}

2. Řekněte tvar 1. pádu k zájmenu {se} *mnou*. {já}

Kterého rodu je zájmeno *já*? {bezrodé}

Řekněte od zájmena *já* tvary 2. pádu (*mne, mě*), 3. pádu (*mně, mi*).

III. Rozbor slovotvorný

Jak je utvořeno sloveso *vypít*?

Základové slovo *pít*, předpona *vy-*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

Povězte, jaký význam má slovo *čaj*?

Můžeme je zde nahradit slovem *té* (*thé*)? Proč ne?

Té — bylinný čaj, obvykle léčivý. Ve významu *čaj* je zastaralé.

V. Rozbor zvukový

1. Jakou melodii má tato tázací věta? {stoupavou} Naznačte ji graficky.

Jakou melodii má tato věta: *Co se mnou ještě vypiješ?*
(klesavou)

Které věty tázací mají stoupavou melodii?

Doplňovací; v odpovědi je uvedena věc, na kterou se ptáme. *Co se mnou ještě vypiješ? — Trochu čaje.*

Které věty tázací mají stoupavou melodii?

Zjišťovací; odpověď na ně je *ano — ne*.

2. Jak se liší spisovná výslovnost slova *vypiješ* od nespisovné?
(V délce *i / í*).

3. Které hlásky jsou ve slově *ještě?* (j-e-š-ť-e)

Co označuje písmeno *ě* ve slabice *tě*?

Tě je slabika složená z *t + e*.

V kterých spojení označuje *ě* měkkost předcházející souhlásky? (*dě - tě - ně*) (VII)

VI. Rozbor stylistický

1. Užijte v otázce slovesa v záporném tvaru.

Nevypiješ se mnou...

Změnil se tím nějak obsah sdělení?

Nezměnil. V otázce vyjadřuje záporný tvar (*Nevypiješ se mnou...?*) totéž jako tvar kladný (*Vypiješ se mnou...*).

2. Uveďte jiné příklady.

Máš — nemáš čas? Je — není už pozdě?

3. Není mezi otázkami se slovesem v kladném a záporném tvaru jiný rozdíl?

Velmi jemný rozdíl stylistický. Otázky se slovesem v záporném tvaru jsou méně naléhavé, nesmělejší. Ne každý tento rozdíl cítí.

VII. Rozbor pravopisný

1. Proč je za větou otazník?

Je to věta tázací.

2. Které *i / y* napíšeš po *v* ve slově *vypiješ*?

y: předpona *vy-*.

3. Viz V/3.

Bylo to takové dokonalé budižkničemu.

<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Přjs</i>
<i>Bylo to takové dokonalé budižkničemu.</i>			
5	3	3	2
			1

I. Rozbor větný

1. Jaká je to věta podle členitosti?

Dvojčlenná; zákl. sklad. dvojice *to bylo budižkničemu*.

2. Jaký je zde přísudek?

Jmenný se sponou: *bylo takové dokonalé budižkničemu*; jmenná část je rozvitá.

3. Jaká je zde shoda?

Zdánlivě s podmětem *to*. Ve skutečnosti s přísudkovým jménem (*to*) *budižkničemu* [jako *To byl takový malý budižkničemu*, *To byl dobrák*, *Bylo to dobrotisko*]. {III, IV}

II. Rozbor slovní a tvarotvorný

1. Určete slovní druhy.

2. Jak se skloňuje podstatné jméno *budižkničemu*?

Je v jednot. č. nesklonné.

Kterého je rodu?

Zde středního; může být rodu muž. [množ. *budižkničemové*], ženského [*budižkničemy*].

3. Jak se skloňuje zájmeno *takové*?

Jako vzor *mladý*. {IV}

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak bylo utvořeno slovo *budižkničemu*?

Skládáním; z větného výrazu *budiž k ničemu*.

Najděte jiné, podobně tvořené slovo.

Obecné *vozembouch*.

2. Jak je utvořeno slovo *dokonalý*?

Z přičestí *dokonal* od slovesa *dokonat*.

Jak je utvořeno slovo *dokonat*?

Dokonat — konat [základní slovo].

Najděte v slově *konat* slovní základ.

Kon-; *-a-* kmenotvorná přípona, *-t* infinitivní přípona.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

Jaký význam má v této větě slovo *takový*?

Velký, citově zabarveno.

Které jiné významy může slovo *takový* vyjadřovat?

Máš *takové* lyže jako já — *podobné, stejné*. — To má *takovou* rourku a v ní sklíčko. (Mluvčí ví dobře, jaká ta rourka je, ale nepovídá to.) — Takhle dovedl v brance chytat *takový* František Plánička. (Zdůraznění s citovým zabarvením.)

VI. Rozbor stylistický

Nahradte slovo *budižkničemu* synonymem.

Nešika, nemotora, nemehlo, trdlo.

Posudte řadu těch slov z hlediska slohového zabarvení.

Pane, nebude to mýlka?

Osl Po Přjs

Pane, nebude to mýlka?

1 5 3 1

5

I. Rozbor větný

1. Co je podmětem v té větě? (Slovo *to*.)

2. Jaký je přísudek?

Jmenný se sponou: *nebude mýlka*.

3. Který výraz není členem žádné dvojice? (*Pane*.)

Proč? (Je to oslovení.)

Jak se to projevuje?

Od věty je oddělen v řeči pauzou, v psané větě se odděluje čárkou. (VII)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

Který čas vyjadřuje slovo *nebude* v této větě? (přítomný)

Jaká zvláštnost se zde projevuje?

Tvaru budoucího času je užito k vyjádření přítomnosti; tvrzení se tím oslabuje, není zcela jisté. (VI)

III. Rozbor slootovorný

Jak je utvořeno slovo *mýlka*?

Odvozením příp. -ka ze základového slova *mýl/iti*.

V. Rozbor zvukový

1. Kde jsou přestávky v té větě?

Pane, / nebude to / mýlka?

Která z těch přestávek je i v rychlé řeči? (za oslovením)

Které slabiky jsou nositeli větných přízvuků? (**P**ane, ... **mýl**ka?)

2. Jaká je melodie té věty? (stoupavá)

Proč?

Je to zjišťovací otázka; odpověď *ano* — *ne*.

VI. Rozbor stylistický

Vysvětlete rozdíl mezi větami: *Není to mýlka? Nebude to mýlka? — Není to mýlka. Nebude to mýlka.*

Věty s tvarem budoucího času vyjadřují tvrzení opatrněji, s menší jistotou.

VII. Rozbor pravopisný

Proč je za slovem *pane* čárka?

Oslovení — jméno v 5. p. není členem věty.

Řekněte větu tak, aby oslovení bylo uprostřed věty.

Nebude to, pane, mýlka?

Kde se napíše čárka?

Před slovem *pane* i za ním.

6

Na břehu Nilu spatřili cestovatelé poprvé arabská obydlí.

	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Puč</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	
Na břehu Nilu spatřili cestovatelé poprvé arabská obydlí.								
	7	1	1	5	1	6	2	1

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte základní skladební dvojici. (*Cestovatelé spatřili.*)

2. Věta má rozvitý přísudek. Upravte ji tak, aby měla rozvitý i podmět.

Např.: *evropští cestovatelé, cestovatelé z Evropy.*

3. V jakém pořadí v této větě jsou základní větné členy?

Část podmětová je vložena do části přísudkové.

4. Které větné členy závisí na slovese *spatřili*?

(*na břehu Nilu, poprvé, arabská obydlí*)

Určete rozvíjející větné členy.

Výraz *na břehu Nilu* závisí na slovese *spatřili*, závislost je vyjádřena přimykáním a určuje místo děje; je to příslovečné určení; je rozvité, protože na jeho základu závisí ještě větný člen *Nilu*.

Který větný člen závisí na podst. jménu *břehu*?

Slovo *Nilu* závisí na podstatném jméně *břehu* a přesněji určuje jeho význam; je to přívlastek; je holý, protože na něm nezávisí žádný jiný větný člen. Rozvitý by byl např.: *na břehu rozvodněného Nilu, na břehu Modrého Nilu* apod.

Slovo *poprvé* závisí na slovese *spatřili*, závislost je vyjádřena přimykáním a vyjadřuje čas; je to příslovečné určení času; je holé, protože na něm nezávisí žádný jiný větný člen.

Výraz *arabská obydlí* závisí na slovese *spatřili*, závislost je vyjádřena řízeností a doplňuje význam slovesa; je to předmět, a to předmět rozvitý, protože na jeho základu *obydlí* závisí ještě jiný větný člen.

Který větný člen závisí na podst. jméně *obydlí*?

Slovo *arabská* závisí na podstatném jméně *obydlí* a přesněji určuje jeho význam; je to přívlastek; je holý, protože na něm nezávisí žádný jiný větný člen.

5. Naznačte stavbu této věty graficky.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov.

2. Podstatná jména zařadte ke vzorům.

Břeh, břehu — vzor *hrad*; *Nil, Nilu* — vzor *hrad*; *cestovatel, cestovatele* — vzor *muž*; *obydlí* — vzor *stavení*.

3. Utvořte tvar pro 6. pád množ. čísla podst. jména *břeh*. (*březích*)

Které *-í* se píše v pádové koncovce? (měkké *í*)

Řekněte několik jiných podstatných jmen, která se skloňují podle vzoru *hrad* a mají v 6. pádě množ. čísla koncovku *-ích*. (*v lesích, v potocích*)

Které *i / y* se píše v pádových koncovkách 6. pádu přídavných jmen? (*zdravých, cizích, bystrých*)

4. Řekněte tvar pro budoucí čas slovesa *spatřiti*. (*spatří*)
Vyjadřuje toto sloveso také přítomný čas? (Nevyjadřuje.) (IV)

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *cestovatel*?

Cestovatel ← cestovat, příp. *-tel*.

cestovatel	<i>-tel</i> : spisovatel, stavitel
cestova(t)	<i>-ova-</i> : pracovat, zpozorovat
cesta	<i>-a</i> : hlav-a
cest-	slovní základ [<i>cestář</i> , <i>pocestný</i> ...]

Jaké je to slovo? (odvozené)

Uveďte slova příbuzná.

Cesta, cestovat, cestička, cestovní, cestovné, cestopis, pocestný.

2. Jak je utvořeno slovo *cestopis*?

Má dva slovní základy, je to slovo složené.

3. Z kterého slova je utvořeno slovo *arabský*?

(Arab.) (V, VII)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Slovo *cesta* má několik významů.

Pruh země upravený pro chůzi nebo pro jízdu, směr chůze (jízdy), dráha, chůze, cestování, způsob, prostředek nějakého usilování. (Užijte k práci slovníku.)

2. Význam slova *cesta* určujte přesněji vhodnými přívlastky podle toho, kudy vede, jak je upravena, jak je schůdná, kam vede apod.

Polní, lesní, vozová, veřejná, soukromá, zakázaná, vyježděná, vyšlapaná, schůdná, neschůdná, kamenitá, blátivá, příkrá, první cesta do školy, naše cesta k socialismu. (VI)

V. Rozbor zvukový

1. Jak vyslovujeme slovo *arabská*? (*b* jako *p*)

2. Jak vyslovujeme podstatné jméno *Nil*?

[nyl]; je to přejaté slovo.

Řekněte jiná přejatá slova a vysvětlete, jak je vyslovujeme.

Diference [dy...], *platina* [-ty-], *tenis* [-nys]; v přejatých slovech psané *di / ti / ni* vyslovujeme *dy / ty / ny*.

VI. Rozbor stylistický

1. Jak rozumíte rčením *jít cestou necestou, nepřeložit nikomu stéblo přes cestu*?
2. Najděte slova stejného nebo podobného významu k slovesu *spatřit*.
Uvidět, zpozorovat, všimnout si, zahlédnout.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slova *obydlí*.
Slovo příbuzné s vyjmenovaným slovem *být*.
Řekněte jiná slova příbuzná se slovesem *být*, u nichž není příbuznost už docela zřejmá.
Nábytek, dobytek.
2. Jak píšeme přídavná jména jako *arabský*?
S malým začátečním písmenem: *polský, finský, trnavský, jihlavský...*
Najděte v Pravidlech nějaký název, ve kterém píšeme podobně utvořené přídavné jméno s velkým začátečním písmenem.
Polská lidová republika; počátek vlastního názvu.

Dáš mi konečně pokoj, ty kluku nezdárná!

<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Puč</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Zčjv</i>	<i>Pk</i>
Dáš	mi	konečně	pokoj,	ty	kluku	nezdárná!
5	3	6	1	3	1	2

7

I. Rozbor větný

1. Je to souvětí? {Není.}
Proč to není souvětí?
Výraz *ty kluku nezdárná* je oslovení; je to samostatný větný člen.
Proč je oddělen čárkou?
Není členem věty, je od ní oddělen přestávkou, v písmu čárkou.
2. Jaká je to věta? {zvolací}
Proč?
Je to věta s citovým přízvukem.
Které věty jsou zvolací?
Zvolací věty jsou věty oznamovací, tázací a žádací (rozkazovací a přací), pronesené s citovým přízvukem.

Kterého druhu je tato věta zvolací?

Zvolací rozkazovací; vyjadřuje rozkaz.

3. Je to věta dvojčlenná nebo jednočlenná? (dvojčlenná)

Proč není jednočlenná?

Má základní skladební dvojici: [*ty*] *dáš*; podmět zde ovšem není vyjádřen; poznáme jej z koncovky přísudkového slovesa.

4. Vysvětlete stavbu výrazu *ty kluku nezdárná*.

Základ slovo *kluku*, rozvitý shodným přívlastkem *ty* a neshodným přívlastkem *nezdárná*. (VI)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete mluvnické významy slovesa *dáš*.

3. os., j., přít./bud., oznam., čin., dok.

V jakém významu je tu užito tvaru oznam. způsobu?

Ve významu rozkazovacím.

Kterými tvary vůbec můžeme vyjádřit rozkaz?

Tvary rozk. způsobu (*dej...*), oznam. způsobu, infinitivem (*mlčeti!*). (VI)

2. Jak zní tvar 1. p. k zájmenu *mi*? (*já*)

Které tvary má zájmeno *já* ve 3. p.? (*mně, mi*) (VII)

Proč je zde užito užšího tvaru?

V nedůrazném postavení.

Řekněte větu s širším tvarem.

Mně se tu nelíbí.

Vysvětlete rozdíl: *Karel mi přinesl vstupenku. Karel přinesl vstupenku mně.*

V druhé větě se zdůrazňuje, komu Karel přinesl vstupenku.

III. Rozbor lexikální a sémantický

1. V jakém významu je užito slova *pokoj*?

Řekněte slovo opačného významu. (*klid — ruch, neklid*)

Jaký význam má slovo *pokoj* ve spojeních *najmout si pokoj, pokoj v anglickém baroku*?

Mítnost. Nábytek ve slohu anglického baroka.

2. Vysvětlete význam slova *nezdárný*.

Nehodný, nezvedený, ničemný.

IV. Rozbor slootovorný

1. Naznačte slootovorný řetězec počínajíc slovem *nezdárný*.
Nezdárný — zdárný (ne-) — zdar {-ný} — zdař(it) (Ø) — dařit (z-) = slovo základní, slovní základ *dar-*.
2. Jak bylo utvořeno příslovce *konečně*?
Odvozováním příp. -ě z příd. jm. *konečn(ý)*.

VI. Rozbor stylistický

1. Rozkaz můžeme vyjádřit několikerým způsobem (viz II/1).
Jaký je mezi nimi rozdíl?
V důraznosti: *Dáš se do toho, Dej se do toho, Dát se do toho!*
2. Najděte synonymum ke slovu *pokoj*. (*klid*)
Můžeme tohoto synonyma užít v naší větě?
Nikoli, synonyma *pokoj* a *klid* nelze zaměňovat libovolně. Říká se: *Všude je pokoj* (nebo *klid*) *a mír*. *Dopřej mu klidu* (nebo *pokoje*). Ale: *Dáš mi pokoj* (nikoli *klid*). *Nechte ho na pokoji* (nikoli *na klidu*). *Mám tu hodně klidu* (nikoli *pokoje*) *na práci*.
3. Je slovo *kluk* spisovné?
Jen v hovorovém stylu, jinak obec. — Mám dva *kluky* a holku. Ve třídě je 15 *chlapců* a 20 děvčat.
Bylo by možné v této větě nahradit slovo *kluk* synonymem *hoch*?
Nebylo; hovorový ráz věty by byl porušen knižním výrazem.
A co slovem *klacku*?
Bylo, ale celá věta by ztratila hovorový ráz, náležela by spíše do ne-spisovného vyjadřování, až obhroublého.
4. Vysvětlete užití ženského rodu ve výrazu *kluku nezdárná*.
Užitím tvaru ženského rodu místo mužského se dosahuje výrazného citového zabarvení, a to hanlivého.
Řekněte podobné příklady.
Kluk ušatá, divoká, nenajedená; člověče zapomnětlivá, ubohá, nevzdělaná, chlape mizerná.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní vykřičníku na konci věty. (Věta zvolací.)
2. Vysvětlete rozdíl v psaní *mi* — *my*.
Mi — 3. p. *já*, *my* — 1. p.

V srpnu mi našel otec místo ve Vrchlabí.

	<i>Puč</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Pt</i>		<i>Pum</i>
V	srpnu	mi	našel	otec	místo	ve	Vrchlabí.
7	1	3	5	1	1	7	1

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici. (*Našel otec.*)
Naznačte stavbu věty graficky. (plošně)
2. Jaký je podmět v této větě? (holý)
Jaký je přísudek v této větě? (rozvitý, slovesný)
3. Určete rozvíjející větné členy.
4. Změňte pořádek slov ve větě a všimněte si přitom postavení zájmena *mi*.

Otec mi našel ... Místo mi našel ... Ve Vrchlabí mi našel ... Zájmeno *mi* zůstává stále za prvním větným členem. Je to příklonka. (V)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Který jiný tvar zájmena *já* by mohl v dané větě také být? (*mně*)

V kterém případě bychom tvaru *mi* nemohli užít?

Po předložce nebo kdyby byl na zájmenu důraz.

Řekněte takové věty.

Přijď ke mně dnes odpoledne. Mně se to velmi líbilo.

2. Slovo *místo* je také jiným slovním druhem, nejen podstatným jménem.

Předložkou. Např. ve větě *Bratr přijde místo mě.* (IV)

3. Který pád řídí předložka *v* ve spojení *v srpnu*? (šestý)

Který ve spojení *ve Vrchlabí*? (rovněž šestý)

Může řídit ještě jiný pád?

Čtvrtý. Např. *Upadl v nemilost.* (VII)

Které předložky se spojují se 4. a 6. p.? (*na, o, po, v*)

III. Rozbor slovotvorný

Jak je utvořeno slovo *Vrchlabí*? Jaké je to slovo?

Složené; z výrazu *vrch Labe*, tj. *na horním Labi*. Podobně: *Vrchbělá*.

Říkejte jiná místní jména, která jsou také slova složená.

Kněževes, Hořehledy, Konětopy, Mokropsy, Senohraby.

Jaký význam měla od původu jména jako *Kozojedy, Mokropsy, Hrdlořezy*? {žertovný, hanlivý} {V}

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Ukažte v několika větách, že slovo *místo* může mít několikery význam.

Plošná část prostoru; zaměstnání; ves, město; pořadí.

2. Slovo *otec* nahradte slovem citově zabarveným. (*tatínek, táta*)

3. Co znamená rčení *Má srdce na pravém místě*?

V. Rozbor zvukový

1. Jak vyslovujeme výrazy *v srpnu, ve Vrchlabí*? (dohromady)
Jak se změní přízvuk, když vyslovíme jméno *Vrchlabí* bez předložky?

Vysvětlete rozdíl v podobě předložky ve spojeních *v srpnu — ve Vrchlabí*.

Ve — vokalizovaná předložka, podobně *s/se, z/ze, k/ke/ku*... Vokalizací se usnadňuje výslovnost.

2. Slovo *mi* nemá přízvuk. Přízvuk nemají ani jiné kratší tvary osobních zájmen *mi, ti, si, mě, tě, se* a tvary pomocného slovesa *jsem, jsi*...

V srpnu *jsem si* našel...

Proč se jim říká příklonky?

Ve výslovnosti se přiklání k předcházejícímu přízvučnému slovu:
V hlubokém lese / se ozývaly / střelné rány.

3. Rozdělte slova *srpen, Vrchlabí* na slabiky. (*sr-pen, Vrch-la-bí*)

Která hláska je základem první slabiky? {*r*}

Která souhláska ještě může být základem slabiky?

l: vlk, vl-na, *m*: o-sm, se-dm, Ro-žm-berk, *n*: Há-zn-burk, Ry-chn-burk.

Jak se jmenují proto hlásky *l, r, m, n*?

Slabikotvorné souhlásky.

VII. Rozbor pravopisný

Tvořte a napište věty s tvary *mi—my, mně—mě*.

Co já se s tím vozem nazlobím!

<i>Puz*)</i>	<i>Po</i>			<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>
Co	já	se	s	tím	vozem	nazlobím!
3	3		6	3	1	5

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte základní skladební dvojici. (*Já se nazlobím.*)
Které větné členy ji tvoří?
Holý podmět a holý přísudek.
2. Čím je vyjádřen podmět v této větě?
Zájmenem osobním. Zájmenný podmět se obvykle nevyjadřuje.
Proč je zde vyjádřen?
Důraznější vyjádření citovosti. Věta sama je citová, zvolací. (VI, VII)
3. Kterým větným členem je rozvito přísudkové sloveso?
Rozvitým předmětem v předložkovém pádě a přísl. urč. míry *co*.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovní druhy.
2. Jaké sloveso je *nazlobím se*? (zvratné)
Řekněte tvar 2. os. j. č. min. času. (*Nazlobil ses.*)

III. Rozbor slovotvorný

Jak je utvořeno sloveso *nazlobit se*?

Ze slovesa *zlobit se* odvozením předponou *na-*.

Řekněte podobné příklady tvoření.

Pracovat — *napracovat se*, *dřít* — *nadřít se*, *běhat* — *naběhat se*.

Jaký význam dodává předpona *na-* těmto slovesům?

Stupňovací: *nazlobit se* = mnoho se zlobit, často se zlobit.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Kterým synonymem můžeme zde nahradit slovo *vůz*? (auto)
Je slovo *vůz* v tomto významu plně spisovné?
Je to slovo slangové. Ve spisovném vyjadřování se může objevit v hovorové češtině. (VI)

*) Přísl. urč. zp.-míry.

2. Který význam slova *vůz* je základní?

Dopravní prostředek, dvoukolový nebo čtyřkolový, uváděný v pohyb tahounem.

Jak říkáme ostatním významům?

Významy druhotné.

Kterým slovům říkáme jednoznačná?

Mají jediný význam, např. *náves*, vlastní jména, termíny.

Co jsou termíny?

Odborné názvy; jejich význam je přesně určen.

V. Rozbor zvukový

1. Jaká je celková melodie věty? (klesavá)

Které slovo pronášíme nejvyšším hlasem? (Slovo *já*.)

2. Na kterých slabikách je slovní přízvuk silnější (= větný přízvuk)?

Co *já* se s tím vozem *nazlobím*.

Na kterém slově je nejsilnější přízvuk vůbec (= důraz)?

Na slově *já*. Podmět *já*, který se obvykle nevyjadřuje, se pronáší nejvyšším i nejsilnějším hlasem (vrchol modulace melodické i dynamické). A právě to je prostředek k vyjádření výrazné citovosti věty.

VI. Rozbor stylistický

1. Viz IV/1. — Co je slang?

Mluva lidí pracujících v jistém oboru, např. slang hornický, elektrikářský, studentský, sportovní.

2. Viz I/2.

Řekněte větu podobného typu.

Mám já to bídu s vámi! Co ty všechno dovedeš!

Na otázku *Nemáte drobné?* můžeme odpovědět: *Podívám se. — Já se podívám.*

Je mezi odpověďmi rozdíl?

V citovosti; větu s *já* můžeme cítit jako odpověď ochotnější, zdvořilejší. — Avšak i samu větu *Podívám se* můžeme pronést „zdvořile“ (mírným hlasem, pomalejším tempem) i „nezdvořile“ (úsečným hlasem).

VII. Rozbor pravopisný

Proč píšeme za větou vykřičník? (I/2)

Je to věta zvolací.

Ve vodě spatřila kmotra skořápku z lískového oříšku.

<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>
Ve	vodě	spatřila	kmotra	skořápku	z lískového oříšku.
7	1	5	1	1	7 2 1

I. Rozbor větný

1. Přečtěte rozvitý přísudek.

Kterými větnými členy je rozvit?

Ve vodě; skořápku z lískového oříšku.

2. Určete rozvíjející větné členy.

Ve vodě — holé přisl. urč. m.; *skořápku z lískového oříšku* = předmět rozvitý.

Naznačte stavbu předmětu graficky a povězte, čím je rozvit. Holý předmět *skořápku* je rozvit neshodným rozvitým přívlastkem *z lískového oříšku*. Holý nesh. přívlastek *z oříšku* je rozvit holým shodným přívlastkem *lískového*.

3. Připojte k dané větě ještě jednu větu a vytvořte tak souvětí. Vyjádřete např., kdy se to stalo, co pak následovalo apod.

Ve vodě spatřila kmotra skořápku z lískového oříšku a zvědavě si ji prohlížela. Apod.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete mluvnické významy a vzor slovesa *spatřila*.

3. os. j., min., oznam., čin., dok., IV. tř. vzor *prosí*.

2. Řekněte budoucí čas slovesa *spatřila*. (*spatřím, spatříš...*)

S kterým slovesem nedok. tvoří vidovou dvojici?

(*patřím — spatřím*)

Řekněte nedok. sloveso odvozené ze slovesa *spatřit*. (*spatřovat*)

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *lískový*?

Z podst. jm. *líška* příp. -ový.

Uveďte jiná, podobně utvořená příd. jména.

Celer — celerový, hruška — hruškový, jablko — jablkový...

Jaký význam tu dodává přípona -ový? (původ, látka)

Od *jablko* je *jablkový* (např. závin) a *jablečný* (např. mošt).

Jaký je významový rozdíl mezi oběma příd. jmény?

Jablkový závin = závin s jablky, *jablkový koláč* = koláč s jablky. *Jablečný mošt* = mošt připravený z jablek, *jablečná šťáva* = šťáva připravená z jablek. Slovo *jablkový* (souvisící s jablkem) má širší význam než *jablečný* (z jablek připravený).

2. Je slovo *voda* odvozené?

Není; je to slovo základní.

Jmenujte přídavná jména odvozená ze slova *voda* příponou *-ový* a jinými příponami.

Vodová (barva), *vodní* (dílo), *vodný* (roztok), *vodnatý* (kraj), *vodnatelná* (obloha).

3. Jaké slovo je *oříšek*?

Zdrobnělé. Označuje skutečně předmět malých rozměrů. (VII)

Uvedte několik slov příbuzných a všimněte si hláskových změn při odvozování slov.

Ořech — *oříšek* — dloužení, střídání samohlásek, měkčení.

4. Jak je utvořeno slovo *kmotra*? (IV. 2)

Slovo *kmotra* je z lat. *commater* (com-mater, spolumatka). Z *kmotra* je přechylováním *kmotr* (jako z *vdova* → *vdovec*). Obvykle se však tvoří přechylováním jména ženská z mužských: *hráč* — *hráčka*, *tygr* — *tygřice*.

Uvedte jiná jména přechýlená a povězte, kterou příponou jsou odvozena.

Herec — *herečka*, *Italka*, *pasačka*; *pianistka*, *medička*; *lev* — *lvice*, *panovník* — *panovnice*; *otrok* — *otrokyně*, *sok* — *sokyně*; *švagr* — *švagrová*; *královna*, *carevna*; *učitel*: *učitelová* — *učitelka*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Řekněte synonyma ke slovu *spatřila*.

Uviděla, *zpozorovala*, *zhlédla*.

2. Slovo *kmotra* zde znamená starší venkovanku, sousedku. Je to slovo málo užívané. V pohádkách se ho užívá o některých zvířatech. (*kmotra liška*)

V. Rozbor zvukový

1. Přečtěte celou větu nahlas. Za kterými slovy je přestávka (pauza)?

Ve vodě / spatřila kmotra / skořápku z lískového oříšku.

2. Všimněte si, jak se změnil přízvuk, vyslovíme-li slovo *voda* a výraz *ve vodě*.

Voda, ve vodě [vevodě].

VII. Rozbor pravopisný

1. Užijte ve větách slov *líška* a *lyska*.
2. Jak odůvodníte, že se ve spojení z *lískového oříšku* píše předložka *z*? (2. pád)

Užijte výrazu *lískový oříšek* s předložkou *s*.

Veverka si hrála s lískovým oříškem.

11

V těchto místech je země nejúrodnější.

<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Po</i>	<i>Přjs</i>		
V těchto místech je země nejúrodnější.					
7	3	1	5	1	2

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladebnou dvojici.

Země — je nejúrodnější.

Které slovo je jádrem holého přísudku? (*nejúrodnější*)

Jaký úkol má ve větě sloveso *je*?

Je nositelem mluvnických významů a spojuje podmět s přísudkem.

Jak se mu proto říká? (*spona*)

2. Určete rozvíjející větný člen.

V těchto místech — rozvitě přisl. urč. místa. Holé přisl. určení: *v místech*.
Slovo *těchto*: holý přívlastek shodný.

Dokažte, že je to příslovečné určení místa.

Závisí na slovese, závislost je vyjádřena přimykáním a vyjadřuje místo děje.

II. Rozbor slovní

1. Určete mluvnické významy slova *těchto*.

Zájmeno ukaz. muž., množ., 6. p.

Vyjmenujte zájmena ukazovací.

Ten, tento, onen, týž, takový, sám.

Které druhy zájmen rozlišujeme?

Osobní, přívlastňovací, ukazovací...

2. Které tvary má podst. jméno země v 1. p. jednot.? (*země—zem*)
Který tvar je častější?
Které tvary jsou ve 4. p. jednot.? (*zemi — zem*)
Který tvar je ve 4. p. obvyklejší?
Zem: Nepadni na zem. (IV, V, VI)

III. Rozbor slootovorný

1. Ukažte, jak je utvořeno slovo *nejúrodnější*?
Z *úrodnější* předponou *nej-*.
Jak *úrodnější*? (z *úrodný* příp. *-ější*)
Jak říkáme tomuto tvoření příd. jmen? (stupňování)
Lze všechna příd. jména stupňovat?
Ne, např. *lesní, májový, dívčí*; obvykle vyjadřují nějaké vztahy — místní, časové, příslušnosti aj.

2. Sestavte slootovorný řetězec počínající slovem *nejúrodnější*.

nej úrodnější	<i>nej-</i> : nejkrásnější, nejmladší
úrodn ější	<i>-ější</i> : krásnější, černější
úrod n(ý)	<i>-ný</i> : náhodný, výchovný
úrod a	<i>-a</i> : náhoda, výchova
u rodit	<i>-u</i> : uložit, uhodit
rodit	slovo základní
rod-	slovní základ: příroda, národ, úroda...

3. Řekněte 3. stupeň příd. jména *jasný, jistý, jižní* ...
Nejjasnější, nejjistější ... (IV/3, V/2)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma ke slovu *země*.
Půda, hlína, prst, ornice.
2. Uveďte jiné významy slova *země*.
Krajina, pevnina, podlaha, planeta.
3. Jak můžeme také vyjádřit nejvyšší míru vlastnosti?
Opisem, např. *velmi úrodný, neobyčejně úrodný, mimořádně úrodný; nad jiné úrodný*; v obec. češtině také „děsně“ úrodný.

V. Rozbor zvukový

1. Jak vyslovíme předložku *v* ve výrazu *v těchto*? (ftechto)
Najděte takové slovní spojení, ve kterém se vyslovuje předložka *v* jako hláska *v*.
V noci, v dubnu, v Brně.

Vysvětlíte tu změnu ve výslovnosti.

Působí zde spodoba zpětná. V *těchto*: ve skupině znělé *v* + neznělé *t* se místo *v* vyslovuje *f*, aby celá skupina byla neznělá [*ft*-]. V *Brně*: obě souhlásky jsou znělé.

Uvedte příklad na spodobu uprostřed slova.

Dávka [dáfka], *lůžko* [lůško].

2. Jak vyslovujeme slova *nejjasnější, nejjistější*?

S dvěma *-jj-* na rozdíl od slova *nejasnější, nejistější*.

Uvedte několik slov, v nichž se píší dvě stejné souhlásky, které však ve výslovnosti splývají v jednu.

Měkký, činný, vyšší, babiččin, rozzlobit.

Jak vyslovujeme slova jako *půllitr, čtyrrohý*?

Vysvětlíte rozdíl ve výslovnosti i ve významu: *raci —racci, podaný —poddaný*.

Rak —raci, racek —racci, podaný návrh, poddaný lid.

3. Které hlásky vyslovujeme ve slově *země*? {z-e-m-ň-e}

VII. Rozbor pravopisný

Užijte ve větách slov *země — Země*, popřípadě *měsíc — Měsíc*, *slunce — Slunce*. Podívejte se do Pravidel.

12

Vy, včelař nad včelaře, se z čista jasna odstěhujete do města!

<i>Po</i>	<i>Psta</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Přs</i>	<i>Pum</i>
Vy, včelař nad včelaře, se z čista jasna odstěhujete do města!					
1	7	1	6*)	5	7 1

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici. (*Vy se odstěhujete.*)

2. Jaký je podmět v této větě?

Rozvití: *vy, včelař nad včelaře*. (VI)

Čím je rozvito jméno {zájmeno} v podmětu?

Rozvitým přístavkem.

*) Ustálené spojení příslovečného významu, jehož jednotlivé složky (*čisto, jasno*) pozbyly svého významu; celé spojení vyjadřuje nový význam (= náhle); lze ostatně psát *zčistajasna* [jeden hlavní přízvuk]. Proto už neurčujeme jeho jednotlivé složky samostatně, i když víme, že jsou to předložkové pády.

Proč je to přístavek?

Je vyjádřen shodným jmenným přívlastkem stojícím za jménem (zde zájmenem), od něhož je oddělen přestávkami. {V, VI, VII}

Jaký je to přístavek?

Rozvitý; holý: *včelař*; *nad včelaře*: neshodný holý přívlastek k podst. jm. *včelař*.

3. Kterými větnými členy je rozvito přísudkové sloveso *odstěhujete se*?

Z čista jasna: h. přísl. urč. zp.; *do města*: h. přísl. urč. m. {V/2}

4. Jaká je tato věta podle obsahu? (zvolací) {VIí}

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

Určete sloveso *odstěhujete se*.

Sloveso zvrátané, 2. os., množ., přít./min. (tvar přítomný s významem minulým), oznam., čin., dok., III. *kupuje*. {II/2}

Jak zní kmen přítomný? (*odstěhuj-*)

Uveďte tvary utvořené z kmene přítomného.

Tvary přít. času: *odstěhuji*..., rozk. zp.: *odstěhuj*, ...

Jak zní kmen minulý? (*odstěhova-*)

Jak najdeme kmen minulý?

Z přičestí minulého odepnutím přípony *-l*, *-la*, *-lo*...

Čím se liší kmen přítomný a minulý?

Kmenovou příponou: *odstěh-uj-*, *odstěh-ova-*.

III. Rozbor slovotvorný

1. Uveďte některá příslovce vzniklá z předložkových pádů.

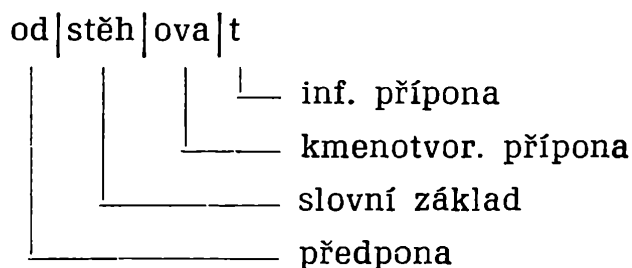
Zrána, *nahoře*, *předtím*...

2. Jak zní infinitiv k *odstěhujete (se)*? [*odstěhovat (se)*]

Jak je utvořeno sloveso *odstěhovat*?

Odvozováním předponou *od* ze *stěhovat*.

Naznačte stavbu slovesa *odstěhovat*.

3. Jak zní slovní základ slovesa *odstěhovat*? (*stěh-*)

Jak je složen slovesný kmen?

Ze slovního základu (i s předponami) a kmenové přípony: odstěh|uj-, odstěh|ova-.

4. Jak je utvořeno slovo *včelař*?

Ze základového slova *včel(a)* příponou *-ař*; při tvoření se odsouvá koncovka pádová.

Řekněte jiná slova tohoto typu.

Holubář, houbař, strojař. Všimněte si, že se u jmen tohoto typu vyskytuje přípona v dvojí podobě: *-ař / -ář*, a to podle ustáleného zvyku. Jen někdy je rozdíl ve významu: *kolář* (řemeslník) — *kolař* (kdo jezdí rád na kole), *dýmkař* — *dýmkař*. Bez významového rozlišení: *brankář* — *brankař*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

Co znamená ustálené spojení *z čista jasna*?

Viz poznámku*) na str. 88.

V. Rozbor zvukový

1. Kde jsou přestávky?

Vy, / *včelař nad včelaře*, / se...

Co nahrazuje tyto přestávky v písmu? (Čárky.)

2. Naznačte slovní přízvuk ve spojení *z čista jasna*.

Z čista jasna; jednotlivá slova si zachovala své samostatné slovní přízvuky, a proto píšeme jednotlivá slova odděleně, ačkoli tvoří významovou jednotku.

VI. Rozbor stylistický

1. Výraz *včelař nad včelaře* nahraďte jiným výrazem podobného významu.

Znameníť včelař, velmi dobrý včelař...

2. Nahraďte celou větu větou jinou s přibližně stejným obsahem.

Proč jste se vy, takový včelař, odstěhoval do města? Nemohu pochopit, proč jste se odstěhoval do města, když jste takový včelař.

VII. Rozbor pravopisný

1. Proč je výraz *včelař nad včelaře* oddělen čárkami?

Přístavek se odděluje v písmu čárkami.

2. Proč je za větou vykřičník?

Jde o větu zvolací.

Celý svět byl překvapen zprávou o vypuštění kosmické lodi s prvním člověkem na palubě.

13

<i>Pk</i>	<i>Po</i>		<i>Přs</i>		<i>Puz</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>
Celý	svět	byl	překvapen	zprávou	o	vypuštění	kosmické	lodi	s	prvním	člověkem
2	1	5			1	7	1		2		1

<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>
s	prvním	člověkem	na	palubě.
7	4	1	7	1

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici. (*Svět byl překvapen.*)
Z kolika slov se skládá holý přísudek? Řekněte sami podobnou větu.

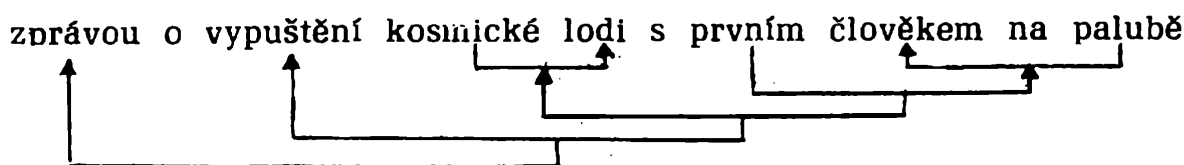
2. Jak je rozvito přísudkové sloveso?

Rozvitým větným členem *zprávou o vypuštění kosmické lodi s prvním člověkem na palubě*.

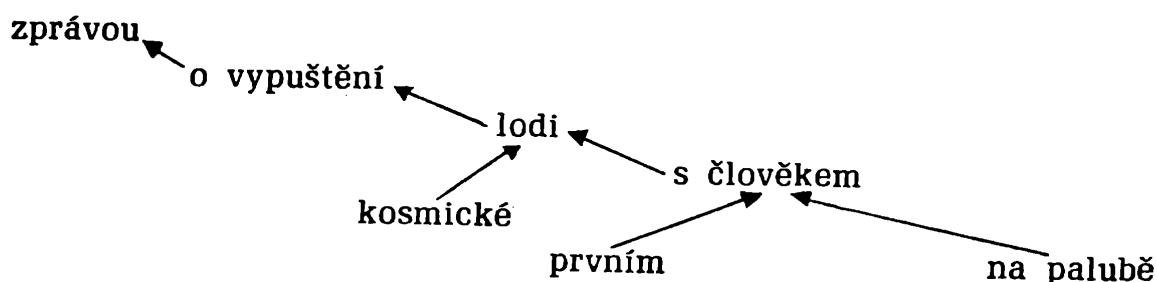
Který větný člen to je?

Přísluvečné určení, původce děje: Zpráva překvapila.

Naznačte graficky stavbu tohoto rozvitého členu.

Také bychom mohli stavbu tohoto členu naznačit takto:

Vidíme, že stavba přívlastku neshodného podst. jm. *zprávou* je velmi složitá.

3. Změňte pořádek slov ve větě tak, aby v ní byl důraz na výrazu *celý svět*.

Kde bývá v běžném vyjadřování ve větě slovo nebo výraz, který pokládáme za nejdůležitější? (na konci) (II, V, VI)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Zařadte ke vzoru podst. jméno *svět*.

Svět, -a — vzor hrad.

Řekněte jiná podst. jména, která mají ve 2. pádě koncovku *-a* a skloňují se podle vzoru *hrad*.

Les, potok, chléb, sklep...

2. Výraz *s prvním člověkem na palubě* řekněte v množném čísle. (IV)

Jak se skloňuje podst. jm. *lidé*?

Lidé, lidí, lidem, lidi, o lidech, lidmi.

Který vzor má v množ. čísle koncovky *-í, -em ...?*

Kostí, kostem...

Které jiné podst. jm. má podobné skloňování? (*hosté*)

Skloňujte je.

1. *-é*, 2. *-ů* i *-í*, 3. *-ům*, 4. *-y* i *-i*, 6. *-ech*, 7. *-y* i *-mi*.

3. Řekněte jiné číslovky, které odpovídají na otázku *kolikátý*.

Jaké jsou to číslovky? (řadové)

Jak se skloňují? (Jako příd. jm. *mladý, jarní*.)

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno podstatné jméno *vypuštění*?

Vypustit — vypuštěn — vypuštění.

Uvedte jiné příklady podstatných jmen utvořených podobným způsobem ze sloves.

2. Jak je utvořeno slovo *kosmický*?

Ze základového slova *kosmos* příp. *-ický*; pod. *epos — epický...*

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Které slovo v dané větě není českého původu? (*kosmický* = vesmírný)

Najděte ustálená slovní spojení s přídavným jménem *kosmický*. (*kosmické záření, kosmický prach*)

2. Ani slovo *paluba* není českého původu. Bylo přejato z ruštiny. Jak rozumíte rčení *hodit někoho přes palubu*? Jak asi toto rčení vzniklo?

3. Má slovo *lod'* ještě jiný význam než plavidlo? (*chrámová lod'*)

V. Rozbor zvukový

1. Jak byste přečetli tuto větu (beze změny pořádku slov), aby byl důraz na výrazu *celý svět*? (*Celý svět* byl ...)

2. Jak vyslovujeme slovo *zpráva*?

Najděte v Pravidlech jiná slova, v nichž počáteční *z* vyslovujeme jako *s*. (VII)

Vysvětlete tuto výslovnost.

Zpětná spodoba: znělé *z* + neznělé *p* = neznělé *s* + neznělé *p*.

Jak vyslovujeme slovo *svět*? (svjet)

Proč ve skupině *sv-* nedochází ke spodobě?

Před *v* vyslovujeme téžeslabičnou souhlásku neznělou beze změny.

Rozlišujeme: *svolati* — *zvolati*.

Určete souhlásky té věty co do znělosti (samohlásky neurčujeme, jsou znělé).

c—*n*, *l*—*z* (jedinečná), *s*—*n*, *v*—*z*, *j*—*z* (jedinečná), *t*—*n*, *b*—*z* atd.

VI. Rozbor stylistický

1. Pokuste se nahradit výraz *celý svět* jiným výrazem. (*všichni lidé*)

Který z těchto výrazů vyjadřuje skutečnost silněji? (*celý svět*)

2. Větný člen *zprávou o vypuštění kosmické lodi ...* je velmi složitý a obsahově přetížený. Stylistickou úpravou lze tento nedostatek odstranit. Jak?

Užitím vedlejší věty přívlastkové: ... *zprávou, že byla vypuštěna* ...

VII. Rozbor pravopisný

Užijte ve větách slov *zpráva* — *správa*, *zpravit* — *spravit*.

Zpěv nesčetných skřivanů splýval nad zemí jako stříbrná záclona.

14

Po	Pk	Pk	Přs	Pum	Pk	Puz
----	----	----	-----	-----	----	-----

Zpěv nesčetných skřivanů splýval nad zemí jako stříbrná záclona.

1	2	1	5	7	1	8	2	1
---	---	---	---	---	---	---	---	---

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici. (*Zpěv splýval.*)

Naznačte stavbu věty v skladebních dvojicích.

Jaký je podmět a přísudek? (Oba jsou rozvité.)

2. Objasněte stavbu podmětu.

Holý podmět *zpěv* je rozvit neshodným rozvitým přívlastkem *nesčetných skřivanů*. Holý přívlastek *skřivanů* je rozvit shodným holým přívlastkem *nesčetných*.

3. Objasněte stavbu přísudku.

Holý přísudek *splýval*. Přísudkové sloveso je rozvito holým příslovečným určením místa *nad zemí* a rozvitým příslovečným určením *jako stříbrná záclona*. Slovo *stříbrná* je shodný přívlastek k podst. jm. *záclona*. (VI)

4. Jaká je věta podle obsahu (postoje mluvčího)? (oznamovací)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete vzory všech podst. jmen ve větě.

Hrad, pán, nůše, žena.

2. Určete slovo *nesčetných*.

Příd. jm. tvrdé, m. živ., množ., 2., *mladý*.

3. Který pád řídí zde předložka *nad*? (7. p.)

S kterými pády vůbec se pojí předložka *nad*?

Se 4.: *nad zem*; se 7.: *nad zemí*.

Které předložky se pojí se 4. a 7. pádem?

Mezi, nad, pod, před.

4. Určete slovo *splýval*.

Sloveso, 3., j., min., oznam., čin., nedok., splývat — V. tř. *dělá*.

a) Jak zní tvary přechodníku přítomného tohoto slovesa?

m. *splýváje*, ž. a stř. *splývajíce*, množ. *splývajíce*.

b) Řekněte tvary rozkazovacího způsobu. (*splývej...*)

Ke které hláskové změně tu došlo? ($a > e$)

Uveďte jiné příklady. (*dělat — dělej, mávat — mávej*)

III. Rozbor slovotvorný

Jak je utvořeno slovo *záclona*?

Ze zákl. slova *záclovit* příp. *-a*.

Uveďte jiné příklady.

Zaplavit—záplava, založit—záloha, měnit—měna, vadit—vada [jiné je *vadit* (se) — *váda*], *vlažit—vláha*.

P o z n á m k a. Tak se vykládá i původ jména *Praha*: *pražit—praha* (místo vypražené, vyprahlé).

Uveďte příbuzná slova se slovem *záclona*.

Zaclánět, clonit, clona, clonka, záclonový.

Který slovní základ je ve všech těch slovech? (*clon-*)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Nahrad'te slovo *nesčetný* synonymem.

Nesčíslný, mnohý, neobyčejně četný.

2. Nahrad'te je slovem opačného významu.

Nepočetný, řídký, vzácný, ojedinělý.

3. Jsou synonyma slova téhož významu?

Bývají mezi nimi rozdíly v slohovém nebo citovém zabarvení, někdy jde o významy přibližně stejné.

V. Rozbor zvukový

Z kolika slabik je složeno slovo *stříbrný*? (Ze tří.)

Co zajímavého je ve druhé slabice?

Funkci samohlásky tu má slabikotvorné *r*.

Které souhlásky mohou být slabikotvorné? [*l, r, m, n*].

Která z nich plní tuto funkci jen zřídka?

m: osm, Rožmberk; n: Házmburk.

Je nějaký rozdíl ve funkci samohlásek a slabikotvorných souhlásek?

Je. Samohlásky mohou tvořit slabiky samy o sobě, slabikotvorné souhlásky nikoli: *a-no, oáza* [*o-á-za*], ale *lhář, rtuť*.

2. Jaký je rozdíl ve výslovnosti *splýval* {-ý} a *šplíchal* {-í-}?

Žádný; hlásku *i* píšeme v některých případech *i*, v některých *y*.

Jak tento rozdíl vznikl?

Vývojem; kdysi byl mezi nimi i rozdíl ve výslovnosti. Rozdíl ve výslovnosti zanikl, v písmu se udržel.

Která dvě písmena další označují jedinou hlásku? (*ú - ů*)

3. Vyjmenujte české samohlásky. (*i-e-a-o-u*)

Dovedli byste je roztrždit podle artikulace?

Při *e, i* se zdvíhá jazyk k přední části patra — s. přední, při *o, u* se zdvíhá více vzadu — s. zadní, *a* je s. střední.

VI. Rozbor stylistický

1. Jakým stylem je napsána naše věta? (uměleckým)

Která slova to prozrazují především?

Zpěv splýval, přirovnání jako stříbrná záclona.

Řekněte nějaké přirovnání lidového původu.

Má se jako pes. Oči jako trnky. Hluchý jako pařez.

2. Srovnejte význam přívlastku *stříbrná* ve spojení *stříbrná záclona* a *stříbrná jehlice*. Kde je užito *stříbrná* v základním významu? (*stříbrná jehlice*)

A ve spojení *stříbrná záclona*? (*jako stříbrná*; přenesený význam)

Uveďte sami taková spojení.

Stříbrné vlasy — vlasy bílé jako stříbro. *Stříbrný hlas* — hlas zvonivý jako stříbro.

A co *stříbrná svatba*?

Pětadvacáté výročí svatby. *Zlatá? Diamantová?* (50, 60 let)

Podle čeho jsou ta označení?

Vzácnosti nerostů odpovídá vzácnost těch výročí.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte pravopis slov *splývat*, *nad zemí*.

Dovedeme odůvodnit psaní *z-* ve slově *zpěv*?

Ne, píše se tak podle zvyku.

15

Kéž si na mě ten lid také vzpomene.

	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Puz</i>	<i>Přs</i>	
Kéž si na mě ten lid také vzpomene.						
9	7	3	3	1	6	5

I. Rozbor větný

1. Řekněte základní skladební dvojici.

Kéž si lid vzpomene; *kéž si vzpomene* je holý přísudek — podobně *ať*, *nechť si vzpomene*.

Jaký je podmět a přísudek?

Podmět rozvitý, přísudek rozvitý.

2. Jaká je to věta podle obsahu?

Prací; vyjadřuje přání.

Řekněte sami jinou větu prací.

Kéž bych získal první cenu. Ať se vám tam líbí.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Ke kterému slovnímu druhu patří slovo *kéž*? (K částicím.)

Řekněte jiné částice. (*ať*, *nechť*, *což* ...)

Co jsou částice?

Částice uvozují věty, ale nepřipojují je k jiným větám jako spojky.

2. Určete slovo *lid*.

Podstatné jméno m. neživ., j., 1., vz. *hrad*.

Jak zní tvary množ. čísla?

Je to hromadné podst. jm.; ta mají jen tvary jednot. čísla. Jejich tvary jednotného čísla znamenají vždy více jednotlivin téhož druhu.

A co podstatné jméno *lidé*?

Podst. jm. *lidé* je množné číslo vlastně k *člověk*. Tvary jednot. čísla a množ. čísla se tvoří z různých slovních základů.

Jak se skloňuje?

Lidé, lidí, lidem, lidi, [o] lidech, lidmi — tvary podle vz. *kost*.

3. Určete slovo (kéž) *si vzpomene*.

Sloveso, 3., j., bud., oznam., čin., dok., II. tř. 2. *mine*.

(*Vzpomene si* ve spojení s částicí *kéž* vyjadřuje přání.)

Odůvodněte zařazení ke vzoru *mine*.

Náleží do II. tř., protože v 3. os. j. č. končí na *-ne*; ke vz. *mine*, protože před zakončením *-ne* je samohláska: *vzpome-ne*.

Která slovesa patří ke vzoru *mine*?

Slovesa II. tř., která před zakončením *-ne* mají samohlásku nebo slabikotvorné *l, r*: *mi-ne, vzpome-ne, tr-ne, kl-ne*. A také slovesa *hne, mne, usne*.

Srovnajte tvary přičestí minulého vz. *mine* a slovesa *vzpomene*.

Minul — *vzpomněl i vzpomenu*; podobně *zapomněl i zapomenu*, *připomněl i připomenu*.

III. Rozbor slootovorný

Uveďte několik příbuzných slov se slovem *lid*.

Lidičky, lidstvo, lidství; lidský, lidový, lidnatý; zalidnit, zlidovět, polidštit; ve složených slovech lidovláda, lidožrout, lidomorna, lidoop, lidojed, lidumil, liduprázdný.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Co znamená slovo *lido* ve spojení *opalovat se na lido*?

Lido — písečný pruh oddělující lagunu od moře, popř. písečný břeh vůbec — např. *čelákovické lido, bratislavské lido*. Slovo *lido* je z ital. místního názvu *Lido* (= mořské lázně u Benátek); *Lido* je z obec. ital. *lido* (mořský břeh, z lat. *litus*).

Jak souvisí slovo *lid* a *lido*?

Jen náhodnou hláskovou podobou; nejde o slova příbuzná.

2. Vyložte spojení: *chodit mezi lidi* (do společnosti), *být k lidem* (je přívětivý, snášenlivý), *přišlo to mezi lidi* (vyšlo to najevo, rozhlásilo se to).

V. Rozbor zvukový

1. Jaká je celková melodie té věty? (Sestupná.)
2. Na kterém slově je nejsilnější slovní přízvuk? (*kéž*)

VII. Rozbor pravopisný

1. Které znaménko píšeme za větou přací?
Tečku. Chceme-li však dát přání zvláštní důraz, píšeme za takovou větou vykřičník. (*Kdyby to už bylo za mnou!*)
2. Utvořte věty s tvary *si* a *jsi*.

16

Nad hlavami shromážděných dělníků zavlál rudý prapor.

	<i>Pum</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		<i>Přs</i>		<i>Pk</i>		<i>Po</i>
Nad	hlavami	shromážděných	dělníků	zavlál	rudý	prapor.					
7	1		2		1	5		2		1	

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici.
Zavlál prapor.
Jaký je podmět v této větě, jaký je přísudek?
Oba základní větné členy jsou rozvité.
2. Čím je rozvito přísudkové sloveso?
Rozvitým přísl. urč. místa *nad hlavami shromážděných dělníků*.
Určete stavbu tohoto rozvitého přísl. urč. místa:
Nad hlavami shromážděných dělníků: holé určení *nad hlavami* je rozvito
rozvitým neshodným přívlastkem *shromážděných dělníků*; holý přívlastek *dělníků* je rozvit shodným holým přívlastkem *shromážděných*.
3. Význam slova *shromážděných* zpřesněte uvedením místa.
Na Václavském náměstí, na hlavním náměstí, na stadiónu...
Jak se změní pořádek slov?
Nad hlavami dělníků shromážděných na Václavském náměstí...
4. Význam slovesa *zavlál* zpřesněte přísl. určením způsobu.
Vesele, slavnostně, majestátně ... zavlál ...

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovo *zavlál*.

Sloveso, 3., j., min., ozn., čin., dok., III. tř. vz. *kryje*.

Proč patří ke vzoru *kryje*?

III. tř., protože 3. os. j. přít. končí na *-je* (*zavla-je*), kmen minulý *zavlá-(l)* je bez přípony.

Které vzory jsou ve III. tř. a jak se od sebe liší?

Kryje — *krýt* a *kupuje* — *kupovat*. Oba vzory se liší v minulých tvarech; slovesa vzoru *kryje* mají minulý kmen bez přípony, slovesa vzoru *kupuje* mají v minulém kmeni příponu *-ova-*: *kry-(l)*, *hrá(l)*, *kup-ova-(l)*, *boj-ova-(l)*. (III)

2. Užijte v této větě slovesa v tvaru přít. času. (... *zavlaje* ...)

Který čas vyjadřuje? (Budoucí.)

Kterého slovesa byste užili, aby tato věta vyjadřovala přítomnost?

Nedokonavého: ... *vlaje* ...

Která slovesa jsou dokonavá a která nedokonavá?

Dokonavá vyjadřují děj nějak ohraničený, nedokonavá neohraničený, probíhající.

Řekněte tu větu s nedok. slovesem *vlát* v budoucím čase.

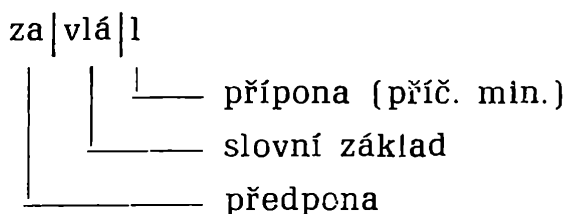
Nad ... bude vlát nebo *povlaje* ...

Jak vyjadřují budoucnost nedokonavá slovesa?

Tvarem složeným: *budu psát*, *budu trénovat* ... Jen u několika sloves pohybových se tvoří jednoduchý budoucí tvar předponou *po-*: *jedu* — *pojedu* (není „pojel“), *nesu* — *ponesu*, *jdu* — *půjdu*, *vezu* — *povezu* ... V nespis. vyjadřování je tento způsob častější: *To poleje!* (= bude hodně pršet).

III. Rozbor slovotvorný

1. Naznačte stavbu slova *zavlál*.

2. Jak je utvořeno slovo *shromážděný*?

Z přičestí trp. *shromážděn* — ke slovesu *shromáždit*.

3. Vysvětlete slovotvornou souvislost slova *hlava* s *hlávka*, *hlavička*. {-ka, -ička}

Jak se liší slova *hlávka* — *hlavička* významem?

Najděte v Pravidlech (v SSJČ) slova příbuzná se slovem *hlava*. *Hlaváč, hlavice, hlávka, hlavní ... ohlávka, úhlavní*. (O slově *hlaveň* hledejte poučení v etymologickém slovníku. Má asi se slovem *hlava* společného „předka“, jehož poznáváme v dnešním slově *holý*.)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Slovo *hlava* je mnohoznačné. Co znamená v těchto spojeních: *ztratit hlavu* [ztratit život, pozbyt rozvahy], *mám to v hlavě* [na paměti], *hlava úřadu* [představený, vedoucí].

Jaká je dlažba z *kočičích hlav*?

Z kulatých kamenů; hlava kočky je kulatá.

2. Vysvětlete význam slova *rudý*: *rudý prapor* [sytě červený; socialistický], *rudé vlasy* [ryšavé, zrzavé], *rudé plémě* [Indiáni].

V. Rozbor zvukový

1. Kde je v té větě pauza? (... *dělníků / zavlál ...*)

Na kterých slovech je větný přízvuk? (*dělníků, prapor*)

Nač se člení věta pauzami? (Na větné úseky.)

Co je to větný přízvuk?

Nejsilnější přízvuk ve větném úseku.

2. Jak vyslovíte slovo *shromážděných*? [*schr*] nebo [*zhr...-d'e-*] Vysvětlete tu výslovnost.

Ve skupině *sh-* nastává ve výslovnosti spodoba buď postupná (první hlásce se přizpůsobuje v znělosti hláska druhá, tedy k neznělému *s* se vysloví neznělé *ch* místo znělého *h*), anebo zpětná (první hláska se přizpůsobuje ve znělosti hlásce druhé, tedy místo neznělého *s* se vysloví znělé *z*). Obojí výslovnost je spisovná.

Proč nedochází ke změně výslovnosti skupiny *žd'*?

Není důvod, obě hlásky jsou znělé.

A co slovo *hlemýžď*? [hlemíšť]

Proč?

Znělé hlásky se na konci slov vyslovují jako neznělé, tedy *hlemýžď* [-ť] jako *lod'* [-ť]. Neznělému -ť se přizpůsobuje výslovností celá skupina [-šť].

A *hlemýždě*?

[-žd'e]; obě hlásky jsou znělé.

Dovedete vysvětlit rozdíl ve výslovnosti: *nad hlavami* [nadhla-] a *nad poli* [natpoli]?

$d+h = z+z$; $d+p = z+n > n+n$.

VI. Rozbor stylistický

1. Najděte synonyma ke slovesu *zavlát*.

Zavlnit se, zatřepetat se.

Jsou slova *prapor* a *vlajka* synonyma?

Jen v běžném, obecném vyjadřování, nikoli v odborném. Délka a šířka naší vlajky je stanovena poměrem 3:2, dvěma konci horní šířky je připevněna na laně pohybujícím se po žerdi. U praporu není poměr délky a šířky stanoven, je připevněn horní šířkou pevně k žerdi.

2. Vysvětlete rčení *zvedá hlavu* [je smělejší, drzejší], *věší hlavu* [je smutný, pozbývá odvahy], *má starosti nad hlavu* [mnoho], *nech na hlavě* [žádné komplimenty, zdvořilůstky], *přerůst někomu přes hlavu* [předčit někoho, nic si z něho nedělat, nedbat ho], *vrtá mu to hlavou* [stále o tom přemýšlí], *už na to nemá hlavu* [nestačí na to rozumem] atd.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slova *shromážděný*. (Viz V/2.)

2. Vyhledejte v Pravidlech slovní spojení — názvy —, v nichž se píše ve slově *rudý* velké *r*.

Rudé právo, třída Rudé armády, Rudé náměstí (v Moskvě); *Rudé moře*.

Vysvětlete rozdíl v psaní *rudý koutek* — *Rudý koutek* (v závodě Motorpal).

Vysvětlete pravopis: *rudá planeta* (= Mars), *Řád rudé hvězdy*.

Po ránu se z lesů kouřilo.

Puč Pum Zčju

Po ránu se z lesů kouřilo.

7 1 7 1 5

17

I. Rozbor větný

1. Najděte v této větě základní skladební dvojici.

V této větě není základem základní skladební dvojice, nýbrž jednotný základní člen. — je to věta jednočlenná.

Jak se liší věta jednočlenná od dvojčlenné?

Základem dvojčlenné věty je základní skladební dvojice, tj. holý podmět a holý přísudek. Ve větách jednočlenných není podmět a přísudek rozlišen, jejich základem je tzv. základní člen.

Který slovní druh je zde základem věty?

Sloveso *kouřilo se*, je to jednočlenná věta slovesná.

Uveďte jiné příklady jednočlenných vět slovesných.

Co se obvykle vyjadřuje jednočlennými větami slovesnými?

Přírodní jevy: *Ochladilo se, přitahuje. Fouká* (ze strnišť). — Stavby tělesné a duševní: *Píchá mě v zádech. Bylo mu všelijak. Ani se mi nezastesklo. Aj.*

2. Je základní člen této jednočlenné věty holý nebo rozvitý?

Rozvitý.

Kterými větnými členy je rozvit základní člen této jednočlenné věty?

Po ránu — přísl. urč. č.; *z lesů* — přísl. urč. m.

3. Odůvodněte postavení slova *se*.

Příklonka; klade se obvykle po prvním větném členu.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Kterou osobu vyjadřuje sloveso *kouřilo se*?

Žádnou. Je to sloveso neosobní, tj. nevztahuje se k žádné osobě.

Dokažte, že sloveso *kouřilo se* (*mrzlo, vyjasnilo se ...*) je neosobní, ač můžeme říci *ono se kouřilo*.

Zájmeno *ono* zde nezastupuje žádnou osobu nebo věc, není podmětem, o němž se něco vypovídá. Neosobní sloveso přijímá tvar 3. osoby středního rodu, protože 3. os. stř. rodu pocítujeme jako neutrální. Podmětem by bylo zájmeno *ono* ve větě *Ohniště kouřilo — ono (= ohniště) kouřilo*.

2. Určete slovo {po} *ránu*.

Podst. jm., stř., j., 6., vz. *město*.

Řekněte větu tak, aby slovo *ráno* bylo příslovcem.

Ráno se ...

18

Z jičínského Agrostroje vyjíždějí ročně tisíce zemědělských strojů.

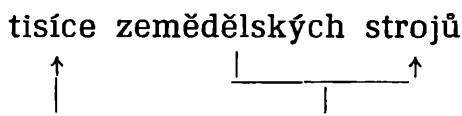
	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	
Z jičínského Agrostroje vyjíždějí ročně tisíce zemědělských strojů.								
	7	2	1	5	6	4	2	1

I. Rozbor větný

1. Jaká je to věta podle členitosti? A proč?

Dvojčlenná. Základem věty je základní skladební dvojice (= holý přísudek a holý podmět) *vyjíždějí tisíce*.

Naznačte stavbu podmětu.

Které slovo je mluvnickým základem podmětu? (*tisíce*)

Které slovo je významovým základem podmětu?

Stroje; při rozboru věty zjišťujeme především její mluvnickou stavbu. Jestliže mluvnická platnost není ve shodě s významovou, řídíme se při třídění stránkou mluvnickou.

Řekněte sami podobná spojení jako *tisíce zemědělských strojů*.
Milióny televizních diváků, stovky nadšených posluchačů, deset zájemců.

Najděte holý podmět a přívlastek v těchto větách:

Přihlásilo se pět zájemců. Přihlásili se čtyři zájemci.

1. věta: *pět* {holý Po}, *zájemců* {Pk}.*) — 2. věta: *zájemci* {holý Po},
čtyři {Pk}.

2. Kterými větnými členy je rozvito přísudkové sloveso?

Z jičínského Agrostroje = rozv. *Pum*, *ročně* = holé *Puz*—míra.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Odůvodněte, že je správný tvar *vyjíždějí*.

IV. tř. vzor *sází* — *sázet*: *sázej* — *sázejí*, *vyjížděj* — *vyjíždějí*; je to sloveso odvozené. {III}

Které vzory jsou ve 4. třídě slovesné?

Prosí — *prosit*, *trpí* — *trpět*, *sází* — *sázet*.

Jak se liší tyto vzory?

IV. tř.: 3. os. jednot. je zakončena na *-í*. Slovesa vzoru *prosí* mají kmen minulý zakončen na *-i* [*prosi*(1), *hladi*(1)], vz. *trpí* na *-e/-ě* [*mlče*(1), *trpě*-(1)] a rozk. zp. *trp*, 3. os. množ. *trpí* (bez *-ej-*). Slovesa vzoru *sází* mají kmen minulý zakončený na *-ě/-e* [*sáze*(1), *umě*(1)], v rozkaz. způsobu a ve 3. os. množ. mají *-ej-* [*sázej* — *sázejí*].

2. Jak se skloňuje číslovka *tisíc* (*sto, milión ...*)?

Jako podst. jm. — *stroj, město, hrad ...*

Které číslovky se skloňují jako podst. jména?

Ty, které svým tvarem jsou vlastně podstatná jména: *sto, tisíc ...* {čísllovky substantivní}. Číslovky, které svým tvarem jsou přídavná jména {čísllovky

*) Toto pojetí je uplatněno v našich učebnicích. Není nesporné, Fr. Kopečný pokládá v typu *pět zájemců* slovo *pět* za kvantitativní přívlastek. O podstatě sporu a jeho historii viz Šmilauer, *Novočeská skladba*, 1966, 486 n.

adjektivní), se skloňují jako přídavná jména: *první, druhý, trojí* ... Ne-sklonné jsou číslovky, které jsou tvarem příslovce (adverbiální): *dvakrát, trojmo* ...

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno sloveso *vyjíždět*?

Ze slovesa *{vy}jezdít*, podobně *{v}sadit* — *sázet*, *vrátit* — *vracet*, *střelit* — *střílet*.

Slovesa vzoru *sází* jsou slovesa odvozená, a to buď od jiných sloves, nebo od jmen (podstatných nebo přídavných): *um—umět*, *rozum—rozumět*, *rezivý—rezivět*, *krásný—{z}krásnět*.

2. Jak je utvořeno slovo *Agrostroj*?

Je to slovo složené ze dvou slovních základů. První část *agro-* je z řec. slova *agros* (= pole): *agrochemie* (zemědělská chemie), *agrologie* (nauka o polním hospodářství), *agronomie* (nauka o pěstování hospodářských rostlin a zvířat). (IV, VII.) Pozor, jiné je *akro-* (*akrobacie*) z řec. *akros* (nejvyšší, vrcholný); řec. *akropole* (nejvýše položená část města), *Akropolis*.

3. Jak je utvořeno slovo *zemědělský*?

Je to slovo odvozené od slova složeného *země-dělec* ...

Jak je utvořeno slovo *zemědělec*?

Slovo složené. Má dva slovní základy.

4. Jak je utvořeno slovo *jičínský*?

Slovo odvozené z podst. jm. *Jičín*.

Jaké písmeno napíšeme ve slově *jičínský*?

Malé; přídavná jména odvozená z vlastních jmen příponou *-ský* píšeme s malým počátečním písmenem: *brněnský*, *trenčínský*, *nerudovský*, *máchovský*. (VII)

5. Jak je utvořeno příslovce *ročně*?

Odvozováním z příd. jm. *roční* příp. *-ě*; *roční* je odvoz. z *rok* příponou *-ní*.

Řekněte jiná příslovce času odvozená příp. *-ě*.

Denně, týdně, měsíčně.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Viz III/2.

2. Vysvětlete význam přirovnání *pracuje jako stroj*.

Přesně, spolehlivě, vytrvale, bez odpočinku; bez citu, nemilosrdně.

V. Rozbor zvukový

1. Rozdělte slovo *Agrostroy* na slabiky. (*A-gro-stroj*.)
Z kolika hlásek se skládají jednotlivé slabiky. (1—3—5)
Nenašli byste slovo, v němž je slabika ještě s větším počtem hlásek?
Schroust-nout 6, *vzrůst* 6, *zvlášť* 6, *schlamst-li* 7.
Které hlásky jsou základem slabik?
Samohlásky a slabikotvorné *l*, *r*, *m*, *n*.
2. Jak vyslovujeme spisovně slovo *zemědělský* (*zemědělec*, *zemědělství*...)?
[zemně-]
Která chyba se tu někdy objeví ve výslovnosti?
Výsl. [„zemeďelskí“].
3. Označte slovní přízvuky ve slovech *Agrostroje*, *vyjíždějí*, *zemědělských*.
Agrostroje, **vyjíždějí**, **zemědělských**.
Kolikový přízvuk slovní rozlišujeme?
Přízvuk hlavní — na první slabice, přízvuk vedlejší — obvykle na třetí slabice.

VI. Rozbor stylistický

1. Slovo *tisíce* v naší větě se pokuste nahradit slovem podobného významu.
Mnoho strojů.
Který z těchto výrazů vyjadřuje skutečnost silněji?
2. Slova *tisíc* a slov s ním příbuzných často užíváme, chceme-li říci, že jde o velké množství.
Posílám tisíc pozdravů, děkuji tisíckrát, tisícere díky apod.

VII. Rozbor pravopisný

1. Viz III/3.
2. Odůvodněte psaní *Agrostroy*.
Jde o název závodu; podobně *Ostroj* (v Opavě), *Jitex* (v Písku). Je-li název vyjádřen souslovím, píše se s velkým písmenem jeho první část (slovo): *České loděnice Praha*.
3. Převeďte větu do minulého času.
Které *-y* se napíše v koncovce příčestí? Proč?
Tvrdé *y*. Podmět rodu muž. neživ.

Ženinu tvář ozářil radostný dětský úsměv.

<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>
Ženinu	tvář	ozářil	radostný	dětský	úsměv.
2	1	5	2	2	1

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte základní skladební dvojici.

Ozářil úsměv.

Jaká je to věta podle členitosti? (Dvojčlenná.)

Změňte ji ve větu jednočlennou s podobným významem.

Radostný dětský úsměv na ženině tváři.

2. Jaký je podmět v této větě?

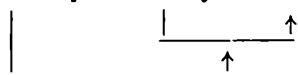
Radostný dětský úsměv — rozvitý podmět.

Najděte holý podmět a povězte, jak je rozvit.

Úsměv; radostný dětský — přívlastek postupně rozvíjející.

Naznačte graficky stavbu podmětu.

Radostný dětský úsměv.

Uvedte jiné příklady přívlastku postupně rozvíjejícího (*vyčníkající český spisovatel*) a srovnejte je s příkladem na přívlastek několikanásobný (*tiché, malebné zákoutí*), popř. kombinujte oba typy (*dusná, vlhká červenová noc*). (VII)

3. Čím je rozvito přísudkové sloveso?

Rozvitým předmětem *ženinu tvář*.

Proč je to předmět?

Závisí na slovese, závislost je vyjádřena řízeností; děj se věci přímo dotýká (nevyjadřuje se nějaká vnější okolnost).

Nahradte v té větě činný slovesný tvar trpným.

Ženina tvář byla ozářena ... úsměvem.

Čím se stal předmět v té větě?

Podmětem.

Čím se stalo podstatné jméno v podmětu?

Přísllovečným určením; protože — jako v podmětu — vyjadřuje původce děje, označuje se jako přísllovečné určení původce děje.

Řekněte jiné příklady s přísl. urč. vyjadřujícím původce děje.

Brankář byl útočníkem obelstěn. Nedbalý jezdec byl zadržen stráží. Těžkou operací byl pacient vysílen. (Všimněte si: na přísllovečné určení původce děje se můžeme ptát jen pádovou otázkou.)

4. Utvořte větu, v níž je předmět *ženina tvář* přívlastkem.
Výraz ženiny tváře svědčil o velkém vzrušení. (VI)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

Jak se skloňují přídavná jména přívlastňovací s příponou *-in*?

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *dětský*?
Odvozeno příp. *-ský*. (VII. 2)
2. Uveďte slova příbuzná se slovem *dětský*.
Nezapomenout na slovo *děcko*! (V, VII)
3. Jak je utvořeno slovo *ženin*?
Odvozováním příp. *-in* z podst. jm. *žena* (slovo základové).
Jak se tvoří příd. jm. přívlastňovací?
Z podst. jm. znamenajících osoby r. m. živ. příp. *-ův, -ova, -ovo*, r. žen. *-in, -ina, -ino*. Tvoří se také ze jmen označujících zvířata, jestliže tato zvířata vystupují jako jednající osoby, např. v pohádkách, bajkách. A také v obec. vyjadřování: *Či je to žrádlo? Psovo.*

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Slovo *tvář* v naší větě nahraďte synonymem. (*obličej*)
Které z těchto slov je v tomto významu běžnější? (*Tvář* je knižní.)
2. Vysvětlete význam výrazů *pracovat v potu tváře, mluvit s někým tváří v tvář; nemá tvář*.
3. Jaké významy má slovo *tvář* v těchto větách? *S učenou tváří prohlížel knihy. Ukázal jsi nám pravou tvář. Smály se na ně známé tváře.*
Výraz obličej — povaha, smýšlení — (známí) lidé.
4. Vysvětlete rozdíl ve významu mezi slovy *ženin* a *ženský* (*ženina tvář* — *ženská tvář*). (Vyhledejte si poučení ve Stručné mluvnici § 75, odst. 3)

V. Rozbor zvukový

1. Jak se vyslovuje slovo *dětský*?
[ts] nebo [c].
2. Srovnejte výslovnost: *radostný dětský úsměv* — *radostný, veselý úsměv*. Vysvětlete.

V druhém příkladu je pauza. První přívlastek je postupně rozvíjející — jde o spojení přívlastku hodnotícího a rozlišujícího, druhý je několikanásobný a oba přívlastky jsou hodnotící.

Jak se tento rozdíl projevuje pravopisně?

Interpunkcí.

VI. Rozbor stylistický

Pozorujte rozdíl ve vyjádření: *Ženinu tvář ozářil radostný dětský úsměv* a *Na ženině tváři se objevil radostný dětský úsměv*. Které vyjádření je běžnější?

VII. Rozbor pravopisný

1. Vysvětlete interpunkci v přívlastku několikanásobném a postupně rozvíjejícím. (Viz I.2, V.2.)
2. Odůvodněte pravopis slova *dětský*. (III)
3. Vysvětlete rozdíl v pravopise příd. jmen *ženin* — *Eliščin*, *bratrův* — *Máchův*.

Přívlast. příd. jm. *ženin* je odvozeno z obec. podst. jm. *žena*, *Eliščin* z vlastního jm. *Eliška* atd.

Vysvětlete rozdíl v psaní *Máchův* (Máj) a *máchovský* (máchovská poezie).

Příd. jména přívlastňovací odvozená z vlastních jmen se píší s velkým písmenem na začátku. Příd. jm. tvořená příponou *-ský* (mají ovšem také význam přívlastňovací, ale obecnější) píšeme s malým písmenem, i když jsou odvozena od vlastních jmen: *máchovský*, *prešovský*.

A proč píšeme *Máchovské variace* (od Josefa Hory)?

Jde o název básnické sbírky.

20

Při výrobě složitých technických zařízení se často používá automatických strojů.

<i>Pupod*)</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Puč</i>	<i>Zčju</i>
Při výrobě složitých technických zařízení se často používá					
7	1	2	2	1	6
					5
<i>Pk</i>	<i>Pt</i>				
automatických strojů.					
2	1				

*) Významově blízké je ovšem časové určení; při tomto chápání pak *Puč*.

I. Rozbor větný

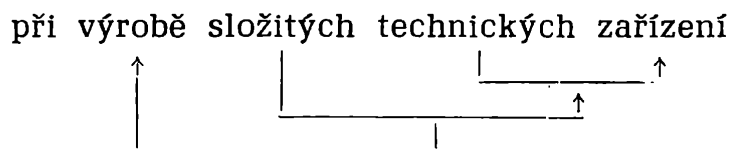
1. Jaká je to věta podle členitosti?

Jednočlenná; jejím základem větným je sloveso *používá se*, je to tedy jednočlenná věta slovesná.

2. Kterými větnými členy je rozvit základní člen? Určete je.

Při výrobě složitých technických zařízení — příslovečné urč. podmínky, *často* — přísl. urč. zp., *automatických strojů* — předmět.

3. Naznačte stavbu příslovečného určení.

Jak zní holé příslovečné určení?

Jak je rozvito?

Holé přísl. urč. *při výrobě*. Na podst. jménu {*při*} *výrobě* závisí rozvitý neshodný přívlastek *složitých technických zařízení*.

Proč je to přívlastek neshodný?

Závislost holého přívlastku *zařízení* není vyjádřena shodou.

Co je shoda?

Proč je rozvitý?

Na holém přívlastku, vyjádřeném podst. jménem, závisí postupně rozvíjející přívlastek *složitých technických*.

4. Vyjádřete příslovečné určení *při výrobě ...* vedlejší větou.

Jestliže se vyrábějí složitá technická zařízení, používá se ...

Jaká je ta vedlejší věta?

Příslovečná podmínková. Vedlejší věta ukazuje jasněji než větný člen, že se tu vyjadřuje podmínka, za které se užívá automatických strojů: *Kdy? Za kterých podmínek? V kterém případě?*

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete sloveso *používá se*.

Sloveso neosobní {proto je v 3. os.}, zvrtné pasívum {*je používáno*}.

2. Ve kterém pádě je předmět závislý na slovese *používat* v této větě?

Ve druhém; do hovorového jazyka proniká 4. pád: *používat tužky i tužku*. Podobně *užívat kružítko i kružítko*, ale jen *užívat lék* {neuralgen, heřmáněk ...}.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *výroba*?

Základové sloveso *vyrobit*, přípona *-a*. Podobně: *odplatit*—*odplata*, *hrát*—*hra*, *měřit*—*míra*, *přimluvit*—*přímluva*.

Jaký má význam?

Dějový; *výroba* = *vyrábění*.

2. Jak je utvořeno podst. jm. *zařízení*?

Z příčestí trpného *zařízen* příponou *-í**]; podstatné jméno slovesné zde má význam stroje, přístroje (soubor strojů a přístrojů).

Uveďte jiná jména podobně tvořená.

Oblečení, sázení, setí, krytí — také *jmění, spaní*. Lze utvořit téměř od všech sloves.

Mají podst. jm. slovesná vždy význam dějový?

Ne. *Pití*: {nemírné} pití [dějový v.] — {dobré} pití = nápoj. *Rychlé oblečení* — *krásné oblečení* = oblek.

Řekněte podst. jména slovesná k slovesům zvratným *holit se, toulat se, divit se*.

Holení, toulání, divení; zvratné *se se* vypouští. — Významově se liší *dráždění se* {sebedráždění} — *dráždění* {např. vos}, *učení se* {sebeučení} — *učení* {mládeže}.

3. Povězte, která slova prozrazují cizí původ?

Technický — *automatický*. [Ze starořeckého příd. jména *technikos* [= dovedný] příp. *-ký*: *technický*. Podobně *automatický, atletický, historický, fyzický* ...] (IV/1)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jaký význam má příd. jm. *automatický* ve spojení *automatický stroj*? *Automatický pohyb*?

Samočinný, tj. stroj, který pracuje sám, bez lidské obsluhy. Automatický pohyb — bezděčný, mimovolný pohyb.

*) Ne všechna substantiva verbální však lze odvozovat od příčestí trpného. Některá se vytvořila i ke slovesům, která příčestí trpné nemají, např. *hořet* — *hoření*, *spát* — *spaní*, *umět* — *umění*. Jde tedy o vyhraněný typ tvoření. M. Jelínek nepokládá substantiva verbální ze synchronního hlediska za odvozeniny z příčestí trpného; pociťují se jako přímé odvozeniny ze slovesného základu. [O tom *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Academia Praha 1967, str. 570, 576.] Pro školu je snad lépe zůstat u tradičního výkladu s poznámkou o typu jmen *hoření*.

Slovo *automatický* souvisí se slovem *automat*. Slovo *automat* se řadí mezi slova jako *autogram*, *autokracie*, *autoreferát*, *autonomie*, *automobil*. Jde o složená slova.

Jaký význam má jejich první část *auto*-?

Z řec. *autos* = sám.

2. Jaký význam má *auto* — ve slovech *autostráda*, *autoklub*, *autodrom*, *autoškola*?

Automobilový.

V. Rozbor zvukový

1. Vysvětlete výslovnost i pravopis slov *technický*, *automatický*.
V přejatých slovech, jestliže zcela nezdědomácněla, zachováváme v *di*, *ti*, *ni* původní pravopis i původní výslovnost [dy, ty, ny].

2. V kterém slově je dvojhláska?

Automatický: *au*.

A co slovo *používá*?

Zde není dvojhláska *ou*, *o* a *u* jsou různoslabičné: *po-u-ží-vá*.

Co je dvojhláska?

Spojení dvou samohlásek v jedné slabice.

Které dvojhlásky má čeština?

ou: *louda*; jen v citoslovci *mňau* a v obecných přejatých slovech jako *raubíř*, *rauš* je *au*.

V kterých těchto slovech je a v kterých není dvojhláska *ou*:
doufat, *doučit*, *poukázat*, *pouhý*?

ou: *doufat*, *pouhý*; *o—u*: *doučit*, *poukázat*, ale [*poukaz*].

Které dvojhlásky jsou ve slovenštině?

ie, *ia*, *iu*, *ô* [*uo*].

Které dvojhlásky se objevují v slovech přejatých?

Kosmonaut, *flauš*, *sauna* — *au*; *pneumatika*, *eukalypt* — *eu*.

VI. Rozbor stylistický

Které řešení je správné: Uvedená věta je z projevu hovorového — odborného — uměleckého?

Odborný styl.

Jak jste to poznali?

Podle obsahu; podle výběru slov — *technické zařízení*, *automatický stroj*, přejatá slova. Slova bez citového zabarvení.

Všechn hlad, strádání, bída a nahota poválečných let, všechny zklamané naděje po převratu, všechna zrada a naděje ve vítězství promluvily, úpěly.

<i>Pk</i>	<i>Po1</i>	<i>Po2</i>	<i>Po3</i>	<i>Po4</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>
Všechn	hlad,	strádání,	bída	a	nahota	poválečných let,
3	1	1	1	8	1	2

<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po5</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po6</i>	<i>Po7</i>
všechny	zklamané	naděje	po převratu,	všechna	zrada	a naděje
3	2	1	7	1	4	1

<i>Pk</i>	<i>Přs1</i>	<i>Přs2</i>
ve vítězství	promluvily,	úpěly.
7	1	5

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět. (Věta jednoduchá.)

2. Určete větné členy.

Všimněte si několikanásobného podmětu, jak je členěn i dvojím užitím spojky *a*, a několikanásobného přísudku bez spojení spojkou. Druhý přísudek (*úpěly*) jako by zpřesňoval význam přísudku prvního. (VI)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *všechn*.

Zájmeno (synonymní *každý*, antonymní *nikdo*).

2. U podstatných jmen a u sloves určete vzory.

Hlad — *hrad*, *strádání* — *stavení*, *bída*, *nahota* — *žena*, *léto* — *město*, *naděje* — *nůše*, *převrat* — *hrad*, *zrada* — *žena*, *vítězství* — *stavení*; *promluvily* — *prosí* IV. 1, *úpěly* — *sází* IV. 3 i *trpí* IV. 2.

3. S kterým pádem se v textu pojí předložka *ve*?

Lze užít náhrady jako *naděje v spravedlnost* apod., která ukáže pád jasněji než slovo *vítězství*. (4. p.)

4. Jsou v množném čísle náležité tvary *létům*, *létech*..., či *letům*, *letech*? Přesvědčte se o tom v Pravidlech.

Obojí tvary.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *strádání*?

Strádat [strádán], příp. -í. Všimněte si, že toto podstatné jméno je utvořeno od přičestí trpného *strádán*, ačkoli se u slovesa *strádat* tohoto tvaru neužívá, je však *postrádán* k *postrádat*.

2. Jak je utvořeno přídavné jméno *zklamáný*?

Zklamán, příp. -ý.

3. Z kterého slovního druhu jsou utvořena podstatná jména *převrat* a *zrada*?

Ze sloves *převrátit*, *zrad(it)*.

4. Kterou příponou je utvořeno slovo *vítězství*? (-ství)

Uveďte slova utvořená touž příponou.

Sousedství, *přátelství* ...

5. Kterou příponou a z kterého slovního druhu je utvořeno slovo *nahota*? (*nahý*, -ota)

Uveďte jiná podst. jména utvořená příponou -ota z přídavných jmen.

Hluchota, *slepot*, *čistota*, *prázdnota*, *samota*, *dobrota* — nikoli však *dřimota* se slovesným základem od *dřímat* apod.

6. Všimněte si, že slova *dobrota*, *samota* označují jednak vlastnost (*Jeho dobrota nás odzbrojovala. Nemám rád samot.*), jednak věc (*Teta vždy přinesla nějakou dobrotu. Prázdniny jsme prožili na malé samotě u lesa.*).

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma k slovu *strádání*. (*utrpení*, *útrapy*)

2. Najděte synonyma k slovu *bída*. (*nouze*, *nedostatek*)

3. Vysvětlete význam rčení: *Přišla na něj bída. S bídou to sehnal. Je to bída! Třel bídu s nouzí.*

4. Vysvětlete, jaký význam má v této větě slovo *převrat*.

Změna politického zřízení.

Jaký význam může ještě mít toto slovo?

Velká změna, obrat; přemet.

5. Najděte synonyma k slovesu *úpěti*. (*kvíleti*, *sténati*)

Jaký význam má sloveso *úpěti* ve větě *Pět let úpěl Samko v té bídě.*

Trpěl, *strádal*. (VI. 2)

Jakým synonymem lze nahradit v této větě sloveso *úpěl*?

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si, jak důležité je zachovávat dlouhé *á* v slově *poválečný*. Které slovo se od něho liší jen délkou samohlásky *a*?
2. Které významy může mít skupina hlásek vyslovená „let“? [*let, led*]
Které významy může mít skupina hlásek napsaná *let*?
Létat. Jde tu o slova stejně znějící.
3. Jak se spisovně vyslovuje skupina souhlásek ve slově *vítězství*? [-*stv*-]
4. Vyslovte náležitě skupiny *po převratu, ve vítězství*. Na kterých slabikách jsou hlavní přízvuky?
5. Naznačte, kde jsou předěly mezi větnými úseky (kde jsou pauzy).

VI. Rozbor stylistický

1. Co v této větě vyjadřuje několikanásobný větný člen?
Velikost válečného strádání, zdůrazňuje bídu a nespokojenost lidu.
2. Užívá se slovesa *úpěti* běžně?
Je knižní.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slova *vítězství*.
Vítěz-ství.
2. Odůvodněte předponu *z-* v slově *zklamané*.
Zklamat — vyjadřuje výsledek děje.

22

Stavění sněhuláků náleželo k oblíbeným zimním zábavám venkovských dětí.

<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>		<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>
Stavění	sněhuláků	náleželo	k	oblíbeným	zimním	zábavám
1	1	5	7	2	2	1
	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>				
	venkovských	dětí.				
	2	1				

I. Rozbor větný

1. Jaká je věta podle členitosti?

Dvojčlenná; základní skladební dvojice *stavění náleželo*.

2. Jaký je podmět?

Rozvitý: *stavění sněhuláků*.

Kterým větným členem je rozvit holý podmět?

Holý podmět *stavění*; *sněhuláků* — holý neshodný přívlastek.

Proč je to přívlastek?

Závisí na podstatném jménu.

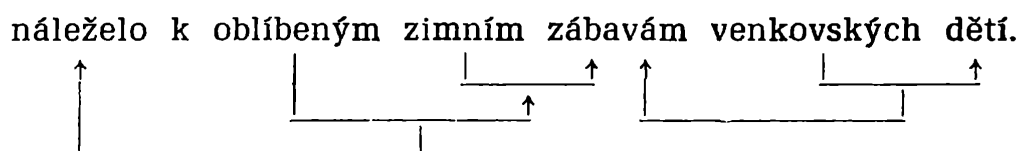
Proč je to neshodný přívlastek?

Závislost není vyjádřena shodou.

3. Jaký je přísudek?

Rozvitý; holý přísudek *náleželo*.

Naznačte graficky stavbu přísudku.

Kterým větným členem je rozvito přísudkové sloveso?

Rozvitým přísl. urč. místa *k oblíbeným zimním zábavám venkovských dětí*.

Jak zní holé určení? (*K zábavám.*)

Kterými větnými členy je rozvito holé určení?

Přívlastky, protože holé přísl. určení je vyjádřeno podst. jménem, a to: postupně rozvíjejícím přívlastkem *oblíbeným zimním* a rozvitým neshodným přívlastkem *venkovských dětí*. Holý neshodný přívlastek *dětí* je rozvit shodným přívlastkem *venkovských*.

Proč jsou přívlastky *oblíbeným zimním* a *venkovských* shodné?

Jejich závislost je vyjádřena shodou, tj. přejímají rod, číslo i pád podst. jména, na němž závisí.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovo *sněhuláků*.

Podst. jm. obecné, muž. živ., množ., 2. p., *pán*.

Proč je podst. jm. *sněhulák* rodu muž. životného?

Má koncovky jako vz. *pán*; živ. mužská mají stejný tvar v 2. a 4. p. j. (*sněhuláka*), 1. p. množ. *sněhuláci* — živ. konc. *-i*.

Kterého rodu je podst. jm. *hmyz*? Proč?

Muž. neživ.; stejný tvar v 1. a 4. p. (*hmyz*).

Uveďte jiné příklady podst. jm. r. m. živ., která označují věci neživé, a příklady podst. jm. r. m. neživ., která označují osoby nebo zvířata.

Muž. živ.: [papírový] *drak*, *ukazatelé* [na rozcestí], *strašák*; muž. neživ.: *národ*, *zástup*, *dobytek*. Některá podstatná jména mají dvojí tvary, životné, neživotné: *ledoborci* i *ledoborce*, *slanecci* i *slanečky*, *čitatele* i *čitatele*; [s rozlišením významu] *nosiči* [zavazadel] — *nosiče* [železné], *vodiči* [zvířat] — *vodiče* [elektriny], *draci* [z pohádek nebo papíroví] — *draky* [letadel].

2. Určete sloveso *náleželo*.

Sloveso, 3., j., min., oznam., nedok., IV. 3. *trpí*, ale tvary i podle sází: *náleží* i *náležeji*, *náležeje* i *náleže*.

Podobně: *bolí* i *bolejí*, *mizí* i *mizejí*, *šumí* i *šumějí*, *večeří* i *večeřejí*, *závisí* i *závisejí*, *zní* i *znějí* aj.

3. Určete slovo *dětí*.

Podst. jm. ob., žen., množ., 2. p. — *kosti*; j. č. *dítě* — stř., *kuře*.

Řekněte tvary 3. a 6. p. množ. (*dětem*, *dětech*)

III. Rozbor slootovorný

1. Vyjmenujte několik slov, která mají týž slovní základ jako slovo *sněhulák*?

Sníh, *sněhový*, *sněhovky*, *sněžit*, *sněženka*, *sněžný*, *sněžnice*, *sněživý*; *Sněžka*; *sněhobílý*, *sněholam*.

Která z těch slov jsou složená?

Sněhobílý, *sněholam*.

2. Jak je utvořeno přídavné jméno *zimní*?

Z podst. jm. *zima*, příp. *-ní*; podobně *letní*, *jarní*, *denní*, *roční* ...

Zimní zábava (která se provozuje v zimě), *zimní příhoda* (která se stala v zimě), *zimní ovoce*, *zimní zahrada*, *zimní král* — vyjadřuje se vztah k době, časový vztah.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. K slovesu *náleželo* najděte slovo stejného významu. (*patřilo*) Kterého z těchto dvou sloves byste asi užili, kdybyste měli sami utvořit podobnou větu?

Sloveso *patřit* je užívanější.

Frekvenční slovník: *náležet* — 101, *patřit* — 372. (VI)

2. K slovu *zábavám* najděte slovo podobného významu. (*radovánkám*)

3. Najděte k slovu *venkovský* slovo opačného významu. {*městský*}
4. Vzpomeňte si na některá rčení vyjadřující, že je někde nebo někomu velká zima.
Mrzne, jen to praští. Je tu zima jako na Sibiři. Zašlo mně za nehty. Mám husí kůži. To je sibérie. {VI}

V. Rozbor zvukový

1. Z kterých hlásek je složeno slovo *stavění*? {*s-t-a-v-j-e-ň-í*}
 Které samohlásky jsou v tom slově? {*a-e-í*}
 Které souhlásky jsou v tom slově? {*s-t-v-j-ň*}
 Rozlište je podle znělosti.
 Znělé *v-j-ň*, neznělé *s-t*.
 Které z nich jsou párové, které jedinečné?
 Párové: znělé *v*, neznělé *s*, *t*; jedinečné *j*, *ň*.
 Řekněte k párovým znělým i neznělým příslušné hlásky neznělé a znělé. {*v - f*, *s - z*, *t - d*}
2. Jaká je celková melodie věty? {klesavá}

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slov *oblíbený*, *zimní*.
 Nejsou to slova příbuzná s vyjmenovanými.
2. Které *i* napíšeme ve tvaru *oblíbil* po *b*? Proč?
 Je to *i* v příponě {kmenotvorné}: *oblíb-i-t*.
 Proč žáci při psaní podobných příčestí {*způsobil*, *rozdrobil*, *vyhubil*, *chlubil se* ...} chybují?
 Uvádějí je nesprávně do souvislosti se slovesem *byl*, kde je *y* ve slovním základu.
3. Které *i* napíšeme v příčestí minulém v těchto větách:
Sněhuláci roztál-. {-i} *Ledoborce plul*-. {-y} *Ledoborci vyplul*-. {-i} *Papíroví draci se vznášel*-. {-i} *Bacil se rozmnožil*-. {Buď -y, -y, nebo -i, -i.}

Začínějme každou práci s pevnou vůlí a veselou myslí.

23

<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz1</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz2</i>
Začínějme	každou	práci	s	pevnou	vůli	a veselou myslí.
5	3	1	7	2	1 8	2 1

I. Rozbor větný

1. Jaká je to věta podle členitosti?

Dvojčlenná; [my] *začínáme*.

Jaký je to podmět v této větě?

Nevyjádřený; je určen slovesnou koncovkou.

2. Kterými větnými členy je rozvito přísudkové sloveso?

Rozvitým předmětem *každou práci* a několikanásobným příslovečným určením způsobu *s pevnou vůlí a veselou myslí*.

3. Najděte přívlastky v té větě.

Každou {práci}, {s} *pevnou* {vůli}, *veselou* {myslí}.

4. Jaká je věta podle obsahu? {rozkazovací}

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovo *začínáme*.

Sloveso 1., množ., rozk., čin., ned., V. *dělá*.

Vyjadřuje se rozkaz jen tvary rozkaz. způsobu? Čím?

Ne; také tvary oznam. způsobu (*jedeme!*), infinitivem (*střílet!*).

Jak zní infinitiv? (*začínat*)

Jak se časuje sloveso *začít*?

Začne: II. tř., sám vzor.

2. V kterém pádě je slovo *práci*? {4. p.}

V kterých pádech je týž tvar? {3. p., 6. p.}

Jak zní tvar 7. p.? (*prací*)

V kterých pádech je ještě tvar *prací*? {7. j., 2. množ.}

Kterým slovním druhem je slovo *prací* ve spojení *prací šaty*, *prací prostředky*? {přídavné jméno}

3. Jak se skloňuje podst. jm. *mysl*? {Viz Pravidla.}

Podle vz. *kost*, ale 3. a 6. p. množ. *myslím*, *myslích*, 7. -*emi*.

Podle kterého vzoru jsou tvary 3. a 6. p.?

Podle *píseň*.

III. Rozbor slovotvorný

Říkejte slova příbuzná se slovesem *začínat*. Také podstatná jména (*začátek*, *začátečník*) a přídavná jména (*počáteční*).

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Slovo *pevný* má několik významů. Co znamená v této větě?
Nezlomný, vytrvalý, nepoddajný, nezviklatelný.
Jaký význam má v těchto spojeních: *pevné skupenství* (tuhý), *pevný plat* (stálý, neměnný), *pevný krok* (jistý), *pevný spánek* (tvrdý, hluboký), *pevný terč* (nepohyblivý).
2. Najděte ke slovu *veselý* slova s opačným významem.
Smutný, zarmoucený.
3. Jaký význam má slovo *mysl* ve větě *dodával mu myslí*?
Odvaha, zmužilost. {VII}

VII. Rozbor pravopisný

1. Proč píšeme na konci uvedené rozkazovací věty tečku?
Není to důrazný rozkaz.
Řekněte větu rozkazovací, za níž se napíše vykřičník.
Rychle domů! Tak už dost! Ať už mlčí!
2. Proč píšeme v uvedené větě předložku *s*? {7. p.}
3. Proč se píše ve slově *vůle ů*? {*volit*}
4. Odůvodněte pravopis koncovek podstatných jmen *vůlí, myslí*.
Vůle — vzor *nůše*, *mysl*, *-i* — vzor *kost*.
Napiště několik slov příbuzných se slovem *mysl*.

Neměli jsme tu zůstávat tak dlouho.

24

<i>Přs</i>	<i>Pum</i>	<i>Puz</i>	<i>Puč</i>
Neměli jsme tu zůstávat tak dlouho.			
5	6	5	6

. Rozbor větný

- . Vyhledejte základní skladební dvojici. Jaká je to věta podle členitosti?
[my] *Neměli jsme zůstávat*; věta dvojčlenná.
Jak je složen holý přísudek?
Způsobové sloveso + infinitiv.
Která způsobová slovesa ještě znáte?
Moci, muset, chtít, smět.

2. Které větné členy rozvíjejí holý přísudek?

Holé přísl. urč. místa a rozvitě příslovečné určení času. Holé přísl. urč. času *dlouho* je rozvito holým přísl. urč. způsobu [míry] *tak*.

3. Je to věta kladná nebo záporná? (*Záporná.*)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Čím se změní kladné sloveso v záporné?

Záporkou *ne-*. Všimněte si, že se užitím záporného slovesa popírá obsah celé věty (zápor větný). (Na rozdíl: *Hraji rád — nerad*. Zápor členský.)

Řekněte větu *Hraji rád* jako kladnou a zápornou v minulém čase (*Hrál jsem rád. Nehrál jsem rád*), v budoucím čase (*Budu hrát rád. Nebudu hrát rád*). Všimněte si, že které části složeného tvaru se připojuje záporka *ne-*.

V minulých tvarech k významovému slovesu, v budoucích k pomocnému slovesu.

Srovnejte význam vět *Nehraji rád* a *Nehraji nerad*.

Dvojím záporem se záporný význam ruší.

Srovnejte význam vět *Hraji rád* a *Nehraji nerad*.

Druhá věta vyjadřuje obsah méně rozhodně, mírněji, opatrněji.

2. Určete vid slovesa *zůstávat*.

Nedokonavé.

Řekněte větu jako kladnou.

Měli jsme tu zůstat dlouho.

Co pozorujete?

Změnil se slovesný vid, *zůstat* je dokonavé.

Řekněte rozkaz *Zůstaň tu* jako zákaz. Co pozorujete?

Nezůstávej tu. Změna vidu.

Řekněte podobné příklady.

Zavři dveře. Nezavírej dveře.

Vedle zákazu *Nezůstávej tu* (sloveso nedokonavé) užije se někdy i zákaz se slovesem dokonavým: *Nezůstaň tu.*

Cítíte rozdíl?

Při zákazu se slovesem nedokonavým myslíme na trvání, s dokonavým slovesem myslíme na okamžik, kdy se bude oslovený rozhodovat, má-li nebo nemá-li zůstat.

III. Rozbor slovotvorný

Jak je utvořeno slovo *dlouho*?

Z příd. jm. *dlouhý* příp. *-o*; *drahý* — *draho*, *daleký* — *daleko*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Sloveso *zůstat* se vyskytuje v řadě ustálených spojení a rčení.
Všechno zůstalo při starém = nic se nezměnilo; *hodiny zůstaly stát* = zastavily se, atd.
2. Vysvětlete význam těchto vět se slovem *zůstat*: *Zůstali jsme pod plánem. Zůstal jim na krku. Rozum mu zůstal stát. Když šlo o vážnou věc, zůstal raději za větrem.*
Nesplnili jsme plán. Neosamostatnil se (museli se o něho dál starat). — Nemohl to pochopit. — ..., nezúčastnil se.

V. Rozbor zvukový

1. Pozor na spisovnou výslovnost: Neměli jsme tu ...
Chybně: „sme“. Ale: *Neměl jsem*. Vyslovujeme [jsem] i [sem]. Jsou-li tvary *jsem, jsi* ... bezpřízvučné a následují-li po souhlásce, vyslovují se s *j* i bez *j*: viděl jsem [jsem] i [sem], ale viděla jsi [j-].
2. Pozor na délku: *zůstávat* [zú-], ob. [zu-].
Rozdíl ve výslovnosti *u* a *ů/ú* je ve spisovném vyjadřování výraznější.
V některých slovech se spisovná výslovnost odlišuje od obecné: *stůjte, můj, trojúhelník, půjde; kužel, tuze, usilovný*.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slov *zůstat* (*zůstávat*) a *zúčastnit se*.
Z-ostat, z-účastnit se.
2. Jak píšeme příslovečné spřežky *nadlouho, zanedlouho, nanedlouho*?

Od 17. listopadu 1939 byly české vysoké školy zavřeny do našeho osvobození slavnou Sovětskou armádou v nezapomenutelných májových dnech roku 1945.

25

<i>Pk</i>	<i>Puč</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přjs</i>
Od 17. listopadu 1939 byly české vysoké školy zavřeny						
7	4	1	4	5	2	2
<i>Pk</i>	<i>Puč*</i>)	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>		
do našeho osvobození slavnou Sovětskou armádou						
7	3	1	2	2	1	
<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	
v nezapomenutelných májových dnech roku 1945.						
7	2	2	1	1	4	

*) Podrobný rozbor viz I. 3.

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici.

Školy byly zavřeny.

2. Jaký je podmět v této větě?

Rozvitý: *české vysoké školy.*

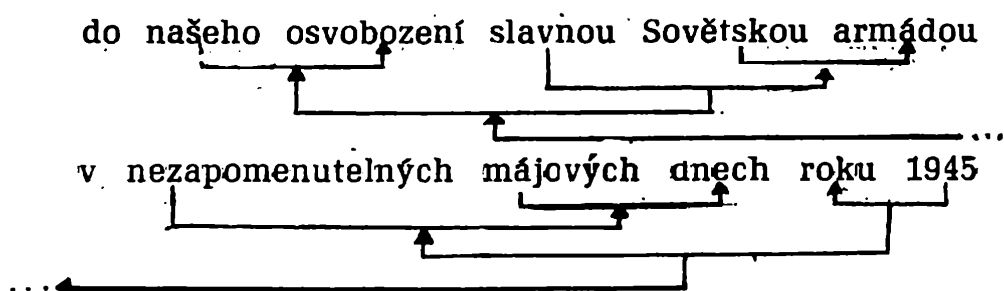
Jak je rozvit holý podmět?

Postupně rozvíjejícím přívlastkem *české vysoké.*

3. Kterými větnými členy je rozvito přísudkové sloveso?

Dvěma rozvitými přísl. urč. času: *od 17. listopadu 1939, do našeho osvobození slavnou...*

Znáznorněte graficky stavbu druhého příslovečného určení.

Kterými přívlastky je rozvito podst. jm. *osvobození*?

Našeho, slavnou Sovětskou armádou, v nezapomenutelných dnech roku 1945.

Druhý a třetí přívlastek jsou rozvité.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Jak se skloňuje podstatné jméno *den*?

3. a 6. j. *dni i dnu*, mn. 1., 4. *dni i dny*, 2. *dní i dnů*, 3. *dnům*, 6. *dnech*, 7. *dny*.

Ověřte si tvary v Pravidlech.

2. Určete třídu a vzor slovesa *zavřít*.

I. vz. *umře—umřel—umřít*.

Uveďte přítomné tvary 1. osoby jednotného čísla a 3. osoby množného čísla.

Zavřu i zavru, zavřou i zavrou.

3. Všimněte si, že výraz *byly zavřeny* v této větě nevyjadřuje děj, nýbrž stav.

Byly zavřeny = *byly zavřené*, byly mimo provoz.

Je to dobře patrné ze srovnání s tímž výrazem ve větě *Dne 17. listopadu 1939 byly české vysoké školy zavřeny* — vyjadřuje tu sloveso stav, či děj? (Děj.)

4. Všimněte si, že v žádné z obou vět nelze užít zvrtné podoby trpného rodu.
5. Čtěte letopočet 1945 různým způsobem. (VII)

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *listopad*? (Skládáním.)
Z kterých slovních druhů jsou tyto části složeného slova utvořeny?
Z podstatného jména a ze slovesa.
Všimněte si, že mezi oběma částmi je významový poměr podobný jako u podmětu a přísudku (*listí padá*), a srovnejte tento vztah např. se složeninou *vodovod* (*vede vodu*).
2. Jak je utvořeno slovo *český* a ke kterému zjednodušení souhláskové skupiny došlo?
Odvozováním z *Čech* příp. *-ský*: *češ-ský* > *český*. Podobně: *rus* > *ský* > *ruský*, *saský*, *plaský*...
Srovnejte toto slovo s ruskou podobou *češskij*.
3. Určete slovní základ a příponu v slově *vysoký*.
Slovní základ *vys-* a přípona *-oký* jako v slově *široký*, *hluboký*...
4. Která slova jsou utvořena od příčestí trpného *zavřen*?
Podstatné jméno slovesné *zavření*, přídavné jméno *zavřený*.
5. Jak je utvořeno slovo *nezapomenutelný*? Uvedte jiná slova utvořená týmž způsobem.
Nedotknutelný, *neviditelný*, *nezničitelný*, *neovladatelný*, *neodvolatelný*...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jak se říká víceslovným pojmenováním jako *vysoká škola* (= universita), *lehká atletika*, *přídavné jméno*?
Sousloví; je to ustálené spojení slov, které má význam jednoho slova.
Je ve větě ještě jiné sousloví?
Sovětská armáda.
2. Vysvětlete význam příd. jména *vysoký* v těchto spojeních: *vysoký komín*, *vysoký zisk*, *mít nejvyšší čas*, *vysoká hra* (= o velké částky, s velkým rizikem), *vysoká kultura* (= vyspělá), *vysoký úředník*.
3. Řekněte spojení slov, v nichž můžeme užít slova *májový*.
Májový průvod, *májové oslavy*, *májový závazek*; *májový deštiček*, *májové kvítí*; *májová nálada*.

V. Rozbor zvukový

1. Jak lze vyslovovat číslovku 17 (a stejně 7, 70, 8, 18, 80)?
[Sedmnáct] nebo [sedumnáct], podobně [sedm] i [sedum]..., [osm] i [osum] ... (VII)
Která souhláska plní v slovech *sedm*, *osm* úlohu samohlásky? {m}
2. Vyslovte slovo *sovětskou* a všimněte si výslovnosti *ts*.
Vedle zřetelnější výslovnosti *ts* lze vyslovovat i *c*.

VI. Rozbor stylistický

Jak je užito slova *slavný* v této větě: *Dnes to moc slavné nebylo, musíš se víc učit.*
Citově zabarveno, a to ironicky.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte, proč se píše tečka v textu za číslicí 17, a nikoli za 1939.
2. Jakými různými způsoby lze psát datum?
3. Všimněte si, že se za tisíci nepíše tečka. Jak se činí číslovka napsaná číslicemi přehlednější?
Od pětimístného čísla výše se číslovka člení na skupiny po třech číslicích směrem od desetinné čárky na obě strany.
4. Jak by se psalo číslo 1945 slovy (různým způsobem)? (II)
5. Odůvodněte velké počáteční písmeno v názvu *Sovětská armáda*.
Jak se píše spojení *československá armáda*?
S malým počátečním písmenem, protože nejde o vlastní název; ten zní *Československá lidová armáda*.
6. Jak se píší názvy vysokých škol? Uveďte příklady.
V Praze je *Universita Karlova* (nebo: *Karlova universita*).

Raněná, ale šťastná Praha vítala ruské bratry.

<i>Pk₁</i>		<i>Pk₂</i>		<i>Po</i>		<i>Přs</i>		<i>Pk</i>		<i>Pt</i>
Raněná,	ale	šťastná	Praha	vítala	ruské	bratry.				
2	8	2	1	5	2	1				

I. Rozbor větný

1. Je to věta jednoduchá, nebo souvětí? Proč?

Ve větě je jedna základní skladební dvojice. Je to věta jednoduchá. Spojka *ale* nespojuje věty, nýbrž větné členy.

2. Jaký je podmět?

Podmět *raněná, ale šťastná Praha* je rozvitý.

Jak zní holý podmět?

Praha.

Čím je rozvit holý podmět?

Několikanásobným shodným přívlastkem *raněná, ale šťastná*.

Proč je to přívlastek? Proč je shodný?

Závisí na podst. jm. *Praha*. Shoduje se s podst. jm. v rodě (ž.), čísle (jedm.), pádě (1. p.).

Jaký je poměr mezi oběma členy několikanásobného přívlastku?

Odporovací.

3. Kterým větným členem je rozvito přísudkové sloveso?

Rozvitým předmětem *ruské bratry*. Holý předmět *bratry* je rozvit holým shodným přívlastkem *ruské*.

4. Doplňte větu uvedením některé okolnosti děje (času, způsobu).

V slavných květnových dnech ..., nadšeně vítala ... apod.

Který větný člen to je?

Příslovečné určení.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovo *bratry*.

Podst. jm. ob., muž. živ., j., 4. p.; *pán*.

Které tvary má podst. jm. *bratr* v množ. čísle? (VI. 2, IV. 4, VI. 1)

1. *bratři*, 2. *bratrů*, 3. *bratrům* ... nebo 1. *bratří*, 2. *bratří*, 3. *bratřím*, 6. {o} *bratřích*, 7. *bratřimi*. (VII)

Uvedte jiná podst. jména, která se skloňují jako *bratři*.

Kněží, příručí, mluvčí, krejčí, Jiří ...

Jaký je rozdíl ve skloňování jména *Jiří* ve spojení *náš Jiří* a *svatý Jiří*?

1. *náš Jiří*, 2. *našeho Jiřího*, 3. *našemu Jiřímu* ...; 1. *svatý Jiří*, 2. *svatého Jiří*, 3. *svatému Jiří* ... 7. *svatým Jiřím*.

2. Výraz *ruské bratry* řekněte v 1. pádě množného čísla.

Ruští bratři. (IV, VI)

Uveďte jiná přídavná jména, u nichž se také v tvaru 1. p. množ. č. r. m. živ. mění souhláska nebo skupina souhlásek.
Chytrý — chytří, hluchý — hluší, dělnický — dělničtí, maličký — maličcí, pražský — pražští, vitorazský — vitorazští, vlašský — vlašští.

3. Určete sloveso *vítala*.

3. os., j., min., ozn., čin.; nedok., V. tř. *dělá*.

III. Rozbor slootovorný

1. Řekněte slova příbuzná se slovem *Praha*.

Pražan, pražský, staropražský.

Ke které hláskové změně při odvozování došlo? (VII)

2. Jak je utvořeno příd. jm. *ruský*?

Odvoz. příponou *-ský* ze slova *Rus*: *rus-ský* > *ruský*.

Uveďte jiné příklady podobné.

Tunis — tuniský, Brandýs — brandýský, Nisa — niský ...

Řekněte přídavná jména odvozená příponou *-ský* od jména: *Pankrác, Sedlec, Kostelec, Sušice, Pardubice*.

Pankrácký..., sušický...

Ke které hláskové změně tu také došlo?

c + s > c; splývání hlásek.

Jak zní toto příd. jméno od jmen *Vitoraz, Cetoraz, Těchobuz*?

Vitorazský, cetorazský... (V. 2)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jaký význam má v této větě podst. jméno *Praha*?

Obyvatelé Prahy, Pražané.

2. Jaký význam má přídavné jméno *raněná* ve spojení *raněná Praha*? Jde tady o význam ve smyslu lékařském?

3. Najděte synonyma ke slovu *šťastný*, popřípadě určete významové rozdíly mezi nimi.

Příznivý, zdařilý, úspěšný. (V)

4. Jaký význam má v této větě slovo *bratr*? Jde o skutečného sourozence? (VI)

Příslušník blízkého národa.

V. Rozbor zvukový

1. Vyslovte pečlivě slovo *šťastný*.

Při spisovné výslovnosti tohoto slova se žádná souhláska nevynechává ani nemění.

2. Jak vyslovujeme spisovně slovo *vitorazský*?

[vitoraskí]; s + s > s.

Jak *vitorazští*? [vitorasští]

VI. Rozbor stylistický

1. Nahrad'te výraz *ruské bratry* jiným vhodným výrazem a posuďte, z kterého z těchto vyjádření nejlépe vidíme, s jakými pocity Pražané ruské vojáky vítali.

Své osvoboditele, vítězné sovětské vojáky, usměvavé krasnoarmejece apod.

2. Jaký je rozdíl mezi tvary *bratři* a *bratří*?

Tvar na -í je zastaralý; čeští *bratři* (= jednota českobratrská), ale *moji bratři*.

VII. Rozbor pravopisný

Viz II/2, III/1, III/2, V/2.

Dlážděné náměstí se šedalo uprostřed chalup jako lysina uprostřed obrovské hlavy, věnčená sporými vlasy.

27

<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pum</i>		<i>Puz</i>	
Dlážděné	náměstí	se	šedalo	uprostřed	chalup	jako lysina
2	1	5	7	1	8	1
<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz*</i>		
uprostřed	obrovské	hlavy,	věnčená	sporými	vlasy.	
7	2	1	2	2	1	

I. Rozbor větný

1. Určete, jde-li o větu jednoduchou, či o souvětí.

Věta jednoduchá; jedno určité sloveso (*šedalo se*), jediná základní skladební dvojice (*náměstí se šedalo*).

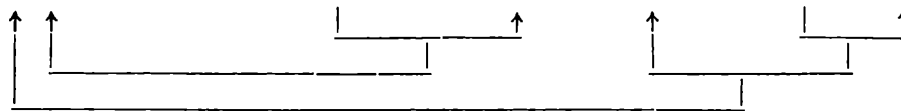
*) *Puz*: původce děje.

2. Kterými větnými členy je rozvito přísudkové sloveso?

Holé přísl. urč. m. *uprostřed chalup*, rozvité přísl. urč. způsobu *jako lysina uprostřed obrovské hlavy, věnčená sporými vlasy*.

3. Naznačte graficky stavbu přísl. určení způsobu.

jako lysina uprostřed obrovské hlavy, věnčená sporými vlasy

Vysvětlete tuto stavbu.

Holé určení *jako lysina*, podst. jm. *lysina* je rozvito neshodným rozvitým přívlastkem *uprostřed obrovské hlavy* a rozvitým volným přívlastkem *věnčená sporými vlasy*.

Proč je přívlastek *věnčená sporými vlasy* volný?

Je oddělen pauzou, bylo by jej možno vypustit. ,

Co je základem volného přívlastku? Jak je rozvit?

Základem volného přívlastku je slovo *věnčená*. Na příd. jméně *věnčená* závisí rozvité příslovečné určení původce děje (jako: *lysina* je věnčena vlasy, vlasy věnčí lysinu). Holé určení je *vlasy*; podst. jm. *vlasy* je rozvito holým přívlastkem shodným *sporými*.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovní druhy.

2. Uveďte, kterým jiným slovním druhem může být slovo *uprostřed*, a užíjte ho ve větě.

Přísl. urč. *Vešla do druhého pokojíku a tam uprostřed byly dvě židle.*

3. U přídavných jmen určete rod, číslo a pád.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak jsou utvořena přídavná jména *dlážděné, věnčená*?

Odvozena z příčestí trp. *dlážděn, věnčen*.

Všimněte si, že je těchto přídavných jmen užito k označení vlastnosti trvalé (jako *vydlážděné, ověnčená*), nikoli k označení vlastnosti probíhající jako děj (co je právě dlážděno, co je právě věnčeno).

Pokuste se uvést podobné příklady.

Pečené kuře, smažený řízek, nakládané okurky atd.

2. Jak je utvořeno slovo *náměstí*?

Z předložkového výrazu [co je] *na městě*.

Uvedte další příklady utvořené podobně.

Co je na břehu (*nábřeží*), co je na ledě (*náledí*), na dráze (*nádraží*), před městem (*předměstí*), za větrem (*závětrí*) atd.

3. Jak je utvořeno sloveso *šedat se*?

Odvoz. z příd. jm. *šed(ý)* — *šedat se*; jevit se takovým, jak vyjadřuje příd. jméno. Podobně: *modr(ý)* — *modrat se*, *čern(ý)* — *černat se*.

Uvedte další příklady sloves utvořených z přídavných jmen označujících barvy.

Modrat se, bělat se, černat se, červenat se ...

4. Jak je utvořeno slovo *lysina*?

Odvozeno z příd. jm. *lysý*. Podobně: *pevnina, celina, cenina*.

5. Jak je utvořeno slovo *obrovský*?

Z podst. jm. *obr* příp. *-ovský*. Podobně: *čertovský, královský, máchovský*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *lysina* a *sporý*.

Lysina: zde místo bez vlasů (na hlavě); (lesní) *lysina* = holina; kůň s *lysinou* na hlavě = s bílou skvrnou na hlavě, s hvězdičkou (= kulatá *lysina*). *Sporý*: původně hojný, vydatný, zdatný; později podle německého *spärlich* skrovný, řídký, nemnohý. V tomto významu má knižní ráz.

2. K slovu *chalupa* najděte slova stejného nebo podobného významu, určete významové, popříp. slohové rozdíly mezi nimi.

Stavení, chata, chajda — citově zabarveno, *chýše, barabizna* — cit. zabarveno, *bouda*.

3. K slovu *uprostřed* (chalup) najděte slovo podobného významu. Mezi.

4. K slovu *obrovský* najděte slova stejného nebo podobného významu, popříp. určete slohové rozdíly mezi nimi.

Veliký, velikánský — citově zabarveno, nesmírný.

V. Rozbor zvukový

1. Kde jsou ve větě přestávky? Která přestávka je nejvýraznější? Které přestávky by se v rychlé řeči nerealizovaly?

Dlážděné náměstí (/) se šedalo (/) uprostřed chalup / jako lysina uprostřed obrovské hlavy, // věnčená sporými vlasy.

2. Naznačte výslovnost slov *náměstí, obrovské, věnčená*.

[námňestí, obrofské, vjenčená]

Vysvětlete výslovnost slova *obrovský*. [-fskí]

Zpětná spodoba: znělé *v* + neznělé *s* > *fs* (celá skupina neznělá), předcházející hláska se přizpůsobuje následující.

VI. Rozbor stylistický

1. Znáte k slovu *náměstí* slovo stejného významu, ale nespišované? {*ryn*k}

S tímto slovem se setkáme také v historických románech.

Zaniklá slova, kterých spisovatelé záměrně užívají, aby svému slohu dodali zabarvení doby, o které píší, jmenují se slova *a r c h a i c k á*. (*Archaický* z *archaismus* = zastaralý jazykový prostředek; z řeckého *archaios* = starý; srov. *archeologie*.)

Dovedli byste najít jiná archaická slova ze své četby, např. z Jirásky?

Škorně, dát v požeň, přihracovat ...

2. Jakou funkci má v této větě přirovnání?

Dodává vyjádření názornosti.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní čárky. {I, V}

2. Odůvodněte *i / y* v slovech *lysina, sporými, vlasy*.

28

Šemík skokem po náspu vzhůru a druhým, ohromným skokem přes roubenou hradbu.

<i>Po</i>	<i>Puz</i>	<i>Pum</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk1</i>	<i>Pk2</i>	<i>Puz</i>		
Šemík skokem po náspu vzhůru a druhým, ohromným skokem								
1	1	7	1	6	8	7	2	1
		<i>Pk</i>	<i>Pum</i>					
přes roubenou hradbu.								
7	2	1						

I. Rozbor větný

1. Který větný člen schází v obou větách? {holý přísudek}

Jaké jsou to tedy věty? {neúplné} {VI}

2. V jakém poměru jsou členy několikanásobného přívlastku *druhým, ohromným*? (Vysvětlovacím.)

Uveďte příklady různého poměru mezi členy několikanásobných větných členů.

Správně a úhledně; dobrý, ba výborný oběd; malý, ale útulný byt; buď dnes, nebo zítra; blátivá, kamenitá, proto neschůdná cesta.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Čeho jste si všimli při skloňování podstatného jména *násep*?
Násep — náspu, náspem, tvary s *e* a bez *e*, jako *otec — otce, orel — orla* ap.
Vedle podoby *násep* je i podoba *násyp*. (III)

2. Určete koncovky ve tvarech podstatných a jiných jmen v dané větě.

Skok-em, násp-u, druh-ým, ohromn-ým, rouben-ou, hradb-u.

III. Rozbor slovotvorný

1. Uveďte některá příbuzná slova se slovem *násep/násyp* a pokuste se zjistit slovní základ.

Zásep/zásyp, sypat, sýpka, sypek, osypky; sep-/syp-.

Jak je utvořeno podst. jméno *násep*?

Základové slovo je sloveso *nasyp-at*, tvoření bez přípony (tzv. nulovou příponou). Podobně: *rozváz-t—rozvoz, vybrous-it—výbrus, hovoř-it—hovor, získ-at—zisk* atd.

Jaký význam mají podst. jména tohoto typu?

Obvykle dějový: *hod* (hodit), *hon* (honit), *úhyb* (uhýbat); některá mají význam dějový, anebo místní: *lom* (světla) — (kamenný) *lom*, (hradební) *násep — násep* (obilí, nasypání).

2. S kterým slovem souvisí příslovce *vzhůru*? (*Hora.*)

3. Jak je utvořeno slovo *hradba*? (IV. 3)

Hrad-it, příp. *-ba*; podobně *klen-out — klenba, chod-it — chodba*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Může být podstatné jméno *Šemík* také jménem obecným?

Jaký má potom význam?

Kůň, v jehož srsti převládají bílé chlupy, *bělouš*, ob. *šiml*. (Šmilauer: *Šemík* z něm. *Skemming*, v překladu z něm. ve 14. stol.) (VII)

2. Vysvětlete význam přídavného jména *roubený*.

Postavený z dřevěných trámů na sebe kladených.

3. Jaký význam má slovo *hradba*?

Opevnění, ohrazení, ohrada.

Dovedli byste užít slova *hradba* v druhotném významu?

Hradba hor.

4. Najděte synonyma k přídavnému jménu *ohromný*.

Obrovský, velikánský, nesmírný.

V. Rozbor zvukový

Kde jsou přestávky a kde větné přízvuky?

VI. Rozbor stylistický

Pokuste se v obou větách vyjádřit přísudkové sloveso.

Šemík se skokem dostal po náspu vzhůru a druhým, ohromným skokem se přenesl přes roubenou hradbu.

Proč autor přísudková slovesa vynechal?

Neúplnými větami výstižněji vyjádřil rychlost děje a rychlý sled dějů.

VII. Rozbor pravopisný

1. Uveďte vlastní jména zvířat, která jsou původně jmény obecnými.

Straka, Malina, Ořech, Vlček, Sultán.

2. Napište několik slov utvořených předponou *vz-*. Co tato předpona vyjadřuje?

Směr zdola nahoru.

Najděte v Pravidlech několik slov s předponou *vz-*, u nichž tato předpona nemá význam „vzhůru“.

Vzpomenout si, vzpamatovat se, vzdělávat, vzkřiknout.

29

Po drahé chvíli přispěchal notář v mohérovém kabátě měňavých barev a v bílé vestě. (K. Poláček)

	<i>Pk</i>	<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>		<i>Pk</i>	<i>Pk1</i>
Po drahé chvíli přispěchal notář v mohérovém kabátě							
7	2	1	5	1	7	2	1

	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk2</i>	
měňavých barev a v bílé vestě.					
2	1	8	7	2	1

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici.

Přispěchal notář.

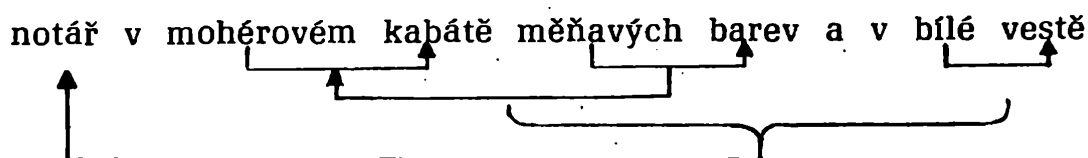
Jaká je to věta podle členitosti? (Dvojčlenná.)

2. Jaký je podmět v této větě? (Rozvítý.)

Čím je rozvit holý podmět *notář*?

Několikanásobným přívlastkem *v mohérovém kabátě měňavých barev — v bílé vestě.*

Naznačte stavbu podmětu graficky.

3. Kterým větným členem je rozvito sloveso v přísudku?

Po drahé chvíli.

Určete jej.

Po drahé chvíli: rozvité příslovečné určení času; slovo *drahé* je holý shodný přívlastek k podst. jm. *(po) chvíli*.

II. Rozbor slovní

1. Určete slovo *drahé*.

Příd. jm. tvrdé, ž., j., 6. p., vzor *mladý*.

2. Určete slovo *přispěchal*.

Sloveso 3. os., j., min., ozn., čin., dok., V. dělá.

Časujte sloveso *přispěchat* v min. čase.

Přispěchal jsem, přispěchal jsi, přispěchal ...

Jakými tvary se vyjadřuje minulý čas?

Složenými tvary: pomocné sloveso *jsem, jsi* ... a přídělní minulé významového slovesa.

Je tvar 3. os. min. času *přispěchal* také složený?

Pomocné sloveso *je (jsou)* se vynechává. V starších textech: [všichni pastýřové] *jsou se sešli, vstali jest* této chvíle Kristus Vykupitel.

Které tvary bývají v 2. os. jednot. čísla vedle např. *přišel jsi?* [*Přišel jsi včas?*]

Přišels včas? Tys přišel včas?

3. Určete slovo *barev*.

Podst. jm. ž., mn., 2., vzor *žena*.

Jak říkáme podst. jm. jako *barva, mouka, krev, dřevo, víno*? Látková; označují látku bez ohledu na množství: můžeme rozdělit barvu na množství kapek a pro každou kapku užijeme pojmenování *barva*, každou částčku dřeva označíme jako *dřevo*. Proto látková jména mají pouze číslo jednotné.

A přece máme tvary množného čísla: *barvy, mouky* ...

Tyto tvary však mají jiný význam: tvar *barvy* neoznačuje větší množství barvy než tvar *barva* (jako *zebra* — *zebry*), nýbrž různé druhy barev.

III. Rozbor slootovorný

1. Dovedli byste najít příponu a slovní základ ve slově *drahný*?
Drah-ný. Nedovedeme však říci slovo základové, jak bylo slovo utvořeno.
(IV. 1)
2. Jak je utvořeno příd. jméno *mohérový*? (IV. 2)
Zákl. slovo *mohér*, příp. *-ový*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Nahraďte slovo *drahný* ve spojení *po drahné chvíli* synonymem.
Po dlouhé chvíli.
Nahraďte je synonymem ve spojeních *drahná suma peněz, před drahnými časy*.
Velká (značná) suma peněz, před dávnými časy.
Jaký význam tedy má slovo *drahný*?
1. dlouhý, 2. velký (značný, hojný), 3. dávný.
Je to slovo běžné?
Ne; knižní, zastaralé.
2. Vysvětlete (s pomocí slovníku) význam slova *mohérový*.
Mohérový — z *mohéru*; *mohér* — tkanina ze srsti angorských koz.
Je slovo *mohér* slovo od původu české?
Je to slovo přejaté z angličtiny.
3. Vysvětlete význam slova *měňavý* ve spojení *měňavé barvy*.
Lehce se měnící, hrající různými barvami.
4. Vysvětlete význam slova *notář*.
Úřední právník.

VI. Rozbor stylistický

Věta je vypsána z humoristického románu Karla Poláčka *Hostinec U kamenného stolu*. Notáře chce Poláček charakte-

rizovat jako úředníka, který si přikládá nadměrnou důležitost, vážnost.

Která slova vyhovují tomuto záměru autora?

Drahný, mohérový.

Které slovní spojení (skladební prostředek)?

Kabát měňavých barev; jiné příklady: *muž snědého obličeje, lidé vysokého vzrůstu, děvče jiskrných očí, město úctyhodného stáří...* 2. pád. [genitiv] vlastnosti. Hovorově častěji: *muž se snědým obličejem.*

P o z n á m k a. Genitiv vlastnosti a) vyjadřuje vlastnost stálou, ne nahodilou, b) nestává u jména, které označuje určitého jedince (*Hana, děvče jiskrných očí*, nikoli „Hana jiskrných očí“), c) je vždy vyjádřen rozvitým výrazem.

Atom vodíku je složen z jádra tvořeného jediným protonem a z obalu tvořeného jediným elektronem.

30

Po	Pk	Přjs	Pu1*)	Pk	Pk	Pu**)]
Atom vodíku je složen z jádra tvořeného jediným protonem						
1	1	5	7 1	2	2	1
	Pu2*)	Pk	Pk	Pu**)]		
a z obalu tvořeného jediným elektronem.						
8 7	1	2	2	1		

I. Rozbor větný

1. Najděte základní skladební dvojici.

Atom je složen.

2. Najděte podmět a vyložte jeho stavbu.

Rozvitý podmět *atom vodíku*. Holý podmět slovo *atom*. Podst. jm. *atom* je rozvito holým neshodným přívlastkem *vodíku*.

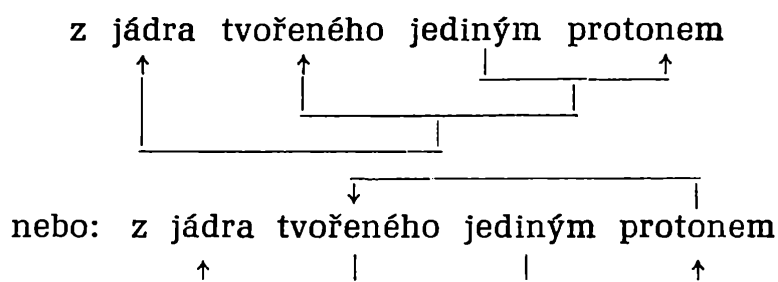
3. Vyložte mluvnickou stavbu přísudku.

Rozvitý přísudek *je složen z jádra ... a z obalu ...*. Holý přísudek *je složen*. Přísudkové sloveso je rozvito několikanásobným příslovečným určením původu (látky) z *jádra ... a z obalu ...* (Pozor: *je složen* = je složený.)

*) Jde o příslovečné určení původu (látky): z čeho se co skládá, z čeho co záleží, z čeho se co dělá ... (Šmilauer, *Novočeská skladba*, 1966, 329).

**) Příslovečné určení původu (látky), i když by bylo možné vyjít z „proton tvoří“ (původce děje); bylo by to však řešení formální.

4. Naznačte stavbu první části několikanásobného přísl. určení.

Vyložte tuto stavbu.

Holé přísl. urč. původu z *jádra*. Na něm závisí rozvitý shodný přívlastek *tvořeného jediným protonem*. Holý přívlastek *tvořeného*. Příd. jm. *tvořeného* je rozvito rozvitým přísl. urč. původu *jediným protonem*. Holé přísl. urč. *protonem*. Podst. jméno *protonem* je rozvito shodným holým přívlastkem *jediným*.

5. Vyložte stavbu druhé části několikanásobného přísl. určení.
Analogicky jako sub 4.

II. Rozbor slovní a tvarotvorný

Určete slovní druhy.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *tvořený*?

Z příčestí trpného *tvořen* příp. -ý.

Řekněte podobné příklady.

Sázený, pečený, tištěný...

2. Jak je utvořeno slovo *obal*?

Ze slovesa *obalit*, jako *letět — let, lovit — lov, skočit — skok, hluk, nápis...*

Poznámka: *Obalit* z *ob-valit*. Podle *o-trhat, o-věsit* i *o-balit* a *balit*.

3. Jak je utvořeno slovo *vodík*?

Odvoz. příp. -ík ze základového slova *voda*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete podle slovníku význam slov *atom, proton, elektron*.

atom: nejmenší částice hmoty, chemicky dále nerozložitelná [z řec. *atomos* — nerozřezatelný];

proton: atomové jádro vodíku s kladným nábojem [z řec. *prōton* — první];

elektron: elementární částice obalu atomu se záporným nábojem [z řec. *ēlektron* — jantar; na něm byly poprvé pozorovány elektrické jevy].

2. Vysvětlete významový rozdíl: *ovocné jádro, jádro sporu*.

Semenó plodu, podstata sporu.

Který význam slova *jádro* je základní?

Semenó plodu. Jádro atomu: hlavní část atomu; kladně nabitá část atomu, v níž je soustředěna jeho hmota.

V. Rozbor zvukový

1. Jaká je spisovná výslovnost slov *atom, elektron*? [atom, elektron]

2. Kde jsou pauzy?

VI. Rozbor stylistický

1. Jak nazýváme pojmenování jako *atom, elektron, proton*?

Odborné názvy, termíny.

Kdy se stává pojmenování termínem?

Když je jeho význam v příslušném vědeckém oboru přesně stanoven.

Co je terminologie?

Názvosloví; soubor pojmů užívaných v jistém vědním oboru.

2. V jakém vyjadřování se užívá termínů?

V odborném, vědeckém vyjadřování.

Ke kterému jazykovému stylu (hovorovému, odbornému, publicistickému, uměleckému) byste přiřadili naši větu?

K odbornému stylu.

VII. Rozbor pravopisný

Zopakujte si, jak se označuje délka samohlásek v přejatých slovech.

Viz školní Pravidla § 100—102.

Příklady k rozboru

1. Na podzim se pásávalo celý den. (*J. Lada*)
2. Ve vázách voní čerstvé květiny.
3. Františka sedí jako na trní. (*J. Glazarová*)
4. Do slavnostního ticha křikla trubka. (*I. Olbracht*)
5. Šmatlán poslouchal jako u vytržení. (*T. Nováková*)
6. Náměstí bylo zatopeno sluncem a barvami. (*I. Olbracht*)
7. Na věži odbíjí třetí ranní. (*M. Majerová*)
8. Za chvíli přiběhla do jizby starší holčička.
9. Pavlač byla zalita sluncem do běla. (*A. M. Tilschová*)
10. Kouř se táhne v sednici jako cáry mlhy. (*F. Heřmánek*)
11. Mistrem ani bakalářem se Paleček nestal. (*Fr. Kubka*)
12. Arnošt neporozuměním až přivraštil oči. (*K. M. Čapek-Chod*)
13. V daleku kdesi pod lesy odzvonilo poledne. (*R. Těsnohlídek*)
14. V chodbě ryčně zazněl zvonek. (*K. Poláček*)
15. Já vám to povím po pořádku. (*K. Čapek*)
16. Já o tom vůbec nevěděl.
17. Toho odpoledne si obě děvčata vyšla. (*I. Olbracht*)
18. Co s tebou mám dělat? (*M. Pujmanová*)
19. Kousek cesty šli jsme spolu lesem v odmlčení. (*J. Vrba*)
20. Kdyby mě alespoň nohy tolik nebolely. (*T. Svatopluk*)
21. Panu Zdeňku ze Šternberka se zalíbila tato řeč. (*Fr. Kubka*)
22. Vincek jako uvaděč posílal osazenstvo do šachty.
(*K. F. Sedláček*)
23. Rozloučit se Jordán nepřišel. (*V. Mrštík*)
24. Kdepak ses naučila tak mluvit? (*A. Mrštík*)
25. Zato trenér Kubů byl rozčilen k zalknutí.
26. Co to pořád mluvíte! (*B. Golombek*)
27. Gustav sraštil čelo do nespočetných vrásek. (*A. M. Tilschová*)
28. Vláďa seděl poněkud stísněn rozpaky. (*J. Sumín*)
29. Avšak řemeslníci jakoby nic. (*K. Poláček*)
30. Dole, v hloubce rokle, proudila Jizera. (*I. Olbracht*)
31. Celý život se mně zdál jako jídlo bez soli.
32. Co jsem odtud všechno přehléd! (*A. Jirásek*)
33. Kachlová kamna žhnula uprostřed května jako kovářská pec.
34. V únoru si Kamil při bruslení vymkl kotník. (*J. John*)

35. Stařík pohodil dvakrát třikrát hlavou. *(V. B. Třebízský)*
36. Tak Vít prosnil život v chudobě. *(Josef Jiří Kolár)*
37. A opět reflektory očíhávaly hustý, ryšavý, listnatý les.
38. Noc se zdá bez konce.
39. Jenže ten Pudil teď o žních do špitálu nechce. *(K. Čapek)*
40. Dna údolí mezi horami zlátnou v drobně vzorkovaný koberec.
(J. Glazarová)
41. Jen abych tátovi neudělala ostudu! *(M. Pujmanová)*
42. Na ta slova vzhlédl Sancho s podivením na svého pána.
(Vl. Vančura)
43. Hrabalová se prodírala sněhem a závějemi sama.
(M. Majerová)
44. Silnicí jede lidmi přeplněný povoz. *(I. Olbracht)*
45. Šmatlán všecek hořel rozhorlením. *(T. Nováková)*
46. A Jíra byl i dále jako potřeštěn. *(V. Hálek)*
47. Na pasece bylo pět chlapců s koni. *(I. Olbracht)*
48. Mně budeš něco povídat! *(K. Poláček)*
49. Šašek první zvěřil toto nebezpečí. *(J. Mařánek)*
50. Podivné, zamyšlené ticho rozkládá se nad Akropolí.
(M. Rutte)
51. Mistrovou mohla smíchem ranit mrtvice. *(T. Svatopluk)*
52. Fricové ve vsi zřejmě dnes nečekali útok. *(M. Pujmanová)*
53. Poněkud zneklidněn a zamyšlen odjel jsem na léčení.
54. Je krásné růsti na domácím poli. *(Ant. Sova)*
55. Jezero zde není pro okrasu a pro zdržování vody!
56. Z hloubky luk od rybníka se ozývá bukač. *(J. Vrba)*
57. Paní revírníková vracela se ozbrojena kopáčem.
(R. Těsnohlídek)
58. Devatenácté století se dívalo na strojvůdce s velkým obdivem. *(G. Včelička)*
59. Matějovi Kůrků bušilo srdce strachem. *(L. N. Zvěřina)*
60. Co mne ponouklo k výpadu proti němu?
61. Nejspokojenější v novém prostředí byl snad Antonín Karas.
(E. Bass)
62. Do bytu rybičkáře Pracka se vcházelo přímo ze schodiště.
(V. Řezáč)
63. Něco takového jsem jakživ neviděl.
64. V Liberci probíhala zdařilá májová manifestace přes hrozby továrníků výlukou. *(G. Včelička)*
65. Teď mám příležitost kriticky přehlédnout své naděje i obavy. *(J. Fučík)*
66. V mládí měla Anička tváře krev a mléko.

67. Podzimní počasí i nálada poutají zase k světnici a knize.
(J. Neruda)
68. Studený pot se mi řinul potůčkem po hřbetě.
69. Moje robota není o nic horší než tvoje. (Mil. Stehlík)
70. Z lásky k rodné mluvě začal Sládek překládati i z cizích literatur. (A. Pražák)
71. Dobrovský se zdržel nějaký čas v Praze pro zotavenou.
(A. V. Šmilovský)
72. Nějak se to kalí mezi tebou a mnou. (V. Řezáč)
73. Paní Malá je zabrána do sebe a zachmuřená.
74. Teď toho mám zrovna dost! (A. M. Tilschová)
75. A ta Praha jeho snů a tužeb prchala před ním jako fantóm.
(J. Zeyer)
76. Třicet hodin si to maže rychlík na jih pořád lesem.
(K. Čapek)
77. Počasí je na draky a na draka.
78. Jak podivnými cestami se ubírá lidský život!
79. Každý člověk žádá pro sebe co nejvíce vzduchu.
80. A tady na té židli se mu stala nepříjemná věc o té nakvap svatbě. (B. Hrabal)
81. Pak jsme se tomu zase dali všichni tři do smíchu.
82. Opice na palmách byly před spánkem neklidné jako malé děti. (F. Kubka)
83. Jako chlapec jsem míval takovou podivnou touhu.
84. Třetí hodina odpolední rozsvítila pokoje prudkým podjarním sluncem. (V. Řezáč)
85. Nedávno jsem měl příležitost promluvit s přítelem mezi čtyřma očima.
86. Hekavě, ale neúporně se drápe náš vláček tím nekonečným a ostrým stoupáním. (E. Bass)
87. Člověk aby hlídal činžák dnem i nocí. (T. Svatopluk)
88. Za tři měsíce potom bylo v Tvrdicích v bytě ředitele slé-
várny inženýra Masopusta boží dopuštění. (J. John)
89. Slečna Helena Berwitzová vybíhá drobnými krůčky z domu
svých rodičů. (E. Bass)
90. Čerta starého tomu rozumím. (R. Těsnohlídek)
91. Druhého dne o polednách stál Lén pod lešením páně Kono-
píkovy stavby. (K. M. Čapek-Chod)
92. Prška změnila se zase v plískanici. (K. M. Čapek-Chod)
93. Jeho srdce bylo jako mlat kopuleté stodoly. (J. Vrba)
94. Poslední „padla“ se na tomto staveništi ještě nevolá.
(K. Nový)

95. A kluci hajdy do parku. *(K. Nový)*
96. Já vás už nechci do smrti vidět! *(J. John)*
97. V domku to páchlo vlhkou plísní, resedou a jakoby houbami.
98. Hned ráno jsem si vzal na paškál starého Cuchta. *(J. John)*
99. Smetana nikdy v sobě nezapřel barikádníka z r. 1848.
(Zd. Nejedlý)
100. Purkyně při řeči pomalu bloudil svýma pronikavýma očima
síní. *(Vl. Neff)*
101. Za sedm roků jsem byl jmenován lesním ve službě města
Písku. *(J. John)*
102. Nebyl nějak ve své kůži.
103. S tou holkou to už není k vydržení. *(J. Lada)*
104. Za chvíli byl náš tábor hustě obležen.
105. Vojtěch s tím souhlasil nesouhlasil. *(Vl. Neff)*
106. V malé útulné chaloupce na konci vesnice bydlela vdova
Škubánková se synem Honzou. *(J. Lada)*
107. Vana i umývadlo měly hráškově zelenou barvu.
108. My holky máme taková strašná tajemství, str-r-r-rašná.
(Fr. Šrámek)
109. Kos jak černá živá hvězda snesl se na haluz dříšťálu.
(R. Těsnohlídek)
110. A co se Patery natrápili studenti svou věčně prázdnou
kapsou! *(Zd. Wirth)*
111. Šel jsem za ním s pocitem viny.
112. Učitel Skřivan se na Andreje živě otočil. *(J. Sekera)*
113. Vtom se dveře zprudka otevřely. *(R. Těsnohlídek)*
114. Nazítří měly sestry oči zarudlé a obě ruce levé. *(Vl. Neff)*
115. Starý výměnkář jde pomalou chůzí za mladými na pole.
(L. Stehlík)
116. Doma nebylo nikdy nic k jídlu.
117. Tohle jsem vám také přinesl pro dlouhou chvíli. *(K. V. Rais)*
118. Potěšen odešel Vojtěch také spat. *(B. Němcová)*
119. A já bych s vámi naši věc přece jen rád dohovořil.
(I. Olbracht)
120. Prosil bych hezkou kravatu.
121. Do třídy zvoní kladivo z kovárny naproti škole. *(Fr. Hrubín)*
122. Po prohlídce Hradu jsme zašli na Vikárku na oběd.
123. Bez průvodce není vstup do zámku dovolen.
124. Kampanovi bylo z toho pohledu až nevolno. *(Z. Winter)*
125. To byl pro architekta tvrdý oříšek.
126. V příštích dnech zůstalo všechno při starém.
127. Ale naše srdce zůstala velmi sklíčená.

128. Až do konce února byl starý Podzimek jako křemen.
(K. V. Rais)
129. Ke komu se má obrátit o pomoc? (J. Glazarová)
130. Útlá knihačka se radostí všechna proměnila. (M. Majerová)
131. Na poledne do školy nikdy nic nechtěl. (M. Majerová)
132. Ještě jsem neměl čas to spočítat.
133. Po vlahém, čistém dni roztály zbytky sněhu. (R. Těsnohlídek)
134. Podle kanonického práva zahradníků se v červenci očkují růže. (K. Čapek)
135. Sklizeň cukrovky byla dlouhotrvajícími dešti ohrožena.
136. Michelangelo se vztyčil, na smrt bledý. (K. Schulz)
137. Odpočatí koně uháněli bez pobídky s rozevlátými hřívami s větrem o závod. (J. Sumín)
138. Kéž by také oni mohli mstít lidskou křivdu! (I. Olbracht)
139. Dvanáct úderů půlnočních hodin vyzve Bílou paní k pochůzce zámeckými chodbami. (L. Stehlík)
140. Bez konce a beze spánku dál jí plynula noc. (A. M. Tilschová)
141. Rudla by se byl styděl za nedostatek odvahy. (M. Majerová)
142. A dobrý voják Švejk šel skromně v průvodu ozbrojených ochránců státu. (Jar. Hašek)
143. Márinka se z mého příjezdu radovala jako dítě.
144. V srpnovém žáru uzrává ozimá i jará reř i ječmen.
(J. Glazarová)
145. Pozorovatel na zasněžené jabloni napjatě sledoval dalekohledem protější ves. (M. Pujmanová)
146. Jak jinak si může máma pomoci. (M. Stehlík)
147. Sedlák v hlubokém zamyšlení a snad i uražen sednul opět na kmen lípy. (V. Hálek)
148. Lodice, vyslané z Kostnice císaři naproti, již dávno kotvily při úberlinském břehu. (M. Kratochvíl)
149. Bezděz a Ralsko stály šedivé, hlavami až v tom bělavém klenutí, zapadajícím za nejzadnější mlhovité kopčiny.
(K. V. Rais)
150. Tatík Žalák a matka Žalačka stáli shrbeni, utrápeni.
(K. V. Rais)
151. Chladivý stín topolů za Karmelitskou branou vystřídá stará alej jabloňová. (L. Stehlík)
152. V modravém kouři cigaret a dýmek sedělo tam u okrouhlých stolů s kostkovanými ubrusy rameno na rameni asi tři sta lidí. (I. Olbracht)
153. Za každým stromem, v každém křovisku i v každém vzdálenějším pahýlu viděl můj strach přikrčené číhající chlapisko.

154. Avšak i krutá, nelítostná, bezcitná reakce sklonila konečně pyšnou hlavu svou. (*J. Arbes*)
155. V pokoji bylo jen slyšet drobné, rychlé tikání koketního alabastrového budíčku mezi květinami v broušených vázičkách na stolku před zrcadlem. (*Eva Vrchlická*)
156. Ve dnech vlády babího léta bylo zde krásněji a slunečněji než kdekoliv jinde v Dražinovské hoře. (*J. Vrba*)
157. Cestou k náhonu i zpět k domovu jsme se rádi plouhali úzkými pěšinkami mezi vysokou trávou, plnou krásných a příjemně vonících květin. (*J. Lada*)
158. Šli jsme cik cak stavbou, nehledající cesty a nezříkající se jich, obcházejíce základové jámy i sestupující do nich.
159. Nic krásnějšího na světě Anděla nepoznala než to večerní putování ozářeným stříbrným lesem a než to dlouhé čekání na mýtině pod osamělou borovicí.
160. Pro projevy sympatie se socialisty vyklidila policie též galerii. (*G. Včelička*)
161. Můj tatínek byl totiž kanonýrem, skoro třicet let. (*J. Neruda*)
162. Čapkovo drama R. U. R. je první české drama hromadné, davové, kolektivní. (*Fr. Götz*)
163. Na začátku programu byla nuda, pořádná, k užívání.
164. Potom už se [liška] s větší chutí odvážila k starému poustevníku Michalovi do jeskyně pod Havraní skálu vypůjčit si jeho staré housle. (*J. Lada*)
165. Uděšená paní Müllerová pod dojmem strašného válečného zpěvu zapomněla na kávu. (*Jar. Hašek*)
166. Nejmilejší však ze všech těch výročních hostů byl dětem i celé rodině pan Beyer, myslivec to z hor Krkonošských.
(*B. Němcová*)
167. Nízko na obloze se vznášela šedá, mlhovitá obloha.
(*K. V. Rais*)
168. Odpůrci královi se sestoupili koncem roku 1465 v Jednotě zelenohorské. (*Fr. Kubka*)
169. I náš doktor je dnes se silami v koncích.
170. Od soutoku Blanice s Otavou u Putimě vede za zátavským mostem lesnatá pěšina podle tichého toku řeky, sevřená strmými stráněmi Hradištského vrchu, až do Písku.
(*L. Stehlík*)
171. Barevnými skly širokého okna metá dopolední slunce světelné fontány do bohatě vyzdobené rytířské síně.
(*J. Mařánek*)
172. Naproti u pošty otevřeli vrata dokořán. (*Fr. Šrámek*)

173. Hlavou zeď neprorazíš.
174. Pod lešením u vchodu černo od lidí. *(K. Čapek-Chod)*
175. Zase jeden kousek z krku. *(K. Poláček)*
176. A u nás všechno při starém. *(Fr. Šrámek)*
177. Jen se co nejdříve dostat na konec vesnice! *(P. Jilemnický)*
178. A teď už pa-pa-pa-pa, děvčata! *(Fr. Šrámek)*
179. Jara skokem přibývalo. *(B. Němcová)*
180. Tož nejdříve se jelo na Karlovo náměstí. *(G. Včelička)*
181. V parádní světnici bylo tedy jídla a pití a kouření, hovoru a žertů a smíchu. *(R. Těsnohlídek)*
182. V pohraničí se mu dobře dařilo.
183. Rázem se mně v mozku rozbřesklo.
184. Po vánocích napadlo sněhu po kolena.
185. Ale bylo mu v Uhrách dobře. *(O. Daněk)*
186. Nezbyvalo času k úvahám ani k dohadům. *(J. Mařánek)*
187. Bylo tam dusno a nepříjemně jak v leckterém obecním hostinci. *(R. Těsnohlídek)*
188. Z počátku se Bystroušce stýskalo. *(R. Těsnohlídek)*
189. Smutno bylo pod vichřivou, rozervanou oblohou.
(Fr. Šrámek)
190. Nějak se zase sbírá k dešti. *(J. Zeyer)*
191. Šlo se tmavým parkem. *(Fr. Šrámek)*
192. Oč šlo tenkrát? *(J. Mařánek)*
193. Nejvíc síly je třeba k boji s nicotou a s únavou.
194. Pojednou v hodinách hrklo. *(L. N. Zvěřina)*
195. Ach, to větrné jaro! *(V. Řezáč)*
196. Vchod pouze pro zaměstnance podniku.
197. Hm, ano, nejvyšší čas. *(K. J. Beneš)*
198. Bylo černo pod nebem; zimní sychravý den. *(V. Mrštík)*
199. Poslouchat a žádné kamarádšofty! A s domovnicí také žádné řeči. *(I. Olbracht)*
200. Cože? Odpuštění za takové bezpráví?
201. Zapomenout! Zapomenout na celý život. Na všechno.
202. Chudáčku, tatínek si tě nevšímá, vid'?' *(A. M. Tilschová)*
203. Hledáš svou píseň, mlčící poutníku? *(E. Bass)*
204. Jejdanečku, Francku, kde se tady bereš? *(M. Pujmanová)*
205. Ech, přátelé, už pomalu zapomínám jména.
206. Jidáší, prodáváš své kamarády za panský úsměv!
(M. Majerová)
207. U vás bylo zle, vid'te, Doubenusi. *(A. Jirásek)*
208. I pěkně vítám, kluku ukoptěná! *(J. Lada)*
209. Zámku lukavecký, několikerou obměnu tváře básníkovy jsem u tebe zřel. *(L. Stehlík)*

210. Měl jsem je rád, ty kluky.
211. Na druhé straně, tam jedou rybáři na lodici. (*Fr. Heřmánek*)
212. Byl vážný jako tehdy u nich, u Masopustů. (*J. John*)
213. Bože můj, jak mě svého času takový deštík těšil. (*J. Neruda*)
214. Baže, teď už je všechno hotovo. (*K. Čapek*)
215. Proboha, to bylo národa dole v pankrácké síni!
(*M. Pujmanová*)
216. Pak hoši odešli odnášejíce si koš, naplněný teď už jen slámou. (*Fr. Langer*)
217. A ona přiběhla ustrašená, utírajíc si ruce o zástěru.
218. Řada vlhkých domů se táhla podél poboční struhy, vroubené stromořadím kaštanů. (*R. Těsnohlídek*)
219. Před zrcadlem stojí vysoká dívka, štíhlá až k hubenosti.
220. Na Kladně všichni vítají soudruhy vracející se z kriminálu.
(*A. Zápotocký*)
221. Téhož večera slavila výpověď svědkyně Kabourkové, nyní Danielové, ještě jeden triumf. (*K. M. Čapek-Chod*)
222. A starý Krucký, taky již prošedivělý, vyšel ven tím svým kývavým krokem. (*L. N. Zvěřina*)
223. Slova zněla jako šelest větru, kvílícího suchým trávníkem po hrobech. (*R. Těsnohlídek*)
224. Našli ho sedět nad vyschlým příkopem, opřeného o kmen jabloně, s hlavou skloněnou k pravému ramenu.
225. I nejzapadlejší kraje, zápasící kdysi o holou skývu chleba, probudilo naše zřízení k novému životu.
226. Smetana projevoval vždy, již od dětství, zvláště živý zájem o pestrý obraz většího množství lidí. (*Zd. Nejedlý*)
227. Matka, vzpomínám si, měla z toho výčitky svědomí.
228. Hned nato — jsou tomu už čtyři neděle — musila Lízinka nakvap ven, k umírající tetě do Klatov. (*J. Neruda*)
229. Teprve vítězství Sovětské armády a porážka fašistické reakce přinesla pod Beskydy a do celé naší vlasti dlouho očekávaný revoluční převrat. (*A. Zápotocký*)
230. Závod Míru je největší amatérský cyklistický závod na světě.
231. Nejproslulejší lázeňská místa v SSSR najdeme na Krymu a na Kavkazu.
232. Naše republika vynakládá obrovské částky na rozvoj školství a kultury.
233. Po osvobození Československa Sovětskou armádou se stal základem pro obnovu státu Košický vládní program.
234. Varšavský pakt zajišťuje bezpečnost a národní samostatnost všech jeho členů.

235. Ropovod z SSSR do naší vlasti je živnou tepnou našeho průmyslu a dopravy.
236. Pro rozvoj našeho hospodářství má největší význam vývoz do spřátelených socialistických zemí.
237. Slavnostního zahájení Pražského jara se zúčastnil prezident republiky a význační představitelé strany a vlády.
238. 9. květen žije v paměti našeho lidu jako den osvobození Prahy Sovětskou armádou.
239. Pro rozvoj bytové výstavby je nutné zajistit plynulé zásobování stavebními hmotami.
240. Dny zahraničních televizí mají u nás již ustálenou tradici.
241. Minulý měsíc uvedlo Národní divadlo na scénu Tylova Strakonického dudáka.
242. Fotbalisté Sparty nastoupili proti vídeňské Austrii, tradičnímu soupeři z předválečných let.
243. Budou juniorky spásou naší lehké atletiky?
244. Z provozních důvodů nám nebylo možné dodržet sjednaný termín dodávky.
245. Hledám svědomitou paní na opatrování ročního dítěte.
246. K měření velikosti elektrického proudu protékajícího spotřebičem užíváme ampérmetru.
247. Jasná obloha se nám jeví jako ohromná dutá polokoule, spočívající na vodorovné rovině vedoucí pozorovacím místem.
248. V lékařství se používá Roentgenova záření k vyšetření i k vyléčení.
249. Pro snazší přehled řadí hvězdáři hvězdy odedávna ve zvláštní skupiny, zvané souhvězdí.
250. V novější době se mohou elektronky někdy nahradit tzv. polovodiči.
251. Podle mezinárodní dohody si všechny státy denně radio-telegraficky vzájemně vymění výsledky meteorologických pozorování.
252. Při přenosu síly řemenem se síla přenáší třením řemene o kotouč, zvaný řemenice.
253. Původně vykonával člověk veškerou práci silou svých svalů.
254. Pro použití atomové energie ve výrobě je třeba uvolněné elektrony zpomalovat a regulovat jejich počet.
255. Listina Karlova z roku 1348 o založení pražské university je z nejznamenitějších dokumentů české historie.
256. V druhé polovině 17. století a ve století 18. docházelo často v Čechách k otevřeným bojům nevolníků proti feudálním pánům.

257. Zrušením nevolnictví nastává nové období našich dějin, období tzv. národního obrození.
258. Barokizace pražské architektury byla do určité míry podmíněna i dožíváním starší architektury gotické a místy dokonce i románské.
259. Národní obrození jest historický proces vytváření novodobého národa v období rozkladu feudalismu a vzniku kapitalismu.
260. V osmnáctém století nalézáme české hudebníky téměř v celé Evropě.
261. Představitel druhé fáze národního obrození Josef Jungmann těžil při práci na svém Slovníku vydatně ze slovníků Veleoslavínových.
262. Slunná atmosféra Zapadlých vlastenců má svůj původ v národním optimismu obětavých venkovských nadšenců.
263. Druhá část Beethovenovy symfonie A dur se nese v akordech v pravidelných dvoutaktích tvořících ucelenou periodu.
264. Hostinský už jako student (nar. 2. I. 1847 v Martiněvsi u Budyně) na Akademickém gymnasiu vynikl mezi spolužáky (byl mezi nimi i Svatopluk Čech) svým zájmem a znalostí literatury, umění a hudby. (*Zd. Nejedlý*)
265. Nebojácně učinil Neruda sebe a svůj způsob cítění a zření měrou světa a života. (*F. X. Šalda*)
266. V prvních Šaldových studiích se mluvívá často o lidovosti a národnosti.
267. Chlum u Třeboně, půvabné městečko, vypínající se nad hladinou rybníka Hejtmána, stalo se v posledních letech útočištěm básníka Františka Hrubína.
268. Televizní film podle scénáře Lubomíra Smrčka „Tato noc se nikdy nevrátí“ měl efektní začátek, velmi pěkně vymyšlenou fabuli i efektní a dráždivý konec.
269. Spisovatelé nejlepší také nejvíce starali se o čistotu jazyka svého (*Josef Jungmann*)
270. Kultivovaný jazyk spisovný je nástroj jemný a nesehlávající. (*Vil. Mathesius*)

II. Souvětí podřadné

1

Naše republika patří k těm státům na světě, které dokáží vyrábět dobré náramkové hodinky.

A, které Aa

Aa — přívlastková

<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>
Naše republika	patří k	těm státům	na	světě,	které	dokáží	
3	1	5	7	3	1	7	1
<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>				
vyrábět	dobré náramkové	hodinky.					
5	2	2	1				

I. Rozbor větný

1. Najděte podmět v druhé větě. (*které*) Kterým slovním druhem je vyjádřen? (Zájmenem.)

Řekněte větu s nevyjádřeným podmětem, který poznáme z tvaru slovesa.

Odpoledne půjdu na procházku.

2. Čím je připojena druhá věta k větě první?

Vztažným zájmenem *které*.

3. Dovedli byste změnit souvětí tak, aby druhá věta byla vložena do věty první?

K těm státům na světě, které dokáží vyrábět dobré náramkové hodinky, patří i naše republika. (VII)

4. Vyhledejte v textu spojení, v němž je na předmětu závislý další předmět.

(dokáží) vyrábět hodinky.

5. Jak označujeme přívlastky *dobré náramkové (hodinky)*?

Postupně rozvíjející.

Proč je tak označujeme?

Každý další přívlastek už nerozvíjí pouze příslušné podstatné jméno, nýbrž celé spojení podstatného jména s přívlastkem, např. přívlastek *dobré* rozvíjí spojení *náramkové hodinky* — a bylo by možné ještě třeba spojení *dobré náramkové hodinky* dále rozvíjet přívlastkem *naše* apod.

6. Připojujte k podst. jménům *hodiny* a *hodinky* jiné vhodné přívlastky: podle principu, původu, materiálu apod.

Sluneční, vodní, elektrické, přesýpací, kyvadlové; sovětské, švýcarské...; zlaté...; nástěnné, věžní...; dámské, vodotěsné...

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Řekněte sloveso *patří* ve 3. osobě množného čísla. Čeho jste si všimli?

Toto sloveso má stejný tvar pro 3. osobu jednotného i množného čísla. Do které třídy a ke kterému vzoru náleží toto sloveso?

4. tř., vzor *prosí*.

2. Sloveso *dokáže* může mít v dané větě ještě jiný tvar. Najděte jej v Pravidlech. [VI]

3. Co zvláštního je u podstatného jména *hodinky*?

Má tvar množného čísla, i když označuje jen jeden předmět.

Jak říkáme takovým podstatným jménům? (Pomnožná.)

Uveďte další příklady podstatných jmen pomnožných.

Nůžky, sáňky, záda, kamna, dveře, vrata.

4. Utvořte větu, v níž bude tázací zájmeno *které*.

Které státy dokáže ...?

5. Které přídavné jméno nahrazuje v dané větě zájmeno *naše*?

Československá. [VII]

6. Utvořte věty, v nichž bude slovo *republika* spojeno s tvary *naši* a *naší*.

Naši republiku navštívili němečtí spisovatelé. Z naší republiky je přímé letecké spojení do Indie.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *vyrábět*?

Je utvořeno ze slovesa *vyrobit* a to ze slovesa *robit*.

Proč se někdy žáci domnívají, že u tohoto slovesa není předpona *vy-*?

Protože neexistuje sloveso „rábět“ — srovnej však *vy-rábět* — *ob-rábět*.

Řekněte několik slov příbuzných. (*výroba, výrobek, robota*)
Všimněte si hláskových změn při odvozování slov. (*o — á —*
střídání samohlásek)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte ke slovům *patří, vyrábět* a *dobré* slova stejného nebo podobného významu.

Náleží; zhotovovat, sestrojovat, dělat, vytvářet, produkovat; kvalitní.

2. Jaký význam má slovo *hodinka*?

Necelá hodina; např. *slabá hodinka cesty.*

Co je *černá hodinka*?

Doba družných hovorů před rozsvícením.

Co znamená výraz *poslední hodinka*?

Umírání, smrt.

3. Vyjadřujte různými slovesy a eventuálně příslovci činnost hodinek.

Idou dobře, přesně, nejdou, stojí, předcházejí se, opožd'ují se, kulhají, letí.

V. Rozbor zvukový

Všimněte si, jak se mění výška hlasu (melodie) při vyslovení daného souvětí.

Na konci první věty hlas mírně stoupá, na konci druhé klesá.

VI. Rozbor stylistický

1. Sloveso *dokázat* má ve 3. osobě množ. čísla tvary *dokáží* a *dokážou*. Kterého z nich užíváme v běžně mluvené češtině a který má spíše ráz knižní?

Ráz spíše knižní má tvar *dokáží*.

2. V druhé větě nahradte sloveso *vyrábět* slovesem *dělat*. Které z nich je vhodnější?

Sloveso *vyrábět*.

VII. Rozbor pravopisný

1. Proč píšeme v uvedeném textu čárku?

Čárka odděluje větu hlavní od věty vedlejší.

Jak napíšete obměněné souvětí, v němž bude druhá věta vložena do věty první?

Vedlejší věta bude oddělena čárkami na počátku i na konci.

2. Jak napíšete název *Československá socialistická republika*? Uvedte a napište jména jiných států. Nemáte-li jistotu, jak se správně píší, podívejte se do Pravidel.

Dívala se chvíli na Annu, prohlížejíc si ji s vlídným zájmem, který byl Anně nepříjemný.

2

A, který Aa

Aa — přívlastková

<i>Přs</i>	<i>Puč</i>	<i>Pt</i>	<i>D</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz</i>
Dívala se chvíli na Annu, prohlížejíc si ji s vlídným zájmem,						
5	1	7	1	5	3 7	2 1

<i>Po</i>	<i>Pt</i>	<i>Přjs</i>
který byl Anně nepříjemný.		
3	5	1 2

I. Rozbor větný

1. Z kolika vět se skládá dané souvětí?
Má dvě základní skladebné dvojice: *[ona] se dívala, který byl nepříjemný.*
2. Naznačte graficky stavbu první věty a určete rozvíjející větné členy.
3. Uvedte, které z větných členů jsou vyjádřeny dvěma slovy.
Dívala se, byl nepříjemný, prohlížejíc si, na Annu, s ... zájmem.
4. Všimněte si, které slovo je zároveň podmětem a spojovacím výrazem v druhé větě. (*který*)
5. Vyjádřete obsah druhé věty tak, že užijete záporu u jiného slova ve větě.
Který nebyl Anně příjemný.
6. Vazbu přechodníkovou nahraďte větou hlavní.
... a prohlížela si ji s vlídným zájmem ... (VI)

II Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov.
2. Utvořte přechodník od slovesa *prohlížet si* pro rod mužský a pro množné číslo (*prohlížeje si, prohlížejíce si*). Užijte těchto tvarů ve větách.
Otec, prohlížeje si přichozího od hlavy k patě, se šibalsky usmíval. Děti lezly po kolenou, prohlížejíce si drobné kvítky pomněnek.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *prohlížet*?

Prohlížet — prohledět — hledět.

Uveďte několik slov příbuzných.

Prohlídka, vyhlížet, vyhlídka, hlídka ...

2. Všimněte si střídání hlásek při odvozování slov. (*e - í, d - ž*)
3. Ze slova *nepříjemný* utvořte příslovce a odůvodněte jeho pravopis. (*nepříjemně*)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte k slovům *vlídný* a *nepříjemný* synonyma.

Laskavý, přívětivý; nemilý, nelibý.

2. Nahraďte slovo *Anna* slovem citově zabarveným.

Anička, Andulka, Andula... Takovýmto slovům říkáme slova domácká (domácké obměny rodných jmen).

3. Vysvětlete význam spojení *dlouhá chvíle, slabá chvíle* a ověřte si jej v Slovníku spisovného jazyka českého.

V. Rozbor zvukový

1. Jak vyslovujeme slovo *Anna*? (S jedním *n*.)

2. Uveďte některá jiná slova, v nichž zdvojenou souhlásku nevyslovujeme jako dvě souhlásky.

Kamenný, denní, měkký.

3. Uveďte příklady slov, v nichž musíme vyslovit dvě souhlásky.

Např. protiklady *podaný — poddaný, o racích — o raccích, nejasnější — nejjasnější.*

VI. Rozbor stylistický

Které vyjádření je sevřenější a které volnější: *Dívala se ... prohlížeje si ...*, anebo *Dívala se ... a prohlížela si ...*?

Volnější je spojení dvou vět hlavních.

VII. Rozbor pravopisný

1. Proč je výraz *prohlížeješ si ji s vlídným zájmem* oddělen čárkou?
Jde o přechodník už poměrně značně rozvitý.
2. Řekněte větu, v níž přechodník čárkou neoddělíme.
Vešel do pokoje usmívaje se.
3. Jak se napíše slovo *Anen* ve větě *Koncem července je svátek všech Anen*?
Dvě *n*, ale s vkladným *e*.

*Míla a Kristla, do jejichž srdcí babiččina slova jako rosička
na vadnoucí kvítek padla, drželi se v objetí pod kvetoucí jabloní.*

A^1 , do jejichž Aa , A^2
 Aa — přívlastková

<i>Po1</i>		<i>Po2</i>		<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>		<i>Puz</i>
Míla	a	Kristla,	do	jejichž	srdcí	babiččina	slova	jako	rosička
1	8	1	7	3	1	2	1	8	1
		<i>Pk</i>		<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Přs</i>		<i>Puz</i>	
		na	vadnoucí	kvítek	padla,	drželi	se	v	objetí
		pod	kvetoucí	jabloní.					
7	2	1	5	5	7	1	7	2	1

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět.
Dvě věty; věta hlavní je rozdělena na dvě části vloženou větou vedlejší.
2. Vyhledejte několikanásobný větný člen.
Podmět *Míla a Kristla*. (VII)
3. Všimněte si pořádku slov (zařazení slova *padla* až na konci věty vedlejší a dvojí možnost: *drželi se — se drželi*). (VI.1)
4. Jak jsou věty spojeny?
Vztažným zájmenem, nikoli předložkou.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete vzory u podstatných jmen.
Mila — předseda, Kristla — žena, srdcí — moře, slova — město, rosička — žena, kvítek — hrad, objetí — stavení, jabloní — píseň.

2. Všimněte si, že vztažné zájmeno *jejichž* je nesklonné, podobně jako přivlastňovací zájmeno *jejich*.
3. Vyhledejte předložky a určete, s kterým pádem se pojí v textu a s kterým pádem se ještě mohou pojit.
V textu: *do* — 2. p., *na* — 4. p., *v* — 6. p., *pod* — 7. p.; další možnosti: *na* — 6. p., *v* — 4. p., *pod* — 4. p., např. *na břehu*, *v neděli*, *pod jabloň*.

III. Rozbor slootovorný

1. Z kterého jména vzniklo příjmení *Míla* (v Babičce je *Míla* příjmení [*Jakub Míla*], nikoli jméno) a jméno *Kristla*?
Z kterých jmen jsou utvořena domácká jména *Pěťa*, *Vláďa*, *Laďka*?
Řekněte domácká jména od *Marie*, *Václav*.
Máňa, *Mánička*, *Máňa*, *Mařka*, *Márinka*, *Maryša* ..., *Váša*, *Vašek*, *Venda*, *Venoušek*, *Vašíček* ...
2. Všimněte si, že se jména *Míla* užívá jako jména mužského i ženského.
Podobně *Vlasta*, *Jarka*.
3. Jak je utvořeno přídavné jméno *babiččin*?
Z podst. jména *babička* příponou *-in*. (V. 2, VII. 3)
4. Jak je utvořeno podst. jméno *rosička*?
Ze slova *rosa* příponou *-ička*.
Dodává tu zdrobňující přípona *-ička* slovu význam něčeho malého, či něčeho milého?
Význam něčeho milého.
5. Jak je utvořeno slovo *kvítek*?
Ze slova *květ* zdrobňující příponou *-ek*.
6. Z kterého slovního druhu jsou utvořena přídavná jména *vadnoucí*, *kvetoucí*?
Ze sloves, a to z tvarů přechodníku přítomného *vadnouc*, *kvetouc*.
Všimněte si, jak se v přídavných jménech udržuje dějový význam, typický pro slovesa.
7. Kterou příponou je utvořeno slovo *jabloň*? (příponou *-ň*)
Uvedte jiná jména stromů utvořená příponou *-oň*.
Mandloň, *broskvoň*, *smokvoň*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam vyjádření *do jejich srdcí padla babiččina slova*.

Babiččina slova je potěšila.

2. Vysvětlete význam těchto ustálených spojení a rčení: a) *být bez srdce*, b) *mít srdce na pravém místě*, c) *vzít si to k srdci*, d) *mít srdce jako kámen*.

a) být necitelný, nesmiřitelný; b) být dobrý, přející, spravedlivý apod.; c) dbát toho, řídit se tím; d) být necitelný, nesmiřitelný.

3. Jaký je významový rozdíl mezi přívlastky v těchto spojeních: *kvetoucí jabloň — rozkvetlá jabloň — rozkvétající jabloň*.

1. spojení vyjadřuje průběh děje bez zřetele k jeho počátku nebo konci;
2. spojení vyjadřuje stav po dokončení děje; 3. spojení vyjadřuje počátek děje.

V. Rozbor zvukový

1. Jak vyslovujeme běžně slovo *srdce*? {srce}

2. Jak vyslovujeme slovo *babiččin*? {babičin}

3. Jak vysvětlíte, že se v slově *jejichž* vyslovuje na konci š?

Jde o tzv. volné vyznění souhlásky na konci slova: místo souhlásky znělé vyslovujeme souhlásku neznělou, stejně jako v slovech *muž, nůž, už* apod.

4. Všimněte si rozdílu ve výslovnosti, mění-li se v textu pořádek slov *drželi se — se drželi*. V kterém případě je vyjádření plynulejší, v kterém výraznější?

Drželi se — výraznější; *se drželi* — plynulejší.

VI. Rozbor stylistický

1. Jak bychom uspořádali dnes slova ve vedlejší větě?

Sloveso by přišlo za slovo *srdcí*, popříp. za *slova*.

Jak na nás působí dnes tento pořádek slov?

Zastarale, archaicky; dříve byl ovšem běžný.

2. Vysvětlete význam přirovnání ve vedlejší větě.

Přirovnání vyjadřuje blahodárný účinek.

Čeho autorka užitím přirovnání dosahuje?

Větší názornosti, působivosti.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte *i* v příčestí.

Tzv. „přednost“ jména rodu muž. životného v několikanásobném podmětu.

2. Odůvodněte pravopis slova *objetí*.

Předpona *ob-*, slovní základ začíná na *j-*.

Uvedte další dvě slova stejně znějící a vysvětlete jejich pravopis.

Např. ve větách *Objetí zaplavené silnice nás velmi zdrželo. Boj proti fašismu si vyžádal mnoho obětí.*

3. Odůvodněte psaní dvou *č* v slově *babiččina*.

Jedno *č* zůstává zachováno ze slova *babička* a druhé *č* vzniklo z *k* před příponou *-in*, tedy: *babičk-in* > *babiččin*.

4. Jak je možno dokázat, že *d* v slově *srdce* je náležité?

Odvozeným slovem *srdéčko*, *srdečný* apod.

5. Jak vysvětlíte *i* v slově *Kristla*?

Jde o slovo cizího původu.

6. Odůvodněte psaní čárek.

Vedlejší věta, která je vložena do věty řídící, musí být na počátku i na konci oddělena čárkou.

4

Na polích od lesa až k vesnici ještě leží sníh, široká bílá duchna, pozdní sníh z konce února, kdy už si leckterý skřivánek musí vrznout svou ranou písničku.

A, *kdy* Aa

Aa — přívlastková

<i>Pum</i>		<i>Pk</i>	<i>Puz-míry</i>	<i>Pk*</i>]		<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	
Na polích	od	lesa	až	k	vesnici	ještě	leží	sníh,	široká	bílá	
7	1	7	1	6	7	1	6	5	1	2	2
<i>Psta</i>		<i>Pk</i>	<i>Psta</i>		<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Puč</i>	<i>Puč</i>		<i>Pk</i>	
duchna,	pozdní	sníh	z	konce	února,	kdy	už	si	leckterý		
1	2	1	7	1	1	6	6			3	
<i>Po</i>		<i>Přs</i>		<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>					
skřivánek	musí	vrznout	svou	ranou	písničku.						
1	5	5		3	2	1					

*] Výraz *od lesa až k vesnici* by bylo možno pokládat také za příslovečné určení místa (vedle příslovečného určení místa *na polích*). [I. 4]

I. Rozbor větný

1. Z kolika vět se skládá dané souvětí? Kolik je v něm základních skladebních dvojic?

V druhé větě je základní skladební dvojice *skřivánek si musí vrznout*. Holý přísudek je pomocné sloveso s infinitivem zvratného slovesa.

Vyhledejte si poučení o těchto případech v Havránkově—Jedličkově Stručné mluvnici české.

2. Určete druh vedlejší věty.

Přívlastková. Závisí na podst. jméně.

3. Kterými větnými členy jsou výrazy *široká bílá duchna, pozdní sních z konce února*?

Jsou to přístavky, tedy několikanásobný přístavek *duchna, sních* s rozvíjejícími členy.

4. Změňte v hlavní větě pořádek slov tak, aby v ní byl výraz *od lesa až k vesnici* jednoznačně příslovečným určením.

Od lesa až k vesnici leží na polích sních.

5. Vyhledejte případy, kdy je podstatné jméno rozvito několika přídavnými jmény, a určete, jde-li o přívlastky postupně rozvíjející, či o přívlastky několikanásobné.

Široká bílá {*duchna*}, *svou ranou* {*písničku*} — jde o přívlastky postupně rozvíjející.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete pád podstatného jména *vesnici*. {3. pád}

V kterých pádech ještě je týž tvar?

Ještě ve 4. a 6. pádě jedn. čísla.

2. Ke kterému slovesnému tvaru patří zájmeno *si*?

Vrznout si, nikoli „*musí si*“.

III. Rozbor slovotvorný

1. Uveďte jiná slova utvořená předponou *lec-* {*lecco, lecčí, lecjak, lecjaký, leckde, leckdo, leckdy, leckudy*} a vysvětlete jejich význam. Správnost svého vysvětlení si ověřte ve slovníku.
2. Vyhledejte v textu slova zdrobnělá. {*skřivánek, písničku*}

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *duchna*.

Velká, těžká peřina, na Moravě peřina vůbec.

V jakém významu je užito slova *duchna* zde? (V přeneseném.) (VI)

2. Vysvětlete význam přídavného jména *raný*.

Vyskytující se brzy, časně.

Spojte přídavné jméno *raný* s jinými vhodnými podstatnými jmény.

Raný salát, raná zelenina, rané ovoce, raná gotika.

V. Rozbor zvukový

1. V kterých slovech dané věty se projevuje spodoba souhlásek nebo volné vyznění?

Až, sníh, z konce, už.

2. Najděte slovní spojení, ve kterých vyslovíme předložku *od* jako „ot“.

Od tebe, od včerejška ...

Jakou souhláskou musí v takových případech jméno začínat? Souhláskou neznělou, zde *t* nebo *f*, které se vyslovuje vlivem následujícího neznělého *č* místo *v*.

3. Vyhledejte ve slově *písničku* neznělé souhlásky. (*p, s, č, k*)

4. Jak vyslovujeme spisovně slovo *leckterý*?

Vyslovujeme všechny hlásky zaznamenané písmeny.

5. Kde jsou v daném souvětí pauzy?

Především na místech, kde jsou v textu interpunkční čárky, dále pak obvykle za slovy *vesnici* a *vrznout*, ale při pomalé a výraznější výslovnosti by mohla být pauza i jinde, zejména např. za slovem *polích*.

VI. Rozbor stylistický

1. Vyjádřete první větu synonymně.

Pole od lesa až k vesnici jsou pokryta sněhem, širokou bílou duchnou ...

2. Čeho autor dosáhl tím, že o sněhu užil slova *duchna*?

Vyjádření je názorné a je citově zabarveno.

3. Na co autor naráží slovy, že *si leckterý skřivánek musí vrznout svou ranou písničku*?

Na lidovou pranostiku *Na Hromnice musí skřivánek vrznout, i kdyby měl zmrznout.*

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte v dané větě interpunkci.

Čárkami jsou od sebe odděleny věta hlavní a věta vedlejší a dále jsou od slova *sníh* i od sebe navzájem odděleny přístavky. Mezi postupně rozvíjejícími přívlastky se čárky nekladou.

Ve dvanácti letech jsem byla pevně přesvědčena, že ze mne bude básnířka.

5

A, že Aa

Aa — předmětná

	<i>Puč*</i>)		<i>Puz</i>		<i>Přjs</i>		<i>Pu-původu</i>		
Ve dvanácti letech jsem byla pevně přesvědčena, že ze mne									
7	4	1	5	6	2	8	7	3	

<i>Přs</i>	<i>Po</i>
bude básnířka.	
5	1

I. Rozbor větný

1. Změňte vedlejší větu tak, aby v ní byl jmenný přísudek se sponou.

Že budu básnířkou nebo že se stanu básnířkou. [VI]

2. Nahraďte hlavní větu jinou větou tak, aby vedlejší věta zůstala beze změny, ale nebyla větou předmětnou, nýbrž podmětnou (*Říkalo se o mně, že ze mne bude básnířka*) nebo přívlastkovou (*Vyslovila jsem přesvědčení, že ze mne bude básnířka*).

3. Určete, který člen je ve spojení *dvanáct let* řídící a který závislý.

Číslovka *dvanáct* je tu členem řídícím a podstatné jméno *let* je tu členem závislým, podobně jako je tomu ve spojení *řada let* apod. Avšak tato závislost, která je vyjádřena tvarem 2. pádu, se projevuje jen v některých pádech; ve spojení jako *k dvanácti letům, ve dvanácti letech, před dvanácti lety* není tvar slova *léto* určen číslovkou, nýbrž předložkou, a proto tu slovo *léto* není v tvaru 2. pádu, nýbrž v tvaru 3., 6. nebo 7. pádu.

4. Přísluvečné určení *ve dvanácti letech* vyjádřete větou vedlejší. *Když mi bylo dvanáct let.*

*] Viz I. 3.

5. Větný člen *ze mne* se označuje jako příslovečné určení původu — to se často uvádí jako jeden z druhů příslovečného určení způsobu.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

Slovo *přesvědčena* je od původu tvar slovesa *přesvědčit*, a to příčestí trpné, ale v této větě má spíše platnost přídavného jména (ve tvaru jmenném). V jiné souvislosti má skutečně platnost příčestí trpného.

Byla jsem otcem přesvědčena, že ...

III. Rozbor slovotvorný

1. Slovo *básnířka* je jméno přechýlené od dnes už zcela zastaralého slova *básníř*. Uveďte jiné příklady jmen přechýlených. *Inženýrka, doktorka, ministryně, předsedkyně, referentka.* (IV)
2. Uveďte jiná podstatná jména zakončená na *-ířka*, tj. dvojicí přípon *-íř* a *-ka* [*malířka*].

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Které slovo je asi frekventovanější, častější: *básník*, nebo *básnířka*?

Slovo *básnířka* je málo frekventované. Frekvenční slovník je vůbec neuvádí. Slovo *básník* má frekvenci 250.

2. Jaký význam tu má slovo *léto*? (Rok.)

Jak se asi tento význam vyvinul?

Z označení ročního období: kolikrát se toto období opakovalo, tolik celých roků uběhlo. Některé jazyky užívají v tomto významu např. slova pro jaro. A my podobně užíváme také slova *neděle* ve významu „týden“, např. *Trvalo to pět neděl.*

V. Rozbor zvukový

Jak vyslovujeme slovo *přesvědčena*?

S hláskami *tč*, ale častěji s redukováným *t* nebo vůbec bez *t*.

Uveďte jiné podobné příklady, v nichž v pohodlné nebo hovorové výslovnosti dochází ke splývání hlásek *tč*, *dč*.

Matčin, svědčiti, Hradčany.

VI. Rozbor stylistický

Vyjádřete větu *Bude ze mne básnířka* synonymně.

Stanu se básnířkou. [I]

VII. Rozbor pravopisný

Uvedte, který jiný tvar zájmena *já* by mohl být ve vedlejší větě místo tvaru *(ze) mne*, a vysvětlete jeho pravopis (*mě*).

V kterém pádě ještě je také tvar *mě*? [Ve 4. pádě.]

V kterých pádech je tvar *mně*? [Ve 3. a 6. pádě.]

V malých vesničkách, přilepených na srázech a úbočích hor, žije statečný lid, zvyklý rvát se s přírodou a s každým, kdo by chtěl sáhnout na jeho svobodu.

6

A, *kdo* Aa

Aa — předmětná

<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum₁</i>	<i>Pum₂</i>	<i>Pk</i>
V	malých	vesničkách,	přilepených	na	srázech a úbočích hor,
7	2	1	2	7 1	8 1 1

<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Pt₁*</i>	<i>Pk*</i>	<i>Po</i>
Žije	statečný	lid,	zvyklý	rvát	se s	přírodou a s	každým, kdo
5	2	1	2	5	7 1	8 7 3	3

<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>
by	chtěl	sáhnout na jeho svobodu.
5	5	7 3 1

I. Rozbor větný

1. Určete holé věty (*Lid žije, Kdo by chtěl sáhnout*).

Všimněte si ve druhé větě podmětu vyjádřeného vztažným zájmenem *kdo* a zejména toho, že celý výraz *chtěl by sáhnout* chápeme jako holý přísudek. Tak je tomu v těch případech, kdy se tvary pomocných sloves *mít*, *musit*, *chtít*, *moci* a *smět* v přísudku spojují s infinitivem jiného slovesa (např. *mám napsat*, *musil se vrátit*, *budeme moci jet*, *směli bychom se radovat*).

*] Viz I, 6

2. Uved'te celé přívlastky (i s jejich rozvíjejícími členy) rozvíjející podstatná jména *vesničkách* a *lid*.
Vesničkách: 1. *malých*, 2. *přilepených na srázech a úbočích hor*; *lid*: 1. *statečný*, 2. *zvyklý rvát se s přírodou a s každým, kdo by chtěl sáhnout na jeho svobodu*.
3. Proč jsou přívlastky *přilepených na srázech a úbočích hor* a *zvyklý rvát se s přírodou a s každým ...* odděleny čárkami? Jsou k podstatným jménům připojeny jen volně. Vyjadřují takové vlastnosti předmětů označených podstatnými jmény, že je snadno můžeme vynechat a neporuší se přitom smysl věty.
4. Čím je vyjádřen předmět *rvát se*? Které větné členy mohou být vyjádřeny infinitivem?
 Podmět, jmenný přísudek, přívlastek, předmět, příslovečné určení: *žít znamená sloužit, život prožít není pole projít, měl povinnost bránit se, učí se hrát na housle, přijela do Prahy nakupovat*.
5. Jaké větné členy jsou výrazy jako *na srázech a úbočích hor*? Několikanásobné; skládají se ze dvou členů na sobě nezávislých.
6. Všimněte si, že v tomto souvětí je souřadně spojen předmět *s přírodou* a vedlejší věta *kdo by chtěl sáhnout na jeho svobodu*. Tuto větu bychom mohli nahradit členem *útočníkem* nebo *agresorem* apod. Slovo *každým* je nejlépe chápat jako přívlastek, který rozvíjí pojmenování vyjádřené vedlejší větou (jako v obměněném vyjádření *s každým agresorem* apod.).
 Všimněte si však také, že pojmenování vyjádřené vedlejší větou ve skutečnosti nelze úplně přesně nahradit podstatným jménem, že je tu přece jen jistý významový rozdíl, i když ne velký.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov.
2. Zařad'te podstatná jména ke vzorům.
Vesničkách — žena, *srázech* — hrad, *úbočích* — stavení, *hor* — žena, *lid* — hrad, *přírodou* — žena, *svobodu* — žena.
3. Zařad'te slovesa do tříd a ke vzorům.
Žije — 3. tř. *kryje*, *sáhnout* — 2. tř. *tiskne*.
 Jaké sloveso je *chtít*?
 Sloveso nepravidelné.
 Která nepravidelná slovesa ještě znáte? (*být, jíst, vědět*)

4. Kterého rodu je podstatné jméno *lid*?

Rodu mužského neživotného, skloňuje se podle vzoru *hrad*: ve 4. pádě má stejný tvar jako v 1. pádě.

Uveďte jiná podstatná jména rodu mužského neživotného, která však označují živé bytosti.

Národ, hmyz, dobytek.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *vesnička*?

Zdrobnělina ke slovu *vesnice*. {IV}

2. Jak je utvořeno přídavné jméno *přilepený*?

Z přídavného *přilepen* slovesa *přilepit* a to ze slovesa *lepit*.

3. Jak je utvořeno podstatné jméno *úbočí*?

Bok, u boku, ú-boč-í.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Které významy má slovo *malý*? Vyhledejte je ve slovníku.

Neveliký, nevysoký, nedospělý, skromný, nečetný, nepatrný, nedůležitý, nevýznamný, drobný, krátký aj.

2. Vyložte význam podstatného jména *sráz*. (*příkrý, strmý svah*)

Najděte k němu synonyma, popř. určete významový rozdíl mezi nimi. (*svah, úbočí*)

3. Uveďte synonyma k podstatnému jménu *statečný*.

Neohrožený, udatný, hrdinný, srdnatý, odvážný, nebojácný, rekovný, chrabrý, čacký.

Zjistěte ve frekvenčním slovníku, která z nich jsou nejméně užívaná. {VI}

4. Najděte k podstatnému jménu *vesnice* synonyma. (*ves, dědina*)

Jaký je slohový rozdíl mezi slovy *vesnice* a *dědina*?

Vesnice — běžně užívané, *dědina* — knižní a moravské.

5. Vyjádřete synonymně: *rvát se s přírodou*.

Bojovat s přírodou, zápasit s přírodou.

V. Rozbor zvukový

Jak vyslovujeme slova *sráz* a *lid*? Jakými souhláskami končí tato slova? (neznělými *s, t*)

Vzpomenete si na některá slova zakončená párovými souhláskami, která vyslovujeme stejně, ale píšeme různě?

Led — let, plot — plod apod.

Ve spojeních *s přírodou* a *s každým* vyslovujeme předložku *s* jako *s*.

Jakými souhláskami musí začínat slova, abychom předložku *s* vyslovovali ve spojení s nimi jako *z*?

Souhláskami párovými znělými mimo *v*.

Uveďte příklady.

S bratrem, s dědou ..., ale: *s vámi, s ním ...*

VI. Rozbor stylistický

1. Určete slohový rozdíl mezi přídavnými jmény *statečný* a *chrabrý*.

Statečný — běžně užívané, *chrabrý* — knižní a omezeno jen na ctnosti vojenské. (IV)

2. Vyjádřete synonymně výraz *vesničky přilepené na srázech*.

Vesničky postavené na srázech.

Které vyjádření je názornější a výstižnější?

Vyjádření *přilepené na srázech*.

Proč?

Protože jde o přirovnání, které zvýrazňuje strmost srázů a zároveň nepatrnost vesniček ve srovnání se srázy a horami. Výstižné a názorné by bylo také vyjádření *vesničky krčící se na srázech*. [Je to personifikace, zosobnění.]

3. Vyjádřete synonymně: *chtěl by sáhnout na jeho svobodu*.

Chtěl by mu vzít jeho svobodu, chtěl by ho připravit o svobodu.

Které vyjádření je méně obvyklé?

Vyjádření v našem textu.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis pádových koncovek ve slovech *malých*, *zvyklý*.

Vzor *mladý*, nejde o 1. nebo 5. p. mn. č. rodu mužského životného.

Uveďte slovní spojení s tvary *malí*, *zvyklí*.

Např. *malí medvědi; lidé zvyklí večeret vařené jídlo*.

2. Zopakujte pravidlo o psaní *i / y* po obojetných souhláskách v základu slova (*lid*, *zvyklý*).

Mezi tzv. vyjmenovanými slovy jsou nejen slova s *y* v slovním základu, ale také v příponách.

Vzpomenete si na některé z nich?

(*Kob-yla, kop-yto, slep-ýš, Vol-yně.*) Příponami, kterými jsou tato slova odvozena, se dnes již slova netvoří.

3. Odůvodněte v daném souvětí interpunkci.

Je oddělena věta hlavní od věty vedlejší a dále volné přívlastky.

Lída s hrozným rámusem vletěla na vypůjčeném kole do stodoly, když předtím porazila ohradu pro dobytek.

7

A, když Aa

Aa — časová

Po		Pk		Puz		Přs		Pk		Puz
Lída	s	hrozným	rámusem	vletěla	na	vypůjčeném	kole	do		
1	7	2	1	5	7	2	1	7		
Pum		Puč		Přs		Pt		Pk		
stodoly,	když	předtím	porazila	ohradu	pro	dobytek.				
1	8	6	5	1	7	1				

I. Rozbor větný

1. Rozlište věty hlavní a vedlejší a určete, jde-li o souvětí souřadné, nebo podřadné.
2. Jak je připojena druhá věta k větě první? (Spojkou *když*.)
3. Určete větné členy (rozvité větné členy určete nejprve jako celek, pak určete i členy uvnitř rozvitého členu).

Všimněte si, že v první větě je slovesný přísudek rozvit dvěma příslovečnými určeními způsobu, která však netvoří několikanásobný větný člen; jde o určení způsobu děje z různých hledisek.

První příslovečné určení způsobu se blíží významem doplňku.

4. Proč není v druhé větě vyjádřen podmět?

Je shodný s podmětem vyjádřeným v předcházející větě, jak je patrné ze souvislosti a z tvaru přísudku.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte neohebná slova a určete jejich druh.

2. S kterým pádem se pojí předložky v textu a s kterým jiným pádem se mohou pojit?

S se v textu pojí se 7. p., ale může se pojit také s 2. p. a v několika spojeních se 4. p., např. nejsem s t o porozumět mu; pracoval, s e č mu síly stačily apod.

3. Určete u sloves třídu a vzor.

Vletěla — 4. tř. vz. trpí; porazila — 4. tř. vz. prosí.

4. U slova *dobytek* určete mluvnické významy a vzor a svá určení odůvodněte.

Pozor na to, že jde o číslo jednotné, ač slovo označuje více jedinců, a o mužský rod neživotný, ač slovo označuje zvířata. Rozhoduje tedy tvar slova a jeho skloňování podle vzoru *hrad*.

III. Rozbor slootovorný

1. Jaký význam vyjadřuje předpona v slově *vletěla*? (Směrovnitř.)

Uveďte příklady na slova s předponou *v-* {*ve-*} v témž významu.

Vstoupila, vpadla, vjela, vešla ...

2. Jak je utvořeno slovo *vypůjčený*?

Od přičestí trpného *vypůjčen*, které je tvarem slovesa *vypůjčit*.

3. Jak je utvořeno příslovce *předtím*?

Jde o slovo složené, a to o tzv. spřežku, která vznikla spojením slov *před* *tím*.

Uveďte příklad na předložkový pád *před tím*.

Je tam starý dub a před tím odbočíš doprava.

4. Od kterého slova je utvořeno slovo *dobytek*?

Od *dobýti*; pův. vše, čeho lidé dobyli neboli dosáhli bojem nebo prací, tedy majetek. Stejný význam mělo původně i slovo *nábytek* — to, čeho lidé nabyli neboli dosáhli. Teprve dalším vývojem se obě slova specializovala pro ty významy, v nichž se jich užívá dnes.

5. Uveďte některá slova příbuzná se slovem *ohrada*.

Zahrada, přehrada, hrad, hradba ...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jaké významy má příd. jméno *hrozný*?

1. Vzbuzující hrůzu, strašný, děsný, hrůzný; 2. velmi veliký, ohromný, nesmírný, náramný.

Jaký význam má v naší větě? (Význam č. 2.)

2. Řekněte synonyma k slovu *rámus*.

Hluk, hřmot, lomož.

V jakém významu je zde užito slovesa *vletět*?

Prudce někam vpadnout.

3. Jmenujte některé významy slova *kolo*.

Kotouč, bicykl, kruh, tanec, okruh závodní dráhy, část sportovní soutěže.

Co znamená rčení *Křičí na celé kolo*?

Křičí ze všech sil, velmi hlasitě.

4. Vysvětlete význam slova *stodola*.

Hospodářská budova k ukládání nevymláceného obilí, slámy, sena aj.

V. Rozbor zvukový

1. Které slovo v textu netvoří samo slabiku? {S}

2. Jaký je rozdíl mezi psaním a výslovností spojení s *hrozným* (*rámusem*)?

Psaní slova s zvlášť, výslovnost dohromady, psaní s, výslovnost přizpůsobením hlásce *h*, tzv. spodoba.

3. Přečtete pozorně spojení *na vypůjčeném kole* a všimněte si, na kterých slabikách je přízvuk.

Hlavní přízvuk je na předložce *na* a na slabice *ko-*, vedlejší, tj. slabší přízvuk je na slabice *-půj-*.

VI. Rozbor stylistický

1. Pozorujte rozdíl: *velký rámus* — *hrozný rámus*. Které vyjádření je silnější a citově zabarveno?

Proč autor zvolil druhé slovo?

Pro působivější vyjádření v textu komického charakteru.

2. Nahradte sloveso *vletěla* v naší větě slovesem stejného významu. (*vjela*)

Které vyjádření je citově zabarveno? (Slovo *vletěla*.)

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte užití předložky *s*.

Se 7. pádem se pojí předložka *s*, nikoli *z*.

2. Odůvodněte psaní čárky.

Odděluje větu vedlejší od věty hlavní.

3. Odůvodněte *y* v slově *dobytek*.

Slovo je utvořeno ze slovesa *dobýti*, které je odvozeno od vyjmenovaného slova *býti*.

8

Když sluneční paprsky zvítězily nad bílými mlhami, zaleskly se na větvích kapky rosy jako drahokamy.

Když Aa, A

Aa — časová

	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>		<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>
Když	sluneční	paprsky	zvítězily	nad	bílými	mlhami,	zaleskly
8	2	1	5	7	2	1	5

	<i>Pum</i>	<i>Po</i>	<i>Pk</i>		<i>Puz</i>
se	na	větvích	kapky	rosy	jako drahokamy.
7	1	1	1	8	1

I. Rozbor větný

1. Je toto vyjádření věta jednoduchá, či souvětí?

Je to souvětí.

Proč?

Má dvě základní skladební dvojice: *paprsky zvítězily, kapky se zaleskly*. (VII)

2. Určete blíže věty v tomto souvětí.

První věta je vedlejší, závislá na větě druhé, je to věta časová; druhá je hlavní, řídící.

3. Dovedli byste uvedenou myšlenku vyjádřit větou jednoduchou, tak, že byste větu vedlejší nahradili větným členem?

Po rozptýlení mlh se zaleskly ... (VI)

4. Vyhledejte v souvětí všechny přívlastky a všimněte si jejich postavení vzhledem k podstatným jménům.

Sluneční paprsky, bílými mlhami, kapky rosy.

Pokuste se nahradit přívlastek shodný *sluneční* přívlastkem neshodným.

Paprsky slunce.

5. Rozvíjte některá podstatná jména jinými přívlastky.

Na větvích stromů, velké kapky, jako nejvzácnější drahokamy apod.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Označte u všech podstatných jmen ve větě pádové koncovky.
Paprsk-y, mlh-ami, větv-ích, kapk-y, ros-y, drahokam-y.
Rozlište tvary jednoznačné a tvary, které mohou vyjadřovat různé pády.
Paprsky — tvar 1., 4., 5. a 7. pádu množného čísla, stejně i *drahokamy*,
kapky — tvar 2. p. č. j. a 1., 4. a 5. p. č. mn., stejně i *rosy*; *mlhami* —
tvar 7. p. mn. č., *větvích* — tvar 6. p. mn. č.
2. Srovnejte tvary *mlhami* a *drahokamy* a vysvětlete, proč slova typu *drahokamy* svádějí žáky k psaní nesprávného *i*.
Uvedte další příklady podobných dvojic slov.
Kládami — *větrolamy* apod. (III, IV, VII)

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak jsou utvořena slova *zvítězit*, *zalesknout se*?
Ze slova *vítězit* předponou *z-*, ze slova *lesknout se* předponou *za-*.
2. Jaké slovo je *drahokam*?
Slovo složené.
Proč?
· Má dva slovní základy.
Vzpomenete si na jiná složená slova s první částí *draho-*?
Drahocenný, drahorád, Drahomíra.
Jak je utvořeno slovo *polodrahokam*? Kolik má slovních základů? (Tři.)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. K slovesu *zvítězit* najděte slova stejného nebo podobného významu.
Zdolat, porazit, vyhrát, přemoci, překonat někoho.
Užijte jich ve větách. Najděte k slovesu *zvítězit* slovesa opačného významu. (*podlehnout, prohrát*)
Užijte jich ve větách.
2. K slovesu *lesknout se* najděte slova stejného nebo podobného významu.
Blyštět se, blýskat se, třpytit se.
3. Znáte slovo stejného významu jako slovo *větev*? (*haluz, ratolest*)
Kterého z těchto tří slov užijete v běžném hovoru? (*větev*)

V. Rozbor zvukový

1. Jak jsou ve výslovnosti odděleny věty v souvětí?
Pauzou. (VII)
2. Všimněte si, jak se mění při výslovnosti souvětí průběh výšky hlasu.
Před čárkou se hlas zvyšuje, na konci souvětí hlas klesá.

VI. Rozbor stylistický

1. Pokuste se vyjádřit první větu jinak, ale aby její význam zůstal stejný.
Když sluneční paprsky rozpustily bílé mlhy...
Kterého z těchto vyjádření asi spíše užije spisovatel a kterého vy?
2. Jak říkáme vyjádření *jako drahokamy* ve větě *Kapky rosy se leskly jako drahokamy*? (přirovnání)
Uveďte jiné příklady běžných přirovnání.
Má oči jako pomněnky. Je tma jako v pytli. Třeše se jak osika.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis koncovek příčestí *zvítězily, zaleskly se*.
Utvořte větu s tvarem *zvítězili*.
Např. *Husité zvítězili v bitvě u Vyšehradu.*
2. Napište slova *kapkami* a *reklamy* a odůvodněte pravopis pádových koncovek.
3. Jak oddělujeme obě věty v souvětí při psaní? Oddělte čárkou také tyto věty: *Sluneční paprsky zvítězily nad bílými mlhami a na větvích se zaleskly kapky rosy jako drahokamy*. Proč ne?
Jde o dvě věty hlavní v poměru slučovacím, které jsou spojeny spojkou *a*.

9

Kde se vařilo, smažilo a peklo, tam chodil malý Jeník nejraději.

Kde Aa, A

Aa — příslovečná místní

<i>Pum</i>	<i>Zčjv1</i>	<i>Zčjv2</i>	<i>Zčjv3*)</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Puz</i>		
Kde se vařilo, smažilo a peklo, tam chodil malý Jeník nejraději.									
6	5	5	8	5	6	5	2	1	6

*) Několikanásobný základní větný člen věty jednočlenné slovesné.

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte v první větě několikanásobný větný člen.
Vařilo se, smažilo a peklo.
2. Jde o větu dvojčlennou, či jednočlennou?
Věta jednočlenná.
3. Má věta podmět nebo přísudek?
Ve větě jednočlenné mluvíme pouze o základním větném členu bez bližšího určení; neoznačujeme jej ani jako přísudek, ani jako podmět.
4. Všimněte si, že jednočlenné věty slovesné tvoří s jinými větami souvětí stejně jako věty dvojčlenné (např. *Zpozoroval, že sněží. Sněžilo, jako by se roztrhla peřina*).
5. Všimněte si, že slovo *se* je nutnou součástí tvaru všech tří sloves, ale že se neopakuje.
6. Jaký skladební význam má v druhé větě slovo *tam*?
Není větným členem, jen odkazuje svým významem k větě vedlejší, která přesněji vyjadřuje místo, kam chodil Jeník nejraději. Toto odkazovací zájmeno by bylo možno i vynechat, ale běžnější a výraznější je vyjádření s ním.
7. Kterým větným členem by bylo slovo *rád*, jehož by se užilo místo slova *nejraději*?
Doplňkem, nikoli příslovečným určením způsobu. (II. 1)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Uved'te první stupeň k tvaru *nejraději*. (*Rád*.)
Všimněte si, že přídavné jméno *rád*, -a, -o mění při stupňování svůj slovní druh: stává se příslovcem (*raději, nejraději*).
Tato změna má svůj důsledek i při větném rozboru: přídavné jméno je doplňkem, příslovce příslovečným určením způsobu.
2. Stupňujte přídavné jméno *malý*. (*menší, nejmenší*)
Všimněte si, že v češtině nejsou podoby „malejší“, „nejmalejší“ (jako je tomu např. u přídavného jména *rychlý, rychlejší, nejrychlejší*).
Jak takovému stupňování říkáme? (nepravidelné)
Uved'te jiná přídavná jména, která mají nepravidelné stupňování.
Velký — větší, největší; dobrý — lepší, nejlepší; zlý — horší, nejhorší; dlouhý — delší.

3. Kterou jinou podobu může mít stupňované příslovce *nejraději*? (*nejradši*)
4. Jsou slovesa *vařilo se*, *smažilo* a *peklo* v tvarech rodu činného, či rodu trpného?
Jde o tvary rodu trpného, o tzv. pasívum zvrtné.

III. Rozbor slovotvorný

1. Utvořte od sloves *vařit*, *smažit*, *péci* podstatná jména slovesná.
Vaření, *smažení*, *pečení*.
Jak se tvoří tato podstatná jména?
Z tvaru přičestí trpného příponou *-í*. Toto *-í* lze označovat také za koncovku.
2. Z kterého slova je utvořeno slovo *Jeník*?
Ze jména *Jan* příponou *-ík*. Všimněte si, že se přitom *a* změnilo v *e*.
Jakého významu dodává slovu *Jan* přípona *-ík*?
Zdrobňujícího významu.
Uveďte jiná slova zdrobnělá odvozená příponou *-ík*.
Lesík, *keřík*, *psík*, *Otík*.
Které jiné zdrobňovací přípony znáte? Uveďte příklady.
-íček: *Jeníček*; *-ička*: *matička*; *-íčko*: *sluníčko*; *-ínek*: *tatínek*; *-inka*: *maminka*; *-ínko*: *srdínko*.
3. Utvořte podstatná jména od slovesa *chodit* a užit je v větách.
Chození přes záhony zakázáno. Chod hodin byl zcela pravidelný. Jeho chůze byla pomalá.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete rozdíl mezi slovy *vařit*, *smažit*, *péci*, *dusit*.
2. Uveďte k slovu *Jeník* jméno bez citového zabarvení. (*Jan*)
Uveďte další domácí obměny jména *Jan*.
Jeníček, *Jenda*, *Honza*, *Honzík*, *Honzíček* ...
Všechna tato slova mají citové zabarvení lichotné. Avšak při takovémto bohatém výběru domácích jmen pak velmi mnoho záleží na zvyklostech v příslušném kolektivu, zejména v rodině, a na subjektivním hodnocení jednotlivých podob. Někomu se může zdát slovo *Honza* ne dost jemné a dává přednost podobě *Jeníček*, jinému se může zdát podoba *Jeníček* příliš jemná, vhodná pro malého chlapce, a dává přednost „mužnější“ podobě *Honza* apod.
3. Najděte v textu slova, k nimž jsou v češtině slova stejně znějící, ale s jiným významem (homonyma). (*Peklo*, *se*.)

V. Rozbor zvukový

1. Uveďte slova, na nichž není přízvuk.

Se, a. Jsou to tzv. příklonky — příklánějí se ve větě k slovům s přízvukem.

2. Určete slovo, na němž je větný přízvuk. (*nejraději*)

VI. Rozbor stylistický

1. Proč je v několikanásobném větném členu uvedeno slovo *vařilo (se)* na prvním místě?

Je to činnost ze všech uvedených činností nejběžnější, nejčastější.

2. Je možno v našem textu tvar trpného rodu se zvrátným zájmenem se nahradit tvarem složeným?

Složených tvarů *bylo vařeno, smaženo a pečeno* se v tomto textu užít nemůže.

Všimněte si, že by bylo možno složených tvarů užít, kdyby šlo o slovesa dokonavá, která by vyjadřovala stav. Např. *Kde bylo uvařeno, nasmaženo a napečeno, tam chodil malý Jeník nejraději.*

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte interpunkci.

2. Užijte slova *malý* v takové větě, aby se psalo v koncovce měkké *í*.

Malí chlapci si hráli.

Kluci bývali od pumpy na našem dvoře obvykle vyhnáni domovnicí nebo jinými obyvateli, protože pití takové hordy vždy provázelo nekonečné pumpování, stříkání, smích a hulákání.

10

A, protože Aa

Aa — příčinná

<i>Po</i>		<i>Pum</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		<i>Puč</i>		<i>Přs</i>
Kluci	bývali	od	pumpy	na	našem	dvoře	obvykle	vyhnáni		
1		7	1	7	3	1	6	5		
<i>Puz₁</i>			<i>Pk</i>	<i>Puz₂*)</i>			<i>Pt</i>	<i>Pk</i>		<i>Pk</i>
domovnicí	nebo	jinými	obyvateli,	protože	pití	takové	hordy			
1		8	2	1	8	1	3	1		

*) Původce děje.

<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Po1</i>	<i>Po2</i>	<i>Po3</i>
vždy	provázelo	nekonečné	pumpování,	stříkání,	smích
6	5	2	1	1	1

Po4
a hulákání.
8 1

I. Rozbor větný

1. Určete ve větě hlavní holý přísudek. (*Bývali vyhnáni.*)
Všimněte si, že tu nejde o sloveso sponové *bývat*, jak by se na první pohled mohlo zdát; jde o pomocné sloveso *bývat* v složeném slovesném tvaru.
2. Vyhledejte několikanásobné větné členy a určete druh významového poměru mezi nimi.
Pumpování, stříkání, smích a hulákání — několikanásobný podmět, mezi jeho členy je poměr slučovací;
domovnicí nebo obyvateli — několikanásobné příslovečné určení původce děje, mezi jeho členy je poměr vylučovací, avšak tyto členy nejsou postaveny výrazně proti sobě, vylučovací význam je oslaben až k významu pouhé eventuality, blízké už poměru slučovacímu.
3. Vyhledejte k podstatnému jménu *pití* neshodný přívlastek. (*pití hordy*)
Všimněte si významového vztahu mezi členy tohoto výrazu ve srovnání např. s výrazem *pití vody*.
Neshodný přívlastek *hordy* vlastně vyjadřuje původce, jakoby p o d m ě t té činnosti, která je označena slovem *pití*: *pití hordy* = *pití hordou* (*horda pila*); naproti tomu neshodný přívlastek *vody* vyjadřuje p ř e d m ě t činnosti označené slovem *pití* (*pili vodu*).
4. a) Změňte souvětí podřadné v souvětí souřadné tak, aby se význam souvětí nezměnil.
Kluci ..., neboť pití ... Všimněte si, že by bylo možné v uvedeném souvětí podřadném položit příčinnou větu, uvozenou podřadicí spojkou *protože*, na první místo (tedy *Protože pití hordy vždy provázelo ..., bývali kluci ...*), že však by takovéto obrácení pořádku vět nebylo možné v souvětí souřadném, v němž je příčinná věta uvozena souřadicí spojkou *neboť*.
b) Přeměňte vzniklé souvětí s příčinným poměrem mezi větami hlavními v souvětí s poměrem důsledkovým.
Pití hordy vždy provázelo ..., a proto bývali kluci ...

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte slova neohebná a určete jejich druh.
2. Určete vzor slova *domovnice*. (*nůše*)
Zjistěte, který tvar slova *domovnice* se liší od tvaru vzoru *nůše*.
2. p. množ. čísla: *nůši* — *domovnic*.
3. Vyhledejte v souvětí podstatná jména abstraktní.
Pití, pumpování, stříkání, smích, hulákání.
Užijte slova *pití* ve větě jako podstatného jména konkrétního.
Hospodář donesl kravám pití. (Slovo *pití* tu má význam „nápoj“.)

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak jsou utvořena slova *pití, pumpování, stříkání, hulákání*?
Od tvarů přičestí trpného *pit, pumpován* ... příponou *-í*. (Toto *-í* lze také označovat za koncovku.)
2. Jak vznikla spojka *protože*?
Ze spojení slov *pro to, že*.
3. Jak je utvořeno slovo *vyhnat*?
Ze slovesa *hnát* předponou *vy-*.
Jaký význam tu má předpona *vy-*?
Směr ven, směr pryč.
4. Utvořte k slovu *obyvatelé* podstatné jméno hromadné.
(*Obyvatelstvo*.)
Jak je toto slovo utvořeno?
Příponou *-stvo*.
Uveďte další slova utvořená touto příponou.
Učitelstvo, rostlinstvo, mužstvo.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Má slovo *horda* citové zabarvení, či nikoli?
Jde o slovo s citovým zabarvením.
Slova *horda* (*kluků*) je užito v přeneseném významu. Toto slovo označovalo původně kmen nebo skupinu nájezdných kočovníků, zvláště tatarských. Nyní se tohoto slova užívá v hanlivém významu [např. *hitlerovské hordy*].
2. Uveďte k slovu *horda* slova téhož nebo velmi podobného významu.
Tlupa, banda, smečka, cháska.

3. Najděte v souvětí další slovo s citovým zabarvením (*hulákání*).
Jaký je význam slova *hulákat*?
Povykovat, křičet, řvát.
Velmi podobné hláskovým složením je slovo *halekat* — jaký je jeho význam?
Jednak zpěvavě volat na velkou vzdálenost (např. pasáci na sebe halekají),
jednak také povykovat, pokřikovat (ale jde o vyjádření mírnější, na rozdíl
od slova *hulákat* bez hanlivého citového zabarvení).

V. Rozbor zvukový

1. Vysvětlete rozdíl mezi zvukovou a psanou podobou slova *nikdy*.
Skupinu hlásek *ň* a *i* zapisujeme písmeny *n* a *i*; místo neznělé souhlásky *k* vyslovujeme párovou znělou souhlásku *g* vlivem následující znělé souhlásky *d* — jde o tzv. spodobu znělosti.
2. Užijte předložek *od* a *bez* v takových spojeních, aby bylo nutno užít tzv. vokalizovaných podob *ode*, *beze*. (*ode mne*, *beze mne*)
3. Uveďte, jak někteří lidé nedbale, nespisovně vyslovují slovo *kluci*. („kuci“, „klucí“, „kucí“)

VI. Rozbor stylistický

1. Bylo by možné spojit všechny členy několikanásobného předmětu v uvedeném souvětí spojkami *a*?
Ano: *pumpování a stříkání a smíchu a hulákání*.
Jaký význam by takové spojení mělo?
Byla by ještě více zdůrazněna ona mnohost a „nekonečnost“.
2. V textu je užito slova *nekonečný* — jaký význam zde toto slovo má a proč ho autor užil?
Původní význam slova je „jsoucí bez konce“, zde má slovo význam přenesený: „velmi dlouhý“. Jde o vyjádření délky činnosti z hlediska obyvatel domu, nikoli z hlediska kluků.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte *i / y* v slovech *obvykle*, *obyvateli*.
2. Odůvodněte psaní čárek.

Maminka mi vždy půjčila obrovskou krabici s knoflíky nejrůznějších tvarů a barev, zhotovenými z různého materiálu, abych si je mohl vysypat na stůl, prohlížet, všelijak třídit, kombinovat a řadit.

A, *abych* Aa

Aa — příslovečná účelová

<i>Po</i>	<i>Pt</i>	<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>
Maminka	mi	vždy	půjčila	obrovskou	krabici	s knoflíky
1	3	6	5	2	1	7 1

<i>Pk</i>	<i>Pk₁</i>	<i>Pk₂</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz*</i>
nejrůznějších	tvarů	a barev,	zhotovenými	z různého	materiálu,
2	1	8	1	2	7 2 1

<i>Pt</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs**)</i>	<i>(Přs₁)</i>	<i>Pum</i>	<i>(Přs₂)</i>	<i>Puz</i>	<i>(Přs₃)</i>
abych	si	je mohl	vysypat	na stůl,	prohlížet,	všelijak	třídit,
8 (+5)	3	3	5	5	7 1	5	6 5

<i>(Přs₄)</i>	<i>(Přs₅)</i>
kombinovat	a řadit.
5	8 5

1. Rozbor větný

1. Určete počet vět. Rozlište větu hlavní a vedlejší.

2. Určete druh věty vedlejší.

3. Určete spojovací výraz. (Spojka *aby*.)

4. Určete v druhé větě přísudek.

Bych mohl vysypat, prohlížet, třídit, kombinovat (a) řadit.

Tvary sloves *moci*, *musit*, *mít*, *smět* a *chtít* s infinitivem pokládáme za holý přísudek.

5. O který druh přísudku v této větě jde?

O přísudek několikanásobný.

6. Který další několikanásobný větný člen je v uvedeném textu?

Přívlastek *tvarů a barev*.

7. Ke kterému slovu patří příslovečné určení *všelijak*?

Ke všem infinitivům, které po něm následují: *třídit, kombinovat a řadit*.

*) Původ.

**) Sloveso *moci* s infinitivem pokládáme za holý přísudek.

8. Všimněte si, že zvrtné zájmeno *si*, které často bývá součástí slovesného tvaru (např. *všimnout si*, *vzpomenout si*, *vzdychnout si*) a není samostatným větným členem, má v uvedeném textu význam předmětu (je možno vysypat knoflíky na stůl také někomu jinému než sobě).
9. Na kterém slově závisí předmět *je*?
Na všech infinitivech.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete v první větě slovní druhy.
2. Kterého jiného tvaru zájmena *já* je možno užít místo tvaru *mi*? (*mně*)
3. Ve kterém tvaru je ve větě sloveso *moci*?
Mohl bych — tvar podmiňovacího způsobu.
4. Určete všechny mluvnické významy slovesného tvaru *půjčila*.
3. osoba čísla jednotného, čas minulý, způsob oznamovací, rod činný, vid dokonavý.
5. Uveďte k slovesu *půjčit* nedokonavý protějšek. (*půjčovat*.)
6. Určete u sloves *půjčit* a *půjčovat* slovesnou třídu a vzor.
Půjčit — 4. třída, vzor *prosí*; *půjčovat* — 3. třída, vzor *kupuje*.
7. Vyhledejte v textu stupňovaný tvar přídavného jména a určete, jak je utvořen.
Nejrůznějších — 3. stupeň příd. jména *různý*, utvořen od 2. stupně předponou *nej-*; 2. stupeň *různější* je utvořen příponou *-ější*.
8. Proč je v tvaru 2. pádu množného čísla slova *barva* vloženo *e* (*barev*)?
Pro zřetelnost, pro snazší výslovnost.

III. Rozbor slovotvorný

1. Určete slovní základy v slovech *vysypat*, *prohlížet*, *třídit*, *řadit*.
Syp-, *hlíž-*, *tříd-*, *řad-*.
2. Od kterého slova je utvořeno slovo *zhotovený*?
Od tvaru *zhotoven*, tj. od přičestí trpného slovesa *zhotovit*.
3. Od kterého slova je utvořeno sloveso *vysypat*?
Od slovesa *sypat* předponou *vy-*.
Kterého významu dodává tomuto slovesu předpona *vy-*?
Směr ven.

4. Uved'te k slovu *stůl* slova zdobnělá. (*stolek, stoleček*)
Ke které změně v slovním základu došlo?
Ke změně *ů* v *o*, přesněji řečeno ke zkrácení *ů* v *o*.
Uved'te příklad, kdy při zdobňování naopak dochází k zdloužení samohlásky v slovním základu.
Hrad — hrádek, dar — dárek, lalok — lalůček.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Uved'te slovo citově neutrální k slovu *maminka*. (*matka*)
2. Jaký význam tu má 3. stupeň *nejrůznější*? (*velmi různý*)
3. Uved'te synonymum k slovu *zhotovený*. (*vyrobený*)
4. Uved'te synonymum k slovu *tvar*. (*forma*)
5. Uved'te, která slova byla přejata z cizích jazyků.
Materiál, kombinovat (s českou příponou *-ovat*), z němčiny převzato a češtině přizpůsobeno bylo i slovo *knoflík*.

V. Rozbor zvukový

1. Jak se často nespisovně vyslovuje slovo *půjčila*? („pučila“)
2. Jak se chybuje ve výslovnosti slova *materiál*? („matriál“)
3. Která je častá nesprávná výslovnost přičestí minulého typu *mohl*? („moch“)

VI. Rozbor stylistický

1. Nahraďte rozvitý přívlastek *zhotovenými z různého materiálu* větou vedlejší.
..., které byly zhotoveny z různého materiálu ...
2. Jak byste hodnotili vyjádření *bych si je mohl vysypat* ... [místo *abych* ...]?
Jako zastaralé, knižní.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte předložku *s* a *z*.
Se 7. pádem se pojí jen předložka *s*, se 2. pádem lze spojit vždy předložku *z* — předložky *s* s 2. pádem lze užít jen v omezených případech tam, kde můžeme a chceme rozlišit směr s povrchu nebo z vnitřku předmětu.

příčestí trpné slovesa *obtížit*, tento případ by bylo lze chápat tak, že je tu vynechán přechodníkový tvar pomocného slovesa *být*: *jsouce obtíženy* — protože však se tímto příčestím trpným vyjadřuje vlastnost a je možno je nahradit i tvarem složeným, tj. *obtížené*, je lépe pokládat je za přídavné jméno.

2. Vyhledejte slovesný tvar v první větě. (*hrnuly se*) Všimněte si, že část *by* v slově *jakoby* není součástí slovesného tvaru, že tu nejde o podmiňovací způsob. (VII)

III. Rozbor slootovorný

1. Z kterého tvaru je utvořeno přídavné jméno *posedlý*?
Z příčestí minulého *posedl*.
Uveďte jiná přídavná jména utvořená tímto způsobem.
Usedlý, zralý, sčelý, zvalý.
2. V slově *divoký* určete příponu. Uveďte jiná přídavná jména utvořená příponou *-oký*.
Vysoký, hluboký, široký — všimněte si, že mezi takto utvořená přídavná jména nepatří slova jako *modrooký, (hranol) čtyřboký*.
3. Jak je utvořeno slovo *včelín*?
Ze slova *včela* příponou *-ín*.
Uveďte další podstatná jména takto utvořená.
Vepřín, kravín, ovčín.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam příd. jména *posedlý*, popřípadě ho užijte ve větách.
Ovládnutý, zachvácený něčím, bláznivý, šílený; vášnivě zaujatý něčím.
2. Jaký je významový rozdíl mezi slovy *úl* a *včelín*?
Včelín = stavba pro soubor úlů na společném podstavci.
3. Ke slovu *zmatek* najděte slova stejného nebo podobného významu.
Změť, spleť, nepořádek, neklid, rozruch.
4. K slovu *divoký* najděte slova opačného významu.
Krotký, mírný, nevýbojný, nesmělý.
5. Jaké významy má slovo *květ* v těchto spojeních: *nejkrásnější květy světové hudby, dívka jako květ, ledové květy na oknech?*

V. Rozbor zvukový

Vyhledejte v textu případy, kdy se píše písmeno pro jinou souhlásku než pro tu, která se vyslovuje.

Předložka *z* se tu vyslovuje jako *s* atd. Zejména si všimněte, že se ve slově *včelínem* vlivem následujícího *č* vyslovuje na počátku slova *f* a že vlivem takto změněné výslovnosti (*v > f*) se v předložce *nad* vyslovuje na konci *t* (na rozdíl od výslovnosti např. ve spojení *nad vámi*).

VI. Rozbor stylistický

1. Ve větě *Včely se hrnuly do zahrad* nahraďte sloveso *hrnout se* slovesem podobného významu.

Překotně se hnaly, letěly.

Které z těchto tří vyjádření není citově zabarveno? (*letěly*)

Proč autor užil výrazu citově zabarveného?

Je intenzívnější.

2. Přestylizováním se pokuste odstranit nepravou větu účelovou.
... z úlů a za chvíli ... apod.

VII. Rozbor pravopisný

Vysvětlete psaní slova *jakoby*. V kterém případě je třeba psát *jako by* odděleně?

Jestliže *by* je součástí podmiňovacího způsobu, např. *Tváří se, jako by o ničem nevěděl.*

13

Jestliže se Praze podaří účelně skloubit dopravu metrem, tramvajemi a autobusy, bude její komunikační systém odpovídat potřebám velkoměsta.

Jestliže Aa, A

Aa — příslovečná podmínková

		<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Po</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk1</i>
Jestliže	se	Praze	podaří	účelně	skloubit	dopravu	metrem,
8		1	5	6	5	1	1
<i>Pk2</i>			<i>Pk3</i>		<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>
tramvajemi	a	autobusy,	bude	její	komunikační	systém	
1	8	1	5	3	2	1	

<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>
odpovídat	potřebám	velkoměsta.
5	1	1

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte několikanásobný větný člen a určete druh poměru mezi jednotlivými členy v něm.

Metrem, tramvajemi a autobusy — několikanásobný přívlastek, poměr mezi členy slučovací.

2. Vyhledejte větné členy, které jsou vyjádřeny dvěma slovy.

Podaří se — přísudek, *bude odpovídat* — přísudek.

3. Vyhledejte přívlastek postupně rozvíjející.

Její komunikační.

4. Nahrad'te v první větě podmět vyjádřený slovesem podmětem vyjádřeným podstatným jménem a proveďte i další nutné změny ve větě tak, aby se její význam nezměnil.

Jestliže se Praze podaří účelné skloubení dopravy ... Všimněte si, že se předmět ve 4. pádě, závislý na slovese, mění v přívlastek ve 2. pádě a že se příslovce *účelně* nahrazuje přívlastkem vyjádřeným přídavným jménem *účelné*.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Rozlište v textu slovesné tvary určité a neurčité.

Podaří se — tvar určitý; *skloubit* — tvar neurčitý; *bude odpovídat* — tvar *bude* je určitý a tvar *odpovídat* sám o sobě neurčitý, ale jako celek je tento složený slovesný tvar určitý.

2. Slovesné přísudky v obou větách jsou vyjádřeny dvěma slovy; jde v obou případech o složený tvar slovesný?

Bude odpovídat — složený tvar slovesný; *podaří se* — jednoduchý slovesný tvar zvrátneho slovesa.

3. Určete druh zájmena *její*.

Zájmeno přívlastňovací.

4. Určete u sloves vid.

Podaří se — vid dokonavý; *skloubit* — vid dokonavý; *bude odpovídat* — vid nedokonavý.

5. U spojek určete, jsou-li souřadicí, či podřadicí.

Jestliže — podřadicí, *a* — souřadicí.

III. Rozbor slootovorný

1. Vyhledejte v textu přejatá slova.

Metro, tramvaj, autobus, systém; slovo *komunikační* je utvořeno příponou *-ní* ze slova *komunikace*.

Zajímavé je utvoření slova *autobus*. Východiskem byl název pro samohybné vozidlo: *automobil*. Ve slově *automobil* je první část (*auto-*) řeckého původu a znamená „sám, samo“, druhá část (*mobil*) je z latinského *mobilis* a znamená pohyblivý; dohromady tedy něco jako „samohyb“. Vozidlo pro hromadnou dopravu osob bylo označeno latinským slovem *omnibus*, což znamená „všem“ (tj. vozidlo určené všem). *Autobus* pak je *auto*(mobilový) (*omni*)*bus*. Pomocí části *-bus* se tvořily ještě také další složeniny, jako *trolejbus, trambus*.

2. Jak je utvořeno slovo *účelně*?

Ze slova *účelný*, které samo je utvořeno příponou *-ný* ze slova *účel*.

3. Od kterého slova je utvořeno slovo *doprava*?

Od slovesa *doprovít*.

4. Jak je utvořeno slovo *velkoměsto*?

Je to slovo složené ze slov *velký* a *město*.

5. Jak vznikla spojka *jestliže*?

Z vyjádření *jest-li, že ...* (= existuje-li, že ...), které se později začalo chápat jako spojka s významem podmiňovacím. Např. *Jest-li, že mrzne, mění se voda v led* → *Jestliže mrzne, mění se voda v led*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vyhledejte v dané větě sousloví.

Komunikační systém.

2. Jaký je rozdíl mezi významem slova *velkoměsto* a významem spojení slov *velké město*?

Velké město je každé město, které mluvčí pokládá za velké, tedy u nás např. Plzeň, Hradec Králové, Ostrava apod., popř. i město jako Náchod, Gottwaldov apod. Žádné z uvedených měst není velkoměsto. Velkoměsto je např. New York, Moskva, Peking apod., u nás Praha. Jde tu už nejen o města velmi veliká rozlohou a počtem obyvatel, ale také o jejich zvláštní charakter.

V. Rozbor zvukový

1. Uveďte slova v dané větě, která nemají přízvuk (*se, a*).

2. Na kterých slabikách je v slovech *tramvajemi, autobusy, velkoměsta* vedlejší (tj. slabší) přízvuk?

Na 3. slabice každého z uvedených slov.

VI. Rozbor stylistický

1. Které synonymní spojky lze užít v témž významu místo spojky *jestliže*?

-li, jestli, kdyby, když.

Proč by nebylo vhodné užít v našem případě spojky *jestli*?
Jde o jazykový prostředek hovorový, kdežto uvedená věta je zřejmě vybrána z odborného textu — hovorový prostředek by v něm byl neorganický, nevhodný.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte předponu *s-* v slově *skloubit*.

Význam směr dohromady.

2. Proč píšeme v slově *system* dlouhé *é*?

Jde o slovo přejaté, které se stalo součástí naší slovní zásoby a bylo už pravopisně počestěno, psaní je ve shodě s výslovností.

Jestliže byly děti ve dne hodné, babička jim před spánkem vyprávěla pohádky o perníkové chaloupce, o Budulínkovi, o neposlušných kůzlátkách, o Červené karkulce, o kohoutkovi a slepičce, o Smolíčkovi pacholíčkovi a jeho ochránci jelenu se zlatými parohy a různé pohádky o Honzovi, pouhým omylem pokládaném za hloupého.

14

Jestliže Aa, A

Aa — příslovečná podmínková

	Po	Puč	Přjs	Po	Pt	Puč			
Jestliže	byly	děti	ve	dne	hodné,	babička	jim	před	spánkem
8	5	1	7	1	2	1	3	7	1
Přs	Pt ₁		Pk	Pk ₁		Pk ₂			
vyprávěla	pohádky	o	perníkové	chaloupce,	o	Budulínkovi,			
5	1	7	2	1	7	1			
Pk	Pk ₃		Pk	Pk ₄		Pk _{5a}			
o	neposlušných	kůzlátkách,	o	Červené	karkulce,	o	kohoutkovi		
7	2	1	7	2	1	7	1		
Pk _{5b}	Pk _{6a}		Pk	Pk	Pk	Pk _{6b}			
a	slepičce,	o	Smolíčkovi	pacholíčkovi	a	jeho	ochránci	jelenu	
8	1	7	1	1	8	3	1	1	

	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt₂</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pu-příč.</i>
se zlatými parohy a různé pohádky o Honzovi, pouhým omylem							
7	2	1	8	2	1	7	1
	<i>Pk</i>		<i>D</i>				
pokládáném za hloupého.							
	2	7	2				

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte větu vedlejší a určete její druh.
2. Kterým spojovacím výrazem je věta vedlejší připojena k větě hlavní?
Spojku jestliže.
3. Vyhledejte ve větě vedlejší základní skladební dvojici.
Děti byly hodné.
4. Vyhledejte několikanásobné větné členy a určete jejich druh.
Pohádky a pohádky — několikanásobný předmět; *o chaloupce, o Budulínkovi, o kůzlátkách, o Karkulce, o kohoutkovi a slepičce, o Smolíčkovi a jelenu* — několikanásobný přívlastek.
Všimněte si, že mezi uvedenými několikanásobnými přívlastky jsou některé, které k sobě patří těsněji (*o kohoutkovi a slepičce, o Smolíčkovi a jelenu*) — jde o označení hlavních postav téže pohádky.
5. Spojení jako *Smolíček pacholíček* hodnotí různí jazykovědci různě; ve škole snad je nejlépe pokládat za řídicí člen jméno *Smolíček* a slovo *pacholíček* za přívlastek shodný (podobné je např. ustálené spojení *císař pán*).
6. Uveďte, na kterém slově v našem textu závisí předměty v různých pádech a v kterých.
Na slovese *vyprávěla* závisí několikanásobný předmět *pohádky a pohádky* ve 4. pádě a předmět *jim* ve 3. pádě.
Uveďte několik vět, v nichž budou na slovese záviset dva předměty v různých pádech.
Dala dětem jablka. Odpustil mi to. Napsal jí dopis.
7. V našem textu se pojí sloveso *vyprávět* s předmětem ve 4. pádě (a druhý předmět je ve 3. pádě); uveďte jinou předmětovou vazbu tohoto slovesa.
Vyprávět o něčem, např. ... *vyprávěla o perníkové chaloupce* ...
8. Ve spojeních *perníková chaloupka, zlaté parohy* nahraďte přívlastky shodné přívlastky neshodnými.
Chaloupka z perníku, parohy ze zlata.

9. Vyhledejte doplněk a uveďte, ke kterým slovům v textu se vztahuje.

Za hloupého; vztahuje se k členům *o Honzovi* a *pokládaném* — přesněji lze říci, že předmět *za hloupého* závisí na jménu {*o*} *Honzovi* prostřednictvím přídavného jména s dějovým významem *pokládaném*.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovní druhy neohebných slov.
2. Které slovo se v textu nejčastěji opakuje? (*o* — 7krát)
Která slova následují v pořadí podle frekvence v našem textu?
(*a* — 3krát, *pohádka* — 2krát)
3. Sestavte pořadí slovních druhů podle frekvence v našem textu.
19krát podstatná jména, 11krát předložky, 9krát přídavná jména, 4krát spojky, 2krát slovesa a zájmena.
4. Které slovo v textu patří k ohebným slovním druhům, ale neskloňuje se, tzn. je neohebné? (*jeho*)
5. Která zvláštnost ve jmenném rodě se projevuje u slova *dítě* — *děti*?
V jednotném čísle je rodu středního, v množném čísle rodu ženského.
Uveďte jiné případy tohoto typu.
Oko — *oči*, *ucho* — *uši*.
6. Který pád je u jmen v našem textu nejčastější? (6. pád)
Může být tvar 6. pádu bez předložky?
Ne, tvar 6. pádu se pojí výhradně s předložkami.
Jak je tedy možné, že tvar *slepičce*, který je tvarem 6. pádu, nemá u sebe předložku?
Předložka *o* se vztahuje k slovu *kohoutkovi* i k slovu *slepičce* — i tvar *slepičce* je spojen s předložkou.
Proč se předložka *o* neopakuje?
Není to nutné, naopak při opakování předložky *o* u každé pohádky se zde užitím jediné předložky ve vyjádření *o kohoutkovi a slepičce* jasněji naznačuje, že jde o jedinou pohádku se dvěma hlavními postavami.
7. V jednom případě je v 6. pádě u jména zvířete podle vzoru *pán* koncovka *-ovi* (*kohoutkovi*), v druhém případě *-u* (*jelenu*), Je to správně?
Ano, v 6. pádě (a také ve 3. pádě) jmen vzoru *pán* jsou obě koncovky.
V textu je tvar {*o*} *Budulínkovi*; bylo by možné užít místo něho tvaru {*o*} *Budulínku*?

Ne. Je-li vlastní jméno samo, lze užít jen tvaru s koncovkou *-ovi*. Ovšem např. ve spojení *(o) Janu Novákovi*, kde jsou dvě jména vlastní, je obvyklé užít tvaru na *-ovi* u důležitějšího jména, u druhého se užívá tvaru na *-u*. V textu je tvar *(o) Honzovi*; bylo by možné užít tvaru s koncovkou *-u*? [Ne.] — Proč ne?

Slovo *Honza* se skloňuje podle vzoru *předseda*, který má jen tvary na *-ovi*. Ale i kdyby šlo o vlastní jméno vzoru *pán*, nebyl by tvar s koncovkou *-u* správný — viz případ *(o) Budulínkovi*.

8. Co je zvláštního na tvaru *(ve) dne*?

Slovo *den* má v 6. pádě tvary s koncovkou *-u* nebo *-i*, např. *o dnu, o dni*; jen ve spojení s předložkou *ve* je v 6. pádě obvyklý tvar s koncovkou *-e*: *ve dne*.

9. Podle kterého vzoru se skloňuje slovo *kůzlátko*?

Podle vzoru *město*.

Co je zvláštního na tvaru *(o) kůzlátkách*?

Odchyluje se od tvaru vzoru: *o městech* — *o kůzlátkách*. Podstatná jména rodu středního zakončená na *-ko, -go, -cho* mají v 6. pádě množného čísla koncovku *-ách*: *o kolečkách, tágách, suchách*.

III. Rozbor slootovorný

1. Vyhledejte slovní základy v slovech: *babička, pohádka, vyprávěla, neposlušných, pokládaném*.

Bab, hád, práv, sluš, klád.

2. Od kterého slova a jak jsou utvořena slova *perníkový, chaloupka, kůzlátko, ochránce, paroh*?

Od slova *perník* příponou *-ový*, od slova *chalupa* příponou *-ka*, od slova *kůzle* příponou *-átko*, od slova *ochránit* příponou *-ce*, od slova *roh* předponou *pa-*.

3. Vyhledejte v textu slova zdrobnělá.

Babička, chaloupka, Budulínek, kůzlátko, Karkulka, kohoutek, slepička, Smolíček, pacholíček.

4. Jak je utvořeno slovo *jestliže*?

Ze spojení *jest-li, že*.

5. Kterou jinou podobu může mít slovo *kůzlátko*? (*kozlátko*)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Uveďte k slovu *babička* některá synonyma.

Bába, babka, baba, bábinka ...

2. Které z uvedených synonym má citové zabarvení záporné? (*baba*)
3. Uveďte k slovu *chaloupka* synonymum hanlivého významu. (*barabizna*)

Pokuste se vysvětlit významy příbuzných slov *pachole*, *pacholátko*, *pacholíček*, *pacholek* a ověřte si je ve slovníku.

Vyhledejte ve slovníku slovo *karkulka* a zjistěte jeho význam. Uveďte k slovu *červený* přídavná jména, která vyjadřují různé barevné odstíny červené barvy.

Růžový, rudý, rumělkový, vínový, lososový, cihlový, jahodový, malinový...
Ve všech jazycích se všechny tyto barvy nerozlišují; např. slovenština nemá zvláštní označení pro naši barvu odstínu „rudý“.

Uveďte slovo opačného významu k slovu *hloupý*. (*chytrý*)

Rozlište významy slov *chytrý*, *moudrý*, *vychytralý* a ověřte si je v slovníku.

V. Rozbor zvukový

1. Určete, na kterých slabikách je v první větě přízvuk.
Jestliže byly děti ve dne hodné.
2. Všímnete si zvukové shody ve spojení slov *Smolíček pacholíček*.
3. Vyslovte spojení *před spánkem*. Vysvětlete výslovnost „přet“. Vlivem následující neznělé souhlásky *s* (v slově *spánek*) se místo znělé souhlásky *d* vyslovuje neznělé *t*.

VI. Rozbor stylistický

1. Nahraďte v první větě přísudek jmenný se sponou přísudkem slovesným tak, aby význam věty zůstal v podstatě nezměněn.
Jestliže děti ve dne nezlobily...
2. Kterých jiných spojek by bylo možno užít místo spojky *jestliže*?
Jestli, když, -li.
Spojka *jestli* má odstín hovorový.
3. Proč by nebylo dost vhodné užít v našem případě spojky *-li*?
Opakování slabik ve spojení *Byly-li děti...* není vhodné, dobrý stylista by se mu vyhnul.

VII. Rozbor pravopisný

1. Vysvětlete pravopis jména *Červená karkulka*.

Uved'te jiné příklady na vlastní jména osob tohoto typu.

Např. indiánská jména *Orlí pero*, *Sedící býk*, jméno racka *Bílá peruť*.

2. Odůvodněte čárku před slovem *pouhým*.

Je oddělen volný přívlastek.

15

Ačkoli jsme někdy pořádali sportovní nebo indiánské výpravy do okolí, byla naším skutečným klukovským královstvím ohrada s malými rovnými hřišti, mělkými roklinami a travnatou „prérií“.

Ačkoli Aa, A

Aa — příslovečná přípustková

	<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk1</i>	<i>Pk2</i>	<i>Pt</i>		
Ačkoli jsme někdy pořádali sportovní nebo indiánské výpravy	8	6	5	2	8	2	1
	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Přjs</i>		
do okolí, byla naším skutečným klukovským královstvím	7	1	5	3	2	2	1
	<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk1</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk2</i>	
ohrada s malými rovnými hřišti, mělkými roklinami	1	7	2	2	1	2	1
	<i>Pk</i>	<i>Pk3</i>					
a travnatou „prérií“.	8	2	1				

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte v textu několikanásobné větné členy a určete druh významového poměru mezi nimi.

Sportovní nebo indiánské (výpravy) — několikanásobný přívlastek shodný, poměr vylučovací, avšak oslabený až k pouhé eventuálnosti, blízké už poměru slučovacímu; *(ohrada) s hřišti, roklinami a „prérií“* — několikanásobný přívlastek neshodný, poměr slučovací. (VII)

2. Vyhledejte přívlastky postupně rozvíjející.

Naším skutečným klukovským (královstvím), (s) malými rovnými (hřišti).

3. Určete, jakou funkci mají v souvětí tvary slovesa *být*.
Tvar *jsme* je pomocné sloveso v složeném tvaru slovesném *pořádali jsme*;
tvar *byla* je sponové sloveso v přísudku *byla královstvím*.
Která jiná sponová slovesa znáte?
Bývat, stát se, stávat se.
4. Určete další slova v uvedeném souvětí, která nejsou větnými členy.
Ačkoli, nebo, do, s, a.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte v textu neohebná slova a určete jejich druh.
2. Určete vzory podstatných jmen v textu.
Výprava, ohrada, roklina — žena; *prérie* — nůše; *hřiště* — moře; *okolí, království* — stavení.
3. Uveďte, které pády kterého čísla mohou vyjadřovat tyto tvary:
výpravy (2. p. č. j., 1. p. č. mn., 4. p. č. mn., 5. p. č. mn.);
královstvím (7. p. č. j., 3. p. č. mn.);
prérii (7. p. č. j., 2. p. č. mn.).
4. V první větě vyhledejte slovesný tvar a určete u něho mluvnické kategorie: osobu, číslo, čas, způsob, slovesný rod a vid.
Pořádali jsme — 1. osoba, číslo množné, čas minulý, způsob oznamovací, rod činný, vid nedokonavý.
5. Uveďte k nedokonavému slovesu *pořádat* sloveso dokonavé.
{*uspořádat*}
6. Určete třídu a vzor slovesa *pořádat*.
V. třída, vzor *dělá*.
7. Kterou jmennou mluvnickou kategorií je možno určit u obou sloves v textu?
Jmenný rod: *pořádali jsme* — tvar rodu mužského životného; *byla* — tvar rodu ženského.
8. Vyhledejte v textu zájmeno a určete jeho druh.
Naším — zájmeno přivlastňovací.

III. Rozbor slovotvorný

1. Uveďte, od kterých slov jsou přímo utvořena slova *indiánský, skutečný, výprava, roklina*.
Od slov *Indián, skutek, vypravit {se}, rokle*.

2. Určete slovní základy v těchto slovech: *výprava, okolí, ohrada. Prav, kol, hrad.*
3. Určete příponu v slově *hřiště* a uveďte jiné příklady slov utvořených od sloves touto příponou.
-*istě* (od slova *hrát*), podobně *kluziště, cvičiště, řečniště.*
4. Uveďte některá slova příbuzná se slovem *hrát*.
Hra, herec, hračka.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *ohrada*.
Ohrazené místo.
2. Uveďte některá synonyma (slova téhož nebo velmi podobného významu) k slovu *skutečný*.
Opravdový, faktický.
3. Uveďte některá synonyma k spojce *ačkoli*.
Třebaže, ač, jakkoli, i když.
4. Uveďte slovo opačného významu k slovu *mělký*. (*hluboký*)
5. Vyhledejte v slovníku, jaké významy může mít slovo *pořádat*.
6. Jaký význam má slovo *mělký* ve větě *Je to takový mělký člověk?* (povrchní)

V. Rozbor zvukový

1. Jaký je rozdíl mezi psanou podobou a mezi výslovností slov *indiánské, prérii*?
„Indijánské“, „prerijí“.
2. Slovo *jsme* je možno i ve spisovném projevu vyslovovat jako „sme“.
3. Všimněte si, že ve spojení *do okolí* můžeme dvě *o*, která následují za sebou, vyslovovat splývavě, nebo s přestávkou mezi nimi.

VI. Rozbor stylistický

1. Vysvětlete význam slova *království* v našem textu.
Místo, v kterém byli kluci svrchovanými pány a v kterém se cítili nejlépe. Tohoto slova je zde užito v přeneseném významu. Kterého jiného slova byste tu mohli v podobném významu užít? (*rájem*)

2. Proč užil autor v našem textu slova *prérii*?

Klukům, kteří si hráli na Indiány, se travnatá plocha ve fantazii jevila jako skutečná prerie. [VII]

3. Které souřadné souvětí by bylo významem našemu souvětí s přípustkovou větou tak blízké, že by je mohlo nahradit?

Odporovací — např.: *Někdy jsme pořádali sportovní nebo indiánské výpravy do okolí, ale našim skutečným královstvím byla ohrada ...*

VII. Rozbor pravopisný

1. Proč se před spojkou *nebo* nepíše v našem textu čárka?

Nejde o důrazně vylučovací poměr mezi členy, nýbrž o vyjádření pouhé eventuálnosti blízké poměru slučovacímu. [I]

2. Odůvodněte užití předložky *s*.

Se 7. pádem se pojí předložka *s*, nikoli *z*.

3. Které počáteční písmeno byste napsali v slově *Indián*? [velké]

4. Proč je v textu užito slova *prérii* v uvozovkách?

Nejde o skutečnou prerii, nýbrž jen o prerii ve fantazii kluků.

2.

Ačkoli severák fouká ve věnci hor ze smolných hlubin lesů a jeho pohlazení tě svléká z kůže a mrazí až v srdci, ti dva tu stojí, jako by jejich klábosení nemělo mít konce.

16

Ačkoli Aa a Ab a Ac, A, jako Ad

Aa, Ab, Ac — věty příslovečné přípustkové

Ad — věta příslovečná způsobová

	Po	Přs		Pum	Pk		Pk		Pum	Pk
Ačkoli severák fouká ve věnci hor ze smolných hlubin lesů										
8	1	5	7	1	1	7	2	1	1	

Pk	Po	Pt	Přs		Pum	Přs	Puz-míry	Pum	Pk	Po
a jeho pohlazení tě svléká z kůže a mrazí až v srdci, ti dva										
8	3	1	3	5	7	1	8	5	6	7
									1	3
										4

Pum	Přs		Pk	Po		Přs	Pt
tu stojí, jako by jejich klábosení nemělo mít konce.							
6	5	8	3	1	5	5	1

I. Rozbor větný

1. Je slovo *mrazí* součástí věty jednočlenné, či dvojčlenné?
Jde o přísudek ve větě dvojčlenné, rozumí se podmět *pohlazení*.
Uveďte příklad, kdy je slovo *mrazí* základním větným členem ve větě jednočlenné.
Nemělo by mít.
2. Určete holý podmět ve větě *Ti dva tu stojí*. {*dva*}
3. Určete holý přísudek v poslední větě.
Nemělo by mít.
4. Všimněte si, že v poslední větě je po záporném slovese užitc 2. pádu {*konce*}, že by ovšem bylo možno užít i 4. pádu {*nemělo by mít konec*}, ale že po kladném slovese bychom mohli užít jen 4. pádu {*mělo by mít konec*}.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte podstatná jména slovesná. {*pohlazení, klábosení*}
2. Vyhledejte nesklonná zájmena. {*jeho, jejich*}
3. Všimněte si zvláštních rozdílů mezi kmenem přítomným a minulým u sloves *stát* a *mít*. {*stoj-í* a *stá-l*; *m-á* a *mě-l*}
4. Uveďte tvary číslovky *dva* {*dvě*} v různých pádech.
2. p. *dvou*, 3. p. *dvěma*, 4. p. *dvě*, 6. p. *dvou*, 7. p. *dvěma*.
Která číslovka má tvary shodné s ní? {*oba* [*obě*]}

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *severák*?
Od slova *severní* — příponou *-ák* po odsunutí přípony *-ní*; prakticky vlastně od slova *sever* příponou *-ák*.
Všimněte si, že větry přicházející z jiných světových stran nemají označení tohoto typu.
Uveďte podstatná jména utvořená z přídavných jmen příponou *-ák*.
Dobrák, nezdvořák, sprosták ...
2. Jak je utvořeno slovo *hlubina*?
Od slova *hluboký* po odsunutí přípony *-oký* příponou *-ina*.

Uved'te jiná podstatná jména téhož typu a všimněte si, zdali se odsouvá přípona *-oký*, *-ký* nebo *-ný*.

Výšina, hladina, nížina, cenina, kamenina ...

3. Jak jsou utvořena slova *pohlazení* a *klábosení*?

Od sloves *pohladit* a *klábosit* v tvarech příčestí trpného *pohlazen* a *klábosen*. Všimněte si, že se tvoří podstatné jméno slovesné *klábosení* od tvaru příčestí trpného jako u jiných sloves, ačkoli ve skutečnosti nelze příčestí trpného od tohoto slovesa užít.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *severák*. [*severní vítr*] Proč asi nemají takováto jednoslovná pojmenování i větry vanoucí z ostatních světových stran?

Severní vítr se odlišuje od ostatních výrazně tím, že je studený.

2. Jak rozumíte spojení slov *smolné hlubiny lesů*?

Může jít o hlubiny lesů, které voní smolou, ale autor mohl mít na mysli temné hlubiny lesů, a to podle barvy smoly, které se užívá k vysmolení sudů apod. Viz např. vyjádření jako *Jeho vlasy byly černé jako smola*.

3. Vysvětlete význam slova *klábosení*.

Zbytečné mluvení, tlachání, žvanění — Je citově zabarveno.

4. K slovu *foukat* v naší větě najděte slovo stejného nebo podobného významu.

Vanout, vát, dout.

5. Jaký jiný význam má slovo *smolný*?

Nepříznivý, nešťastný, přinášející smůlu; v tomto významu je citově zabarveno.

V. Rozbor zvukový

1. Vysvětlete, proč je v textu jednou užito předložky *v* [*srdci*] a *z* [*kůž*], jindy podob *ve* [*věnci*] a *ze* [*smolných...*].

Vokalizovaných podob *ve* a *ze* se užívá pro usnadnění výslovnosti předložky ve spojení s počátečními souhláskami v následujících slovech.

2. Jak se vyslovuje slovo *srdce*?

[srtce] (spíše s oslabeným *t*), ale obvykle jen [srce].

Všimněte si, že pěvci místo *r* zpívají „er“ [sertce].

Proč asi?

Aby se vyhnuli slabikotvornému *r*, které je pro zpěv příliš namáhavé.

VI. Rozbor stylistický

Najděte v této větě obrazná (přenesená) vyjádření, srovnejte je s vyjádřením neobrazným a řekněte, jakého účinku jimi autor dosahuje.

Věncem hor místo kruhové pásma hor, pohlazení tě svléká z kůže místo ovanutí tě studí po těle — jde o dosažení estetického účinku.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte oddělené psaní *jako by*.

Spojení *jako by* tu lze nahradit spojením *jako kdyby* — *by* je tady součástí slovesného tvaru *nemělo by*.

17

Chlapci, kteří vyhlíželi opatrně ze vrat, spatřili, jak se strážníci na chvíli zastavili.

A¹, kteří Aa, A², jak Ab

Aa — přívlastková

Ab — předmětná

Po	Po	Přs	Puz	Pum	Přs	
Chlapci,	kterí	vyhlíželi	opatrně	ze	vrat,	spatřili, jak se
1	3	5	6	7	1	5 8

Po	Puč	Přs	
strážníci	na	chvíli	zastavili.
1	7	1	5

I. Rozbor větný

1. Kterým spojovacím výrazem je připojena druhá vedlejší věta k větě řídící? (spojkou *jak*)
2. Obměňte dané souvětí tak, aby v něm byla vedlejší věta doplňková.

Chlapci spatřili strážníky, jak se na chvíli zastavili.

3. Kterým větným členem je výraz *na chvíli*? Utvoř větu, ve které bude tento výraz předmětem.

Těším se na chvíli odpočinku.

4. Nahrad'te vedlejší větu *kterí vyhlíželi opatrně ze vrat* větným členem.

Chlapci vyhlížejí opatrně ze vrat ...

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Jaké podstatné jméno je slovo *vrata*?
Podstatné jméno pomnožné. {III, V}
2. K slovesům v dané větě vyhledejte slovesa s jiným slovesným videm a sestavte tak vidové dvojice.
Vyhlíželi — vyhlédli, spatřili — spatřovali, zastavili se — zastavovali se.
3. Utvořte tvar pro 5. pád podst. jména *chlapec*. {Chlapče!}
Které tvary mají v 5. pádě podstatná jména skloňující se podle vzoru *soudce*?
Správce, průvodce, dozorce.

III. Rozbor slovotvorný

1. Určete u každého *i/y* jeho polohu ve slově z hlediska utvoření slova.
Chlapci — koncovka, *kteří* — koncovka, *vyhlíželi* — předpona, *vyhlíželi* — slovní základ, *vyhlíželi* — koncovka, *spatřili* — přípona, *spatřili* — koncovka, *strážníci* — přípona, *strážníci* — koncovka, *chvíli* — slovní základ, *chvíli* — koncovka, *zastavili* — přípona, *zastavili* — koncovka.
2. Z kterého slova a kterou příponou je utvořeno slovo *chlapec*?
Ze slova *chlap* příponou *-ec*.
3. Uvádějte slova příbuzná se slovem *vrata*.
Zavřít, zavírat, uzávěrka, závora, svorka.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

Najděte synonyma k slovu *vyhlížet*.

Vyhlédát, dívat se, vykukovat.

Kterých z nich užijete jen v hovorové češtině? {*vykukovat*}

V. Rozbor zvukový

1. Vysvětlete, kde je slovní přízvuk ve výrazech *ze vrat*, *na chvíli*.
Předložka se vyslovuje s následujícím jménem dohromady, jako jedno slovo; podle pravidla, že přízvuk je v češtině na první slabice, jsou v našem případě přízvuky na předložkách *ze* a *na*.
2. Srovnejte výrazy *ze vrat* a *z okna* a vysvětlete rozdíl mezi nimi.
Předložka *z* se pro lepší výslovnost ve spojení s následující skupinou souhlásek mění v *ze*.
Uveďte sami podobné příklady, kdy se neslabičná předložka mění v předložku slabičnou.
s — se, k — ke, ku, v — ve.

VI. Rozbor stylistický

Vysvětlete slohový rozdíl mezi slovy *strážník* a *policajt*.

Slovo *policajt* je nespisovné, lidové, má citové zabarvení hanlivé.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte v dané větě psaní *i / y* po obojetných souhláskách.

Vyhlíželi — předpona *vy-*; *vyhlíželi* — není mezi tzv. vyjmenovanými slovy ani mezi slovy s nimi příbuznými; *vyhlíželi* — shoda s podmínkem rodu mužského životného.

2. Odůvodněte v daném souvětí interpunkci.

Věty vedlejší jsou odděleny od věty hlavní.

Proč je věta *kteří vyhlíželi opatrně ze vrat* oddělena dvěma čárkami?

Je vložena do věty hlavní, je nutno ji oddělit čárkami na počátku i na konci.

Utvořte sami souvětí, ve kterém bude vložená věta vztažná.

Soudruhům, kteří tuto bitvu přežijí, pevně tisknu ruku.

18

Když havíř Maršík vyhlédl do švestkového sadu za vilou, spatřil osm kladenských četníků, jak se blíží zadem ke stavení.

Když Aa, A, *jak* Ab

Aa — příslovečná časová

Ab — doplňková

	Po	Pk	Přs		Pk	Pum		Pk
Když	havíř	Maršík	vyhlédl	do	švestkového	sadu	za	vilou,
8	1	1	5	7	2	1	7	1
	Přs	Pt	Pk		Pk	Přs	Pum	Pum
spatřil	osm	kladenských	četníků,	jak	se	blíží	zadem	ke stavení.
5	4	2	1	8	5	6	7	1

I. Rozbor větný

1. Určete, jakého druhu jsou vedlejší věty v tomto souvětí.

Utvořte souvětí, v němž věta *jak se blíží zadem ke stavení* nebude větou doplňkovou, ale předmětnou.

Spatřil, jak se četníci blíží zadem ke stavení.

Utvořte sami jiné souvětí se stejnou stavbou.

Poslouchal žáby, jak skřehotají. — Poslouchal, jak žáby skřehotají.

2. Který větný člen je výraz *za vilou*?
Utvořte větu, v níž výraz *za vilou* bude příslovečným určením.
Za vilou rostly kopřivy a plevel.
3. Třetí větu nahraďte větným členem.
... četníků blížících se zadem ke stavení.
4. Děj vyjádřený vedlejší větou časovou vyjádřete přechodníkovou vazbou.
Havíř Maršík, vyhlédnuv do švestkového sadu za vilou, spatřil ...

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete u sloves *vyhlédl, spatřil, blíží se* slovesný vid.
Vyhlédl, spatřil — vid dokonavý; *blíží se* — vid nedokonavý.
Uveďte příbuzná slovesa s jiným slovesným videm.
Hleděl, hledíval, vyhlížel, vyhlížíval atd.
2. Který druh číslovky je *osm*?
Číslovka základní.
Řekněte k ní číslovku řadovou, druhovou a násobnou.
Osmý, osmerý, osmkrát.
Jak se skloňuje číslovka *osm*?
1. a 4. p. *osm*, 2., 3., 6. a 7. p. *osmi*. {III, V}

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *zadem*?
Z podstatného jména *zad*.
Uveďte jiná příslovce, která jsou ustrnulým pádem podstatných jmen.
Předem, honem, kvapem, kolem.
Najděte příslovečné spřežky utvořené z těchto příslovcí.
Zezadu, odzadu, vzadu, pozadu atd.
2. Vyhledejte slova složená se základem *osm*.
Osmiúhelník, osmistěn, osminásobný, osmačtyřicátník, osmdesátiny.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma ke slovu *stavení*.
Budova, dům, stavba.

Vzpomenete si na některá místa v literárních dílech, v nichž je užito tohoto slova?

Bylo to stavení nevelké, ale hezoučké. — B. Němcová, Babička.

Tu na planině široké stavení stojí vysoké. — K. J. Erben, Svatební košile.

2. Které významy má slovo *sad*?

Ovocná zahrada; park. (Ověřte si ve slovníku.)

3. Najděte synonyma ke slovu *havíř*.

Horník. Slovo *havíř* je však užívanější, ačkoli není českého původu. Je přejato z němčiny. (Frekvenční slovník: havíř — 198, horník — 106.)

4. Znáte význam slova *četník*? Užívá se dnes tohoto slova?

Označuje starou skutečnost; je ve rčení *Byl jako četník*.

V. Rozbor zvukový

Jak vyslovujeme správně číslovky *sedm, osm*?

Sedm i sedum, osm i osum.

VII. Rozbor pravopisný

Jak píšeme přídavná jména utvořená z vlastních jmen měst, hor, řek?

Kladenský, krkonošský, vltavský — s malým počátečním písmenem.

Utvořte přídavné jméno od slova *Brandýs*. Kolik *s* se v něm píše?

Jak zní tvar pro 1. pád množ. čísla rodu mužského životného?

Brandýský, brandýští.

19

Viděl jsem děti, jak strádaly za války bídou, která vysávala z jejich tváří všechn radostný třpyt.

A, jak Aa, která Aaa

Aa — doplňková

Aaa — přívlastková

<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Puč</i>	<i>Pupř</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	
Viděl jsem děti, jak strádaly za války bídou, která vysávala							
5	1	8	5	7	1	3	5
<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>			
z jejich tváří všechn radostný třpyt.							
7	3	1	3	2	1		

I. Rozbor větný

1. V souvětí je vedlejší věta doplňková *jak strádaly za války bídou*. Utvořte souvětí s jinou konstrukcí, v němž bude tato věta vedlejší větou jiného druhu.

Viděl jsem, jak děti strádaly za války bídou — věta předmětná. *Dnes se nám zdá téměř neuvěřitelné, jak děti strádaly za války bídou* — věta podmětná. *Vyprávění, jak děti strádaly za války bídou* — věta přívlastková.

2. Souvětí *Viděl jsem děti, jak strádaly za války bídou* nahraďte větou jednoduchou téhož významu.

Viděl jsem děti strádající za války bídou.

3. Kterým větným členem je slovo *bídou*?

Přísluvečné určení příčiny.

4. Užijte spojení *jejich tváře* (ve vhodném tvaru) ve větě jako podmětu, předmětu, přívlastku.

Jejich tváře byly jako namalované. Viděli jsme už v duchu jejich tváře rozesmáté štěstím. Hebkost jejich tváří lákala k pohlázení.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Obměňte třetí větu tak, aby v ní bylo sloveso *vysávat* v rodě trpném.

Všetchna radost byla z tváří dětí vysávána válkou.

Je možno vyjádřit v této větě trpný rod také zvratným slovesem?

Tvaru *vysávala se* tu nelze užít, protože by bylo možno jej chápat ve významu „vysávala sebe“.

2. Vysvětlete rozdíl mezi tvary *jejich* a *jejích*.

Tvar *jejich* je nesklonné zájmeno, které přivlastňuje osobám, zvířatům nebo věcem v množném čísle; *jejích* je tvar 2. a 6. pádu množného čísla zájmena *její*, které přivlastňuje jménu ženského rodu. (VII)

3. Vyhledejte ve Stručné mluvnici poučení o skloňování neurčitého zájmena *všechn*.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno sloveso *vysávat*?

Ze slovesa *vysát*, a to je utvořeno ze slovesa *sát*. Je možno způsob tvoření ukázat přehledně takto:

vysá va t	-va-:	hrávat, umývat
vy sát	vy-:	vy-dat, vy-brat
sá t	-t {i}:	vá-t, hrá-t

2. Uved'te slova příbuzná.

Savec, vysavač, sací, savý, savost, přísávat se.

3. Uved'te slovesa vyjadřující děj násobený a utvořená příponami -va, -váva-. (*chořoval, chořívával*)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma k slovesu *vidět* a určete významové rozdíly mezi nimi.

Spatřovat, zřít, pozorovat.

Má sloveso *vidět* stejný slohový odstín jako sloveso *zřít*?

Vidět — běžně užívané, *zřít* — knižní.

2. Slova *strádat, bída, tvář, třpyt* nahrad'te synonymy.

Trpět, nouze, líce, lesk.

3. Jak rozumíte rčením *ukázal svou pravou tvář, je to němá tvář*?

Ukázal, jaký je ve skutečnosti, bez přetvářky. Je to zvíře.

4. Určete významové nebo slohové rozdíly mezi slovy *válka, vojna* (poněkud zastaralé a obecné), *boj, zápas*. Užijte k práci slovníku.

5. Najděte k vztažnému zájmenu *který* slovo stejného významu. (*jenž*)

Kterého z těchto zájmen užíváme obyčejně v mluvené řeči? (*který*)

V. Rozbor zvukový

Všimněte si, jak vyslovujeme skupiny *dě, tě, ně*.

Dě [d'-e], *mě* [m-ň-e], *pě* [p-j-e]; *ě* je písmeno, které označuje *e* (po *d', t, ň*), *je* (po *b, p, v, f*), *ně* (ve skupině *mě*).

VI. Rozbor stylistický

Vyjádřete synonymně větu: *Bída vysávala z jejich tváří všechn radostný třpyt.*

Děti nebyly veselé, protože měly bídu.

Které z těchto vyjádření patří ke stylu uměleckému?

Vyjádření původní.

VII. Rozbor pravopisný

Napište několik slov začínajících skupinou *vi-*.

Vidět, viklat, vidle, vidlička, vikýř, vichr, vichřice ...

Jak rozlišíme předponu *vy-* a skupinu *vi-* na počátku slovního základu?

Za předponou *vy-* je slovní základ, který je v příbuzných slovech společný, a předponu lze většinou také nahradit jinou předponou.

K nejstarším lázním Československé socialistické republiky patří Karlovy Vary, známé svými horkými prameny již před mnoha lety, což dokazuje jméno říčky Teplé, do níž se horké prameny dříve vlévaly.

20

A, což Aa, do níž Aaa

Aa — *)

Aaa — přívlastková

	Pk	Pum**)		Pk		Pk		Pk
K	nejstarším	lázním	Československé	socialistické	republiky			
7	2	1	2	2	1			
Přs	Po	Pk	Pk	Pk	Puz	Puz (míry)		
patří	Karlovy	Vary,	známé	svými	horkými	prameny	již	
5	2	1	2	3	2	1	6	
	Puč***)	Pt	Přs	Po	Pk	Pk	Pum	
před	mnoha	lety,	což	dokazuje	jméno	říčky	Teplé,	do níž se
7	4	1	3	5	1	1	1	7 3
Pk	Po	Puč	Přs					
horké	prameny	dříve	vlévaly.					
2	1	6	5					

I. Rozbor větný

1. Rozlište věty hlavní a vedlejší.

Všimněte si, že věta vedlejší uvozená vztažným zájmenem *což* není po stránce obsahové ve skutečnosti závislá na větě předcházející [táž myšlenka by se mohla vyjádřit tak, že by se úlohy vět vyměnily: *Jméno říčky Teplé, do níž se horké prameny dříve vlévaly, dokazuje, že ...*]. Mohlo by se

*) Viz dále v I, 1.

**) Určení druhu rozvíjejícího členu tu je založeno na přenesení významu (jako by Karlovy Vary patřily do skupiny, ke skupině nejstarších lázní — a tu už je nasnadě i otázka *kam?*).

***) Viz dále v II, 6.

také užít vyjádření ... *jak dokazuje jméno říčky Teplé* ... (VI) Užití zájmena *což* v této funkci je poněkud zastaralé. Lépe je vyjádřit myšlenku větou hlavní ... *lety; to dokazuje* ...

2. Z pořádku slov usudte, z jakého kontextu bylo uvedené souvětí vybráno.

Z prvních slov souvětí je patrné, že se mluvilo o lázních a že právě přichází řeč na Karlovy Vary.

Z jakého kontextu by asi byla vybrána věta *Karlovy Vary patří k nejstarším lázním Československé socialistické republiky*?

Mluvilo se o Karlových Varech a právě se o nich začíná mluvit jako o starých lázních.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy a vzory přídavných jmen.

Nejstaršími — příd. jméno měkké, vzor *jarní*; *československé, socialistické, známé, horkými, horké* — příd. jména tvrdá, vzor *dobrý*; *Karlovy* — příd. jméno přivlastňovací, vzor *otcův*.

2. Určete druh slova *Teplá* a jeho skloňovací vzor.

Podstatné jméno, vzor *dobrá*.

3. Vyhledejte podstatná jména pomnožná a určete jejich rod.

Karlovy Vary — rod mužský; *lázně* — rod ženský.

4. Jaký tvar má vlastní jméno *Karlovy Vary* ve 2. pádě množného čísla? Ověřte si jej v Pravidlech.

Karlových Var i Varů.

5. Jak se skloňuje podstatné jméno *pramen* v jednotném čísle?

2. p. *pramene i pramenu*, 3. a 6. p. *-u i -i* atd. (Ověřte si tvary v Pravidlech.)

6. Všimněte si výrazu *před mnoha lety*: v kterém pádě je číslovka *mnoha* a v kterém je podstatné jméno *lety*?

Obě slova jsou v 7. pádě.

Který z těchto dvou členů bychom chápali jako řídící a který jako závislý?

Přirozenější je chápat jako člen řídící slovo *lety*; číslovka *mnoho* se tu chová jako číslovka adjektivní.

Jak bychom chápali vztah těchto slov ve spojení *mnoho let* [např. *Mnoho let uplynulo* nebo *Čekal mnoho let*]?

Číslovka *mnoho* je tu členem základním. Všimněte si, že stejný rozdíl je např. také mezi spojeními *pět let* a *před pěti lety* apod.

7. Odůvodněte užití vztažného zájmena přivlastňovacího *svými* (ne tedy *jejich*).
Zájmeno přivlastňuje podmětu věty.
8. Vyhledejte stupňovaný tvar přídavného jména.
Nejstarším — 3. stupeň.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *československý*?
Složením slov *český* a *slovenský*.
2. Jak vzniklo jméno říčky *Teplá*?
Do říčky se vlévají teplé prameny, a proto má teplou vodu.
3. Jak vzniklo jméno *Karlovy Vary*?
Podle Karla IV. — slovo *Vary* znamená asi tolik jako horké prameny.
4. Ze jména *Karlovy Vary* utvořte přídavné jméno.
Karlovarský, nikoli „karlovovarský“; podobně *jindřichohradecký*, *královodvorský*, *havlíčkobrodský* ...
5. Jaký význam vyjadřuje v slově *vlévaly* předpona *v-*?
Směr dovnitř.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Řekněte, jaký je významový rozdíl mezi slovy *horký* a *vřelý*.
Vřelý = velmi horký, vařící.
2. Uveďte význam slova *pramen* v těchto větách: *Pramen rozmluvy jim vyschl. Záznamy o této události bylo třeba hledat v archívních pramenech. Vlasy jí splývaly v hustých pramenech po zádech. Jediným pramenem jeho příjmů byla nevelká penze.* V případě potřeby si správnost svých výkladů ověřte ve slovníku.

V. Rozbor zvukový

1. Jak se často chybuje při výslovnosti slova *jméno*?
Vynechává se počáteční *j*.
2. Jak se často chybně vyslovují slova *Karlův*, *Karlovi*, *Karle* apod.?
Místo *r* se vyslovuje *d*.
3. Která přechodová hláska se vyslovuje mezi *i* a *a* v slově *socialistické*? (*j*)

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní velkých počátečních písmen u slov v textu.

Karlovy Vary — vlastní jméno města, proto se píší obě počáteční písmena velká; *Československá socialistická republika* — vlastní název státu, proto se píše s velkým písmenem jen první slovo.

2. Jak se píše zkratka ČSSR?

Bez teček. [V]

21

Před třemi roky, když chodil Pepík do druhé měšťanky, zastřelili fašisté v červnu jejich nejmilejšího učitele, pana Dastycha, který děti učil při češtině, že bude zase v Čechách bílý den a plno růží kolem.

A¹, když Aa, A², který Ab, že Aba

Aa — příslovečná časová

Ab — přívlastková

Aba — předmětná

	<i>Pk</i>	<i>Puč</i>		<i>Přs</i>	<i>Po</i>		<i>Pk</i>	<i>Pum</i>
Před	třemi	roky,	když	chodil	Pepík	do	druhé	měšťanky,
7	4	1	8	5	1	7	4	1

	<i>Přs</i>	<i>Po</i>		<i>Puč</i>	<i>Pk</i>		<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>
zastřelili	fašisté	v	červnu	jejich	nejmilejšího	učitele,	pana		
5	1	7	1	3	2	1	1		

	<i>Psta</i>	<i>Po</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>		<i>Puč</i>		<i>Přs</i>	<i>Puč</i>	<i>Pum</i>
Dastycha,	který	děti	učil	při	češtině,	že	bude	zase	v	Čechách
1	3	1	5	7	1	8	5	6	7	1

	<i>Pk</i>	<i>Po1</i>	<i>Po2</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>
bílý den a plno růží kolem.					
2	1	8	6	1	6

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte základní skladebné dvojice a určete počet vět.

2. Všimněte si, kterými třemi způsoby je vyjádřen čas, kdy fašisté zastřelili učitele Dastycha.

Dvakrát příslovečným určením času: *před třemi roky*, *v červnu* a jednou vedlejší větou časovou: *když chodil Pepík ...*

3. Za který větný člen pokládáte slova *pana Dastycha*?

Vztahují se k podst. jménu *učitele*, budou je tedy žáci před probíráním přístavku pokládat za přívlastek. Je to ovšem zvláštní druh přívlastku (přístavek), slova *pana Dastycha* vlastně znovu pojmenovávají to, co už by bylo pro někoho dostačující — pro toho, kdo ví, že nejmilejším učitelem žáků byl pan Dastych.

4. Který ze spojovacích výrazů *když* {*chodil...*} a *který* {*děti učil...*} je větným členem (a kterým) a který není větným členem?

Který — podmět; *když* není větným členem.

5. Všimněte si, že slovo *plno*, které je utvořeno z přídavného jména *plný* jako příslovce, nabylo významu číslovky neurčité {jako *mnoho*} a má ve větě funkci jako podstatné jméno a je také rozvito přívlastkem {*růží*}.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte zájmena a číslovky a určete jejich druh.

Jejich — z. přívlastňovací, *který* — z. vztažné; *třemi* — č. základní, *druhé* — č. řadová.

2. Skloňuje se zájmeno *jejich*?

Neskloňuje se, je nesklonné.

Uveďte další nesklonné zájmeno. {*jeho*}

3. Vyhledejte slova neohebná a určete jejich druh.

4. Podle kterého vzoru se skloňuje číslovka *tři* a v kterém pádě se tvarem od tohoto vzoru odchyluje?

Podle vzoru *kosti* {v množném čísle}, ale 7. p. *třemi* × *kostmi*.

Která jiná číslovka se skloňuje podle vzoru *kosti*? {*čtyři*}

5. Kterého rodu je podst. jméno *dítě* a kterého rodu je množné číslo *děti*?

Dítě — rod střední, *děti* — rod ženský.

Která jiná podst. jména středního rodu mají v množném čísle tvary rodu ženského? {*oko*, *ucho*}

6. Podle kterého vzoru se skloňuje podst. jméno *děti*? {*kosti*}

7. Uveďte tvar 2. pádu podst. jména *červen*. {*června*}

Všimněte si, že koncovku *-a* mají ve 2. pádě i všechny ostatní názvy měsíců zakončené na *-en*. {A také *únor*.}

8. Všimněte si rozdílu v užívání podob *pán* a *pan*.

Ve spojení se jménem, zaměstnáním nebo titulem se užívá podoby *pan* [*pan Dastych*, *pan ředitel*, *pan doktor*], jinde se užívá podoby *pán* [*Po ulici šel nějaký pán*].

9. Spojení *pan Dastych* uveďte v 5. pádě.

Pane Dastychu, nikoli „*pane Dastych*“!

10. Podle kterého vzoru se skloňuje podst. jméno *Čechy*? (*žena*)

11. Uveďte zvláštnosti ve skloňování podst. jména *den* (užijte při tom Pravidel).

12. Jak je utvořen tvar 3. stupně *nejmilejší*?

Z tvaru 2. stupně *milejší* předponou *nej-*; tvar *milejší* je utvořen z přídavného jména *milý* příponou *-ejší*.

13. Kterými slovními druhy může být podoba *kolem*?

Uveďte příklady.

Podstatným jménem: *Ležel pod kolem vozu*; příslovcem: *Rozhlížel se kolem*; předložkou: *Rozhlížel se kolem sebe*.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *čeština*? Uveďte další podobné příklady.

Polština, *ruština*, *slovenština* ...

Ke které změně v souhláskové skupině došlo před příp. *-ina*?

Skupina *sk* v slově *český*, *polský* ... se mění v *šť* podobně jako při tvoření tvaru 1. p. množ. čísla rodu mužského životného: *český* — *čeští*, *polský* — *polští* ...

2. Jak vzniklo pojmenování *měšťanka*?

Z plného názvu *měšťanská škola* se ponechal jen rozlišující přívlastek a z něho (z přídavného jména) se po odsunutí přípony *-ský* utvořilo podstatné jméno příponou *-ka*.

Uveďte podobné příklady: místo *pětiletý plán* —, místo *základní devítiletá škola* —, místo *opakovací pistole* — atd.

3. Všimněte si významu předpony *za-* v slově *zastřelit* (dovést děj k úplnému účinku) a uveďte podobné příklady.

Zabít, *zajet*, *zamáčknout*, *zašlápnout* ...

4. Jak vzniklo příslovce (event. předložka) *kolem*?

Z tvaru 7. pádu podstatného jména *kolo*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jak zní ke jménu *Pepík* jméno bez citového zabarvení?

Josef. Jméno *Pepík* je česká obměna ital. jména *Beppo* (z *Giuseppe*, vysl. *džus-*).

Jak říkáme takovýmto obměnám vlastních jmen? (domácká)

Řekněte jiná domácká jména ke jménu *Josef*.

Pepa, Pepánek, Pepek, Jozífek, Joža, Jožka ...

Jaké citové zabarvení u nich většinou pozorujeme? (lichotné)

2. K slovu *milý* najděte slova stejného nebo podobného významu.

Milovaný, drahý, příjemný, přívětivý, vlídný.

Můžeme užít všech těchto slov v naší větě?

Nejvýstižnější je stupňovaný tvar slova *milý*.

3. Je slovo *měšťanka* čistě spisovné? (hovorové)

Jakou skutečnost označuje? (dřívější)

V. Rozbor zvukový

1. Vyhledejte v textu slova, která netvoří samostatnou slabiku, a uveďte, jak se vyslovují.

V (červnu), v (Čechách) — jako součást následujícího slova.

2. Vyhledejte slabiku, v níž není samohláska, a vysvětlete, která souhláska plní její funkci.

pl v slově *plno*; funkci samohlásky plní souhláska *l*.

VI. Rozbor stylistický

1. Výraz *před třemi lety* nahraďte výrazem stejného významu.

Před třemi roky, jsou tomu tři roky.

Lze užít posledního výrazu v naší větě, aniž bychom ji přestylizovali? (Ne.)

2. Srovnejte vyjádření: *Pepík chodil do druhé měšťanky.*

Pepík navštěvoval druhou měšťanku. Kterého z nich užijeme v běžném hovoru?

Prvního vyjádření.

Jaký charakter má druhé vyjádření?

Je knižní.

3. Jaký je slohový rozdíl mezi tvary 1. os. množ. čísla *fašisté* — *fašisti*?

Fašisté = spisovné, *fašisti* = nespisovné, citově zabarveno, a to hanlivě.

4. Vysvětlete vyjádření *v Čechách bude bílý den a plno růží kolem.*

V naší vlasti bude opět krásně — myslí se, až bude svobodná.

Na kterého básníka autor naráží?

Na Jana Nerudu.

V jakém významu je tohoto vyjádření užito?

V přeneseném, obrazném.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte *í / ý* v slově *bílý*.

í v slovním základu: slovo není mezi vyjmenovanými slovy ani mezi slovy s nimi příbuznými; *ý* v koncovce 1. pádu jedn. čísla příd. jména tvrdého.

2. Jak byste napsali spojení *do druhé měšťanky*, kdybyste číslou zaznamenali číslicí?

Do 2. měšťanky, tj. s tečkou.

3. Odůvodněte, proč se nepíše před spojkou *a* v našem případě čárka.

Jde o slučovací spojení větných členů spojkou *a*.

22

A že už včera někdo strhl německou tabulku, vede tu přes řeku most beze jména, stejně anonymní jako ti, kdo v jeho obou koncích i uprostřed postavili tři barikády z převržených tramvajů, továrních bedniček plných šroubů, z obrovských rolí rotačního papíru, jenž tiše polyká kulky, z žulových chodníkových obrub.

A že Aa, A, *kdo* Ab¹, *jenž* Aba, Ab²

Aa — příslovečná příčinná

Ab — příslovečná způsobová

Aba — přívlastková

<i>Puz-míry</i>	<i>Puč</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Pum</i>			
A že už včera někdo strhl německou tabulku, vede tu přes										
8	8	6	6	3	5	2	1	5	6	7
<i>Pum</i>	<i>Po</i>		<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>		<i>Po</i>	<i>Pk</i>		
řeku most beze jména, stejně anonymní jako ti, kdo v jeho										
1	1	7	1	6	2	8	3	3	7	3
<i>Pk</i>	<i>Pum₁</i>	<i>Pum₂</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>			<i>Pk</i>		
obou koncích i uprostřed postavili tři barikády z převržených										
4	1	8	6	5	4	1	7	2		
<i>Pk₁</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk₂</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>				<i>Pk</i>		
tramvajů, továrních bedniček plných šroubů, z obrovských										
1	2	1	2	1	7	2				

<i>Pk₃</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Puz</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>
rolí	rotačního	papíru,	jenž	tiše	polyká	kulky,	z žulových
1	2	1	3	6	5	1	7 2
	<i>Pk</i>	<i>Pk₄*</i>					
	chodníkových	obrúb.					
	2	1					

I. Rozbor větný

1. Určete druhy vedlejších vět.
2. Všimněte si, že příčinné věty uvozené spojkou *že* (místo *protože*) v řídící větě a způsobové věty uvozené vztažným zájmenem *kdo* nejsou časté.
3. Vyhledejte několikanásobné větné členy a určete jejich druh.
4. Všimněte si, že ukazovací zájmeno *ti* jen odkazuje k vedlejší větě *kdo v jeho ...*; při větném rozboru se proto takového zájmeno neurčuje.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte číslovky a uveďte, jak se skloňují.
Obou — má odchylné tvary jako číslovka *dva / dvě* a jako některá podstatná jména, u nichž se zachovaly původní tvary dvojného čísla, např. *rukou, nohou, kolenou, ramenou, prsou* atd.; *tři* — skloňuje se podle vzoru *kosti*, ale v 7. p. je rozdíl: *třemi X kostmi*.
2. Vyhledejte zájmena a určete jejich druh.
Někdo — neurčité, *ti* — ukazovací, *kdo* — vztažné, *jeho* — přivlastňovací; *jenž* — vztažné.
3. Uveďte tvar 6. pádu jednotného čísla slova *papír*. Ověřte si jej v Pravidlech.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *německý*?

Ze slova *Němec* příponou *-ský*.

Která skupina hlásek se tu zjednodušila? (*cs > c*)

*) Několikanásobný větný člen, který je uveden za podstatným jménem *barikády*, je možno chápat jako několikanásobný přívlastek, který rozvíjí slovo *barikády* (tak jsme členy označili), nebo jako několikanásobné příslovecné určení původu, rozvíjející přísudek *postavili*.

2. Jak jsou utvořena slova *tabulka*, *bednička*, *kulka*?
Ze slova *tabule* příponou *-ka*, ze slova *bedna* příponou *-ička*, ze slova *koule / kule* příponou *-ka*.
Jak takovým slovům říkáme?
Slova zdrobnělá.
3. Jak je utvořeno slovo *převržený*?
Ze slovesa *převrhnout*, a to z tvaru příčestí trpného *převržen*.
4. Jak je utvořeno slovo *obrovský*?
Od slova *obr* příponou *-ovský*, která vznikla spojením dvou přípon: *-ov* a *-ský*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *anonymní*.
Neuvedený jménem, nepodepsaný.
Je to slovo českého původu?
Je ze staré řečtiny.
2. Jaké významy má slovo *role*? Podívejte se do slovníku.
1. orná půda; pole vůbec (poněkud knižní a zastaralé); 2. úloha hercova v dramatické hře; 3. kotouč, svitek, zvl. papíru.
3. Co to je *rotační papír*?
Papír užívaný při rotačním tisku, tj. na rotačním stroji.
4. Slovo *kulka* nahradte slovem stejného významu. (*střela*)

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si, že dvojslabičné slovo *strhl* je utvořeno pouze ze souhlásek; které z nich plní funkci samohlásek?
Ve slabice *str* plní funkci samohlásky souhláska *r*, ve slabice *hl* plní tuto funkci souhláska *l*. *R* a *l* jsou souhlásky slabikotvorné.
2. Jak se chybuje při výslovnosti slova *jméno*?
Vynechává se počáteční *j*.

VI. Rozbor stylistický

1. Jaká slohová zvláštnost je ve vyjádření *Rotační papír tiše polyká kulky*?
O věci neživé se hovoří jako o věci živé — personifikace.
2. Dovedli byste užít slova *žulový* v přeneseném významu?
Např. *žulové zdraví*, *žulový charakter*.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte předponu *s-* v slově *strhl*.

Jde o význam s povrchu pryč směrem dolů.

2. Odůvodněte, proč se číslovka *tři* píše v uvedeném textu slovem, nikoli číslicí; uveďte větu, v níž by bylo vhodné napsat tuto číslovku číslicí.

Nejde o užití ve smyslu počtářském, statistickém. Naproti tomu např. *Překročili jsme plán o 3 %*.

Tryskové motory pracují tak, že se palivo v motoru spaluje, přitom vzniknou plyny, které unikají velkou rychlostí ze zadní trysky a tlačí motor a celé letadlo kupředu.

23

A, že Aa, Ab, které Aba a Abb

Aa — způsobová; Ab — způsobová; Aba — přívlastková; Abb — přívlastková

<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>*)</i>	<i>Po</i>	<i>Pum**)</i>	<i>Přs</i>			
Tryskové motory pracují tak, že se palivo v motoru spaluje,	2	1	5	6	8	1	7	1	5

<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>		
přitom vzniknou plyny, které unikají velkou rychlostí ze zadní	6	5	1	3	5	2	1	7	2

<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt1</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt2</i>	<i>Pum</i>			
trysky a tlačí motor a celé letadlo kupředu.	1	8	5	1	8	2	1	6

I. Rozbor větný

1. V souvětí určete poměr mezi souřadně spojenými větami vedlejšími.

Mezi větami způsobovými je poměr slučovací, mezi větami přívlastkovými je také poměr slučovací.

2. Přívlastkovou větu *které unikají ...* změňte ve větu souřadnou s větou předcházející.

... vzniknou plyny a ty unikají ...

**)* Příslovce *tak* není větným členem; jen odkazuje k způsobové větě vedlejší (viz I, 4).

***) Viz však I, 3.*

3. Všimněte si, že člen *v motoru* lze v tomto případě chápat jako přívlastek k podstatnému jménu *palivo* nebo jako příslovečné určení místa k slovesu *spaluje se* (to je patrné z možnosti měnit pořádek slov tak, že se členy *palivo* a *v motoru* od sebe oddělí: *že se v motoru palivo spaluje, že palivo se v motoru spaluje* atd.).
4. Všimněte si, že v první (hlavní) větě je příslovce způsobu *tak* jen slovem, které odkazuje k vedlejší větě způsobové. Takové slovo se při větném rozboru neurčuje.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Ve druhé větě určete u slovesa rod.

Rod trpný.

Uveďte jiný tvar trpného rodu tohoto slovesa.

Je spalováno.

2. U podstatných jmen určete pád a číslo a uveďte, v kterých pádech má podstatné jméno tentýž tvar.

Motory — 1. p. mn. č., týž tvar je ve 4., 5. a 7. p. mn. č.; *palivo* — 1. p. j. č., týž tvar je ve 4. a 5. p. j. č.; *motoru* — 6. p. j. č., týž tvar je ve 2. a 3. p. j. č.; *plyny* — 1. p. mn. č., týž tvar je ve 4., 5. a 7. p. mn. č.; *rychlostí* — 7. p. j. č., týž tvar je v 2. p. mn. č.; *trysky* — 2. p. j. č., týž tvar je v 1., 4. a 5. p. mn. č.; *motor* — 4. p. j. č., týž tvar je v 1. p. j. č.; *letadlo* — 4. p. j. č., týž tvar je v 1. a 5. p. j. č.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *palivo*?

Od slovesa *pálit* příponou *-ivo*.

Uveďte další podstatná jména tvořená tímž způsobem.

Topivo, stavivo, mazivo ...

2. Jak jsou utvořena příslovce *přitom* a *kupředu*?

Spojením dvou slov v slovo jediné — jsou to spřežky. {V}

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte v souvětí odborné názvy.

Tryskový motor, tryska.

2. Dovedete vysvětlit význam slova *tryska*? Podívejte se do slovníku.

Trubice na vstřikování nebo prudké vypouštění kapaliny, plynu apod.

3. K slovesu *vzniknou* najděte sloveso stejného významu.
Vytvoří se.
4. K slovu *letadlo* najděte slovo stejného nebo podobného významu.
Aeroplán, letoun, tryskáč.
Které z nich není spisovné? (*tryskáč*)
5. Jaký je rozdíl mezi výrazy *přitom* a *při tom*?
Slovo *přitom* má význam jako slova *zároveň, současně*, spojení *při tom* má význam jako spojení *při té činnosti, při té věci* apod. V některých případech však lze dobře užít obou způsobů.

V. Rozbor zvukový

1. Přečtěte souvětí pozorně znovu a uveďte, na kterých slovech v souvětí je silnější přízvuk, důraz.
Tak, spaluje, plyny, trysky, kupředu.
2. Vysvětlete, proč předložka *v* v našem textu není v podobě *ve*, kdežto předložka *z* má podobu *ze*.
Základní podoba těchto předložek je neslabičná, jednohlásková: *v*, *z* a podobně i *k*, *s*. Pro snadnější výslovnost těchto předložek ve spojení s počátkem následujícího slova dochází k tzv. vokalizaci, k připojení samohlásky *-e*, event. *-u*. Užívá se pak podob *ve*, *ze*, *se*, *ke*, event. *ku*. V našem případě snadno vyslovujeme spojení *v motoru*, avšak nesnadno by se vyslovovalo spojení *z zadní trysky*, a proto použijeme vokalizované podoby *ze (zadní trysky)*.
Uveďte příklady na užití těchto předložek v podobě *ve*, *z*.
Ve stole, z lesa.
3. Všimněte si, že původní předložka *k* má v příslovečné spřežce *kupředu* podobu *ku*; v této podobě se předložky užívá jen v několika ustálených případech, a to někdy před slovem začínajícím hláskou *p* — vyhledejte poučení o tom v Pravidlech (nebo ve Stručné mluvnici české).
Jde o případy *ku Praze, kupodivu* (vedle *ku podivu*), *ku pomoci, ku prospěchu, ku příkladu* (vedle *kupříkladu*), *kupředu* a o čtení matematických výrazů typu *x:y* [iks ku ypsilon].

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte interpunkci.

Čárkou je oddělena věta hlavní od věty vedlejší, dále druhá věta vedlejší od věty první, protože nejsou spojeny spojkou slučovací; další dvě věty přívlastkové jsou odděleny od věty řídící, ale mezi sebou jsou spojeny slučovací spojkou *a*, a proto od sebe navzájem odděleny nejsou.

Novými pokusy bylo potvrzeno, že dešťovky jsou s to z písčité, neúrodné půdy za pět měsíců vytvořit půdu mnohem úrodnější tím, že přeměňují rostlinné zbytky v půdě na humus, že přenášejí mikroby i do půdních spodin a že umožňují lepší pronikání vody i vzduchu do země.

A, že Aa, že Aaa, že Aab a že Aac

že Aa — podmětná

že Aaa, že Aab, že Aac — příslovečné způsobové

<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Přjs</i>	<i>Pk</i>
Novými pokusy bylo potvrzeno,	že dešťovky jsou s to z písčité,				
2	1	5	8	1	5 7 3 7 2

<i>Pk</i>	<i>Pu-původu</i>	<i>Puč</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Pt</i>	<i>Puz-míry</i>	<i>Pk</i>
neúrodné půdy za pět měsíců vytvořit půdu mnohem úrodnější							
2	1	7 4	1	5	1	6	2

<i>*]</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk**]</i>	<i>Puz***]</i>
tím, že přeměňují rostlinné zbytky v půdě na humus, že					
3	8	5	2	1 7	1 7 1 8

<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>
přenášejí mikroby i do půdních spodin a že umožňují lepší					
5	1	8 7	2	1 8 8	5 2

<i>Pt</i>	<i>Pk1</i>	<i>Pk2</i>	<i>Pk</i>
pronikání vody i vzduchu do země.			
1	1 8	1 7	1

I. Rozbor větný

1. Určete druh poměru mezi vedlejšími větami uvozenými spojkou *že*.

Poměr slučovací.

2. V kterých případech by bylo možno v našem textu vynechat spojku *že*?

U druhé a třetí věty příslovečné způsobové.

**]* Tvar zájmena *to*, které není větným členem, nýbrž jen odkazuje k větám vedlejším.

***]* Tento větný člen lze chápat jako přívlastek k slovu *zbytky* (tj. jako *zbytky, které jsou v půdě*), nebo jako příslovečné určení místa k slovu *přeměňují*.

****]* Příslovečné určení výsledku děje.

3. V podmětné větě určete holý přísudek.

Jsou s to (vytvořit), jako by bylo jsou schopny (vytvořit), tj. mohou (vytvořit).

4. Ve spojení *za pět měsíců* určete člen řídící a člen závislý.

Slovo *pět* je člen řídící; slovo *měsíců* je člen závislý, podobně jako je tomu např. ve spojení *řada měsíců*.

Všimněte si, že závislost členu *měsíců* na členu *[za] pět* je zcela patrna, jen je-li slovo *pět* v 1. nebo 4. pádě, avšak v ostatních případech slovo *měsíců* přestává být neshodným přívlastkem a samo je v tvaru pádu, který vyžaduje předložka (*k pěti měsícům, o pěti měsících, s pěti měsíci* apod. jako *k dvěma měsícům, o dvou měsících, s dvěma měsíci* apod.).

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *mnohem*.

Příslovce míry.

2. S kterým pádem se pojí předložka *s* v tomto textu?

Se 4. pádem.

S kterými jinými pády se může předložka *s* pojit?

Především se 7. pádem, zřídka i s 2. pádem.

3. Od slova *mikrob* utvořte tvar 1. pádu množného čísla a ověřte si jej v Pravidlech.

Kolísání v tvarech *mikrobi — mikroby* (a podobně *bacili — bacily*) vyplývá z toho, že se tyto drobné organismy jednoznačně neřadí mezi živočichy (označované jmény životnými) ani mezi rostliny (označované jmény neživotnými).

4. Jak se skloňuje jméno *humus*?

Podle vzoru *hrad*, zakončení *-us* přitom zůstává neodsunuto: 2. p. *humusu* atd.

Uveďte některá jiná jména, v nichž se cizí zakončení *-us* při skloňování neodsouvá, a některé příklady, kdy se toto zakončení odsouvá.

Kaktus — kaktusu, cirkus — cirkusu ...; tyfus — tyfu, socialismus — socialismu apod.

5. Vyhledejte v textu stupňované tvary přídavných jmen a uveďte k nim první stupeň.

Úrodnější — úrodný; lepší — dobrý.

Všimněte si, že slovo *lepší*, které má úlohu druhého stupně k přídavnému jménu *dobrá*, je vlastně svým původem druhý stupeň k přídavnému jménu *lepší* (slovo „dobřejší“ není spisovné).

III. Rozbor slootovorný

1. Rozlište přídavná jména v textu podle toho, jsou-li utvořena z jiných slov, či nikoli.

Přídavné jméno *nový* je neodvozené, ostatní jsou odvozená.

Uvedte, jak jsou přídavná jména utvořena.

Písčitý od slova *písek* příponou *-itý*; *úrodný* od slova *úroda* příponou *-ný*; slovo *neúrodný* lze pak chápat jako utvořené od slova *úrodný* předponou *ne-*, nebo jako utvořené od slova *neúroda* příponou *-ný*; *rostlinný* od slova *rostlina* příponou *-ný*; *půdní* od slova *půda* příponou *-ní*.

2. Jak je utvořeno slovo *dešťovka*?

Od slova *dešťový* příponou *-ka*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vyhledejte ve slovníku, jaký význam má slovo *humus*.

Humus = „soubor ústrojných látek z odumřelých rostlinných a živočišných zbytků nashromážděných v půdě a půdu zúrodňujících“ a *mikrob* = „nejmenší, jen mikroskopem viditelný organismus“. Obě slova jsou odborná. (SSJČ)

2. Znáte jiný název pro *dešťovku*? (*žížala*)

Má slovo *dešťovka* ještě jiný význam?

Dešťová voda.

3. Výraz *být s to* nahradte výrazem stejného nebo podobného významu.

Být schopen, dovést, umět.

4. Znáte cizí slovo pro *pokus*? (*experiment*)

5. Jaký význam má v naší větě slovo *spodina*? Podívejte se do slovníku.

„Neúrodná vrstva půdy uložená hned pod orníci“ — PS.

Je to slovo z odborného zemědělského názvosloví.

Znáte jiný význam tohoto slova? (Podívejte se do slovníku.)

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si výslovnosti: z *písčité*, *rostlinné*.

Vyslovujeme „s“ místo předložky *z*; v slově *rostlinné* vyslovujeme jen jedno *n*. (VII)

2. Z kterých hlásek se skládají slova *pět*, (*v*) *půdě*, *země*?

p-j-e-t, *p-ů-d'-e*, *z-e-m-ň-e*.

VI. Rozbor stylistický

V první větě užíjte místo rodu trpného rodu činného.

Nové pokusy potvrdily, že ...

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte pravopis slov *neúrodné, rostlinné*.

ú píšeme na počátku slova *úrodný* i po předponě v slově *neúrodný*; v slově *rostlinné* vznikla skupina dvou *n* při odvozování slova příponou *-ný* od slova *rostlina*.

Nic jiného bych si nepřál, než kdybych tak za sto let mohl aspoň na tejdenek vstát z hlíny, porozhlédnout se po té naší překrásné české zemi a přečíst si ty stránky Dějin, které o našich časech budou jednou napsány pro potěšení a poučení potomkům.

25

A, než kdybych Aa, {kdybych} Ab, {kdybych} Ac, které Aca

Aa, Ab, Ac — věty způsobové (přírovnávací), mezi nimi je poměr slučovací

Aca — věta přívlastková

<i>Pt</i>	<i>Pk</i>		<i>Přs</i>		<i>Puz-míry</i>	<i>Puč</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>
Nic	jiného	bych	si	nepřál,	než	kdybych	tak	za sto let mohl
3	2		5	8	8(+5)	6	7	4 1 5

<i>Puz-míry</i>	<i>Puč</i>	{ <i>Přs</i> }	<i>Pum</i>	{ <i>Přs</i> }		<i>Pk</i>	<i>Pk</i>
aspoň	na tejdenek	vstát	z hlíny,	porozhlédnout	se po té naší		
6	7	1	5	7	1	5	7 3 3

<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	{ <i>Přs</i> }	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>
překrásné	české	zemi	a přečíst	si	ty stránky	Dějin,	které
2	2	1	8	5	3	1	3

<i>Pk</i>	<i>Pt</i>		<i>Puč</i>	<i>Přs</i>		<i>Puúč1</i>	<i>Puúč2</i>
o našich časech	budou	jednou	napsány	pro potěšení	a poučení		
7	3	1	6	5	7	1	8 1

Pk
potomkům.

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte základní skladební dvojice.

[já] *bych si nepřál*, [já] *bych mohl vstát*, [já] *bych se mohl porozhlédnout*, [já] *bych si mohl přečíst, které budou napsány*.

2. Proč se ve třetí a čtvrté větě neopakuje ani spojka *kdyby*, ani způsobové sloveso *mohl bych*?

Protože jsou tato slova uvedena ve větě předcházející, která je s těmito větami souřadná, a spojení tří souřadných vět je tak těsnější.

3. Vedlejší věty způsobové Aa, Ab, Ac závisí na téže větě řídicí (A). Jsou to vedlejší věty souřadně spojené. Jaký je mezi nimi poměr?

Věty Aa, Ab jsou pouze věty závislé, věta Ac je věta závislá, ale zároveň je větou řídicí. Závisí na ní vedlejší věta Aca.

4. Určete tyto rozvíjející větné členy: *nic* (= předmět), *tě naši krásné české* (= přívlastek postupně rozvíjející, složený ze čtyř členů), *pro potěšení a poučení potomkům* (= příslovecné určení účelu, několikanásobné).

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov.

2. Určete mluvnické významy slovesa *nepřál bych si*.

1. osoba čísla jednotného, podmiňovací způsob přítomný, rod činný, vid nedokonavý.

Utvořte tvar podmiňovacího způsobu minulého času.

Byl bych si nepřál; také pro dávnou minulost — *nebyl bych si býval přál*, *byl bych si býval nepřál*.

3. Najděte k nedokonavému slovesu *přát si* slovesa dokonavá.

Dopřát, popřát si.

Najděte sloveso vyjadřující děj opakovaný.

Přávat, dopřávat si.

4. Vyjádřete rodem činným větu *které o našich časech budou jednou napsány ...*

Které o našich časech jednou napíše ...

Proč je zde vhodnější rod trpný?

Původce děje není znám a není vyjádřen, označuje se jen cíl děje.

5. Odůvodněte koncovku zájmena *naši*. (6. pád)

Utvořte větu s tvarem *naši*.

Cizinci obdivují naši krásnou zem.

6. Jaké zájmeno je *nic*? Vyjmenujte ostatní zájmena záporná.
Nikdo, nijaký, ničí.
Jak se tato zájmena tvoří?
Předponou *ni-*.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jaký význam vyjadřuje předpona *po-* v slovese *porozhlédnout se*?
Částečnost, menší míru: trochu se rozhlédnout. Je to sloveso vyjadřující začátek i konec děje, podobně jako *posedět si, poležet si*.
Srovnejte tato slovesa se slovesy *vyběhnout* (vyjadřují počátek děje), *domluvit* (vyjadřují konec děje), *nést* (vyjadřují probíhající děj, nikoli jeho počátek nebo konec).
2. Jakou míru vlastnosti vyjadřuje přídavné jméno *překrásný*?
Velkou, vlastně největší.
Jak se obvykle vyjadřuje největší míra vlastnosti?
Třetím stupněm přídavných jmen.
Vyjádřete největší míru vlastnosti nějakým opisem.
Velmi krásný, neobyčejně krásný.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jak rozumíte rčením: *Je to hodný člověk, o to nic* (= to ano), *čekáme naň dvě hodiny a kde nic tu nic* (= on nejde), *stará se a kde nic tu nic* (nic nemá), *hněvá se pro nic za nic* (pro maličkost, bez příčiny)?
2. Co vyjadřuje v druhé větě příslovce *tak*?
Přibližnost: *asi, snad*.
3. Které slovo v druhé větě není spisovné?
Tejdenek; je to slovo hovorové.
4. Co znamená v této větě slovo *hlína*? (hrob)
Jak se jmenuje tento význam? (přenesený)
5. Které významy slova *země* znáte?
Oběžnice Slunce, pevnina, území tvořící politický celek, stát, krajina, kraj, půda, podlaha, hlína, prst.
Který význam má v naší větě? (VII)
6. Nahraďte synonymně výraz *o našich časech*. (o naší době)

7. Vysvětlete, jaký význam má slovo *potomek* v naší větě.
Člen pozdější generace.
Znáte jiný význam tohoto slova?
Syn, vnuk.
Užijte slova *potomek* v tomto druhém významu ve větě.
8. Jak rozumíte spojení *jednou dvakrát*?
V několika málo případech.

VI. Rozbor stylistický

1. Je v třetí větě ukazovací zájmeno *té* (*naší překrásné české země*) nezbytně nutné? (Není.)
Proč ho autor užil?
Má hovorový ráz, je příznačné i pro obecnou češtinu.
2. Je hovorový charakter souvětí naznačen i jinými prvky?
Tak za sto let, tejdenek.

VII. Rozbor pravopisný

1. Najděte slovní spojení, v kterém napíšeme slovo *Český* s velkým začátečním písmenem.
Český les, Český ráj, České učení technické.
2. Jak píšeme slovo *Země*, znamená-li planetu?
S velkým počátečním písmenem.

Příklady k rozboru

1. Tu ona, jak se převalila, přetrhla provaz. *(K. J. Erben)*
2. Kos z mé zahrádky je vlastníkem čtyř katastrálních čísel neboli čtyř zahrádek, na kterých má výhradní právo vytažovat žížaly, rozhrabávat kytky a uštipovat pupence krokusů. *(K. Čapek)*
3. Kdybys sčítl všechny své kroky a cesty, jakou složitou podobu by to nakreslilo? *(K. Čapek)*
4. Ten, na něhož padla služba, měl povinnost uklidit, uvařit snídani i oběd a pak umýt nádobí. *(K. Poláček)*
5. Co měla hronovská babička, narozená 1842, z toho, že si vzala málomluvného furianta, zato nejkrásnějšího chlapce ze vsi? *(H. Čapková)*
6. Den, i když zmizel v jícnu stmívání a v hrdle noci, dosud slabounko vysílá teplý dech, plný kopretin, sena, jasmínu a pachu říčního bahna.
7. Mezi Tylovým divadlem a diváky vytvořil se krásný, živý vztah, protože Tyl rozuměl lidu a lid jemu. *(J. Fučík)*
8. Kdybychom mohli vtěsnat do pohledu celou naši zem, viděli bychom ji v svíravé kráse hor. *(M. Majerová)*
9. Záhy po nezdařené výpravě stalo se, že i západní kmenové slovanští povstali proti Avarům. *(Vl. Vančura)*
10. Král zřel sebe sama, jak bez moci stojí pod nesmírnou skálou. *(Vl. Vančura)*
11. Kde tak milostný soudce, tam je radost býti hříšníkem.
(J. Rubeš)
12. Nany povznesla hlavu, čehož jindy nečinívala. *(K. V. Rais)*
13. Mladý muž nahnul se dopředu, aby lépe mohl pozorovati.
(Al. Jirásek)
14. Šel, kudy jej nohy nesly. *(Al. Jirásek)*
15. Když člověk bydlí v Santa Lucii, má pohled na Vesuv k snídani, obědu i večeři. *(Jan Neruda)*
16. Tu cítil Amil, jak horká slza drala se mu do očí. *(J. Zeyer)*
17. „A čím to, že jdou krysy tak slepě za vámi, krysaři?“ *(V. Dyk)*
18. A když se po šesti dnech vrátil Ratkin do města, nemohlo se mu město dost vynadivit. *(Fr. Šrámek)*

19. Slunce píchlo prudce do očí, když vstával. *(Fr. Šrámek)*
20. Krásný den, planoucí nad cestou, již kráčela, rozptyloval její hořkost. *(K. Nový)*
21. Nymburské dámy bojkotují Boženu Němcovou, protože se stýká se služkami jako se sobě rovnými. *(J. Fučík)*
22. Prostě tolik kouzel zde bylo, že jen nerad, právě jako jeho maminka, velmi nerad se vracel koncem prázdnin domů.
(Vl. Fischerová-Nezvalová)
23. Bylo to poprvé, že pan učitel vrátil zabavenou věc.
(I. Herrmann)
24. Švejk mohl konstatovat, že policejní strážníci, stojící na některých křižovatkách, mu zasalutovali. *(J. Hašek)*
25. Ulehla, aby více nevstala. *(V. Hálek)*
26. Hudcovka nerada slyšela o tom, aby se její nejmladší syn stal havířem. *(M. Majerová)*
27. Probudil jsem v ní asi nějakou nepříjemnou vzpomínku, protože se zamračila. *(V. Řezáč)*
28. Bylo mi čtrnáct, když jsi mě dovezl sem. *(Fr. Hrubín)*
29. Co se tělesné povahy lidu týče, většinou jsou zdejší Hanáci dobře rostlí. *(J. Herben)*
30. Antoš zůstal najednou, jako když ho do země vrazí. *(K. Světlá)*
31. Přivádíme Anduličku, že je z nás všech nejkrásnější.
(J. Neruda)
32. Nejsi, nejsi, jak jsi se dělala. *(Píseň)*
33. Měšťané bohatli nad míru, ježto král vězel bez přestání v nedostatkách. *(Fr. Palacký)*
34. Učitelé považovali Horáčka za nedbalce, ačkoli se dosti hmoždil. *(J. Neruda)*
35. A Toník Štičků si už jen tak rozpačitě utíral rukávem nos, aby zakryl svoji porážku. *(J. Lada)*
36. Toť, co se nic nazývá. *(K. H. Mácha)*
37. Kdybychom měli jednou za den jíst, budeme stávkovat do jara. *(M. Majerová)*
38. To neřádné chlapisko se domnívá, že nás svou šalbou nějak okašulíruje. *(G. Včelička)*
39. Můj se na nás díval, jak chřadneme. *(M. Majerová)*
40. Chceš-li si pádně a neomylně zjistit charakter svého národa, určíš si jeho podobu výrazně srovnáním s jiným národem.
(E. Filla)
41. V politickém zápase se ukázalo, že v našem lidu jsou hluboko zakotveny myšlenky a ideály socialismu, vlastenectví a internacionalismu.

42. Jakmile je v socialistické společnosti plán přijat, je pro každého zákonem se všemi důsledky.
43. Naše strana využije všech svých zkušeností a sil, aby závěry XIV. sjezdu KSČ byly splněny.
44. Jak budeme dnes pracovat, tak budeme zítra žít.
45. Volby v naší republice v roce 1971 měly velký význam také pro celé mezinárodní dělnické hnutí, protože šlo o volby v zemi, která prošla krizí a otřesy.

— * —

1. Máme mnoho vlastenců, kteří rádi se honosí vlastenectvím, ale nečiní ničeho ve prospěch vlasti a národa svého. *(Fr. Palacký)*
2. Bylo by směšné, kdybych pochyboval, že některý z mých čtenářů nezná malostranský hostinec „U Štajniců“. *(J. Neruda)*
3. Pouze hlas zvonu zněl sem z chrámu, hlas vážný a zádumčivý, ale z těch hlasů, kterým, poněvadž jsme je často slyšeli, zapomínáme naslouchati. *(V. Dyk)*
4. Čekal-li Jeník, že se tu s ním přihodí něco podivuhodného, ať si dá zajít chuť. *(Fr. Šrámek)*
5. A že je právě poledne a slunce nevrhá skoro žádného stínu, stěží hlava ukryje se pod ty břízky. *(Fr. Šrámek)*
6. Jeho otec měl tam skrovnou chalupu, na níž vytloukal se dosti bídne, poněvadž bylo dětí mnoho, dluhů ještě víc, ale polností pomaloučku. *(T. Nováková)*
7. Mezi kupami rajských jablíček stálo děvče v červeném šátku, jež se řehtalo, až se zelenaly hory. *(Vl. Vančura)*
8. Mezi povodím řeky, která se nazývá Visla, a proudem, jemuž je jméno Dněpr, ležela stará vlast slovanská. *(Vl. Vančura)*
9. Byl to kraj mírně zvlněný, kraj stojatých vod, kraj jezer, rybníků a bažin, kraj záplav dostavujících se třikrát do roka, kraj řek zvolna plynoucích, kraj řek, jež obtáčejí ostrůvky a jež se větví v nesčíslná ramena plná ryb. *(Vl. Vančura)*
10. Tak se stalo, že student, kterého jako partyzána a Čecha čekala jistá smrt, proklouzl spolu se školníkem do správceva bytu. *(P. Jilemnický)*
11. Kdo se naň podíval, na tu chytrou hlavu s mrožími vousisky, na ta bystrá očka, drátěné nožky a kudrnatou srst, každý věděl, že tento pes není jen tak docela obyčejný pes. *(J. John)*
12. Nesmím zapomenout, že s námi sdílel pokoj ještě vybraný exemplář jezevčíka, Fifinka, krásná, čokoládově hnědá fenka se sáhodlouhým rodokmenem, jímž jsem se často mezi známými ve vinárně chlubil poněkud přehnaně. *(J. Lada)*

13. Vzápětí nato se ozvalo ze zadních lavic z některé té nehybné tváře zakviknutí přesně podobné tomu, jaké vydá pes, když mu šlápnete na nohu. *(V. Řezáč)*
14. Švejk, když mu přinesli vyrozumění, že se má za týden dostavit na Střelecký ostrov k lékařské prohlídce, ležel právě v posteli, stižen opět revmatismem. *(J. Hašek)*
15. Protože jsem měl maminku rád, pro tu její postavu, pro ty její modré zástěry vonící cibulí, pro ty její vykasané, nikdy nezahálející ruce, pro ty krásné oči, které se dívaly tak směle a bezelstně do světa, proto mi od maminky nebylo nic nemilého — ani výprask. *(J. John)*
16. Již se schylovalo ke čtvrté hodině, když v zadnějších lavicích, kde seděl Tureček, nastal nějaký rozruch. *(I. Herrmann)*
17. Bagár, jemuž se Postava během rozmluvy zalíbil, se mocně zaujal pro myšlenku, aby ho získal co nejrychleji jako osadníka. *(V. Řezáč)*
18. To je hodina Františka Buzka, mistra bednářského a starosty města Rukapáně, jenž právě vstává ze strakatých peřin, ačkoliv jeho tovaryši už dávno rozpálili pivovarskou smolu. *(J. Drda)*
19. Je zbytečné kreslit lidi, kteří vzbuzují spíše soucit, když se hemží plno lidí komických, ale zdravých. *(J. Lada)*
20. I dnešní umělci tvoří něco, co se řadí v tradici, a tu tedy spoluvytvářejí, i když se někomu dnes zdají příliš snad moderní a nesrozumitelní. *(V. Špála)*
21. Žák před sudími i na ulici před rychtářem, biřici a katem neustále vykřikoval, že je nevinný a že se odvolává k Jeho Milosti královské. *(F. Kubka)*
22. Máme-li sněhobílé prádlo, které ještě voní žehličkou, a pěkné šaty, nemůžeme nemít dojem božíhodového odpoledne.
(I. Olbracht)
23. Mladému králi oznámili, že na ples přijela neznámá princezna, tak spanilá, že spanilejší na světě jistě není. *(Fr. Hrubín)*
24. Starejme se o to, aby náš lid žil tak dobře, že se mu kultura stane denní potřebou. *(Kl. Gottwald)*
25. Předmět je větný člen, který rozvíjí sloveso nebo dějové přídavné jméno a je tímto svým řídicím členem řízen.
26. Výsledky voleb, které se konaly v listopadu roku 1971, ukázaly, že drtivá většina našich občanů je pro socialistický řád.
27. Naši občané mohou žít bez obav o budoucnost jen tehdy, jestliže ČSSR je věrným členem tábora socialistických zemí, v jehož čele stojí mohutný Sovětský svaz.

1. Řekl jsem jim, že mají mít včelky ve dne řádně uvázané, a když už je pouštějí ven, mají jim dát na zadečky náhubky. (*J. Lada*)
2. Podobalo se, že jeho myšlenky nejsou v něm, že jdou uctivě asi krok za ním a pořád ho baví nějakými veselými nápady, takže pan Rybář musí se usmívat a občas se po čtverácích ohlédné. (*J. Neruda*)
3. Vypravovalo se, že pan domácí dal, když nemohl nikde pana Vorla nalézt, krám násilně otevřít, do ulice že vypadla dole dřevěná stolice a nahoře že se vyhoup' nešťastný krupař, oběšený zcela ve výši na skobě. (*J. Neruda*)
4. Když proteklo korytem řeky nesmírné množství vod, když ty vody natisíckrát již zamrzly a když jejich ledy natisíckrát roztály, zdoutnal kmen řečeného dubu a některé jeho větve usychaly. (*Vl. Vančura*)
5. Zdálo se, že dobytek nenalezne pastvy, že jeho žebra ještě víc vystoupí pod volnou kůží a jeho vemeno že zprahne jako troud. (*Vl. Vančura*)
6. A myslím, že to je také znak pravé básně, že čím více čteš, čím více si ji opakuješ, tím je krásnější. (*Zd. Nejedlý*)
7. Aby nebylo mejlky a aby si nikdo nemyslel, že jsem nepřející, přeju vám všem, kdo se v těchto zimních dnech proháníte na horách, čtyřicet centimetrů sněhu sypkého, dobrého, báječné sešupy s kopečka a vůbec všechno, co patří k věci.
(*K. Čapek*)
8. Dovolte, abych pranýřoval křivdu, které se básníci dopouštějí na přírodě tím, že zamlčují její veliké a krásné zásluhy.
(*K. Čapek*)
9. Uslyšíš-li, že moji vladykové konají hrdelní soud nad člověkem, vyvolej mě od nich pod nějakou záminkou, abych nebyl účasten na jeho krvi. (*Fr. Hrubín*)
10. Zatím jsem byl v postavení člověka, který žádal a potřeboval mnoho od druhých, ale neměl, z čeho by jim splácel.
(*V. Řezáč*)
11. Jsou už takové dni, kdy každý se o tebe otře, kdy každý si na tebe troufá, kdy každý ti nastaví nohu a zejména kdy jsi zranitelný. (*M. Pujmanová*)
12. Když bylo po skrovné štědrovečerní večeři, která se skládala z černé omáčky, připravené z perníku, sušených švestek, rozinek, mandlí, ořechů a sirupu, a z „černého kuby“, kterého jistě každý znáte (jsou to vařené krupky se sušenými houbami), rozsvítil tatínek na stromečku svíčky. (*J. Lada*)

13. Když se pan Stanzel, jenž byl srdce měkkého, dověděl, že jsme seděli ve vězení, byl velmi dojat. (*J. John*)
14. Již v době, kdy Smetana komponoval Libuši, byl přiveden k myšlence, aby napsal větší orchestrální skladby, jejichž cyklická forma by byla důstojným protějškem a zároveň doplňkem jeho slavnostní zpěvohry.
15. V tomto kraji kopců na kopcích a roklí v roklích, kde se v tlejícím soumraku pralesů rodí prameny a umírají prastaré javory, jsou posud začarovaná místa, odkud se ještě nikdy nedostal ani jelen, ani medvěd, ani člověk. (*I. Olbracht*)
16. Když král viděl, že Jiřík tu třetí věc taky dokázal, řekl, že mu svou zlatovlasou dceru dá. (*K. J. Erben*)
17. Tu hned ten kočí vypravuje, jak on pro ni svůj život nasadil a jak hrdinsky s drakem se potýkal, až mu všech dvanácte hlav usekal. (*K. J. Erben*)
18. Dovolte, vzácní přátelé, abych vám, než načneme toto nové víno, pověděl, proč jsem vás pozval k dnešní hostině. (*E. Bass*)
19. Já myslila, že jste ten strýc Příhoda a že si jedete pro ty peníze, co můj Honza pod práh zakopal. (*B. Němcová*)
20. Jak viděla slepička, že je kohoutkovi zle, běžela, co nožky stačily, k studánce pro vodu, aby kohoutka milého vzkřísila. (*B. Němcová*)
21. Když jsme pohodovali, poslal jsem Pátka, aby usedl do loďky a přivezl všechny zbraně, které jsme nechali na bojišti.
22. Dojista nebylo babiččinou vinou, že jsme se tehdy bávali jít za večera ven, abychom nenarazili na velkého a zlého bílého koně, který by nás chtěl zahnat do řeky Úpy, anebo abychom třeba i ve dne nezabloudili na strašidelné místo bývalého popraviště či zas jinam, kde byla z pomsty povražděna celá svatební družina na ověnčených vozech. (*H. Čapková*)
23. Když vstoupili do klece a strojník je spustil, zdálo se chlapci, že klec stojí, ale tmavé stěny šachty se ženou do výše, až oči přecházejí. (*M. Majerová*)
24. A protože naše maminka — tedy vaše prababička — byla tak krásná, když se oblékla do svého hanáckého kroje, nepodivíte se, když povím, že ona opravdu kralovala na Žofíně. (*J. John*)
25. Doma je tam, kde je teplo, kde lampa se zeleným stínítkem svítí na bíle prostřený stůl, kde praská dříví v kamnech, kde sedí za stolem tatínek a maminka, kde pobíhají kočky a děti, kde zpívá chůva, kde stojí kolébka, kde žije pasák, služka Marie, kanárek v kleci, kde je radostno, kde zvučí písničky, pohádky, smích. (*R. Svobodová*)

26. Milióny pracujících se přesvědčily, že KSČ nejen programy předkládá, ale také velmi konkrétně je realizuje, že po slovech následují odpovědné činy.
27. Tvůrci sovětského filmu Waterloo ukázali kromě jiného historickou bitvu jako nesmyslné apokalyptické šílenství, jež proti sobě vrhá lidi, kteří nemají nejmenší důvod se navzájem vraždit, ale které k tomu nutí rozdílná uniforma.
28. Účastníci aktivu SSM přijali rezoluci, v níž vyzývají všechny mladé lidi, aby se zapojili do plnění ekonomických úkolů.
29. Marx, Engels a Lenin soustavně učili, že boj dělnické třídy proti vládnoucí buržoazii, boj světového proletariátu proti světovému imperialismu není bojem národním, ale sociálním, třídním bojem.
30. Proto každý národní oddíl komunistů musí pracovat tak, aby vyzdvihoval a obhajoval společné zájmy všeho proletariátu nezávisle na národnosti a v boji mezi proletariátem a buržoazií zastupoval zájmy celého hnutí.

— * —

III. Souvětí souřadné

1.

1 *Děti se projely na lodičkách a pak si uvařily na ohníčku večeři.*

A a B [+]

Po	Přs	Puz	Puč	Přs	Puz
Děti se	projely	na lodičkách	a pak si	uvařily	na ohníčku
1	5	7	1 8 6	5	7 1
Pt					
večeři.					
1					

I. Rozbor větný

1. Které výrazy složené ze dvou slov jsou v dané větě holými větnými členy?

Projely se, uvařily si = zvrtné sloveso, *na ohníčku, na lodičkách* = podst. jméno s předložkou.

Uvedte jiné příklady holých větných členů složených z několika slov.

Projel jsem se, byly by se projely = složený tvar slovesný, *večeře byla výborná* = jmenný přísudek se sponou, *musely uvařit* = pomocné sloveso s infinitivem.

2. Měňte ve větě pořádek slov a pozorujte přitom postavení příklonek *se, si*.

Projely se děti na lodičkách? Na lodičkách se děti projely. Uvařily si večeři. Na ohníčku si uvařily. Večeři si uvařily. Atd.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

Kterého rodu je podst. jméno *děti* a kterého podst. jméno *dítě*? Zařadte oba tvary ke vzorům.

Znáte jiná podst. jména, u nichž se v množ. čísle mění rod?
Oko — oči, ucho — uši. {IV, VII}

III. Rozbor slovo­tvorný

Uvedte nejčastější přípony, kterými se tvoří zdrobnělá podstatná jména.

Dědeček — *-eček*, *hromádečka* — *-ečka*, *kolečko* — *-ečko*, *dívěnka* — *-enka*, *ohníček* — *-íček*, *lodička* — *-ička*, *sluníčko* — *-íčko*, *kousínek* — *-ínek*, *holubinka* — *-inka*, *loďka* — *-ka*. (IV)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam těchto rčení: *Nezapře, že je dítětem svého otce.* (velmi se mu podobá) — *Je to dítě štěstěny.* (má ve všem štěstí) — *Vylít dítě s vaničkou.* (při odsouzení malé chyby zavrhnout celek i s jeho dobrými složkami)
2. Najděte synonyma k slovu *lodička* a užíjte jich ve větách.
Člunek, bárka.
Které významy má slovo *lodička*?
Malá loďka, pouťová houpačka, dámský střevíc, vojenská čepice bez štítku, podlouhlá mistička.
Jak významy těchto slov souvisí s původním významem?
Podobnost s lodičkou.
3. V naší větě nahrad'te slovo *pak* synonymem. (*potom, nato*)
4. Vysvětlete význam těchto vět: *Rozdmychoval ohníček jeho hněvu.* (popuzoval ho) — *Na obloze hasly poslední ohničky červánků.* (mizela rudá zář) — *Ohníček jeho života dohořival.* (jeho život se blížil ke konci — eufemismus)
5. Vzpomínáte si na větu *Drobtý patří ohníčku*?
B. Němcová: Babička.

V. Rozbor zvukový

1. Změňte dané věty oznamovací na tázací, rozkazovací, práci a zvolací a vysvětlete, jak se změnila větná melodie (průběh výšky hlasu).
2. Kde je přestávka?
Před spojkou *a*.
3. Označte přízvuky slovní i větné.

VI. Rozbor stylistický

1. Nahrad'te v druhé větě sloveso *uvařily* slovesem synonymním.
Udělaly, připravily, ukuchtily.

Které z těchto sloves má nejširší význam a je proto nejméně vhodné?

Udělalaly.

Které není spisovné a je citově zabarveno?

Ukuchtily.

2. Hledejte způsoby, jak lze obsah tohoto souvětí vyjádřit jinak [jinou větnou konstrukcí].

Když se děti projely na lodičkách, uvařily si na ohníčku večeři. (souvětí podřadné) — *Po projíždce na lodičkách si děti uvařily na ohníčku večeři.* [věta jednoduchá]

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis koncovek příčestí.

Podmět *děti* je rodu ženského.

Proč žáci chybují ve shodě přísudku s podmětem *děti*?

2. Tvořte a napište věty s podmětem *děti*, v nichž bude v přísudku přídavné jméno.

Děti byly zvědavý.

2

Na telegrafní drát nad našimi hlavami usedla vlaštovka a něco nám přehorlivě vypravovala.

A a B {+}

	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>		<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>		<i>Pt</i>
Na telegrafní drát nad našimi hlavami usedla vlaštovka a něco									

7	2	1	7	3	1	5	1	8	3
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

<i>Pt</i>	<i>Puz</i>	<i>Přs</i>
nám přehorlivě vypravovala.		

3

6

5

I. Rozbor větný

1. Kolik je v této větě základních skladebných dvojic?

Vlaštovka usedla a {vlaštovka} vypravovala.

2. Je to tedy souvětí. Z kolika vět se skládá?

Ze dvou.

3. Jak jsou k sobě připojeny?

Spojku *a*.

4. Kolik přívlastků závisí na podstatném jméně *drát*?

Dva přívlastky; první je holý a druhý rozvitý dalším přívlastkem.

Pokuste se sami utvořit podobné výrazy.

Čerstvá kytice žlutých tulipánů, červené střechy nových domů, malovaný džbánek z karlovarského porcelánu, popsany sešit na český jazyk.

5. Ve větě *něco nám přehorlivě vypravovala* jsou dva předměty: jeden ve 3. p. a druhý ve 4. pádě. Utvořte podobné věty, např.: *Půjčil jsem kamarádovi knihu, napsala mamince dopis* apod.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov. U zájmen určete jejich druh.

Zájmeno přivlast., neurčité a osobní.

2. U slovesa *usedla* určete mluvnické významy (osobu, číslo, čas a způsob).

3. Časujte toto sloveso v podmiňovacím způsobu: *usedl bych* (čas přítomný), *byl bych usedl* (čas minulý), *byl bych býval usedl* (zesílený minulý čas).

Tvary pro první osobu množného čísla napište.

Usedli bychom...

Od zvratného slovesa *sednout si* utvořte podmiňovací způsob pro 2. osobu jednotného čísla.

Sedl by sis.

4. Odůvodněte krátké *-i-* po *š* v slově *našimi*.

V množném čísle je u zájmena *naš* jen krátké *-i-*; *našimi* jako *těmi*.

Utvořte věty s tvary *naši* — *naší*, *našim* — *naším*. [VII]

III. Rozbor slootovorný

1. Uvádějte slovesa utvořená předponami ze sloves *sedět*, *sednout* a vysvětlete, co znamenají.

Nasedět se = mnoho sedět, *odsedět si* trest, *posedět si* = sedět trochu dlouho, *prosedět celou noc* = seděním strávit, *přesedět si nohu* = seděním se skříženými nohama unavit, *vysedět* kuřata = sedět na vejcích, až se kuřata vylíhnou, *dosednout* na židli, *odsednout si* od někoho, *posednout*, *poposednout* = sednout o kousek dále, *přesednout* do jiného vlaku, *při-*

sednout k někomu, *usednout* na koně, *zasednout* za stůl, *zasednout* někomu místo = sednout si na jeho místo, *zasednout si* na někoho = pronásledovat jej, týrat, „sekýrovat“.

2. Předpona *pře-* u přídavných jmen a příslovcí vyjadřuje velkou, největší míru vlastnosti: *překrásný*, *předobrá*, *přenáramný*. {IV}

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Příslovce *přehorlivě* nahradte výrazem stejného nebo podobného významu.
Velmi horlivě, *příliš horlivě*, *nadmíru horlivě*.
Které vyjádření působí nejsilněji? (*přehorlivě*)
2. Vysvětlete význam spojení *hlava rodiny*, *hlava státu*, *hlava v knize*, *hlava šroubu*. Užijte k práci slovníku.
3. Vysvětlete význam rčení: *Sláva mu stoupla do hlavy*. (je příliš sebevědomý, pyšný) — *Věší hlavu*. (pozbývá odvahy; je smutný) — *Nevím, kde mi hlava stojí*. (co mám dělat dřív) — *Staví se na hlavu*. (zuřivě se brání)

V. Rozbor zvukový

Všimněte si rozdílu ve výslovnosti spojení *nad našimi hlavami* a *nad tvou hlavou*.

Spodoba souhlásek se projevuje i na rozhraní dvou slov. V prvním případě vyslovujeme [nad] a v druhém [nat].

VI. Rozbor stylistický

Proč užil spisovatel spojení *vlaštovka vypravovala*?

Vypravovat může jenom člověk. Autor vlaštovku zosobňuje, připisuje jí lidskou vlastnost.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte psaní *i* po obojetných souhláskách ve spojení *s našimi hlavami*.

V koncovce 7. pádu množného čísla vzoru *žena* — *-ami*, v koncovce 7. pádu množ. čísla vzoru *naš* — *-imi* se píše *-i*.

Pole ještě voněla oranicí, ale pažitý se už bělaly mořem sedmikrásek.

3

A, ale B {X}

Po	Puč	Přs	Puz		Po	Puč	Přs	Puz
Pole	ještě	voněla	oranicí,	ale	pažitý	se	už	bělaly mořem
1	6	5	1	8	1	6	5	1

Pk
sedmikrásek.

1

I. Rozbor větný

Kolik je ve větě základních skladebných dvojic?

Pole voněla, pažitý se bělaly.

Jaká je to tedy věta?

Složená; souvětí.

Jak jsou spojeny obě věty v souvětí?

Odporovací spojkou souřadicí *ale*.

Kterou jinou spojkou byste mohli nahradit spojkou *ale*?

Avšak, však.

Všimněte si, jak se změní pořádek slov, užijete-li v souvětí spojky *však*.

Pažitý se však už bělaly ...

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete mluvnické významy (rod, číslo, pád) podst. jména *pole*.

V kterých pádech a v kterém čísle má toto podstatné jméno též tvar?

Utvořte věty s těmito tvary.

2. První větu řekněte v čase přítomném.

Pole voní — vonějí.

Ověřte si v Pravidlech, které tvary jsou ve 3. osobě množ. čísla.

III. Rozbor slovotvorný

Jaké slovo je *sedmikráska*?

Složené — má dva slovní základy.

Jaký je první slovní základ?

Číslovkový.

Říkejte jiná slova složená se slovním základem *sedmi-*.
Sedmíhlásek = pták, *sedmičlenný*, *sedmibarevný*, *sedmihlavý* (drak), *sedmimílové* (boty), *sedmiramenný* (svícen), (slunéčko) *sedmitečné*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *oranice*.
Zoraná půda.
2. Znáte slovo, které má stejný význam jako slovo *pažit*?
Trávník.
3. Co znamená spojení slov *moře sedmikrásek*?
Velké množství. (VI)
Vzpomeňte si na jiná podobná spojení.
Moře světél, moře barev, moře zeleně, moře lesů, moře krve, moře potu, moře bídy.
4. Znáte nějaké jiné jméno pro *sedmikrásku*?
Chudobka.
Jak zní botanický název této rostliny?
Sedmikráska chudobka.
Znáte nějaké rčení, v němž se vyskytuje slovo *chudobka*?
Je skromná jako chudobka.

V. Rozbor zvukový

1. Jak oddělíme ve výslovnosti obě věty?
Přestávkou, pauzou.
2. Pozorujte, jak se mění výška hlasu (melodie) při výslovnosti daného souvětí.
Na konci první věty hlas stoupá, na konci druhé věty klesá.
3. Určete druhy hlásek ve slově *pažity*.

VI. Rozbor stylistický

Jak byste mohli myšlenku *Pažity se bělaly mořem sedmikrásek* vyjádřit jinak?

Na trávnících bylo mnoho bílých sedmikrásek, pažity byly pokryty (posety) bílými sedmikráskami, na pažitech se bělalo mnoho sedmikrásek.

Kterého z těchto vyjádření užije asi spíše spisovatel, kterého vy?

Jaký je slohový rozdíl mezi vyjádřením *moře sedmikrásek* a *mnoho sedmikrásek*?

První vyjádření je zabarveno citově.

VII. Rozbor pravopisný

Jak jsou odděleny věty v souvětí? (čárkou)

Jak byste museli obsah souvětí změnit, aby se v něm čárka nepsala?

Např. *Na polích se objevilo osení a pažity se bělaly ...*

Lidé mívají rádi úplněk, a nevědí proč.

A, a B {X}

Po	Přs	D	Pt	Přs	Pt
Lidé mívají rádi úplněk, a nevědí proč.					
1	5	2	1	8	5

I. Rozbor větný

1. Určete poměr mezi větami. (V, VII) Kterými jinými spojkami lze vyjádřit (výrazněji) poměr odporovací?

Vyhledejte ve Stručné mluvnici spojky odporovací. Posuďte, které z nich jsou málo frekventované. (Ověřte si svůj odhad ve frekvenčním slovníku.)

2. Určete rozvíjející větné členy.

Všimněte si, že slovo *rádi* lze také považovat za součást přísudku [*mít rád* lze chápat jako slovesné sousloví synonymní se slovesem *milovat*].

Všimněte si, že předmětem je tu příslovce *proč*, které by bylo při vyjádření předmětu celou větou vedlejší jen spojovacím výrazem [... *nevědí, proč jej mají rádi*]; nejde tu však o neúplné vyjádření, věta *nevědí proč* je úplná [jako *nevědí důvod*]. (V, VII)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Uveďte jednotné číslo k slovu *lidé*.

Člověk. — Všimněte si, že slova různého původu tu jsou v takovém poměru, v jakém bývají obvykle tvary utvořené z téhož základu [podobně je tomu např. v slovenštině [*človek* — *ľudia*], v ruštině [*человек* — *люди*], v němčině [*Mensch* — *Leute*]].

2. Určete druh přídavného jména *rád*. Všimněte si, že toto přídavné jméno tvrdé má pouze tvary jmenné, že neexistuje podoba „radý“ apod.

3. Stupňujte přídavné jméno *rád*.

Raději, nejraději nebo *radši, nejradši*. (V)

Všimněte si, že stupňované tvary přídavného jména *rád* jsou příslovce.

4. Všimněte si tvaru *nevědí*; je možný ještě jiný tvar tohoto slovesa v 3. osobě množného čísla? Přesvědčte se o tom v Pravidlech. Jak se v tomto tvaru někdy chybuje?

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno sloveso *mívat*?

Ze zákl. slova *mít*: *-va-*.

Uveďte další příklady sloves utvořených týmž způsobem.

Být — bývat, chtít — chtívat ...

2. V slově *úplněk* určete slovní základ, předponu a příponu (*ú-pln-ěk*).

Jak je slovo *úplněk* utvořeno?

Ze slova *úplný*, jako je ze slova *celý* utvořeno slovo *celek* apod.

3. Všimněte si slova *proč*; je utvořeno z předložky *pro* a starého zájmenného tvaru *č* (= *co*), podobně jako příslovce *nač, več, zač*.

4. Jmenujte slova příbuzná se slovem *lidé* a uvádějte, jak jsou utvořena a jakého významu jim předpona nebo přípona dodala.

Pralidé, lidský, lidstvo, lidství, lidový, lidnatý ...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete významový rozdíl mezi slovy *mají* a *mívají*.

Sloveso *mívat* vyjadřuje děj násobený.

2. Jak rozumíte rčením *mají se rádi jako pes s kočkou* (nesnášejí se), *rádo se stalo* (není zač, odpověď na poděkování)?

V. Rozbor zvukový

1. Vyslovte znovu pozorně text a všimněte si pauz.

Před *a* je delší pauza, před *proč* není pauza. (I)

2. Vyslovte slovo *radši* a všimněte si rozdílu mezi psaním a výslovností. (II)

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte, proč se v daném souvětí píše před *a* čárka.

Věty nejsou v poměru slučovacím.

Uvedete sami podobné příklady?

Slunce je ještě za horami, a dědina je již vzhůru. (I)

2. Proč se před slovem *proč* čárka nepíše?

Slovo *proč* je zde větným členem — předmětem.

Uvedte, v kterém případě by se před slovem *proč* napsala čárka.

Kdyby slovo *proč* připojovalo vedlejší větu, např.: *Nevědí, proč mají úplněk rádi.* (I)

Mužík se zlatou hlavou zmizel v lese a Vavřinec s Filipem zůstali v tom rákosí celí vyjevení.

5

A a B (+)

Po	Pk	Pk	Přs	Pum	Po	Pk
Mužík	se	zlatou	hlavou	zmizel	v lese	a Vavřinec s Filipem
1	7	2	1	5	7 1 8	1 7 1
Přs	Pk	Pum	D	D		
zůstali	v tom	rákosí	celí	vyjevení.		
5	7	3	1	2	2	

I. Rozbor větný

1. Jaký je podmět ve druhé větě co do rozvitosti?

Rozvitý. Významem souřadné spojení — jako *Vavřinec a Filip* — je mluvnicky vyjádřeno spojením podřadným: *Vavřinec s Filipem* = *Vavřinec a Filip*.

Uvedte sami podobné výrazy.

Babička s dětmi, žáci s učitelem, Eva s Milanem. (VII)

2. Kterým větným členem je výraz *s Filipem* ve větě *Vavřinec zůstal s Filipem v rákosí*?

Přísluvečné určení.

Utvořte podobně dvojice vět s výrazy z odstavce 2.

Babička s dětmi seděla na lavičce pod lipou. Babička šla s dětmi na procházku.

3. Který větný člen je výraz *celí vyjevení*?

Doplňek; závisí na slovese *zůstali* a zároveň se vztahuje k podst. jménům *Vavřinec s Filipem*; vyjadřuje vlastnost, která se těmto jménům přisuzuje slovesným dějem. Je to doplňek rozvitý; jeho základem je slovo *vyjevení*, které je rozvito dalším doplňkem *celí*.

4. Utvořte větu, v níž bude výraz *celí vyjevení* součástí holého přísudku.

Vavřinec s Filipem byli v rákosí celí vyjevení.

Porovnejte základní skladebné dvojice v obou větách.

Vavřinec s Filipem zůstali, Vavřinec s Filipem byli vyjevení.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Jaké podstatné jméno je slovo *rákosí*? (hromadné)

Řekněte sami jiná podstatná jména hromadná. (*kamení, listí, žactvo, ptactvo*)

2. Ověřte si v Pravidlech, které tvary má sloveso *zmizet* ve 3. osobě množného čísla v přítomném čase. (*zmizí i zmizejí*)

Vzpomenete si na jiná slovesa 4. třídy, která mají ve 3. osobě množného čísla dva tvary (podle vzoru *trpí i sází*)? (*šumět, bolet, znít*)

3. Jaké zájmeno je *tom*?

Má zde skutečně význam ukazovací?

Jen odkazuje na něco, o čem byla řeč.

Vyjmenujte všechna ukazovací zájmena. (III, IV)

III. Rozbor slovotvorný

1. Vysvětlete, jak je utvořeno přídavné jméno *vyjevený*.

Z příčestí trpného slovesa *vyjevit*.

Řekněte jiná přídavná jména utvořená z příčestí trpného.

Malovaný, tištěný, zarámovaný.

2. Řekněte několik slov příbuzných se slovem *vyjevený*. Použijte při tom také slovníku.

3. Uveďte několik příslovečných spřežek vzniklých z předložky a zájmena ukazovacího.

Vtom, zato, zatím, přitom.

Srovnejte je ve větách s původními výrazy.

Zůstali v tom rákosí. Vtom něco v rákosí zašustilo. (IV, VII)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma k přídavnému jménu *vyjevený*.
Udivený, užaslý, překvapený, zmatený, vyděšený, poplašený; lidově *vyjukaný*.
Kterého z nich se užívá v obecné češtině a je cit. zabarveno?
Vyjukaný.
2. Jak rozumíte rčení *mít filipa*?
Být bystrý, vtipný, pohotový.
Lze tohoto rčení užít ve spisovném projevu?
Je z obecné češtiny, citově zabarveno.
3. Jak vyjádříme, že má někdo opačnou vlastnost (je hloupý, nedovtipný)?
Nemá kouska filipa, nechal filipa doma.

V. Rozbor zvukový

1. Porovnejte výrazy *s Filipem a se zlatou hlavou* a vysvětlete, proč je v jednom užito předložky *s* a ve druhém *se*.
Pro snadnější výslovnost.
Uvádějte sami podobná spojení.
S bratrem, se sestrou.
2. Všimněte si také výslovnosti předložky *s* ve spojeních *s bratrem, s kočkou*.
b je souhláska znělá, *k* neznělá.
3. K označení lidí s nedobrymi vlastnostmi se často užívá slov s méně obvyklými hláskami nebo skupinami hlásek.
Filuta, filištín, fijón, fintidlo, drmola, tululum, kačaba, nimral.

VII. Rozbor pravopisný

1. Vyhledejte si v Pravidlech poučení o shodě přísudku s podmětem typu *Vavřinec s Filipem, dívky s hochy, babička s dětmi, babička s vnoučkem* apod. (§ 12—14)
2. Odůvodněte psaní *ú / ů* ve slovech *zůstat a zúčastnit se*.
3. Napište několik vět s výrazy *v tom — vtom, za tím — zatím* apod.

Jívy se zaleskly stříbrnými kočičkami, bílé břízky si vpletly do vlasů jemné, jakoby ze zlata vytepané lístky.

A, B { + }

<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>
Jívy se	zaleskly	stříbrnými	kočičkami,	bílé	břízky	si	vpletly
1	5	2	1	2	1		5

<i>Pum</i>	<i>Pk1</i>	<i>Puz*}</i>	<i>Pk2</i>	<i>Pt</i>
do vlasů	jemné,	jakoby	ze zlata	vytepané
7	1	2	6	7
1	2	1	2	1

lístky.

I. Rozbor větný

- Určete počet vět v souvětí. Proč jde o dvě věty, a nikoli o tři?
V souvětí jsou dvě základní skladební dvojice: *jívy se zaleskly*, *břízky si vpletly*.
- Jak jsou spojeny obě věty v souvětí?
Jen svým významem, beze spojky.
- Vyhledejte v textu přívlastky.
Stříbrnými (kočičkami); bílé (břízky); jemné, jakoby ze zlata vytepané (lístky).
- Pokuste se některý přívlastek shodný nahradit neshodným.
Stříbrné kočičky, kočičky ze stříbra.
- Uved'te sami příklady příslovečného určení závislého na přídavném jméně.
Pestře malovaný, svěže zelený, do zlatova upečená.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

- Rozlišujte dobře slovo *jakoby* [= jako] a spojovací výraz *jako* ve spojení s *by*, které je součástí podmiňovacího způsobu [= jako kdyby]. Např. *Byl jakoby vyměněn* X *Tvářil se, jako by spal*.
- Zjistěte kmen minulý v tvarech příčestí minulého *zaleskly se* a *vpletly (si)*.

*] Jde vlastně o příslovečné určení látky (původu): z čeho vytepané? Ve školních mluvnicích se označuje jako příslovečné určení způsobu. O způsob tu jde ovšem jen v nejširším smyslu slova.

Všimněte si rozdílů mezi tímto kmenem a kmenem, k němuž je připojena infinitivní přípona *-t(i)* v slovesných tvarech *zalesknout(i) (se)*, *vplést(i) (si)*.

III. Rozbor slootovorný

1. Vyhledejte slova zdrobnělá a uveďte, kterými příponami jsou utvořena.
-ička, -ka, -ek.
2. Jak je utvořeno slovo *vytepané*?
Vytepat — vytepán — vytepaný.
3. Vysvětlete význam předpony v slově *vplést* a uveďte některá slova s touž předponou.
Vstoupit, vlézt, vpadnout ... [směřování dovnitř něčeho].
4. Vysvětlete význam předpony v slově *zalesknout se* a uveďte další příklady, v nichž jde o užití předpony v téměř významu.
Zazářit, zasvitnout, zazpívat ... začátek děje a jeho krátké, omezené trvání.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. K slovesu *zalesknout se* najděte slovesa stejného nebo podobného významu.
Zablyštit se, zablýsknout se, zatřpytit se.
2. Jaký význam má slovo *kočičky* v naší větě?
Jehnědy jívy.
3. K slovu *jemný* najděte slova opačného významu.
Hrubý, drsný, surový, obhroublý.
4. Řekněte, jaké významy má slovo *lístek*, popř. užijte tohoto slova v různých významech ve větách.
Malý list rostliny; papírový list malého formátu; pohlednice, dopisnice; jízdenka, vstupenka; tenký plátek.

V. Rozbor zvukový

Vyhledejte v textu případy, kdy se vyslovované hlásky a napsaná písmena liší, a vysvětlete důvod.

Břízky, vpletly — spodoba souhlásek.

VI. Rozbor stylistický

1. K slovu *vlasý* najděte slova stejného nebo podobného významu a řekněte, čím se liší po stránce slohové.
Vlasý — slohově neutrální; pačesy — citově zabarveno, a to hanlivě; kštice — citově zabarveno.

2. Řekneme běžně, že *bílé břízky si vpletly do vlasů jemné lístky*? Kde se s tímto vyjádřením setkáme?
V uměleckém textu.
3. Čeho autor dosahuje přirovnáním *jakoby ze zlata vytepané lístky*?
Větší názornosti.

VII. Rozbor pravopisný

Vysvětlete psaní čárky před slovem *jakoby*.

Členy několikanásobných větných členů oddělujeme čárkou.

7

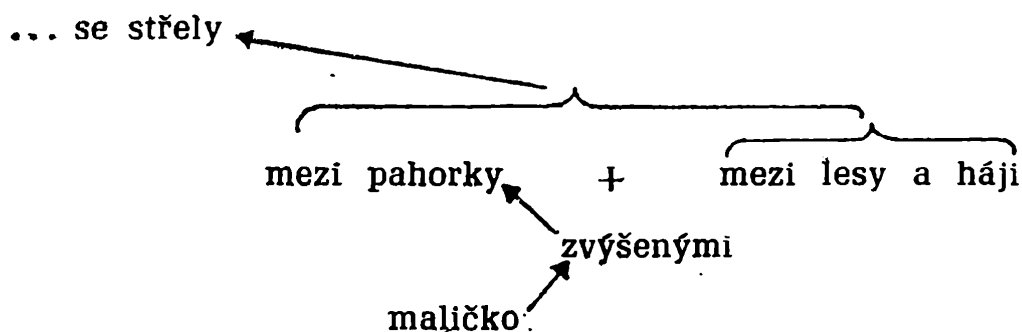
Širý hvozd ustoupil na mnoha místech té země vodám a močály se střely mezi pahorky maličko zvýšenými a mezi lesy a háji.

A a B (+)

<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>		<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>		<i>Po</i>
Širý hvozd	ustoupil	na mnoha místech	té země	vodám	a	močály				
2	1	5	7	4	1	3	1	1	8	1
	<i>Přs</i>		<i>Pum₁</i>	<i>Puz</i>		<i>Pk</i>		<i>Pum_{2a}</i>	<i>Pum_{2b}*</i>	
	se střely	mezi pahorky	maličko	zvýšenými	a	mezi lesy	a	háji.		
	5	7	1	6	2	8	7	1	8	1

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět a jejich druh.
2. Určete druhy větných členů.
Naznačte závislost a stavbu příslovečného určení místa *mezi pahorky ...*

*] Bylo by ovšem možno pokládat několikanásobný větný člen za trojčlenný.

3. Všimněte si trojího různého užití spojky *a*: první *a* spojuje věty, druhé *a* spojuje dvojici větných členů, z nichž druhý je ještě sám vyjádřen několikanásobným výrazem s členy spojenými třetím *a*.
4. Uveďte, proč je v našem případě užito dvakrát předložky *mezi*.
Močály byly jednak mezi pahorky, jednak mezi lesy a háji.
5. Všimněte si postavení rozvitého přívlastku *maličko zvýšenými* za řídícím podstatným jménem. Bylo by možno tento přívlastek položit před slovo *pahorky*?
Ano, přívlastek není příliš rozvitý.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete, která slova v textu skloňujeme a která časujeme; u jmen určete rod, číslo, pád, popř. i vzor.
2. Jak se skloňuje číslovka *mnoho*?
V 1. a 4. pádě je tvar *mnoho*, v ostatních pádech tvar *mnoha*.
Který druh číslovky to je?
Číslovka neurčitá, základní.
3. Všimněte si, že podstatné jméno *místech* má tvar, který vyžaduje předložka *na* (i když v základní podobě *mnoho míst* je toto podstatné jméno závislé na číslovce).
4. Má jméno *voda* obvykle množné číslo?
Nemá; je to podstatné jméno látkové. Dvě vody = dvě sklenice vody, limonády. [IV]
5. S kterým pádem se pojí předložka *mezi* v našem případě a s kterým jiným pádem se může pojit?
Se 4. pádem: *mezi děti* a se 7. pádem: *mezi dětmi*.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jaký význam vyjadřuje předpona *u-* v slovese *ustoupit*?
Pryč (na stranu).
Uveďte jiná slova s předponou *-u* v témž významu.
Utéci, uhnout, uletět ...
2. Jak je utvořeno slovo *pahorek*?
Z podst. jména *hora* předponou *pa-* a příponou *-ek*.
Uveďte další slova s touž předponou.
Pahrbek, palouk, padělek, pachuť, paklích, pakobylka ...

3. Jak je utvořeno slovo *maličko*?

Příponou- *-ičko*.

Uveďte další slova s touž příponou (od základu slov *brzy*, *krátce*).

4. Jak je utvořeno slovo *zvýšený*?

Z příčestí trpného slovesa *zvýšit*: *zvýšen-ý*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte výraz stejného významu k slovu *hvozd*.

Velký hustý les; les.

Kterého z těchto slov užijete v běžném mluveném jazyku?

Les. V pivovarnictví je *hvozd* sušárna k pomalému sušení zeleného sladu.

2. Jaký význam má ve spojení *širý hvozd* adjektivum *širý*?

Rozlehlý, rozsáhlý, prostranný.

3. Jaký význam má v této větě množné číslo *vody*?

Řeky, potoky, jezera.

Co znamená obvykle množné číslo *vody*?

Léčivé vody, minerální vody apod.

4. Najděte slova stejného nebo podobného významu k slovu *močál*.

Bažina, mokřina.

5. Místo slovesa *střely se* užijte jiného slovesa stejného nebo podobného významu.

Rozkládaly se, prostíraly se, šířily se.

Užijeme slovesa *stříti se* v běžně mluveném jazyku?

Je knižní.

6. Vysvětlete význam podst. jména *pahorek*.

Malý kopec v krajině, vršek.

Jaký je rozdíl mezi slovy *les* a *háj*?

Háj = lesík.

V. Rozbor zvukový

1. Souvětí výrazně přečtěte a všimněte si, na kterých slabikách je přízvuk a která slova jsou nepřízvučná. (*a, se*)

2. Jaký je rozdíl mezi výslovností a psaním slova *hvozd*?

Čím vysvětlíte výslovnost *-st*?

Při volném vyznění se vyslovují souhlásky znělé jako příslušné neznělé — *dub, plod, páv*. Předchozí znělá souhláska *z* se ve výslovnosti přizpůsobí neznělému *t*.

VI. Rozbor stylistický

Proč autor užil v této větě knižních slov *hvozd*, *střely se*?

Věta z Vančurových Obrazů z dějin národa českého. Uvedenými slovy se vzbuzuje představa dávnověkosti, snad i vznešenosti a slavnostnosti.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte *i/y* v slovech *močály*, *maličko*, *zvýšenými*.

Močál, -u, vzor *hrad*; -i- v příponě; slovo *zvýšený* je příbuzné se slovem *vysoký*; v koncovce 7. pádu množ. čísla vzoru *mladý*, -ými se píše -i.

K večeru zabrousil rád na Kampu a v padajícím soumraku se kochal neobvyklou krásou zešeřelé Vltavy.

8

A a B {+}

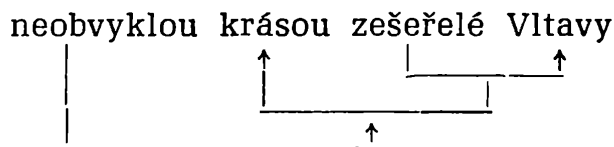
	<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>D</i>		<i>Pum</i>		<i>Pk</i>		<i>Puč</i>
K večeru zabrousil rád na Kampu a v padajícím soumraku									
7	1	5	2	7	1	8	7	2	1
	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz*</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		
se kochal neobvyklou krásou zešeřelé Vltavy.									
	5	2	1		2		1		

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět. (Dvě.)

2. Určete větné členy.

Naznačte stavbu rozvitého přísl. určení *neobvyklou krásou zešeřelé Vltavy*.

3. Doplněk *rád* se pokuste nahradit jinými doplňky.

Zamyšlen, sám, oblečen nalehko ...

4. Měňte v první větě vhodně pořádek slov a větný přízvuk a všimněte si významových rozdílů.

Slovo *nebo* výraz, který chceme zdůraznit, klademe zpravidla na konec věty.

*) Prostředku.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov.
2. Kterým slovním druhem může být slovo *večer*?
Podst. jméno, příslovce.
Uvedte příklady.
Večer byl nádherný. Večer se brzy setmělo.
3. Kterým slovním druhem je slovo *kvečeru*?
Ověřte si možnost této podoby v Pravidlech.
4. Všimněte si, že přídavné jméno *řád* má jen tvary jmenné, nikoli též složené („radý“ apod.).
5. Stupňujte přídavné jméno *řád*. Všimněte si, že se toto přídavné jméno při stupňování mění v příslovce.
Raději i radši, nejraději i nejradši, nikoli tedy např. „radější“, „nejradější“.

III. Rozbor slovotvorný

1. Všimněte si významu předpony *za-* v slově *zabrousil* a uveďte příklady sloves s předponou *za-* v témž významu.
Zamířil, zašel, zatoulal se, zajel ... Předpona *za-* zde vyjadřuje kratší trvání děje.
2. Jak je utvořeno přídavné jméno *zešeřelý*?
Tvar přičestí je patrný i v slově *neobvyklý*.
Všimněte si, že příd. jméno utvořené od přičestí vyjadřuje vlastnost vzniklou dokončeným dějem (*Vltava zešeřela a pak byla zešeřelá*).
3. Od kterého slovního druhu je utvořeno přídavné jméno *padající*? Uveďte podobně utvořená přídavná jména.
Zpívající, tančící, plovoucí ...
Všimněte si, že příd. jména typu *padající* vyjadřují jako vlastnost nějaký probíhající děj (co padá, je padající atd.).
4. Všimněte si na slově *soumrak*, že předpona *sou-* je vlastně obměna předpony *s-*.
Smrákat se — soumrak.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *večer* v těchto větách: *Nechval dne před večerem.* (než se věc skončí) — *Klidný byl večer jeho života.* (stáří) — *Žáci uspořádali recitační večer.* (večerní představení)

2. Vysvětlete význam slova *soumrak* v této větě: *Ve středověku nastal soumrak kuchařského umění.*
Období úpadku, doba před koncem, zánikem.
3. Najděte synonyma k slovu *zešeřelý*.
Ztemnělý, nejasný.

V. Rozbor zvukový

1. V textu vyhledejte případy, kdy v slově sousedí dvě samohlásky, a uveďte, v kterých případech jde o dvojhlásku a proč.
Dvojhlásky je v téže slabice — srovnej *sou-mrak*, *dou-šek* a *do-učit*, *Bystro-uška*.
2. Vyslovte slovo *Kampu* nejprve normálně, pak se stisknutým nosem a všimněte si rozdílu. Zjistěte, při které hlásce prochází vzduchový proud i nosem [vyslovujte se stisknutým nosem *k-a-m-p-u*].
Při hlásce *m*; souhláska nosová; podobně *n*, *ň*.

VI. Rozbor stylistický

1. Znáte jinou hláskovou podobu slova *večer*? (*večír*)
Lze tohoto slova užít ve spisovném projevu?
Je obecné.
2. Najděte synonyma k slovesu *zabrousit* v první větě.
Někam náhodou zajít, odbočit, dostat se.
Jaký je slohový rozdíl mezi těmito synonymy a slovesem *zabrousit*?
Zabrousit — citově zabarveno.
3. Vyjádřete synonymně spojení *padaající soumrak*.
Nastávající soumrak.
Kterého vyjádření se asi spíše užije ve slohu uměleckém?
4. Najděte synonyma k slovesu *kochat se*.
Se zálibou se obírat, mít požitky, radovat se, těšit se.
Užijeme slovesa *kochat se* v běžném hovoru?
Ne, je to slovo knižní.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní velkých počátečních písmen.
Zeměpisné názvy.

2. Odůvodněte pravopis slova *zešeřelě*.

Je utvořeno z dokonavého slovesa *zešeřit se* a to z nedokonavého *šeřit se* předponou *ze-* podobně jako *stárnout* — *zestárnout*.

3. Lze psát *k večeru* i *kvečeru* [viz II]; ověřte v Pravidlech, je-li možno psát i *k ránu* dohromady.

9 *Přešlo jaro, začalo léto a s ním prázdniny.*

A, B a C (A + B + C)

Přs	Po	Přs	Po	Puz	Po
Přešlo jaro, začalo léto a s ním prázdniny.					
5	1	5	1	8 7 3	1

I. Rozbor větný

1. Z kolika vět se skládá toto souvětí? Který větný člen schází ve třetí větě?

Holý přísudek. (VI)

2. Jak jsou spojeny věty v tomto souvětí?

1. a 2. věta jen svým smyslem, beze spojky, 2. a 3. věta spojkou *a*.

3. Jaký je poměr mezi první a druhou větou, druhou a třetí větou? (slučovací).

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Skloňujte podstatné jméno *léto* v množném čísle. Jak se změnila samohláska ve slovním základu? Ověřte si v Pravidlech, ve kterých pádech jsou správné dva tvary.

2. V kterém čísle je podstatné jméno *prázdniny*? Jaký má tvar?

Tvar čísla množného. Je to podstatné jméno pomnožné.

Vzpomenete si sami na podobná podstatná jména?

Pozor: podstatná jména, která mají v jednotném čísle stejný tvar jako v čísle množném, nejsou pomnožná. Např.: {ta} *lavice* — {ty} *lavice*, ale {ty} *prázdniny*, {ty} *nůžky*, {ta} *kamna*, {ta} *vrata*, {ty} *Pardubice*, {ty} *Klatovy*. (III, V, VII)

3. Jaké zájmeno je slovo *ním*? (osobní)

Který tvar má v 1. pádě?

Které zájmeno má v 7. pádě také tvar *ním*? {on}

Který tvar by mělo toto zájmeno, kdyby nebylo spojeno s předložkou? {jím}

III. Rozbor slovotvorný

1. Jmenujte slova příbuzná se slovem *prázdniny* (podstatná jména, přídavná jména, slovesa a příslovce).
Prázdný, prázdnost, prázdný, uprázdněný, prázdninový, prázdnit, vyprázdnit, uprázdnit, zaneprázdnit, prázdný, prázdně, prázdninově. {V}
2. Jak je slovo *prázdniny* utvořeno?
Odvozováním ze zákl. slova *prázdný* příp. *-iny*; podobně *šedesátiny, vedřiny*; obvykle *-ina*: *surovina, slitina, mlhovina, kozina ...*

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Sloveso ve větě *přešlo jaro* vyjádřete slovesem stejného nebo podobného významu.
Minulo, uplynulo, uběhlo. {VI}
2. K slovesu *začalo* najděte slovesa podobného významu.
Nastalo, přišlo.
3. Které významy slova *léto* znáte?
Roční období, rok: *léta* = věk, stáří; letokruhy.
4. Rozumíte výrazu *babí léto*?
Pavučinová vlákna poletující vzduchem na konci léta, pozdní léto.
5. Vysvětlete význam následujících rčení:
Je v nejlepších letech (= starší), *má na to léta* (= je už rozumný), *je na něm vidět léta* (= stárne).

V. Rozbor zvukový

Vyslovte pečlivě a správně slovo *prázdniny* a slova příbuzná.

VI. Rozbor stylistický

1. Znáte k slovu *jaro* slovo stejného významu? (*vesna*)
Jaké je to slovo? (básnické)
2. Proč se ve třetí větě neopakuje sloveso *začaly*?
Posluchač nebo čtenář si je snadno domyslí; opakování by nebylo ze slohového hlediska pěkné.

VII. Rozbor pravopisný

1. Proč se píše ve výrazu *s ním* předložka *s*? (7. pád)
2. Jak rozdělíte slovo *prázdniny*? (prázd-ni-ny)
3. Jak napíšete výrazy *z jara* (z jara), *na jaře*, *k jaru*?
Podívejte se do Pravidel.

Jednou dvakrát zahřmělo, spustil se liják a hladina řeky byla samá bublinka.

A, B a C {A + B + C}

<i>Puz</i>		<i>Zčpv</i>		<i>Přs</i>		<i>Po</i>		<i>Po</i>		<i>Pk</i>
Jednou dvakrát zahřmělo,	spustil se liják a	hladina řeky byla								
4	4	5	5	1	8	1	1	5		

<i>Pk</i>	<i>Přjs</i>
samá bublinka.	
3	1

I. Rozbor větný

- Rozlište věty dvojčlenné (*spustil se liják, hladina řeky byla samá bublinka*) a jednočlenné (*jednou dvakrát zahřmělo*) a určete základní větné členy.
V poslední větě je holý přísudek *byla bublinka*; jde tu o význam „byla bublinkovatá“.
- Skutečnost vyjádřenou větou jednočlennou *Jednou dvakrát zahřmělo* vyjádřete větou dvojčlennou.
Jednou dvakrát zaburácel hrom.
- Skutečnost vyjádřenou větou dvojčlennou *Spustil se liják* vyjádřete větou jednočlennou.
Začalo pršet, dalo se do deště. {VI}
- V první větě určete rozvíjející větné členy.
Jde tu o jediný člen: *jednou dvakrát* je přísl. urč. míry. {V, VII}

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

- Určete druh slova *samá*.
- Určete druh slov *jednou* a *dvakrát* {III}. Všimněte si, že v případech jako *Byl jednou jeden král* má slovo *jednou* platnost příslovce.
- K slovu *zahřmělo* uveďte infinitiv (ověřte si jeho podobu v Pravidlech).
Zahřmíti i zahřměti.

4. Slovo *liják* uveďte v 6. pádě množného čísla (nahlédněte do Pravidel). (*lijácích*)

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak jsou utvořena slova *jednou* a *dvakrát*?
Jednou — 7. pád číslovky *jedna*; *dva-krát*, *tři-krát*.
2. Jak je utvořeno slovo *bublinka*?
Bublina, *-ka*, podobně jako *novina*, *-ka*, *rovina*, *-ka*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. K slovesu *zahřmělo* najděte slovesa stejného významu.
Zaburácelo, *zahřívalo*.
2. Najděte pojmenování, jimiž se označují vodní toky.
Potok, *řeka*, *říčka*, *veletok*, *bystřina*, *strouha*, dial. *stoka*.

V. Rozbor zvukový

Jak se vyslovuje spojení *jednou dvakrát*?

Bez pauzy, ustálené spojení jako *zuby nehty*, *rukama nohama*, *v zimě v létě*,
ve dne v noci ... (VII, 1)

VI. Rozbor stylistický

1. K výrazu *spustil se liják* najděte výraz stejného významu.
Začalo pršet, *dalo se do deště*.
Které vyjádření silněji vyjadřuje určitou skutečnost? (I)
2. Větu *Hladina řeky byla samá bublinka* vyjádřete větou stejného významu.
Na hladině řeky bylo mnoho bublinek.
Které vyjádření je účinnější?

VII. Rozbor pravopisný

1. Všimněte si, že se ve spojení *jednou dvakrát* nepíše čárka.
Podobně je tomu ve spojeních *Bránil se zuby nehty*, *Prošel les křížem krážem*, *Přišli jen tři čtyři lidé* apod.
2. Odůvodněte předponu *s-* v slově *spustil* (se).
Směr shora dolů.

Zítř ráno odjíždím rychlíkem z Hradce Králové do Bratislavy, budu tam přednášet na lékařském sjezdu, ale popozítří odpoledne jsem zase doma.

A, B, ale C (A : B × C)

<i>Puč</i>	<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Pum</i>	<i>Pum</i>
Zítř	ráno	odjíždím	rychlíkem	z Hradce Králové	do Bratislavy,
6	6	5	1	7	1

<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Puč</i>
budu	tam	přednášet	na lékařském sjezdu,	ale popozítří
5	6	5	7	2

<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Puč</i>	<i>Pum</i>
odpoledne	jsem	zase	doma.
6	5	6	6

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět v souvětí.
2. Uveďte holé věty.
(já) odjíždím, (já) budu přednášet, (já) jsem.
3. Proč je možné, že v žádné z uvedených vět není vyjádřen podmět?
Je zřejmý z tvarů určitých sloves.
4. V poslední větě je slovo *jsem* samo holým přísudkem; uveďte příklady, kdy je toto sloveso sponou nebo pomocným slovesem v složeném tvaru slovesném.
Jsem spokojen, přijel jsem.
5. Určete rozvíjející větné členy.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovní druhy, u příslovcí určete i jejich druh.
2. Utvořte věty, v nichž slova *ráno* a *odpoledne* budou podstatná jména.
Bylo krásné ráno. Měl před sebou celé odpoledne.
3. U slovesného tvaru *budu přednášet* určete osobu, číslo, čas, způsob, slovesný vid, rod a zařaďte je do třídy a ke vzoru. Utvořte tvar pro 3. osobu množ. čísla oznamovacího způsobu přítomného času. *{oni přednášejí}*
4. U podstatného jména *sjezdu* určete rod, číslo, pád a vzor.

III. Rozbor slovotvorný

1. Uved'te, jak je utvořeno slovo *popozítří* a jak slovo *pozítří*.
Zítbra — pozítří — popozítří.
2. Slovo *zítra* vzniklo ze spojení z *jitra*. Vedle toho existuje obecná a nářeční podoba *zejtra*.
Podoba *zejtra* vznikla ze spojení za *jitra*, viz též slovenské *zajtra* a ruské *zavtra*, tj. za *ut-a*.
3. V slově *odjíždím* určete předponu a uveďte, jaký význam v tomto slově vyjadřuje.
od-: oddalování od něčeho; *odhodit*, *odhánět*, *odejít*, *odeslat*.
4. Určete předponu v slově *přednášet*.
Všimněte si, že u slova *přednášet*, utvořeného z *přednést*, je ještě patrný původní význam této předpony; jde o nesení před posluchače (podobně jako u slovesa *předstupovat* apod.).
5. Uveďte, jak je utvořeno slovo *lékařský* (a pak jak je utvořeno slovo *lékař*), a uveďte další slova utvořená tímž způsobem.
Lékař-ský, *pekař-ský*, *lěčit* — *lék-ař*, *péci* — *pek-ař*.
6. Uveďte, jak je utvořeno slovo *rychlík*.
Rychlý, *-ík*.
7. Uveďte, jak je utvořeno slovo *odpoledne*.
Poledne — *od-poledne*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Které významy má slovo *sjezd*?
Jízda dolů, cesta, po níž lze sjet; shromáždění lidí, kteří se sjeli za společnými zájmy.
Užijte slova *sjezd* ve větách ve všech významech.
Znáte cizí slovo, které má podobný význam jako slovo *sjezd*? (*Kongres.*) Označuje přesně totéž?
Kongres = sjezd vědeckých nebo veřejných pracovníků, politiků za tím účelem, aby se řešily závažné otázky.
2. Najděte synonyma k příslovci *zas* a užijte jich ve větách.
Opět, znova, ještě jednou, podruhé.

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si melodie, jakou vyslovujete souvětí, zejména na konci jednotlivých vět.
Na konci první a druhé věty hlas stoupá, na konci třetí věty klesá.

2. Všimněte si, jaký je rozdíl ve výslovnosti spojení *zas jsem* a *zase jsem* nebo *jsem zas(e)*, a rozhodněte, který způsob je vhodnější.

Druhé dva se vyslovují snáze.

VI. Rozbor stylistický

1. Najděte synonymum k podst. jménu *ráno*. (*jitro*)
Které slovo je běžnější?
2. Řekněte, jaký děj vyjadřuje přítomný čas v první a třetí větě. (*budoucí*)
Proč lze v tomto souvětí užít přítomného času místo budoucího?
Budoucnost je ve větách vyjádřena příslovci.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní *i/y* po obojetných souhláskách v slově *zítra* (*popozítří*) a *Bratislavy*.
Slovo *zítra* není ve vyjmenovaných slovech, *Bratislava* — vzor *žena*.
2. Odůvodněte psaní velkých počátečních písmen.
Zeměpisné názvy, jména měst.
3. Odůvodněte psaní *s* v slově *sjezd*.
Směr dohromady.

12

Děti jsou jako hejno kuřat; zpočátku se drží pod křídly rodičů a teprve s přibývajícími léty se chystají na pouť do světa, za poznáním a zábavou.

A; B a C (A : B + C)

<i>Po</i>		<i>Přsj</i>	<i>Pk</i>	<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>
Děti jsou jako hejno kuřat; zpočátku se drží pod křídly rodičů							
1	5	8	1	1	6	5	7
			<i>Pk</i>	<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Puúč</i>	<i>Pk1</i>
a teprve s přibývajícími léty se chystají na pouť do světa,							
8	6	7	2	1	5	7	1
	<i>Pk2</i>		<i>Pk3</i>				
za poznáním a zábavou.							
7	1	8	1				

I. Rozbor větný

1. V první větě je základní skladební dvojice *děti jsou jako hejno*. Je to jmenný přísudek se sponou.
Řekněte sami větu, ve které bude mít sloveso *je, jsou* plný přísudkový význam.
Děti jsou na školním výletě.
2. V jakém poměru je první a druhá věta tohoto souvětí?
V poměru vysvětlovacím, protože druhá věta vysvětluje tvrzení věty předcházející.
Kterými spojkami bychom mohli obě věty spojit?
Neboť, totiž. Týž poměr je také mezi členy několikanásobného přívlastku *do světa, za poznáním a zábavou*.
3. Který větný člen je výraz *na pouť do světa, za poznáním a zábavou*?
Řekněte sami jiné příklady.
Přijela nakupovat, odjel na léčení, šli na houby.
4. Která slova v daném souvětí nejsou samostatnými členy větnými, a proto je při rozboru neurčujeme?
Sponové sloveso *jsou*, zvrtné zájmeno *se* u zvrtných sloves, předložky, spojky a zdůrazňující slovo *teprve*.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete v daném souvětí podstatná jména konkrétní a abstraktní.
Děti, hejno, kuřata, křídlo, rodiče, léto, svět; pouť, poznání, zábava.
2. Kterého rodu je podstatné jméno *rodiče*?
Rodu mužského životného, přestože má tvar rodu mužského neživotného.
Poznali jste ještě jiná taková podstatná jména?
Koně, lidičky. (VII)
3. Pozorujte skloňování podstatného jména *léto* v množném čísle. Ověřte si v Pravidlech, které tvary jsou správné.

III. Rozbor slovotvorný

Jak je utvořeno přídavné jméno *přibývající*?

Z přechodníku přítomného *přibývající*.

Uveďte několik přídavných jmen slovesných utvořených z přechodníku přítomného.

Pracující, nakupující, sedící.

Z kterých jiných slovesných tvarů se tvoří přídavná jména slovesná?

Z obou přičestí a z obou přechodníků.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Znáte některá jiná slova, která podobně jako slovo *hejno* označují seskupení většího počtu jedinců?

Houf, stádo, shluk, dav, zástup.

2. Vyložte význam přísloví: *Ani kuře darmo nehrabe.*

Každému náleží za práci odměna.

Jak rozumíte rčením: *Neublíží ani kuřeti.* (je dobrý, mírný) — *Vypadá jak zmoklé kuře?* (je zaražený)

3. Vysvětlete význam slova *křídlo* ve spojeních: *mává křídly* (létací ústrojí ptáků a hmyzu), *křídla letadla* (nosná plocha), *křídlo budovy* (postranní část), *hraje na pravém křídle* (krajní místo v útočné řadě), *hrát na koncertní křídlo* (klavír), *patří k radikálnímu křídlu* (skupina, jejíž názory jsou odlišné od celku).

Co to znamená, že se *děti drží pod křídly rodičů*? (pod ochranou, v bezpečí). Jak říkáme tomuto významu? (přenesený).

Co znamená *přistříhnout někomu křídla*?

Omezit, srazit něčí rozmach, rozlet, odvalu. (VI)

4. K slovu *pouť* najděte slova stejného významu.

Putování, cesta.

Které z těchto tří slov je nejběžnější?

Frekvenční slovník: *cesta* 1665, *pouť* 71, *putování* 13. Slovo *cesta* má ovšem více významů.

5. Ukažte ve větách významový rozdíl mezi výrazy *zpočátku* a *z počátku*.

Zpočátku — *z počátku jsem mu věřil. Stavba pochází z počátku 17. století.*

V. Rozbor zvukový

Určete, kde jsou pauzy v souvětí i v jednotlivých větách jednoduchých.

Děti jsou jako hejno kuřat; zpočátku se drží pod křídly rodičů // a teprve s přibývajícimi léty / se chystají na pouť do světa, / za poznáním a zábavou.

VI. Rozbor stylistický

Srovnejte vyjádření *Děti se drží pod křídly rodičů* a *Děti se drží pod ochranou rodičů*. Které z těchto vyjádření je citově zabarveno?

VII. Rozbor pravopisný

1. Vyhledejte si v Pravidlech poučení o psaní středníku. (§ 190, 191)
2. Napište věty s podmětem *rodiče, koně, lidičky* a s přísudkem shodujícím se s podmětem v osobě, čísle i rodě.

Rodiče měli o nás starost.

Malá Barunka kulí kukadla, usmívá se, špulí pusinku a nic nedbá na Pepíkovo kabonění.

13

A, B, C a D (A + B + C + D)

<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Puz</i>
Malá	Barunka	kulí	kukadla,	usmívá	se,	špulí	pusinku a nic
2	1	5	1	5	5	1	8 3

<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>
nedbá	na	Pepíkovo kabonění.
5	7	2 1

I. Rozbor větný

1. Z kolika vět se skládá toto souvětí?
Proč není v druhé, třetí a čtvrté větě podmět vyjádřen?
Je znám z první věty.
2. Určete, která slova závisí na holých základních větných členech. Poznáte, které jsou to rozvíjející větné členy?
3. Na kterých slovech by mohly záviset ještě další větné členy?
Kterou okolnost děje bychom např. mohli vyjádřit ve druhé a třetí větě?

Způsob: mile se usmívá, potutelně se usmívá, roztomile špulí pusinku.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Jaké zájmeno je *nic*? Vyjmenujte ostatní záporná zájmena.
Vyjmenujte ostatní druhy zájmen. (III)
2. Jak jste poznali, že slovo *kabonění* je podstatné jméno a ne sloveso?

Nečasuje se, ale skloňuje. Vyjadřuje jmenný rod střední.

Uveďte jiné příklady podst. jmen slovesných.

Kreslení, psaní, bruslení. (IV)

III. Rozbor slootovorný

1. Řekněte slova příbuzná se slovesem *usmívat se*.
Smát se, rozesmát se, posmívat se, smích, úsměv, směšný, usměvavý, smějící se.
2. Jak se tvoří zájmena neurčitá a záporná?
Zájmena neurčitá: ze zájmen tázacích předponovým *ně-, lec-, leda-, kde-, málo-* nebo připojením *-si, -s, -koli(v)*. Zájmena záporná: ze zájmen tázacích částic *ni-*.
Srovnejte zájmena *něco* a *nic*. V čem se liší?
U zájmena *nic* zaniklo *-o*.
3. Jaké slovo je *pusinka*? {zdrobnělé}
Uveďte jiná zdrobnělá slova utvořená příponou *-inka*.
Maminka, holubinka, dušinka, kádinka.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Čím se liší slovo *Barunka* od slova *Barbora*?
Je to slovo domácké, citově zabarvené, a to mazlivě, lichotně.
Jsou v této větě jiná slova citově zabarvená?
Kulit, kukadla. {VI}
2. Najděte k slovu *kukadla* slovo stejného významu. {oči} {VI}
3. Najděte k slovu *kabonit se* slova stejného nebo podobného významu.
Mračit se, chmuřit se, nevlídně, mrzutě se tvářit.
Jaký význam má sloveso *kabonit se* ve větě *Obloha se kaboní*?
Mračí se, bude pršet.

V. Rozbor zvukový

Všimněte si, jak se mění výška hlasu na konci jednotlivých vět.

V prvních třech větách hlas na konci stoupá, v poslední klesá.

VI. Rozbor stylistický

Vyjádřete větu *Barunka kulí kukadla* jinými slovy, ale tak, aby význam zůstal stejný.

Barunka vyvaluje oči, udiveně se dívá.

Proč asi autor užil vyjádření prvního?

Jde o děcko, chtěl vyjádřit svůj citový vztah k němu. O dospělé osobě bychom zpravidla tohoto vyjádření neužili.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte pravopis slov *kulí*, *špulí*.

V osobních koncovkách se vždycky píše *-í*.

Jak napíšete věty *Chlapci kulí kukadla* a *Dívky kulí kukadla*?

Jak by se musel změnit slovesný tvar, aby se na něm projevila shoda přísudku s podmínkem i v rodě?

Chlapci kulili, dívky kulily.

Předloni tu byla nějaká pahorkatá pláň, džungle kopřiv a heřmánku, skládali tu smetí, a letos tady z uježděné země dvěma řadami rychle vyrůstají moderní domy jako houby po dešti a tvoří novou ulici.

14

A, B, C a D (A + B × C + D)

<i>Puč</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po1</i>	<i>Po2</i>	<i>Pk1</i>
Předloni	tu	byla	nějaká	pahorkatá	pláň,	džungle	kopřiv
6	6	5	3	2	1	1	1

<i>Pk2</i>	<i>Přs</i>	<i>Pum</i>	<i>Pt</i>	<i>Puč</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>		
a heřmánku,	skládali	tu	smetí,	a letos	tady	z uježděné	země		
8	1	5	6	1	8	6	7	2	1

<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Puz</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Puz</i>	
dvěma	řadami	rychle	vyrůstají	moderní	domy	jako houby	
4	1	6	5	2	1	8	1

<i>Pk</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>		
po dešti	a tvoří	novou	ulici.		
7	1	8	5	2	1

I. Rozbor větný

1. V první větě určete podmět a přísudek.

Podmět je několikanásobný, holý přísudek je sloveso *byla* — nejde tu o sponu.

2. Ve druhé větě určete podmět.

Naše učebnice označují všeobecný podmět také jako nevyjádřený, který lze doplnit: *oni*. Všimněte si, že se tu ve skutečnosti myslí jako podmět spíše slovo *lidé*. Jsou to lidé, o kterých se předtím nemluvalo, lidé obecně. Podobně je tomu např. ve větách *Hlásili to v rozhlase*, *Říkali mu Paleček*.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovní druhy.

Lze vypustit např. podstatná jména a přídavná jména.

2. Všimněte si, že sice říkáme *trhat kopřivy, fialky* apod., ale *trhat heřmánek* (ne *heřmánky*), podobně *devětsil, zeměžluč* aj.

3. Vysvětlete odchylný tvar *dvěma*; v kterém jiném pádě je tentýž tvar?

Číslovky *dvě, obě* mají zvláštní skloňování; jsou to tvary staročeského dvojného čísla. Všimněte si, že koncovku *-ma* mají v 7. pádě množného čísla také tvary *očima, ušima, rukama, nohama*.

4. Větu *skládali tu smetí* obměňte tak, aby v ní bylo sloveso v rodě trpném.

Skládalo se tu smetí.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *pahorkatý*?

Uveďte další slova utvořená příponou *-atý*.

Nohatý, hranatý, bradatý, vlasatý...

2. Jak je utvořeno slovo *uježděný*?

Z přičestí trpného slovesa *ujezdit*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *džungle*.

Hustý, těžko prostupný lesní nebo křovinatý porost v tropických krajích.

Jaký význam má slovo *džungle* v naší větě?

Přenesený. (V, VI.1)

2. Jaký je rozdíl mezi slovy *pahorkatý* — *kopcovitý* — *hornatý*?

Kopcovitý a *pahorkatý* jsou synonyma = mající mnoho kopců, pahorků; *hornatý* = bohatý na hory.

3. Určete význam slova *země* v těchto větách a spojeních: *Jsem syn této země.* (stát nebo naše planeta) — *Chceme, aby naše země byla krásná.* (stát) — *Pod zemí se táhla dlouhá chodba.* (povrch země) — *Ke stromku nahrnul kyprou, černou zem.* (půda)

Vysvětlete význam těchto rčení a obrazných vyjádření: *Nezasluhuje, aby ho země nosila* (aby byl naživu) — *Země se*

pod ním slehla. (zmizel) — *Stavení bylo srovnáno se zemí.* (zbořeno do základů) — *Dávno již odpočívá v chladné zemi.* (je mrtev)

4. K slovu *pláň* najděte slova stejného nebo podobného významu.
Planina, rovina, plošina.

5. K příslovci *rychle* najděte slova stejného nebo podobného významu.

Spěšně, hbitě, kvapně, chvatně.

Lze jich všech užít v naší větě?

Slova *hbitě* ne.

K příslovci *rychle* najděte slova opačného významu.

Pomalů, zvolna, zdlouhavě, znenáhla.

6. Jaký významový rozdíl je mezi slovy *moderní* a *módní*?

Novodobý, pokrokový, s novou dobou souvisící — podle poslední módy, jsoucí v přechodné oblibě.

K slovu *moderní* najděte slova opačného významu.

Zastaralý, starý, nepokrokový, nemoderní.

7. Řekněte, jaké jsou významové nebo slohové rozdíly mezi slovy *dům* — *stavení* — *barák* — *barabizna*.

Barák — obecné, citově zabarveno; *barabizna* — citově zabarveno.

8. Najděte výrazy, které označují veřejnou cestu v městě, a určete významové rozdíly mezi nimi.

Ulice — ulička — třída — bulvár.

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si rozdílu mezi spisovnou výslovností slova *nějaká* a mezi zněním „ňáká“ v obecné češtině a v některých nářečích.

2. Všimněte si, jak obvykle vyslovujete *dž* v slově *džungle*.

Jako jedinou hlásku, pro kterou nemáme zvláštní písmeno, kterou zaznamenáváme dvěma písmeny.

Podobně vyslovujeme *dž* nebo *č* v slovech jako *džbán, mahárádža, léčba*, apod.

3. Všimněte si, že v slově *džungle* vlivem následujícího *g* obvykle vyslovujeme *n* poněkud jinak (více vzadu) než např. v slově *novou*. Podobně se vyslovuje *n* v slovech *branka, banka* apod.

VI. Rozbor stylistický

1. Nahradte slovo *džungle* ve spojení *džungle kopřiv a heřmánku* slovem podobného významu.

Divočina.

V kterém z těchto vyjádření je nadsázka?

Které je citově zabarveno?

Proč autor asi užil slova *džungle*?

Pro větší názornost.

2. Větu *Domy tady vyrůstaly jako houby po dešti* vyjádřete jinými slovy tak, aby její smysl zůstal stejný.

Domy se tady rychle stavějí.

Které z těchto vyjádření je názornější?

Jak se jmenuje výrazový prostředek, v němž se dva předměty srovnávají na základě podobnosti?

Přirovnání.

VII. Rozbor pravopisný

Proč není vhodné napsat v našem textu ve spojení *dvěma řadami* číslovku číslicí?

V souvislém textu píšeme číslicemi obvykle jenom data a složitější číslovky. Číslovky vyjádřené jedním slovem vypisujeme: *Vrátím se za pět (deset, čtrnáct) dní.*

15

Druhá sestra byla zase tuze skromná, byla pořád jenom doma, pracovala a poklízela, ale ta první jenom po muzikách a pěkné šaty nosit a pyšnit se.

A, B, C, ale D a E a F

(A + B + C × D + E + F)

<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přjs</i>		<i>Puz</i>	<i>Přsj</i>	<i>Přs</i>	<i>Puč</i>	<i>Puz</i>	<i>Pum</i>
Druhá	sestra	byla	zase	tuze	skromná,	byla	pořád	jenom	doma,
4	1	5	6	6	2	5	6	6	6

<i>Přs1</i>		<i>Přs2</i>		<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Puz</i>		<i>Pum</i>
pracovala	a	poklízela,	ale	ta	první	jenom	po	muzikách
5	8	5	8	3	4	6	7	1

<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>		<i>Přs</i>
a	pěkné	šaty	nosit	a
8	2	1	5	8
			5	

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte základní skladebné dvojice v prvních třech větách.
Sestra byla skromná, (sestra) byla, (sestra) pracovala a poklízela.
V první větě je sloveso *být* sponou, v druhé větě je to sloveso plnovýznamové.
Byla = zůstávala, zdržovala se apod.
Věta *pracovala a poklízela* je věta jednoduchá s několikanásobným přísudkem. (Obě slovesa mají velmi podobný význam, podobně jako např. ve větě *Národy toužily a dychtily po míru.*)
2. Jaké jsou věty *ale ta první jenom po muzikách a pěkné šaty nosit a pyšnit se?* (neúplné)
Které větné členy v nich chybějí?
V první větě holý přísudek *chtěla chodit*, ve druhé a třetí způsobové sloveso *chtěla*.
3. Jaké je dané souvětí?
V jakém poměru jsou věty v něm?
První tři věty tvoří celek, zbývající tři rovněž. Oba celky jsou v poměru odporovacím.
4. Jak jsou připojeny jednotlivé věty v obou částech souvětí?
V první části beze spojek, jen svým smyslem, v druhé části se nadbytečně užívá spojky *a*.
5. Kterým větným členem je slovo *tuze*?
Závisí na přídavném jméně *skromná* a vyjadřuje míru. Závislost není vyjádřena řízeností. Je to tedy příslovečné určení.
Uveďte sami jiný příklad příslovečného určení míry.
Daří se mi trochu lépe. (III)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte v dané větě všechna příslovce.
Zase, tuze, pořád, jenom, doma. (IV)
2. Jaké podstatné jméno je slovo *šaty*? (pomnožné) (IV)
3. Má zájmeno *ta* v této větě význam ukazovací? (odkazovací)

III. Rozbor slovotvorný

Jak je utvořeno příslovce *tuze*?
Z přídavného jména *tuhý*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte ke slovu *skromný* slovo opačného významu. (náročný)
2. Jaký je významový rozdíl mezi slovy *skromný* a *skrovný*?
Nenáročný, nemající velké požadavky — malý, nepatrný.
3. Je slovo *muzika* spisovné? (obecné)
Uvedte všechny jeho významy.
Hudba, kapela, zde taneční zábava.
4. Jak rozumíte přísloví *Šaty dělají člověka*?
Šaty dodávají vážnosti, důstojnosti, úcty.
5. Najděte k příslovcím *tuze, pořád, jenom* synonyma.
Velmi, příliš; stále, ustavičně, často; jen, pouze, toliko.
6. Jak rozumíte rčením *jde to ztuhá*? (pomalu, těžce, obtížně)
Jde do tuhého? (Začíná být zle, nebezpečno.)

VII. Rozbor pravopisný

Utvořte z přídavného jména *skromný* příslovce a napište je. Srovnejte slova *skromně* a *soukromě* a odůvodněte jejich pravopis.

Uvedte sami další příklady. (*jemně — vědomě*)

2.

16

Stařec si poposedl až na kraj židle, aby dosáhl nohou na podlahu, a dlaň levé ruky si opřel o pravé koleno.

A, aby Aa, a B

Aa — příslovečná účelová

A + B

Po	Přs	Pum	Pk	Přs	Puz	
Stařec	si	poposedl	až na kraj židle,	aby dosáhl	nohou na	
1		5	8 7	1 1	8 5 1 7	
Pum	Pt	Pk	Pk	Přs	Pk	Pum
podlahu,	a dlaň	levé ruky	si opřel	o pravé	koleno.	
1	8	1	2	1	5 7 2 1	

I. Rozbor větný

1. Určete druh vedlejší věty.

Uvedte jiné druhy vedlejších vět připojených spojkou *aby*.

Král poručil Jiříkovi, aby mu osedlal koně — vedl. věta předmětná, Na konci dopisu stála vroucí prosba, aby se k nim babička odebrala navždy — vedl. věta přívlastková, Ještě se nestalo, aby přišel pozdě — vedl. věta podmětná.

2. Kterým větným členem je zde slovo *židle*?

Utvořte větu, v níž bude slovo *židle* (ve vhodném tvaru) a) příslovečným určením, b) předmětem.

Sedl si na židli, převrhl židli.

3. Slovo *až* není větným členem, je to zdůrazňující slovo.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

Zopakujte si skloňování podstatných jmen *ruka, noha, koleno*, popřípadě i dalších podstatných jmen, která se skloňují podobně. Užijte k tomu Pravidel nebo Stručné mluvnice. (IV)

III. Rozbor slootovorný

Jak je utvořeno slovo *poposedl*?

Najděte jiná slovesa utvořená zdvojenou předponou *popo-*.

Popojet, popojít, popolézt, popotáhnout.

Užijte k tomu slovníku.

Co tato slovesa vyjadřují?

Poposednout = sednout si o malý kousek dále. (IV)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma ke slovu *stařec*.

Kmet, děd, dědek.

Pozorujte významový a slohový rozdíl mezi nimi.

Slova *děd* a *kmet* jsou knižní.

Srovnejte frekvenci slov *stařec* a *kmet*.

Užijte frekvenčního slovníku: *Stařec* — 69, *kmet* — 4.

2. Které různé významy má slovo *koleno*?

Kloub nohy, ohnutá část roury, pokolení.

3. Vysvětlete význam těchto výrazů a rčení: *hlava holá jako koleno* (úplně lysá), *lámat něco přes koleno* (řešit násilně), *pamatovat na stará kolena* (na stáří), *třesou se mi kolena* (mám strach), *dal by si pro groš koleno vrtat* (je velmi lakomý).

V. Rozbor zvukový

Označte u jednotlivých slov ve větě slovní přízvuk. Vyhledejte slova nepřízvučná. {si, a, si}

Vysvětlete přízvukování předložek.

Jednoslabičné předložky mají přízvuk místo první slabiky následujícího jména.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte interpunkci.

Větu hlavní a vedlejší vždy oddělujeme čárkou. Spojka *a* spojuje první a třetí větu, mezi ně je vložena věta vedlejší, proto před *a* píšeme čárku.

17

Českoslovenští hráči na ledě a naši diváci v hledišti si přáli, abychom porazili mužstvo Kanody o dvě branky, neboť tak by se nám otevřela cesta k získání bronzových medailí.

A, aby Aa, neboť B

Aa — předmětná

A ← B

<i>Pk</i>	<i>Poi</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Poz</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>
Českoslovenští	hráči	na	ledě	a	naši	diváci
2	1	7	1	8	3	1
7	1	7	1	1	7	1
<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Puz</i>	
abychom	porazili	mužstvo	Kanady	o	dvě	branky,
8	5	1	1	7	4	1
8	5	1	1	7	4	1
<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	
by	se	nám	otevřela	cesta	k	získání
3	5	1	7	1	2	1
3	5	1	7	1	2	1
						bronzových
						medailí.

I. Rozbor větný

1. Určete druh vět v souvětí podle obsahu.

Pozor na to, že tu nejde o větu přací, i když je uvedeno, co si diváci přáli. Jen se totiž oznamuje, co si přáli.

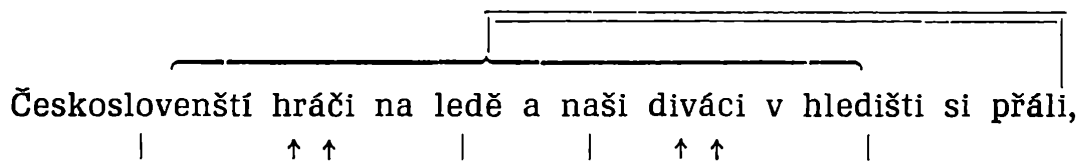
2. Rozlište věty hlavní a vedlejší. Jde o souvětí souřadné, anebo podřadné? (souřadné)

3. Změňte větu hlavní *neboť tak by se nám otevřela...* ve větu vedlejší.

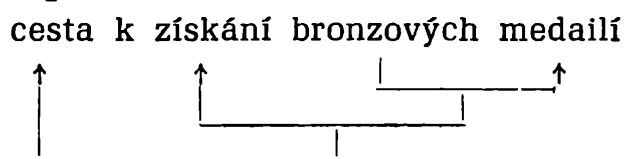
Protože tak by se nám otevřela...

Jaké souvětí tak vzniklo? (podřadné)

4. Naznačte graficky stavbu věty A.

Naznačte stavbu podmětu ve větě C.

5. Rozlište přívlastky shodné a neshodné.

Přívlastek neshodný ve výraze *mužstvo Kanady* nahraďte přívlastkem shodným.

Kanadské mužstvo.

Výraz *českoslovenští hráči* doplňte tak, aby vznikl přívlastek postupně rozvíjející.

Nadšení českoslovenští hráči.

6. Proč je výraz *o dvě branky* až na konci druhé věty?

Je nejzávažnější.

7. Výrazů *na ledě* a *v hledišti* užíjte ve větách ve funkci příslovecného určení.

Konečně se naše mužstvo objevilo na ledě. V hledišti nastal šum.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. U přídavných jmen, zájmen a číslovek určete jejich druh.

Československý hráč, československá vlajka — přídavné jméno tvrdé, *bronzový poklad, bronzová medaile* — přídavné jméno tvrdé; *naši* — zájmeno přívlastňovací, *nám* — zájmeno osobní; *dvě* — číslovka určitá, základní.

2. V kterých jiných pádech ještě jsou tvary *hráči, bronzových*?

V 5. a 7.; v 6. pádě.

3. Který jiný tvar může mít podst. jméno *led* v 6. pádě?

Tvary si ověřte v Pravidlech.

Po které předložce byste užili spíše tvaru *ledě*, po které tvaru *ledu*?

Na ledě — v ledu.

4. Odůvodněte koncovku v tvaru *naši*.

1. pád množ. čísla.

V kterém jiném pádě ještě je tvar *naši*?

V 5. pádě množ. čísla a ve 4. pádě jednotného čísla ženského rodu.

Uveďte větu, v níž by byl tvar *naši*.

Před naší školou je park.

5. Je možno přídavná jména uvedená v textu stupňovat? (Není.)

6. Vyhledejte podstatné jméno hromadné. (*mužstvo*)

7. Určete vid u podst. jména *získání*. (dokonavý)

Doplňte k tomuto podst. jménu jako protějšek podst. jméno nedokonavé. (*získávání*)

III. Rozbor slootovorný

1. Uvádějte slova příbuzná se slovy *divák*, *hráč*.

Divat se, podívat se, divadlo, divadelní, podívaná ... hrát, hra, výhra, prohra, herna, herec, herečka, spoluhráč, veselohra, truchlohra, hravý ...

2. Uvádějte další slova utvořená ze sloves příponami *-k* (*-ák*), *-č* (*-áč*).

Rvát se — rváč, kopat — kopáč, sekat — sekáč, rýt — rýč, zpívat — zpěvák, kouřit — kuřák, bodat — bodák, šroubovat — šroubovák ... Všimněte si, že slova takto utvořená označují buď činitele nějakého děje (*rváč, zpěvák, kuřák*), nebo nástroj určený k nějaké činnosti (*rýč, bodák, šroubovák*) a že některá slova mají význam obojí (*kopáč, sekáč*).

3. Od slova *hráč* utvořte slovo, které označuje ženskou osobu. (*hráčka*)

Je to možné také u slova *divák*?

Podoby „divačka“ se neužívá, ale utvořeno je správně.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jaké významy má sloveso *porazit* ve spojeních: *porazit strom*, *porazit nepřítele*, *porazit dobytek*?

Skácet; přemoci, zdolat; usmrtit, zabít.

2. Ke spojce *neboť* najděte spojky stejného významu a řekněte, které z nich mají ráz knižní.

Protože, poněvadž; jelikož (knižní).

3. Jaký význam má slovo *bronzový* ve spojeních *doba bronzová*, *bronzové tělo*?
Doba, v níž se užívalo k výrobě nástrojů a zbraní převážně bronz; opálené, snědé.
4. K slovu *porazit* v naší větě najděte sloveso opačného významu. (*podlehnout*)

V. Rozbor zvukový

1. V slově *mužstvo* najděte hlásku, kterou při psaní zaznamenáváme jiným písmenem.
Pišeme ž, ale vyslovujeme š.
2. Vyhledejte slova nepřízvučná. (*si, by, se*)
3. Všimněte si melodie a pauz při čtení tohoto souvětí.
Před pauzami hlas stoupá, na konci souvětí klesá. Pauzy jsou za jednotlivými větami a za větnými úseky: za slovy *ledě, přáli, branky, cesta*.

VI. Rozbor stylistický

1. Větu *tak by se nám otevřela cesta k získání bronzových medailí* nahraďte větou, která bude mít stejný smysl.
Tak bychom mohli získat bronzové medaile.
Kterého z těchto vyjádření bychom užili v běžně mluvené řeči a které má ráz knižnější?
Otevřela by se nám cesta = knižnější.
2. Větu *abychom porazili mužstvo Kanady o dvě branky* se pokuste vyjádřit větami stejného významu.
Abychom zvítězili nad Kanadou o dvě branky, bychom porazili mužstvo Kanady dvoubrankovým rozdílem.
Mohli byste uvést nějaké vyjádření nespisovné?
Abychom to nandali (natřeli) Kanadě o dvě branky apod.

VII. Rozbor pravopisný

1. Všimněte si pravopisu slova *medaile*. Ověřte si psaní tohoto slova v Pravidlech.
2. Jak by se psalo slovo *českoslovenští*, kdyby nebylo na počátku věty, a proč?
S malým začátečním písmenem; přídavná jména utvořená z jmen zeměpisných píšeme s malým začátečním písmenem, např. *český, kanadský, německý, pražský, plzeňský, vltavský, šumavský, krkonošský*.

$A \vdash B$, *jako* $B \vdash A$

Ba — příslovečná způsobová

$$A + B$$

<i>Po</i>	<i>Puč</i>	<i>Přs</i>		<i>Pum</i>		<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	
Orlík	posud	nezávodil	na	stadiónu	a	nyní	se	klepal před
1	6	5	7	1	8	6	5	7

				<i>Přjs</i>				
			<i>Pk</i>	}		<i>Pk</i>		
<i>Puč</i>								
startem, jako by byl malinký zelenáč a ne ostřílený kilometrař.								
1	8	5	2	1	8	9	2	1

I. Rozbor větný

1. Určete stavbu souvětí.

Všimněte si, že autor staví myšlenky vyjádřené větami hlavními formálně do poměru slučovacího (je to patrné ze spojky *a* a z pravopisu — viz VII), že však přesto proniká poměr důsledkový — výrazněji jej lze vyjádřit např. užitím spojovacího výrazu *a proto*.

2. Ve větě vedlejší určete přísudek bez rozvíjejících větných členů.

Ide o několikanásobný přísudek jmenný se sponou.

3. Najděte v textu slova, která vyjadřují zápor.

Nezávodil, ne. Všimněte si, že záporné přísudkové sloveso *nezávodil* popírá obsah celé věty, že jej prohlašuje za neexistující. (II)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *ne* a správnost určení si ověřte ve slovníku.
Záporná částice.

2. Kterým jiným tvarem lze nahradit tvar *(na) stadiónu*? Nahlédněte do Pravidel. [-ě i -u]

3. Časujte sloveso *klepat se* v přítomném čase a ověřte si tvary v Pravidlech.

Jsou-li v Pravidlech uvedeny dva tvary v 1. osobě jednotného čísla, má sloveso dva tvary i v 3. osobě množného čísla. {-u i -ám}

Vysvětlete dvojí tvary tohoto slovesa.

Jde o sloveso kolísající mezi 1. a 5. třídou slovesnou.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *malinký*? (*malý* — *-inký*)

Kterou jinou příponou lze utvořit slovo téhož významu? (*-ičký*, *maličký*)

Všimněte si, že i přídavná jména lze zdrobňovat příponami (nejen tedy jména podstatná). Zdrobňujte např. přídavné jméno *krátký*, *úzký*, *drobný*.

Kratičký, *kratinký*, *kratoučký*, *kratounký*, *uzoučký* nebo *uzounký*, *droboučký* nebo *drobounký* apod. Všimněte si také zvláštního tvoření zdrobňelých přídavných jmen jako *malilinký*, *malilinkatý*. (Projevuje se tu citové za-
ujetí mluvčího.)

2. Jak je utvořeno slovo *kilometrař*?

Nejde o slovo utvořené skládáním, nýbrž o slovo utvořené příponou *-ař* ze složeného slova *kilometr*. (IV, 4)

Uveďte jiná slova z vyjadřování sportovců, která jsou utvořena příponou *-ař* a označují závodníky v lehkootletických disciplínách.

Mílař, *dálkař*, *výškař*, *tyčkař*, *oštěpař*, *koulař*, *diskař* ...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma k slovesu *klepat se*.

Třást se, *chvít se*.

2. Vysvětlete význam slova *zelenáč*.

Nezkušený člověk, začátečník, nováček.

3. Vysvětlete význam slova *ostrílený*.

Zkušený, obeznalý, světem protřelý.

4. Vysvětlete význam slova *kilometrař*.

Běžec na dlouhé trati.

Je to slovo spisovné?

Slovo ze sportovního slangu.

V. Rozbor zvukový

Vysvětlete slovo *stadión* a všimněte si, která souhláska se vyslovuje na přechodu mezi dvěma samohláskami v tomto slově [*j*].

Uveďte jiné příklady na přechodovou hlásku v (napsaných) slovech: *Marie*, *Marii*, *hélium*, *materialismus*.

VI. Rozbor stylistický

1. Jaký je slohový rozdíl mezi vyjádřením *Klepal se před startem* a *chvěl se před startem*?

První sloveso je hovorovější, někdy s nádechem humornosti, druhé je knižnější a méně výrazné.

2. Nahrad'te ve vedlejší větě podst. jméno *zelenáč* slovem *začátečník* a řekněte, jaký je ve vyjádření stylistický rozdíl.

Zelenáč — citově zabarveno, a to hanlivě.

3. Nahrad'te ve spojení *ostrílený kilometrař* slovo *ostrílený* adjektivem *zkušený* a určete stylistický rozdíl.

Ostrílený — citově zabarveno.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte interpunkci.

V souvětí jsou dvě věty hlavní spojené spojkou *a* v poměru slučovacím, proto je čárkou neoddělujeme. Čárku píšeme mezi větou hlavní a vedlejší.

2. Odůvodněte psaní: *stadión; jako by byl*.

Jde o slovo přejaté, souhlásku *j*, která se vyslovuje mezi samohláskami *i* a *ó*, nepíšeme (srovnej: *fialka, pionýr, Marie*); *jako by byl* ... (vztažné příslovce *jako* je zde ve spojení s tvarem podmiňovacího způsobu [*jako kdyby byl*]; naproti tomu: *ozvala se rána jakoby* [= *jako*] z děla.

19

Seděl v příkopu pod temnou oblohou a díval se, jak auta a motorky řítící se kolem kroupí asfaltku reflektory.

A a B, jak Ba

Ba — předmětná

A + B

Přs	Pum	Pk	Pum	Přs	Po1				
Seděl	v	příkopu	pod	temnou oblohou	a	díval se,	jak	auta	
5	7	1	7	2	1	8	5	6	1

Po2	Pk	Pum	Přs	Pt	Puz	
a motorky	řítící	se	kolem	kroupí	asfaltku	reflektory.
8	1	2	6	1	1	1

I. Rozbor větný

1. Určete druh vět.
2. V první větě určete členy *v příkopu* a *pod temnou oblohou*.

Dvě příslovečná určení místa, druhé je rozvito přívlastkem. Všimněte si, že výraz *pod temnou oblohou* není přívlastek k podstatnému jménu *příkopu*, jak by se mohlo zdát vlivem pořádku slov.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Uvedte, kterým slovním druhem je slovo *kolem* v naší větě a kterými jinými slovními druhy může být.

Příslovcem, předložkou, podstatným jménem.

2. Může mít slovo *příkop* v 6. pádě jednotného čísla ještě jiný tvar?

Přesvědčte se o tom v Pravidlech. {-u i -ě}

3. Uvedte 1. pád jednotného čísla k tvaru *motorky* v tomto textu. {*motorka*}

Které jiné podstatné jméno má v 1. pádě množného čísla tentýž tvar? {*motorek*}

4. V kterých pádech je shodný tvar *reflektory*? {V 1., 4., 5. a 7. pádě.}

5. Všimněte si, že přídavné jméno *řítící se*, které je utvořeno z tvaru slovesa *řítit se* [III], ponechává si zvrtné zájmeno *se*. Uvedte podstatné jméno slovesné od tohoto slovesa a všimněte si, že je běžná jeho podoba bez zvrtného zájmena: *řícení*. Sledujte podobný stav u slov utvořených ze slovesa *dívat se*: *dívající se*, *dívání*. Ovšem pro zřetelnost je někdy třeba rozlišovat i u podstatných jmen slovesných: *učení* X *učení se* apod.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno přídavné jméno *temný*?

Tma, -ný, podobně *jasný*, *železný*, *čistotný*.

2. Jak jsou utvořena podstatná jména *motorka*, *asfaltka*? {IV.2}

Motorový, -ka, *asfaltový*, -ka.

3. Uvedte jiná přídavná jména utvořená ze sloves týmž způsobem jako slovo *řítící se*. Co vyjadřují?

Smějící se, *blížící se*, *smažící se*; probíhající děj jako vlastnost.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma k adjektivu *temný*.

Ve tmu ponořený, tmavý.

2. Najděte antonyma k adjektivu *temný*.
Světlý, jasný.
3. Najděte synonyma k substantivu *obloha*.
Nebe — nebesa.
Kterého z těchto výrazů užije astronom? (*obloha*).
4. Najděte synonyma k slovesu *dívat se*, popříp. určete významové a stylistické rozdíly mezi nimi.
Hledět, pohlížet, patřit, pozorovat.
5. Vysvětlete význam slovesa *dívat se* v těchto větách: *Z očí se mu dívala radost.* (byla viditelná, patrná) — *Chalupa se dívá do zahrady.* (směřuje okny) — *Už se na to nemůže dívat.* (nečinně to snášet, trpět) — *Dívá se na svět černě — růžově.* (je pesimista — optimista) — *Dívá se na něho spatra.* (přezírá ho, podceňuje) — *Dívá se mu na prsty.* (hlídá ho, kontroluje) — *Dívá se pánubohu do oken.* (lenoší, zevluje)

V. Rozbor zvukový

1. Která dvojhláska je v textu kromě dvojhlásky *ou*?
Au ve slově *auto*.
Uveďte jiná cizí slova, v nichž se vyskytuje.
Automat, autor, autorita, audience, kosmonaut, pauza, bauxit ...
V kterých domácích slovech se tato dvojhláska vyskytuje?
V citoslovcích, např. *au, mňau*.
2. Všimněte si, že slovo *reflektor* někteří lidé, zejména děti (i když už umějí vyslovovat *r*), vyslovují jako „letlektor“, a to vlivem *l* v další slabice (takové přizpůsobení je možno pozorovat např. také v slově *revolver*, nesprávně „levolver“).
3. Která hláska v textu je v psaném projevu v češtině řídká?
Souhláska *f* v slově *asfaltku*. Vyskytuje se především v přejatých slovech, ze slov domácího původu pak jen v citoslovcích (*fí, fuj ...*) a v slovech z nich utvořených (*fíčet, foukat ...*) a dále už pouze výjimečně (*doufat, zoufat*). Častá je ovšem výslovnost *f* za psané *v*, viz např. *v příkopu*.

VI. Rozbor stylistický

1. Určete slohovou platnost těchto substantiv: *automobil* (není stylisticky zabarveno) — *auťák* (obecné) — *samohyb* (zastaralé) — *bourák* (obecné, citově zabarveno); *motocykl* (není stylisticky zabarveno) — *motorka* (hovorové).

2. Jaký je slohový rozdíl mezi podst. jmény *asfaltová silnice* a *asfaltka*?

Stylisticky nezabarveno — obecné.

3. Pozorujte rozdíl ve vyjádření: *Motorky kropí silnici reflektory* a *Motorky svítí na silnici reflektory*. Které vyjádření je výstižnější a proč?

První. Naznačuje, že děj je přerušovaný. Záblesky světla dopadají na silnici podobně jako rozstříkované kapky vody.

VII. Rozbor pravopisný

Uvažte, je-li možno jednohlásková slova v uvedeném textu napsat na konci řádku.

Neslabičnou předložku *v* nikoli, protože by to odporovalo pravopisné zásadě psát celou slabiku vždy na týž řádek.

Lenoch slunce si hoví v náruči náměstíčka, je slyšet vrabčí vádu na římse pod oknem a chlapce, jak kopají do míče u zdi, polepené plakáty.

20

A, B, *jak* Ba

Ba — doplňková

A + B

Pk	Po	Přs	Pum	Pk	Zčjv	Pk			
Lenoch	slunce	si	hoví	v	náruči	náměstíčka,	je	slyšet	vrabčí
1	1	5	7	1	1	5	5	2	

Pt1	Pk	Pk	Pt2	Přs	Pt	Pum
vádu	na	římse	pod	oknem	a	chlapce,
1	7	1	7	1	8	1
				8	5	7
					1	7
						1

Pk	Puz
polepené	plakáty.
2	1

I. Rozbor větný

- Kolik vět je v souvětí? (tři) Které jsou hlavní a která je vedlejší?
- Vyhledejte v textu větu jednočlennou. Který základní větný člen v ní je?

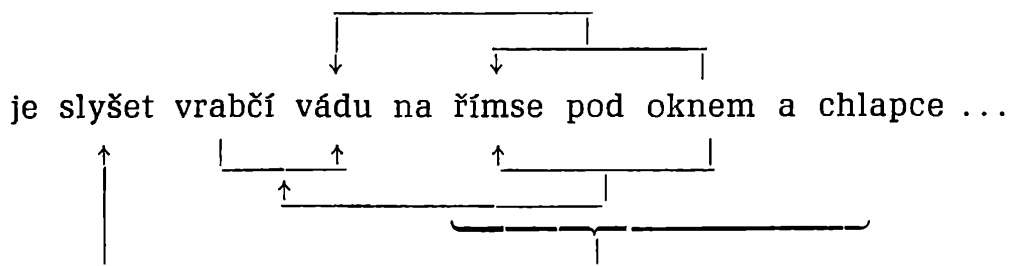
Infinitiv *slyšet* se sponou *je*.

Všimněte si, že ve spisovném vyjadřování dáváme přednost původním jednočlenným vyjádřením typu *Je slyšet vádu* (*Je vidět Sněžku, Je cítit fialky* apod.) před později vzniklým dvojčlenným vyjádřením *Je slyšet váda* (*Je vidět Sněžka, Jsou cítit fialky* apod.).

3. Určete v jednočlenné větě několikanásobný větný člen.

Předměty: *vádu* a *chlapce*; nikoli *na římse pod oknem*.

Jak byste naznačili stavbu této jednočlenné věty [svorkami]?

4. V první větě určete holý podmět. (*slunce*)

Všimněte si, že podstatné jméno *lenoch* vyjadřuje vlastnost podmětu, že jej rozvíjí jako přívlastek shodný; místo *lenoch slunce* by bylo možno říci *líné* (*lenivé*) *slunce* (podobně *chudák strýček, dobrák dědeček ...*).

5. Určete druh věty vedlejší.

6. Určete člen *polepené plakáty*. (rozvitý přívlastek)

Všimněte si, že tento přívlastek lze vynechat, aniž se změní celkový smysl vyjádření — je to tzv. přívlastek volný (na rozdíl od typu *U zdi polepené plakáty se chlapci rozhodovali, kam mají jít*). (VII)

Jak zní holý přívlastek? (*polepené*)

Čím je rozvit?

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh přídavného jména *vrabčí*. Všimněte si, že toto přídavné jméno, které řadíme podle tvaru k přídavným jménům měkkým, má ve skutečnosti význam přívlastňovací, že však nepřívlastňuje jedinci (jako by to bylo ve vyjádření *vrabcův zobák*, možném např. v pohádce nebo bajce), nýbrž celému druhu, tj. vrabcům vůbec. (Podobně *psí, kočičí, medvědí, tygří, čapí*.)

2. Jak zní tvar 1. pádu od výrazu (*v*) *náručí*? (*náručí*)

Je možné též vyjádření (*v*) *náruči*?

Ano; *náruč* — (*v*) *náruči*.

3. Je možno užít ještě jiného tvaru než *kopají*? (-ou i -ají)
Přesvědčte se o tom v Pravidlech a vysvětlete rozdíl mezi oběma tvary.
Kolísání mezi 1. a 5. třídou slovesnou; viz SMČ.
4. Od slovesa *hovět si* utvořte 3. osobu množ. čísla přít. času a přesvědčte se v Pravidlech o správnosti tvarů. {-ějí i -í}
Vysvětlete dvě možnosti: *hoví si* a *hovějí si*.
Kolísání ve 4. třídě mezi tvary *trpí* a *sází*; poučení v SMČ.
5. Najděte v Pravidlech poučení o spisovných tvarech slova *zed'* v množném čísle. Vysvětlete možnost užití dvojích tvarů v 3. a 6. p. množ. čísla: *zdem* i *zdím*, {o} *zdech* i *zdích*.
Kolísání mezi vzory *píseň* a *kost*.
Které tvary jsou novější?
Tvary podle vzoru *píseň*, proto by bylo lépe mluvit o přecházení ke vzoru *píseň* než o kolísání, které navozuje představu paralelnosti nebo vzájemného ovlivňování, oboustranného přecházení.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je odvozeno slovo *lenoch*?
Základové slovo *líný*, příp. -och.
Uveďte další příklady podstatných jmen utvořených z přídavných jmen příponou -och.
Běloch, černoch, divoch, slaboch, tlustoch ...
Co označují podstatná jména takto utvořená?
Jména nositelů vlastnosti.
2. Naznačte stavbu slov *náručí* a *náměstí*?
Ná-ruč-í, ná-měst-í.
3. Jak je utvořeno slovo *polepený*?
Z přičestí trpného *polepen* slovesa *polepit*.
Uveďte jiná slova takto utvořená.
Popsaný, pokreslený, počmáraný ...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *římsa*. Svůj výklad si ověřte ve slovníku.
Pás zdiva vyčnívající z plochy zdi pod oknem, pod střechou apod.
2. K slovům *hovět si*, *váda*, *chlapec* najděte slova stejného nebo podobného významu.

Dělat si, dopřávat si pohodlí, odpočívat; spor, hádka, neshoda; hoch, mladík, mládenec, kluk.

V. Rozbor zvukový

1. Jak lze vyslovovat slovo *plakát*? Přesvědčte se o tom v Pravidlech. [-k- nebo -g-]
Poučte se v Pravidlech také o náležitě výslovnosti jiných cizích slov s -k-, např. *akát, krém, inkoust, motocykl*.
2. Jak se často nespisovně vyslovuje slovo *vrabčí, vrabec*?
Souhláska *v* na počátku první slabiky se přizpůsobuje souhlásce *b* na počátku druhé slabiky.
Všimněte si, že tato nespisovná podoba se často objevuje v příjmeních (např. v pražském telefonním seznamu je uvedeno na jméno *Vrabec* nebo *Vrabcová* jen 21 čísel, kdežto na jméno *Brabec* nebo *Brabcová* jsou uvedena 104 čísla).
3. Vyhledejte ve Stručné mluvnici české poučení o tom, jak lze spisovně vyslovovat spojení *pod oknem*. (§ 20, odst. 2.)

VI. Rozbor stylistický

1. Řekněte, v čem je zvláštnost vyjádření v první větě.
Obrazné vyjádření, o věci neživé se hovoří jako o člověku, personifikace; citově zabarveno.
2. K slovesu *kopat* najděte sloveso ne plně spisovné. (*čutat*)
3. K slovu *míč* najděte slova nespisovná.
Meruna, mergele. — Jsou ze sportovního slangu a citově zabarvena.
Kdy byste mohli těchto slov užít ve slohové práci?
Např. v přímé řeči pro charakteristiku postavy.
4. Co znamená rčení: *Ten to má polepené*?
Má to špatné, je v nepříjemné situaci.
Lze tohoto rčení užít ve spisovném projevu? (Nelze.)

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte čárku před slovem *polepené*. {I}

Volný přívlastek oddělujeme čárkou. Srovnej také příklady: *Otvírají se před námi křivé uličky, osvětlené neurčitými a klamnými přísivty lamp. Na stromech září svíce kaštanových květů, zasazených do pětiprstých zelených svícňů.*

Když otec dočetl dopisy plné špíny, malosti a zrady, vzal je pan Kafka z jeho klína, otevřel kamna a hodil je tam všechny najednou.

Když Aa, A, B a C

Aa — příslovečná časová

A + B + C

	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt₁</i>	<i>Pt₂</i>	<i>Pt₃</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	
Když otec dočetl dopisy plné špíny, malosti a zrady, vzal je										
8	1	5	1	2	1	1	8	1	5	3

<i>Pk</i>	<i>Po*</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pum</i>	<i>D</i>		
pan Kafka z jeho klína, otevřel kamna a hodil je tam všechny											
1	1	7	3	1	5	1	8	5	3	6	4

Puz

najednou.

6

I. Rozbor větný

1. Určete v souvětí poměr mezi větami hlavními.
2. Kterým rozvíjejícím větným členem je výraz *špíny, malosti a zrady*?

Které rozvíjející větné členy mohou záviset na přídavném jméně?

Předmět a příslovečné určení.

Rozvíjejte přídavné jméno *plný* vhodnými příslovečnými určeními.

Vrchovatě plný, plný až po okraj, plný až k prasknutí.

3. Rozvíjejte podst. jméno *kamna* vhodnými přívlastky postupně rozvíjejícími.

Stará kachlová kamna.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovesný vid slovesa *hodil*. (dokonavé)

Najděte k němu sloveso nedokonavé. (*házet*)

* V tomto případě je vhodnější — na rozdíl od typu *město Praha* — pokládat za základ slovo *Kafka* a slovo *pan* za rozvíjející větný člen. Slovo *pan* (X *pán*) je možné jen ve spojení s podstatným jménem, tedy v úloze přívlastku.

Jak by se musela změnit poslední věta souvětí, kdybychom v ní užili slovesa *házel*?

A házel je tam jeden po druhém. (VI)

2. Slovo *je* může být v jiné souvislosti jiným slovním druhem. Kterým? (slovesem)

Užijte ho ve větě.

Sraz je před školou.

III. Rozbor slootovorný

Jak je odvozeno slovo *najednou*? (na-jednou)

Jak říkáme takovým příslovcím? (příslovečné spřežky)

Uveďte sami jiné příklady příslovečných spřežek.

Vyhledejte v Pravidlech příklady, které můžeme psát dvojím způsobem a) při zachování stejného významu (*zjara* — *z jara*), b) kdy má každá podoba jiný význam (*navečer* — *na večer*).

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma ke slovu *dopis*.

Psaní, list.

Slovo *list* ve významu *dopis* je knižní, zastaralé.

Tu najednou dostala babička od nejstarší dcery z Vídně list, ve kterém jí na vědomost dávala ... Husův list Všem věrným Čechům.

2. Řekněte, jaké významy má slovo *klín* v těchto spojeních: *dřevěný klín* (kus dřeva opracováním zúžený v ostrou hranu), *vlažka s modrým klínem* (plošný útvar připomínající tvarem klín, trojúhelník), *vzít dítě na klín* (část těla sedící osoby), *sbírala jablka do klína* (přední část zástěry nebo sukně při držované za cípy), *v klínu hor* (vnitřek, nitro).

3. Jak rozumíte těmto rčením se slovem *klín*?

Vyrážet klín klínem. (splácet dluh novou výpůjčkou) — *Složít ruce v klín.* (přestat pracovat, odpočívat, nepracovat, zahálet, vzdát se úsilí, rezignovat) — *Spadlo mu to do klína.* (získal něco bez vlastního přičinění, pouhou náhodou, nečekaně)

4. Řekněte, jaký význam má slovo *špína* v naší větě.

Něco mravně nízkého, neřestného, hanebného. V tomto významu je silně citově zabarveno.

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si, kde klademe v uvedeném souvětí pauzy.
Za slovem *dopisy*, *zrady*, *klína*, *kamna*, *tam*.
2. Určete, kde je v daném souvětí větný přízvuk.
Na slovech před pauzami — na posledním slově věty nebo větného úseku.

VI. Rozbor stylistický

Najděte synonyma ke slovu *otec* a řekněte, jak se liší citovým nebo slohovým zabarvením.

Otec — bez citového zabarvení; *tatínek*, *tatíček*, *taťka* — s citovým zabarvením lichotným; *táta*, *taťulda* (Spejbl), *otecko* — s citovým zabarvením buď lichotným, nebo hanlivým, podle zvyklostí v rodině; *tatík*, *foťr* — s citovým zabarvením hanlivým.

VII. Rozbor pravopisný

Pravopis některých příjmení se liší od psaní těchto slov, jsou-li jmény obecnými (*Kafka*, *Spěvák*, *Procháška*, *Miška*).

Jirka stojí opřen o tribunu, lebedí si na sluníčku a ospale pozoruje čtveřici, která právě běží půlku.

22

A, B a C, která Ca

Ca — přívlastková

A + B + C

Po	Přs	D		Pum	Přs		Pum		Puz
Jirka	stojí	opřen	o	tribunu,	lebedí	si	na	sluníčku	a ospale
1	5	5	7	1	5	7	1	8	6

Přs	Pt	Po	Puč	Přs	Pt
pozoruje	čtveřici,	která	právě	běží	půlku.
5	1	3	6	5	1

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte základní skladební dvojice.

Jirka stojí, ([Jirka] si lebedí, ([Jirka] pozoruje, která běží.

V druhé a třetí větě není podmět vyjádřen. Odkud jej známe?
Z předcházející věty.

V kterém případě ještě nebývá podmět ve větě vyjádřen?

Je-li zřejmý z tvaru slovesa.

Kdy bývá zájmenný podmět ve větě vyjádřen?

Chceme-li jej zdůraznit nebo je-li to třeba kvůli srozumitelnosti. Jindy vyjadřujeme takovými větami svůj citový vztah k osobě nebo věci, která je ve větě podmětem, nebo také mírnější, důvěrnější tón. Najděte si poučení o tom ve Stručné mluvnici.

2. Je to souvětí. Skládá se ze čtyř vět.

Určete věty hlavní a vedlejší.

Věta *Jirka stojí opřen o tribunu* nezávisí mluvnicky na jiné větě v souvětí a nemá žádný spojovací výraz. Je to věta hlavní. Věta *lebedí si na sluníčku* nezávisí mluvnicky na jiné větě v souvětí a nemá žádnou spojku. Je to věta hlavní. Věta *ospale pozoruje čtveřici* nezávisí mluvnicky na jiné větě v souvětí a má souřadící spojku *a*. Je to věta hlavní. Věta *která právě běží půlku* závisí mluvnicky na větě *ospale pozoruje čtveřici* a je k ní připojena vztahným zájmenem *která*. Je to věta vedlejší.

3. Určete věty řídící a závislé.

Věta *ospale pozoruje čtveřici* je věta hlavní a zároveň je větou řídící. Vedlejší věta je věta závislá.

4. Určete druh vedlejší věty.

Vedlejší věta *která právě běží půlku* závisí na podstatném jméně *čtveřici* a přesněji určuje jeho význam. Je to vedlejší věta přívlastková.

Řekněte sami jiné souvětí s vedlejší větou přívlastkovou, která by však byla připojena k větě řídící jiným spojovacím výrazem (*aby, kde aj.*).

Změňte konstrukci dvou posledních vět v souvětí tak, aby byla věta přívlastková vložena do věty řídící.

... *a čtveřici, která právě běží půlku, ospale pozoruje.*

Jaký to bude mít důsledek pro psaní čárek? (VII)

5. V jakém poměru jsou hlavní věty v daném souvětí?

V poměru slučovacím.

6. Určete rozvíjející větné členy.

Výraz *opřen o tribunu* závisí na slovese *stojí* a zároveň se vztahuje k podstatnému jménu *Jirka* (shoduje se s ním). Vyjadřuje vlastnost, která je jménu připisována slovesným dějem. Je to doplněk. Je to doplněk rozvíjitý, protože na jeho základu závisí jiný větný člen. Doplněk je zde vyjádřen příděstím trpným.

Výraz *o tribunu* závisí na slovese *opřen* a vyjadřuje místo. Závislost není vyjádřena řízeností. Je to příslovečné určení. Je holé, protože na něm nezávisí žádný jiný větný člen. Je vyjádřeno předložkovým pádem podstatného jména.

Výraz *na sluníčku* závisí na slovese *lebedí si* a vyjadřuje místo. Závislost není vyjádřena řízeností. Je to příslovečné určení. Je holé, protože na něm nezávisí žádný jiný větný člen.

Slovo *ospale* závisí na slovese *pozoruje* a vyjadřuje způsob. Závislost není vyjádřena řízeností. Je to příslovečné určení. Je holé, protože na něm nezávisí žádný jiný větný člen. Je vyjádřeno příslovcem.

Kterým větným členem bychom je mohli rozvíť?

Příslovečným určením.

Který větný člen závisí na příslovci?

Jen příslovečné určení; např. *poněkud ospale pozoruje ...*

Slovo *čtveřici* závisí na slovese *pozoruje* a vyjadřuje věc, kterou slovesný děj přímo zasahuje. Závislost je vyjádřena řízeností. Je to tedy předmět. Je holý, protože na něm nezávisí žádný jiný větný člen. Je vyjádřen prostým pádem podstatného jména.

Slovo *právě* závisí na slovese *běží* a vyjadřuje čas. Závislost není vyjádřena řízeností. Je to příslovečné určení. Je holé, protože na něm nezávisí jiný větný člen. Je vyjádřeno příslovcem.

Slovo *půlku* závisí na slovese *běží* a vyjadřuje věc, které se slovesný děj přímo dotýká. Závislost je vyjádřena řízeností. Je to tedy předmět. Je holý, protože na něm nezávisí žádný jiný větný člen...

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov.

2. Co vyjadřují slovesa *stojí*, *lebedí si*? (stav)

Co slovesa *pozoruje*, *běží*? (činnost)

Řekněte nějaké sloveso, které vyjadřuje změnu stavu. (*zčervenal*)

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je odvozeno slovo *ospale*?

Z přídavného jména *ospalý* a to z příčestí minulého slovesa (*o*)*spát*. (IV)

2. Uved'te další příbuzná slova.

Ospalost, *ospalec*, *spát*, *spánek*, *spávat*.

3. Uvádějte slovesa utvořená předponou ze slovesa *spát* a vysvětlete jejich význam.

Dospat se = nahradit zmeškaný spánek, *odespat si* (nějaký verš) = již chvíli spát (obecně), *pospat si* = trochu, dobře, *prospat* (celý den) = spaním strávit, *přespat* kde = přenocovat, *přispat si* = zůstat déle spát, *uspat* někoho = způsobit, aby spal.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jak rozumíte slovu *ospale*?

Líně, netečně. (III)

2. Vzpomeňte si na některá přirovnání o spaní.

Spí jako dřevo, jako zabitý, jako by ho do vody hodil, jako na vodě.

Jak rozumíte rčení *čert nikdy nespí*?

Něco zlého se může vždy přihodit.

3. Co je *čtveřice*?

Čtyři osoby nebo věci pospolu.

4. Jaké jméno je *Jirka*? (domácké)

Která jiná domácká jména pro Jiřího znáte?

Jiřík, Jiříček, Jura.

5. K slovesu *lebedit si* najděte sloveso stejného nebo podobného významu.

Libovat si, hovět si.

Je to sloveso plně spisovné?

Je z obecné češtiny; citově zabarveno.

Znáte jiné nespisovné a citově zabarvené sloveso s podobným významem? (*medit si*)

6. Najděte synonyma k slovesu *pozorovat*.

Dívat se, sledovat něco, všímat si, postřehovat.

7. Vyložte význam slova *tribuna*.

Vyvýšené hlediště pro sportovní a slavnostní příležitosti.

Je to slovo svým původem české? (V)

V. Rozbor zvukový

Jaký rozdíl je mezi psáním a výslovností slova *tribuna*?

Znáte jiná slova, v nichž neoznačujeme délku *u*, ale vyslovujeme je dlouze?

Kultura, inventura, literatura. (VII)

VI. Rozbor stylistický

1. Proč autor užil zdrobnělého podstatného jména *sluníčko*?

Chtěl vyjádřit Jirkův citový vztah ke slunci.

2. Co znamená v této větě slovo *půlka*?

Závod v běhu na 800 metrů = půl anglické míle.

Je to slovo spisovné? V kterém oboru se ho užívá?

Ve sportovním slangu.

Proč autor užil slova *půlka*, a nikoli výrazu běh na 800 metrů?

Které označení je ve sportovním slangu pro závodníka na 800 metrů? (*půlkař*) (VII)

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slova *půlka*.

V příbuzných slovech je -o-: *polovina*, *poloviční*.

2. Odůvodněte pravopis slova *běžet*.

-bje- píšeme jen ve slovech s předponou *ob-*: *objednat*, *objem*, *objev* apod.

Proč svádí k chybování sloveso *oběhnout*?

Značí pohyb dokola, který vyjadřuje předpona *ob-* (*ob-klíčit*), zde je však předpona *o-*, která má v některých případech (*o-točit*, *o-motat*, *o-vinout*) stejný význam jako předpona *ob-*.

3. Užijte ve větách slov *kultura*, *literatura*, *inventura*.

4. Napište obměněné souvětí s vloženou větou přívlastkovou.
(I, 4)

Hoši se vrátili z hlídky promoklí, potoky vody jim stékaly po bundách a v botách jim čvachtalo, jako kdyby se byli právě přebrodivili řekou.

23

A, B a C, jako kdyby Ca

Ca — příslovečná způsobová

A + B + C

Po	Přs	Pum	D	Po	Pk	Pt	Přs	
Hoši se vrátili z hlídky promoklí, potoky vody jim stékaly								
1	5	7	1	2	1	1	3	5

Pum	Pum	Pt	Zčjv	Přs					
po bundách a v botách jim čvachtalo, jako kdyby se byli									
7	1	8	7	1	3	5	8	8(+5)	5

Puč	Pum	
právě přebrodivili řekou.		
6	5	1

I. Rozbor větný

1. Místo doplňku užijte v první větě přívlastku *promoklí*.
Promoklí hoši ... {VI}
2. Dovedli byste utvořit větu, v níž by byl doplněk *promoklí* rozvit dalším doplňkem?
Celí promoklí.
3. Utvořte větu, v níž bude podstatné jméno *hlídka* (ve vhodném tvaru) nebo infinitiv *hlídat* příslovečným určením účelu.
Večer se hoši vydali na hlídku, šli hlídat.
4. Kterými větnými členy je podstatné jméno *řeka* ve výrazech *přebrodit se řekou* a *přebrodit řeku*?
Příslovečné určení; předmět.
5. Jaká je věta *v botách jim čvachtalo* podle členitosti? (jednočlenná)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Který tvar má zájmeno *jim* v 1. pádě? {oni}
Utvořte větu s tvarem *jím*.
Byl jím nadšen.
2. Časujte sloveso *přebrodit se* v podmiňovacím způsobu přítomného času a minulého času.
Přebrodil bych se, byl bych se přebrodil. {VII}
3. Napište tvary podmiňovacího způsobu přítomného a minulého času slovesa *přebrodit se* v 2. osobě jednotného a množného čísla se spojkou *kdyby*.
Kdyby ses přebrodil — kdybyste se přebrodili, kdyby ses byl přebrodil — kdybyste se byli přebrodili.

III. Rozbor slootovorný

Uveďte slovesa utvořená předponami *pro-* a *pře-* a vysvětlete jejich význam. {VI}

Pro-: *promoknout*, *proklepat* (důkladně, skrz naskrz), *protáhnout*, *pronásledovat* (vpřed), *probdít*, *prospat se* (docela, dobře), *prohrát*, *propást* (ztráta, zmar, neúspěch); *pře-*: *přebrodit*, *přeskočit* (pohyb přes něco), *přečíst* (od začátku do konce), *přepočítat*, *přerovnat* (znovu, lépe, jinak), *přejít se*, *přechválit* (přes míru), *překřičet někoho* (překonání), *přelomit* (úplnost).

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Řekněte synonyma ke slovu *hoch*, popřípadě určete významové a slohové rozdíly mezi nimi.

Chlapec, kluk (není plně spisovné, užívá se ho v projevech běžně mluvených), *mladík, mládenec, jinoch* (poněkud knižní).

2. Které významy slova *hlídka* znáte?

Hlídání, stráž, rubrika v časopise věnovaná určité tematice, např. *šachová hlídka*.

3. Řekněte synonyma k slovu *boty*.

Střevíce, obecné *křápy, škrpály*, zastaralé *škorně*.

Jaký je významový rozdíl mezi slovy *boty* a *střevíce*?

Střevíce — nízká obuv, obvykle lehčí nebo jen pro domácí potřebu.

4. Vysvětlete význam těchto rčení: *Teče mu do bot.* (je ve svízelné situaci) — *Práskl do bot.* (utekl) — *Zná ho jako své boty.* (velmi dobře)

5. Jaký význam má slovo *bota* ve rčení *udělal botu*? (chyba, omyl)

6. Jak rozumíte slovesu *čvachtat*?

Vydávat pleskavý, mlaskavý zvuk. (VI)

V. Rozbor zvukový

1. Určete v první větě druhy hlásek.

Samohlásky — krátké, dlouhé, dvojhlásky; souhlásky — znělé a neznělé.

2. Uveďte příklady slov nebo různých tvarů téhož slova, které se liší jen délkou samohlásky.

Vada — *váda*, *byli* — *býlí*, *promokli* — *promoklí*, *jim* — *jíim*.

VI. Rozbor stylistický

1. Pozorujte významový rozdíl mezi větami: *Hoši se vrátili z hlídky promoklí* a *Promoklí hoši se vrátili z hlídky*.

V první větě jde o vlastnost, která se podst. jménu *hoši* přisuzuje slovesným dějem, ve druhé o vlastnost podst. jména *hoši*.

2. Porovnejte tato vyjádření: *Potoky vody jim stékaly po bundách. Voda jim stékala po bundách.* — *V botách jim čvachtalo, jako kdyby se byli právě přebrodivili řekou. V botách jim silně čvachtalo.* — Která z nich jsou výstižnější a názornější a proč?

Užívá se v nich nadsázky.

VII. Rozbor pravopisný

1. Úkoly 1, 2, 3 v oddílu II.
2. Užijte ve větách tvarů *promoklý* a *promoklí*.
Vrátil se promoklý, vrátili se promoklí.

24

Kluci křičeli, až v uších zaléhalo, a z hlavní ulice sem zaznívaly zvonce a rachocení tramvají, ale přicházející soumrak působil na nás uklidňujícím dojmem.

A, až Aa, a B, ale C

Aa — příslovečná způsobová (měrová)

(A + B) × C

Po	Přs			Pum	Zčjv			Pk	Pum	Pum
Kluci	křičeli,	až	v	uších	zaléhalo,	a	z	hlavní	ulice	sem
1	5	8	7	1	5	8	7	2	1	6

Přs	Po1		Po2	Pk		Pk
zaznívaly	zvonce	a	rachocení	tramvají,	ale	přicházející
5	1	8	1	1	8	2

Po	Přs	Pt	Pk	Puz
soumrak	působil	na	nás	uklidňujícím dojmem.
1	5	7	3	2

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte v textu větu jednočlennou.

Až v uších zaléhalo.

Změňte větu jednočlennou ve větu dvojčlennou téhož významu.

Až v uších zaléhalo — až uši zaléhaly.

2. Vyhledejte spojovací výrazy.

až = spojka podřadicí; *a*, *ale* = spojky souřadicí.

Spojku *ale* nahraďte jinými spojkami odporovacími (*avšak*, *však*) a uveďte, změní-li se pořádek slov.

Spojka *však* bude za slovem *soumrak*.

3. Určete druh vedlejší věty Aa a poměr mezi větami A — B a dále mezi větami A a B — C.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Uveďte tvar 1. pádu k tvaru *nás*. (*my*)

Která jiná zájmena také mají tvary ostatních pádů utvořeny z jiného kmene než tvar 1. pádu?

Já — mě ...; on, ona, ono — jeho ...

2. Co víte o skloňování podstatného jména *uši*?

V některých pádech má tvary staročeského dvojného čísla.

Která jiná podstatná jména označující část těla mají tvary od vzorů odchýlné?

Oči, ruce, nohy, ramena, kolena, prsa.

3. Od podstatného jména *ulice* utvořte tvar 2. pádu množného čísla a srovnejte jej s tvarem vzoru.

1. pád. *ulice* — vzor *nůše*, 2. pád. množ. čísla *ulic*, ale *nůši*.

4. Určujte u sloves *vid* a uvádějte slovesa, která s nimi tvoří vidové dvojice.

Křičet—křiknout, zaléhat—zalehnout, zaznívat—zaznít, působit—způsobit.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *zaznívat*?

Ze zaznít, to ze znít.

2. Jak je utvořeno slovo *zvonec*? (*zvon-ec*)

3. Z kterých slov jsou utvořena slova *rachocení*, *přicházející*, *uklidňující*?

Rachotit—rachocen, -í; přicházet—přicházejíc, -í; uklidňovat—uklidňujíc, -í.

4. Všimněte si, že předpona *sou-* je obměnou předpony *s-*: slovo *soumrak* souvisí se slovesem *smrákat se* (podobně *stéci se — soutok*, *sladit — soulad*).

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Je nějaký významový rozdíl mezi slovy *zvonek* a *zvonec*?

Obě jsou zdrobněliny k *zvon* — přípona *-ec* byla zdrobňující, přičemž *zvonec* je zpravidla větší než *zvonek*.

2. Je slovo *tramvaj* svým původem české?

Znáte některá jiná pojmenování pro tramvaj?

Pouliční dráha; elektrika — z obecné češtiny; *elinka*, řidč. *elina* — hovorové a slangové.

3. Jaký význam má slovo *soumrak* ve větě: *Nastal soumrak civilizace?*
Období úpadku, počátek úpadku.
4. K slovu *uklidňující* najděte slova opačného významu.
Vzrušující, rozčilující.
5. Přídavné jméno *přicházející (soumrak)* nahraďte slovem stejného významu. (*nastávající*)

V. Rozbor zvukový

Jak se leckdy chybuje ve výslovnosti slova *kluci*?
Vynechává se hláska *-l-*.

VII. Rozbor pravopisný

1. Všimněte si, jak se původní pravopis slova *tramway* přejatého z angličtiny počestil.
2. Odůvodněte čárku před spojkou *a*.
Mezi větou hlavní a vedlejší je vždycky čárka.

25

Rozvodněná řeka hučí a mlaská, její dunění vyplňuje tmu a tu se okna chalupy rozsvítí, dvířka vrznou, na prahu se objeví převozník a kymácí lucernou, v níž bliká světlo.

A, B a C, D, E a F, v níž Fa
Fa — přívlastková
(A + B) + (C + D + E + F)

<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs₁</i>		<i>Přs₂</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>
Rozvodněná	řeka	hučí	a	mlaská,	její	dunění	vyplňuje	tmu
2	1	5	8	5	3	1	5	1

<i>Puč</i>	<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pum</i>
a tu	se	okna	chalupy	rozsvítí,	dvířka	vrznou,
8	6	1	1	5	1	5
						7
						1

<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Po</i>
objeví	převozník	a	kymácí	lucernou,	v níž	bliká světlo.
5	1	8	5	1	7	3
					5	1

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte několikanásobné přísudky.

Huči a mlaská; bylo by tak možno chápat i přísudky *objeví se a kymácí*, ale ty už jsou si významem vzdáleny a nemají společné všechny rozvíjející větné členy, a proto je spíše pokládáme za přísudky v různých větách.

2. Všimněte si, že věta *a tu ...*, kterou autor chápal v poměru slučovacím k předcházející větě, mohla by se chápat i tak, že její obsah (a i obsah vět dalších) je v rozporu s obsahem vět předcházejících, nebo že aspoň vyjadřuje něco neočekávaného, že tedy by mohlo jít o poměr odporovací. (VII)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete u sloves třídu a vzor.

Hučet — IV. třída, vz. *trpí*; *mlaskat* — V. třída, vz. *dělá*; *vyplňovat* — III. třída, vz. *kupuje*; *rozsvítit* — IV. třída, vz. *prosí*; *vrznout* — II. třída, vz. *tiskne*; *objevit se* — IV. třída, vz. *prosí*; *kymáčet* — IV. třída, vz. *sází*; *blikat* — V. třída, vzor *dělá*.

2. Ke které změně došlo v kmeni slova *prahu* při jeho skloňování?

Ke krácení kmenové samohlásky *á* — *a*.

3. U tvaru *rozsvítí se* určete rod.

Jde o rod činný. Všimněte si, že tentýž tvar by v jiném textu mohl vyjadřovat rod trpný (zvratný), např. *Při parkování v noci se rozsvítí parkovací světla*.

4. Který druh příslovce je slovo *tu* v tomto textu a kterým jiným druhem může toto příslovce být?

Je příslovcem času, může být také příslovcem místa.

5. Vyhledejte v souvětí slova, která mohou být jinými slovními druhy (homonyma).

Tu — příslovce, zájmeno, *se* — zájmeno, předložka, *na* — předložka, citoslovce, *níž* — zájmeno, příslovce.

Užijte jich ve větách.

Tu knihu jsem četl dvakrát. Šel jsem se dvěma spolužáky. Na, vezmi si. Letadlo se snášelo níž.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno přídavné jméno *rozvodněná*?

Z přičestí trpného slovesa *rozvodnit*.

2. Jak je utvořeno podstatné jméno *dunění*?

Všimněte si, že se tvoří podstatná jména slovesná i od takových sloves, u nichž se přičestí trpného neužívá; je *dunění*, ale ne „*duněn*“, *blikání*, ale ne „*blikán*“ apod.

3. Jak je utvořeno sloveso *objevit se*?

Jevit se, ob-.

Uvedte několik slov příbuzných.

Objev, objevný, objevovat, jev, jevit se, zjev, zjevem, zjevit se, zjevovat se, výjev, vyjevený, vyjevit se. (VII)

4. Zjistěte v Pravidlech, není-li ve spisovném vyjadřování možná ještě jiná podoba slova *dvířka*. (*dvírka*)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Dovedli byste užít slova *tma* v přeneseném významu?

Např. *Lid žil ještě ve tmě a v pověrách. Z očí mu hledí tma.*

2. Jaký význam má slovo *práh* v těchto spojeních: *být na prahu nového života, prahy v řece, práh vědomí* (= mez, hranice)?

2. K slovu *lucerna* najděte slovo stejného významu. (*svítilna*)

4. Jaký význam má rčení *Něco takového aby hledal s lucernou*?

To existuje jen málokde, s tím je možno setkat se jen zřídka.

5. Vysvětlete význam spojení *světlo bliká*.

Slabě, přerušovaně, mrkavě svítí, hoří; mrká.

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si, jak slova *hučet, mlaskat, dunět* (*dunění*) svým hláskovým složením do jisté míry odpovídají významu, který vyjadřují.

2. Vysvětlete výslovnost slova *rozsvítí*.

Přizpůsobením ve znělosti vznikají dvě stejné sousední hlásky a ty splývají v jedinou hlásku -s-.

VI. Rozbor stylistický

1. Větu *dunění řeky vyplňuje tmu* vyjádřete větou stejného významu.

Řeka duní ve tmě, tmou...

2. Který čas pravděpodobně vyjadřují slovesa uvedená v přítomném tvaru? (čas minulý)

Proč autor asi užil přítomných tvarů?

Pro zvýšení dramatickosti a živosti textu.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slova *objeví*.

Jev, předpona *ob-*; *-í* v osobní koncovce.

2. V kterém případě by bylo možno napsat před větou *a tu se okna chalupy rozsvítí* čárku?

Kdyby šlo o poměr odporovací. (I)

Na bystrém potoce mezi skalami žije a loví ledňáček, podoben zářivému drahokamu, nedbá zimy a střelou se vrhá do ledové vody za nepatrnou kořistí, ale ve chvíli je již zase na kameni, setřásá kapky, jež zmrzají v letu, a znovu a znovu číhá a čeká...

26

A, B a C, ale D, E, jež Ea, a F

Ea — přívlastková

$A + B + C \times D + E + F$

<i>Pk</i>	<i>Pum</i>		<i>Pk</i>	<i>Přs1</i>	<i>Přs2</i>	<i>Po</i>		<i>D</i>
Na bystrém potoce mezi skalami žije a loví ledňáček, podoben								
7	2	1	7	1	5	8	5	1
								2

<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Puz</i>	<i>Přs</i>		<i>Pk</i>
zářivému drahokamu, nedbá zimy a střelou se vrhá do ledové							
2	1	5	1	8	1	5	7
							2

<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Puúč</i>		<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Puč</i>	<i>Puč</i>		<i>Pum</i>
vody za nepatrnou kořistí, ale ve chvíli je již zase na kameni,									
1	7	2	1	8	7	1	5	6	6
								7	1

<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>		<i>Puč1</i>	<i>Puč2</i>	<i>Přs1</i>
setřásá kapky, jež zmrzají v letu, a znovu a znovu číhá								
5	1	3	5	7	1	8	6	8
							6	5

<i>Přs2</i>
a čeká...
8
5

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte několikanásobné větné členy a určete je.
2. Určete větný člen *podoben zářivému drahokamu*.
Rozvitý doplněk, v němž spojení *zářivému drahokamu* je rozvitý předmět závislý na příd. jméně *podoben*, slovo *zářivému* přívlastek.
3. Určete větný člen *střelou*.
Příslopečné určení způsobu.
Jak jinak bychom jej mohli vyjádřit?
Jako střela.
4. Vyhledejte příslovečné určení účelu.
Za nepatrnou kořistí.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *podoben*.
Jak říkáme takovému tvaru?
Jmenný tvar.
2. Kterým jiným slovním druhem kromě podst. jména může být podoba *zima*?
Příslovcem — *je mi zima*.
3. Všimněte si, že podstatné jméno *voda* označuje takový předmět, jehož podstata se při dělení nemění. Jak říkáme takovým jménům? (látková)
4. Není možno vedle tvaru *skalami* užít i jiné podoby? Nahlédněte do Pravidel. (*skálami*)
5. Přesvědčte se v Pravidlech, není-li možno v 6. pádě jednotného čísla užít vedle tvaru (*na*) *kamení* i jiných tvarů. (*na*) *kamenu* a *kameně*)
6. Všimněte si, k jaké změně došlo před koncovkou *-e* v tvaru *potoce*.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je odvozeno slovo *ledňáček*?
Z přídavného jména *lední* příponami *-ák* + *-ek*.
2. Jak je odvozeno slovo *zářivý*?
Uveďte další přídavná jména utvořená týmž způsobem ze sloves.
Chlubivý, chtivý, zlobivý, vábivý ...

3. Jak je utvořeno slovo *drahokam*?

Je to slovo složené, má dva slovní základy.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *kořist*. Ověřte si svůj výklad ve slovníku.

Dobyta nebo uloupená věc, ulovená zvíře; lup, úlovek.

2. K slovu *bystrý* najděte slova stejného nebo podobného významu a některých užíjte ve větách.

Rychlý, čilý, čerstvý, hbitý, živý, svižný; pohotový, vtipný.

Lze všech těchto slov užít v naší větě? (Nelze.)

3. K slovu *ledový* najděte slova stejného nebo podobného významu a pokuste se je seřadit podle intenzity.

Mrazivý, studený, chladný.

4. K slovu *kapka* najděte slovo stejného významu.

Krůpěj — knižní.

5. Vysvětlete význam těchto ustálených spojení: *být v jednom letu* (jít z práce do práce) — *v letu se najíst* (ve spěchu, v chvatu).

6. Pokuste se vystihnout významový rozdíl mezi slovesy *čekat* a *číhat*, popřípadě se podívejte do slovníku.

Čekat = setrvávat na místě, až někdo nebo něco přijde, objeví se nebo mine; *číhat* = čekat ostražitě, často v skrytu, s úmyslem někoho nebo něčeho se zmocnit; číhat na zvíře, na lupiče, na vhodný okamžik.

V. Rozbor zvukový

Pokuste se při hlasitém čtení textu co nejlépe vystihnout jeho zakončení (viz tři tečky místo jedné). (VII)

VI. Rozbor stylistický

1. Užíjte slova *drahokam* v přeneseném významu.

Erbenova Kytice je drahokam české literatury.

2. Jaký je slohový rozdíl mezi příslovci *zase* a *opět*?

Opět je knižní.

3. Proč autor opakuje příslovce *znovu*?

Chce naznačit, že děj se mnohokrát opakuje.

VII. Rozbor pravopisný

1. Proč asi autor zakončil souvětí třemi tečkami?

Tři tečky znamenají citové vyznění. {V}

2. Odůvodněte čárku před spojkou *a*.

3. Uvedte tvar 7. pádu množného čísla podst. jména *drahokam*, srovnejte jej s tvarem *skalami* a odůvodněte pravopis obou tvarů.

Drahokam {vz. *hrad*} — *drahokamy* {*hrady*}: konc. -y; *skála* {vz. *žena*} — *skalami*: konc. -ami.

4. Kde byste mohli místo čárky položit středník?

Za první větu.

27

Vlak zpomaloval, v oddělení se zatmělo, jak cestující se zavazadly postupovali chodbičkou, koleje se větvaly a křižovaly, lokomotiva táhle zahoukala, pak už průvodčí otevřel dveře a pomalu sestupoval po schůdcích, konečně vlak drcnul a se skřípotem zastavil.

A, B, *jak* Ba, C, D, E *a* F, G *a* H

Ba — příslovečná příčinná

A + B + C + D + E + F + G + H

<i>Po</i>	<i>Přs</i>		<i>Pum</i>		<i>Zčjv</i>		<i>Po</i>
Vlak	zpomaloval,	v	oddělení	se	zatmělo,	jak	cestující se
1	5	7	1		5	8	1 7

<i>Pk</i>	<i>Přs</i>		<i>Pum</i>		<i>Po</i>	<i>Přs1</i>	<i>Přs2</i>
zavazadly	postupovali	chodbičkou,	koleje	se větvaly	a křižovaly,		
1	5		1		1	5 8	5

<i>Po</i>	<i>Puz</i>	<i>Přs</i>	<i>Puč</i>	<i>Puč</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>
lokomotiva	táhle	zahoukala,	pak	už	průvodčí	otevřel	dveře
1	6	5	6	6	1	5	1

<i>Puz</i>	<i>Přs</i>		<i>Pum</i>		<i>Puč</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>
a pomalu	sestupoval	po schůdcích,	konečně	vlak	drcnul	a se	
8	6	5	7	1	6	1	5 8 7

<i>Puz</i>	<i>Přs</i>
skřípotem	zastavil.
1	5

I. Rozbor větný

1. Vyhledejte větu jednočlennou.

V oddělení se zatmělo.

Všimněte si, že se slovesa *zatmít se* neužívá v tvarech všech slovesných osob. Uvedte další podobná slovesa.

Pršet, sněžit.

2. Vyhledejte větu, v níž je několikanásobný přísudek.

Koleje se větvely a křižovaly.

Všimněte si, že se ve spojení *koleje se větvely a křižovaly* neopakuje zvrtné zájmeno *se*.

3. Kterými spojkami bývá častěji připojena vedlejší věta příslovecná příčinná?

Protože, poněvadž, když, jelikož.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte slovesa a zařadte je do tříd a ke vzorům.

Zpomalovat — III. třída, vz. *kupuje*; *zatmít se* — IV. třída, vz. *sází*;
postupovat — III. třída, vz. *kupuje*; *větvit se* — IV. třída, vz. *prosí*;
křižovat se — III. třída, vz. *kupuje*; *zahoukat* — V. třída, vz. *dělá*;
otevřít — I. třída, vz. *umře*; *sestupovat* — III. třída, vz. *kupuje*; *drcnout* — II. třída, vz. *tiskne*; *zastavit* — IV. třída, vzor *prosí*.

2. Všimněte si tvaru *drcnul*, kterého se užívá vedle tvaru *drcl*. Je však jen *drcla, drclo*...

3. Určete druh slov *cestující* a *průvodčí* a jejich vzor. { *jarní* }

4. Všimněte si, že tato slova mohou být rodu mužského nebo ženského (jeden cestující, jedna cestující, pan průvodčí, paní průvodčí).

5. Kterým jiným slovním druhem může být slovo *cestující*? (příd. jm.)

Který z obou slovních druhů byl u slova *cestující* původní? Uvedte další příklady, kdy se příd. jméno stalo podst. jménem.

Raněný, vedoucí, pokladní ...

6. Lze užít vedle podoby *dveře* ještě jiné podoby? Nahlédněte do Pravidel. { *dvěře* }

7. Lze užít vedle tvaru { *po* } *schůdcích* v 6. p. ještě jiného tvaru? Nahlédněte do Pravidel.

8. Všimněte si, že podstatné jméno *oddělení* může znamenat název činnosti nebo název věci (oddíl, kupé). (III. 1, V. 1, VII. 1)

9. Skloňuje se podstatné jméno *kupé*?

Ve všech pádech má týž tvar.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *oddělení*?

Oddělit — oddělen — oddělení; dělit — oddělit.

2. Slovo *zavazadlo* není utvořeno od slova *zavázat* něco (prova- zem); je utvořeno od slovesa *zavazet* ve významu *vadit, pře- kážet*.

3. Jak je utvořeno slovo *chodbička*?

Chodba, -ička.

4. Slovo *kolej* je utvořeno od slova *kolo* málo užívanou neživou příponou *-ej*.

Jako *kročeť, obyčej*. (IV.5, VI.4)

5. Jak jsou utvořena slovesa *větvit se, křížovat se*?

Větev — větvit se; kříž — křížít — křížovat.

6. Jak je utvořeno příslovce *táhle*?

Příd. jméno *táhlý* je utvořeno z příd. jména *táhl* slovesa *táhnout*.

7. Všimněte si, že sloveso *zahoukat* (z *houkat*) je utvořeno z cito- slovce *hou* (*hú*) a svým hláskovým složením vystihuje zvuk.

8. Všimněte si, že v slově *otevřel* (*otevřít*) je řídká předpona *ot(e)-* (o tom, že jde o předponu, svědčí slovesa *zavřít, při- vřít ...*). Má týž význam jako předpona *od(e)-* (např. *ode- mknout*). Viz i ruské *оторвать* (= *odervat*).

9. Kterou příponou a z kterého slovního druhu je utvořeno slovo *skřípot*? (*skřípat, -ot*)

Uveďte další podobně utvořená slova.

Dupot, dusot, klapot, jásot ...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Ke slovům *zpomaloval, zatmělo se, sestupoval, pomalu, zasta- vil se* najděte slova opačného významu.

Zrychloval, rozsvětlilo se, vzestupoval, rychle, rozjel se.

2. Znáte slovo cizího původu, které má stejný význam jako slovo *cestující*? (*pasažér*)

3. Řekněte, jaký je významový rozdíl mezi slovy *cestující, pout- ník a pocestný*.

Cestující koná cestu zpravidla dopravním prostředkem, poutník a pocestný
pěšky; poutník = nejčastěji ten, kdo putuje na nějaké poutní místo.

4. Ke slovům *táhle* a *pak* najděte slova stejného nebo podobného významu.
Dlouze, zvolna, protahovaně; potom, nato.
5. Jaké významy má slovo *kolej*? Podívejte se do slovníku.
Stopa vyhloubená kolem vozu; dvojice kolejnic; vysokoškolská kolej.
Slovům, která mají různý význam, ale stejně znějí, říkáme slova souzvučná neboli homonyma.
6. Jaký význam má sloveso *křížovat (se)* v těchto spojeních:
Římští císařové křížovali své odpůrce. (mučit a popravovat přibíjením na kříž) — *Cesta křížuje silnici.* (protíná ji) — *Vlaky křížují ve stanici.* (jedou proti sobě a míjejí se) — *Blesky křížují oblohu.* (následují rychle za sebou v různých směrech) — *Můj dopis se křížoval s vaším telegramem.* (potkal se, minul se)

V. Rozbor zvukový

1. Jaká je spisovná výslovnost slova *oddělení*?
odde-, obě hlásky.
2. Vyslovte spisovně slovo *lokomotiva*. {-ý-}
Uveďte příklad, kdy v cizím slově psané *ti* vyslovujeme *tý*.
(*aktivní, kolektiv, kolektivní, serpentina...*) Přesvědčte se o tom v Pravidlech. (VII.3, VI.3)

VI. Rozbor stylistický

1. Znáte nějaké výrazy pro různé druhy vlaků? Řekněte, které z nich jsou spisovné a které z obecné češtiny, popř. citově zabarveny.
Osobní vlak — osobák obec., *rychlík, nákladní — nákladák* obec., *motorový — motorák* obec., *courák* obec., citově zabarveno, a to hanlivě.
2. Které ze slov *už* a *již* je hovorovější? {*už*}
3. Ke slovu *lokomotiva* najděte slovo stejného významu, ale z obecné češtiny. {*mašina*}
Jak říkají lokomotivě železničáři?
Stroj, odtud i strojvedoucí.
4. K výrazu *koleje se větvyly* najděte výraz stejného významu.
Koleje se rozdělovaly.
Který z těchto výrazů je knižní? {*větvyly se*}

5. Je sloveso *drcnout* spisovné? (obecné)

Proč ho asi autor užil?

Je citově zabarveno.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte obtížné pravopisné jevy v slovech *zpomaloval*, *oddělení*, *zatmělo*.

Zpomalovat — utvořeno ze slovesa *zpomalit* a to z přídavného jména *pomalý* předponou *z-* podobně jako *zrychlit*, *zčernat* apod.; *oddělení* — *dělit*, *od-dělit*, podobně jako *od-dechnout*, *od-dvojmocnit*; *zatmělo* — *zatmí se*, *tma*.

2. Odůvodněte psaní *ů* v slovech *průvodčí*, *schůdcích*.

V příbuzných slovech je *-o-*: *provádět*, *schod*, podobně jako *protékat* — *průtok*, *prosvítat* — *průsvitný*, *nosit* — *nůše*, *vozit* — *vůz*.

4. Vysvětlete odchylný pravopis ve slově *lokomotiva*.

V přejatých slovech se po *d*, *t*, *n* píše často měkké *i*; po těchto souhláskách se v přejatých slovech píše krátké *i*, *i* když se vyslovuje dlouze, srovnej *aktivní*, *kolektiv*, *serpentina*.

3.

28

Bohužel, nějaký takový zákon, aby se člověk něčemu naučil bez učení, naše vláda udělat neumí a mohu vám zaručit, že ho nikdo nikdy nevymyslí.

A¹, *aby* Aa, A² a B, *že* Ba

Aa — přívlastková

Ba — předmětná

A + B

	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>		<i>Po</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>
Bohužel, nějaký takový zákon, aby se člověk něčemu naučil							
10	3	3	1	8	1	3	5

	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>
bez učení, naše vláda udělat neumí a mohu vám zaručit, že								
7	1	3	1	5	5	8	5	3

<i>Pt</i>	<i>Po</i>	<i>PuČ</i>	<i>Přs</i>
ho nikdo nikdy nevymyslí.			
3	3	6	5

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět.
2. Upravte text tak, aby se vedlejší věta předmětná *že ho nikdo nikdy nevymyslí* změnila ve vedlejší větu podmětnou.
Je jisté, že ho nikdo nikdy nevymyslí.
3. Všimněte si, že slovo *bohužel* není mluvnicky zařazeno do věty.
Netvoří s žádným větným členem skladební dvojici. (II.1, III.1, IV.2, V.2)
4. Všimněte si, že v první větě je holý přísudek sloveso *neumí* (infinitiv *udělat* je předmět) a ve třetí větě *mohu zaručit* (infinitiv je součástí holého přísudku, protože sloveso *moci* je sloveso způsobové).
Připomeňte si ostatní způsobová slovesa.
Mít, smět, chtít, muset.
5. Kolika slovy je vyjádřen zápor v poslední větě?
Třemi: *nikdo nikdy nevymyslí.*
6. Všimněte si, že v první větě by bylo možné nahradit neurčité zájmeno *nějaký* záporným zájmenem *žádný* a smysl vyjádření by zůstal nezměněn.
7. S kterým pádem se pojí sloveso *naučit*? Uveďte několik příkladů na toto sloveso s 3. pádem.
Naučit se pořádku, básni, násobilce — v obecné češtině *báseň, násobilku.*

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *bohužel*.
2. Vyhledejte zájmena a určete jejich druh.
Nějaký — neurčité, *takový* — ukazovací, *něčemu* — neurčité, *naše* — přivlastňovací, *vám* — osobní, *ho* — osobní, *nikdo* — záporné.
3. Vyhledejte slovesné tvary a určete jejich mluvnické významy (osobu, číslo...). [Pozor na složený tvar *(a)by se naučil.*]
4. Uveďte množné číslo k podst. jménu *člověk*. (*lidé*) (IV, 3)
5. Všimněte si spisovného tvaru 1. os. jedn. č. slovesa *moci*. (*mohu*)
6. Tvar *neumí* převedte do množného čísla. (*neumějí*)
7. Kterým tvarem můžeme nahradit tvar *ho*? (*jej*)

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno citoslovce *bohužel*?

Bohu - žel; podobně *bohu - dík*. (IV.2)

2. Jak je utvořeno příslovce *nikdy*? Všimněte si, že je utvořeno stejně jako zájmeno záporné (*nikdo, nic ...*).

Jaký je význam takto utvořených příslovcí (*nikdy, nikde, nikam, nikudy, nijak ...*)?

V žádnou dobu, na žádném místě, žádným směrem, žádným způsobem.

3. Jak je utvořeno podst. jméno *učení*?

Z příčestí trpného slovesa *učit*; podobně *kreslení, psaní, rýsování, koupání, cvičení*.

4. Pokuste se zjistit, od kterého slova je utvořeno slovo *zaručit*.

Ruka. Postup tvoření: *ruka* → *ručit* → *zaručit*. Ručitel se zavazoval rukou dáním.

5. Jak je utvořeno sloveso *nevymyslit*?

Myslit → *vymyslit* → *nevymyslit*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slov *zákon* a *vláda*. Ověřte si význam těchto slov ve slovníku.

Zákon = obecná právní norma vydávaná zákonodárným orgánem (*školský zákon, tiskový zákon*), obecně platný princip vypořádaný z jevů, zvláště přírodních (*fyzikální zákony*), ustálené pravidlo závazné pro příslušníky nějakého celku (*zákon cti, zákon módy, nepsaný zákon*); *vláda* = nejvyšší výkonný orgán státní moci, řízení státu, rozhodující vliv, moc, uplatňování své převahy, ovládnutí pohybů (*ruka visela podle těla bez vlády*).

2. K příslovci *bohužel* najděte výraz stejného významu. (*na neštěstí*)

Najděte k němu slovo opačného významu. (*bohudík*)

3. Jaký význam má v této větě slovo *člověk*? (*někdo*)

Užití slova *člověk* v tomto významu není plně spisovné; je obvyklé v projevech běžně mluvených.

4. K slovesu *umět* najděte slova stejného nebo podobného významu.

Dověst, býti s to, znát.

5. K výrazu *mohu vám zaručit* najděte výraz stejného významu.

Mohu vás ujistit.

V. Rozbor zvukový

1. Přečtěte vyjádření pozorně a všimněte si pauz a toho, která slova mají větný přízvuk (která slova vyslovíte se silnějším přízvukem).

Větný přízvuk mají slova na konci vět nebo větných úseků (*zákon, bez učení, neumí, zaručit, nevymyslí*). Po těchto slovech následují pauzy.

2. Slovo *bohužel* v postavení na počátku věty je v našem případě vhodné oddělit pauzou (i když to není nutné).

Vyslovte souvětí pozměněné tak, že bude slovo *bohužel* za slovem *vláda*, a všimněte si, že je lépe neoddělovat je pauzami (i když je to možné).

3. Jak vyslovíte dvě sousední samohlásky v slovech *naučil, neumí*?

Odděleně, v různých slabikách.

Uvedte příklady, kdy hlásky *au, eu* tvoří dvojhlásky.

Automobil, pneumatika.

4. Přečtěte pozorně slovo *nějaký* a povězte, jak se často chybuje ve výslovnosti tohoto slova. („ňáký“)

VI. Rozbor stylistický

Pokuste se stanovit, zdali je tato věta z projevu psaného nebo mluveného, a své mínění odůvodněte.

Věta je z projevu mluveného. Je v ní užito jazykových prostředků obvyklých v projevech mluvených. Např. slovo *člověk* ve významu *někdo*, dále spojení *udělat zákon, vymyslet zákon*, postupně rozvíjející přívlastek *nějaký takový* aj.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní čárek.

Za slovem *bohužel* je čárka, protože toto slovo stojí mimo větu, není do ní mluvnicky začleněno. Vedlejší věta *aby se člověk něčemu naučil bez učení* je vložena do věty řídící, proto je oddělena čárkou z obou stran. Za slovem *zaručit* je čárka oddělující větu hlavní od věty vedlejší.

2. Odůvodněte všechna *i / y* ve slově *nevymyslí*.

Předpona *vy-*, slovo *myslit* je mezi vyjmenovanými slovy, v osobní koncovce se píše měkké *í*.

Sešli jsme z cesty, běžící dále k bývalému mlýnu, a pustili se pěšinou dosud změkklou po dopoledním lijáku a klesající k řece, jejíž téměř nehybná hladina zrcadlila barvy západu i kopce, nad nimiž utkvělo váhající oranžové slunce.

A a B, jejíž Ba, nad nimiž Baa

Ba — přívlastková

Baa — přívlastková

A + B

<i>Přs</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	
Sešli jsme z cesty, běžící dále k bývalému mlýnu, a pustili							
5	7	1	2	6	7	2	
<i>Pum</i>	<i>Puč</i>	<i>Pk₁</i>	<i>Pk</i>	<i>Pupř*)</i>	<i>Pk₂</i>		
se pěšinou dosud změkklou po dopoledním lijáku a klesající							
1	6	2	7	2	1	8	
<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt₁</i>	<i>Pk</i>
k řece, jejíž téměř nehybná hladina zrcadlila barvy západu							
7	1	3	6	2	1	5	1
<i>Pt₂</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>		
i kopce, nad nimiž utkvělo váhající oranžové slunce.							
8	1	7	3	5	2	2	1

I. Rozbor větný

1. Ve druhé větě určete holý podmět a přísudek.

Všimněte si, že je v přísudku vynechán tvar pomocného slovesa *jsme*, ačkoli není vyjádřen podmět *my* (viz věty typu *My tam přišli první*); tvar *jsme* se rozumí z první věty a už se nemusí opakovat, ovšem bylo by možno jej vyjádřit (... *a pustili jsme se pěšinou* ...).

Vysvětlete podobný jev ve vyjádření *Napsala mu, aby ji brzy navštívil a své chování jí vysvětlil*.

Neopakuje se *aby*.

2. Vyhledejte přívlastky k podstatným jménům *cesty* a *pěšinou*.

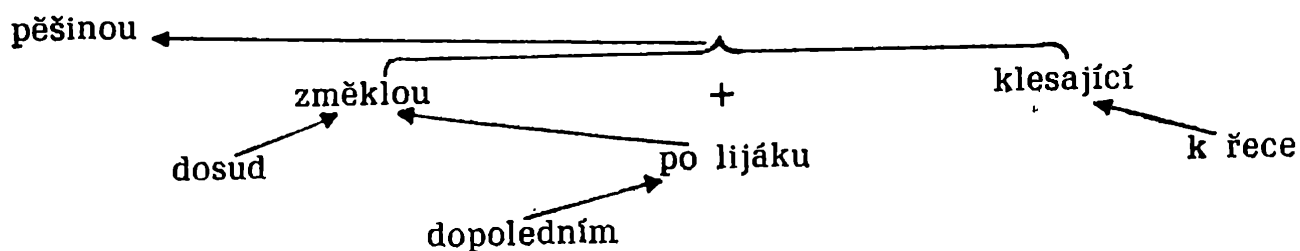
Běžící ... mlýnu; dosud ... k řece.

Jde o přívlastky shodné nebo neshodné?

Oba jsou shodné.

*) ... protože dopoledne lilo ...

Vysvětlete stavbu přívlastku podst. jména *pěšinou*. Stavbu naznačte graficky.

Vysvětlete, proč jsou postaveny za podstatné jméno, které rozvíjejí.

Jsou bohatě rozvitě.

3. Viz VII, 2.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte v souvětí vztažná zájmena.

Jejíž, (nad) nimiž. Všimněte si, že slovo *jejíž* je zároveň zájmeno vztažné a přívlastňovací (v řadách zájmen ve škole se tento případ neuvádí).

2. K slovesu *sešli jsme* uveďte infinitiv (*sejít*), určete kmen přítomný (*sejd-e*) a kmen minulý tohoto slovesa (*seše-l*).

Všimněte si rozdílu mezi nimi i toho, že infinitiv, který se tvoří obvykle z téhož základu jako příčestí minulé (např. v textu tvar *pustiti* a *pustit*), má jiný základ než příčestí minulé (*sešli* X *sejít*).

III. Rozbor slovotvorný

1. Vyhledejte v textu přídavná jména utvořená z tvarů sloves. *Běžící, klesající, váhající; bývalý, změklou.*

2. Jak je utvořeno slovo *dopolední*?

Dopoledne → *dopolední*; podobně *polední, ranní, večerní*.

3. Všimněte si rozdílů v tvoření názvů *západ* a *východ*.

(Slov *výpad* a *záchod* se užívá v jiném významu — avšak např. v polštině se místo označení *západ* užívá pravidelného protějšku: *zachod*.)

4. Srovnáním slov *kopec, slunce* se slovy příbuznými zjistěte přípony.

Kopa, kopka, atd., *sluníčko, slunko* atd.; přípony *-ec, -ce*.

Jde o staré přípony *-ec* a *-ce*, které měly v těchto případech význam zdrobňující. Dnes už jsou tyto přípony v tomto významu neživé a my je už necítíme, jako je necítíme u slov *otec, chlapec, Hradec, srdce*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Sloveso *sejít* v naší větě nahradte slovesem stejného nebo podobného významu.

Odbočit z cesty, opustit cestu.

2. Řekněte, jaké významy má slovo *cesta* v těchto spojeních a rčeních: *lesní cesta* (pruh země upravený pro jízdu menšími povozy), *vodní cesta* (dráha zřízená pro dopravu po vodě), *jít vždycky vlastní cestou* (jednat vlastním způsobem), *cesta se lidmi netrhla* (stále někdo po ní šel), *volit zlatou střední cestu* (vystříhat se krajností, dát přednost smírné dohodě, kompromisu), *nepřeloží nikomu stéblo přes cestu* (nepůsobí žádné potíže), *mám to z cesty* (je to odlehlé, stranou), *mluví z cesty* (beze smyslu, např. v horečce, pošetile, o něčem jiném, než o čem byla řeč), *doprovodit koho na poslední cestě* (účastnit se jeho pohřbu), *je to na dobré cestě* (daří se to, lze očekávat dobrý výsledek), *jít cestou necestou* (přímo k cíli, nedbat cest).

3. Vysvětlete tato rčení: *bojovat s větrnými mlýny* (s něčím neexistujícím, vyvíjet marné úsilí proti něčemu — podle známé příhody Dona Quijota), *to je voda na jeho mlýn* (dobře se mu to hodí), *bylo tam jako ve mlýně* (rušno, hlučno), *přijít se svou troškou do mlýna* (přispět třeba maličkostí, například při debatě).

Vysvětlete, co znamená pořekadlo: *Boží mlýny melou pomalu, ale jistě.* (Odplata za činy přijde, byť i později.)

4. Najděte slovesa stejného nebo podobného významu k slovesu *pustit se*.

Vydat se, odebrat se, dát se.

Lze v této větě užít všech těchto sloves?

Slovesa *odebrat se* ne.

5. K slovu *pěšina* najděte slovo podobného významu. (*stezka*)
Kterého z nich se užívá řidčeji?

Frekvenční slovník: *pěšina* — 25, *stezka* — 54. Všimněte si: *turistická stezka* × *luční pěšina*.

6. Najděte slova, která označují vodní kapky padající z mračen k zemi, a určete významové rozdíly mezi nimi.

Dešť, liják, lijavec, prška, mrhnutí, přeháňka.

7. Vysvětlete význam slovesa *utkvít* v naší větě. (*spočinout*)

8. K slovu *nehybný* najděte slova opačného významu. (*pohybující se*)

9. Určete významové rozdíly mezi slovy: *kopec, vrch, vršek, pahorek, hora, vyvýšenina*.

Hora = velký kopec, vysoký vrch; *kopec, vrch, pahorek, vyvýšenina* = menší, nevysoká hora; *vršek* = menší, nevysoký vrch.

V. Rozbor zvukový

1. Vyslovte spojení *z cesty* a vysvětlete, proč předložku *z* v tomto případě vyslovujeme „s“.

Protože následující souhláska *c* je neznělá; podobně *z potoka, z tábora, z Francie, z Chuchle*.

2. V tvaru *sešli jsme* je možno i ve spisovném vyjadřování nevyslovovat *j* [najděte si poučení o tom v Havránkově-Jedličkově Stručné mluvnici české].

VI. Rozbor stylistický

1. Ve větě *Cesta běží ke mlýnu* nahradte sloveso *běžet* slovesem podobného významu. (*vede, jde*)

Které z těchto vyjádření působí nejživěji?

2. Bylo by vhodné nahradit v naší větě přívlastek rozvíjející podstatné jméno *pěšinou* větou vedlejší? Proč ne?

V souvětí by byly za sebou tři vedlejší věty přívlastkové.

3. Jaká zvláštnost je ve vyjádření *váhající slunce*?

Věci neživé se přisuzuje vlastnost živé bytosti.

Čeho se tímto vyjádřením dosahuje?

Vyjádření je názornější a živější.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis příčestí *sešli (jsme), pustili (se)*.

Neznáme-li rod podmětu, píšeme v koncovce příčestí měkké *i*.

2. Odůvodněte interpunkci v souvětí.

Vydoloval jsem ze zpřeházených věcí v kufru mýdlo, ručník, kartáček na zuby a umyl jsem se u vodovodu, umístěného vedle kamen, a když jsem si oblékl čistou košili, pronikl mě takový pocit svěžesti a chuti k životu, jaký jsem už dlouho nepoznal.

A a B, *když* Ca, C, *jaký* Cb

Ca — příslovečná časová

Cb — přívlastková

A + B + C

<i>Přs</i>		<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt1</i>	<i>Pt2</i>
Vydoloval	jsem	ze	zpřeházených	věcí	v	kufří mýdlo, ručník,
5		7	2	1 7	1	1

<i>Pt3</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>
kartáček	na	zuby	a	umyl	jsem se u
1	7	1	8	5	7

<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>
vedle	kamen,	a	když	jsem si	oblékl
7	1	8	8	5	2

<i>Po</i>	<i>Pk1</i>	<i>Pk2</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Puč</i>	<i>Puč</i>
takový	pocit	svěžesti	a	chuti	k životu,	jaký
3	1	1	8	1	7	1

Přs
nepoznal.
5

I. Rozbor větný

1. Určete holé přísudky.

Všimněte si, že zvrtná zájmena *se, si* v těchto případech, i když je chápeme jako součást holého přísudku (zvrtného slovesa), přece jen do jisté míry zachovávají charakter předmětu (na rozdíl od sloves jako *smál se, vykračoval si*).

2. Všimněte si, že přívlastek *umístěného vedle kamen* lze bez porušení celkového smyslu věty vynechat. (VII)

Utvořte větu, v níž by vynechání tohoto přívlastku porušilo smysl věty.

Např. *Budeš-li se mýt u vodovodu umístěného vedle kamen, nespál se.*

3. Naznačte stavbu věty C a určete její větné členy.

... pronikl mě takový pocit svěžesti a chuti k životu,

4. Určují se při větném rozboru v našem textu zájmena *takový* a *jaký*?

Zájmeno *takový* nikoli, protože jen odkazuje k vedlejší větě přívlastkové *jaký jsem už dlouho nepoznal*; zájmeno *jaký* však ve větě vedlejší zastupuje podstatné jméno *pocit*, je tedy předmětem a musíme je určit — jinak by předmětové sloveso *nepoznal jsem* nemělo předmět.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy zájmen v textu.

Mě, se — zájmena osobní, *takový* — zájmeno ukazovací, *jaký* — zájmeno vztažné.

2. Vyhledejte v textu podstatná jména skloňující se podle vzoru *kost* a uveďte, nemá-li některé z nich některé tvary podle vzoru *píseň* (užijte i Pravidel). (*svěžest, chuť*)

3. Tvary *umyl jsem se, oblékl jsem si* převeďte do 2. osoby. (*umyl ses, oblékl sis*)

4. Všimněte si, že podst. jméno *kamna* má tvar množného čísla, i když označuje jen jednu věc.

Podstatné jméno pomnožné.

Uveďte podobné příklady.

Vrata, nůžky, dveře, housle — hodiny (= přístroj na měření času), — *Pardubice, Klatovy, Nusle*. Všimněte si, že jména jako *zápalky* nejsou pomnožná. Kupujeme sice *jedny zápalky* (= krabičku zápalek), ale vždy si můžeme z nich vzít (jednu) zápalku. Podobně *cigarety, klíče*...

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je odvozeno sloveso *vydolovat*? (*dolovat, vy-*) (VI)

2. Jak je utvořeno slovo *mýdlo*? (*mý-t, -dlo*)

Uveďte další slova utvořená příponou *-dlo*. (*bydlo, chodidlo, letadlo*)

3. Všimněte si, k jaké změně došlo při utvoření slova *obléci*: základové slovo *vléci*, předpona *ob-*. Podobně vznikla slova *oblak, obalit*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. K slovu *zpřeházený* najděte slovo stejného nebo podobného významu.

Neurovnaný, v nepořádku.

2. Znáte nějaká pořekadla se slovem *košile*?

Bližší košile než kabát. Zvyk je železná košile.

Řekněte, co znamenají.

Vlastní zájem jde před cizím; zvyk se nesnadno překonává.

3. K slovu *svěžest* najděte slova opačného významu.

Únava, vyčerpanost, malátnost.

4. Vysvětlete význam slova *život* v těchto větách: *Bála se, aby si nevzal život.* (aby nespáchal sebevraždu) — *Je plný života.* (zdatnosti, života, energie) — *Má už život za sebou.* (zestárl) — *S jarem nastal na poli rušný život.* (pracovní ruch)

5. Jaký význam má v této větě příslovce *dlouho*? (dávno).

V. Rozbor zvukový

1. Jak vyslovíte předložku *k* ve spojení *k životu* a proč?

Jako *g*; *ž* je souhláska znělá, proto se neznělé *k* mění ve znělé *g*.

2. Všimněte si, že slovo *už* můžeme v tomto případě vyslovit dvojím způsobem: buď se *š* na konci a víc odděleně od slova *dlouho*, nebo se *ž* na konci a víc spojitě se slovem *dlouho* [uš/dlouho], [už_dlouho].

VI. Rozbor stylistický

Jaký význam má sloveso *vydolovat* v naší větě?

Vyhrabat, vyhledat.

V tomto významu je citově zabarveno. Proč asi autor užil tohoto slovesa?

Pro větší názornost.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte, proč se v textu jednou před *a* píše čárka a podruhé nikoli.

Větu hlavní a vedlejší vždy oddělujeme čárkou; dvě věty hlavní v poměru slučovacím jsou spojeny spojkou *a*, proto se čárka nepíše.

2. Odůvodněte psaní *z* na počátku slova *zpřeházených*.

Předponou *z-* zde vyjadřujeme postupné úplné proběhnutí děje.

Vychudlými korunami stromů procházelo volně sluneční světlo a promítalo na chodník žebroví jejich větví a kos, jemuž se nedávný déšť postaral o bohatě prostřený stůl, rozjařeně zpíval na věžičce protějšího domu, jako kdyby léto nebylo ve skutečnosti na odchodu.

A a B a C¹, jemuž Ca, C², jako kdyby Cb

Ca — přívlastková

Cb — příslovečná způsobová

A + B + C

<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>			
Vychudlými korunami stromů procházelo volně sluneční světlo									
2	1	1	5	6	2	1			
<i>Přs</i>	<i>Pum</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Pt</i>			
a promítalo na chodník žebroví jejich větví a kos, jemuž se									
8	5	7	1	1	3	1	8	1	3
<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>	<i>Puz</i>			
nedávný déšť postaral o bohatě prostřený stůl, rozjařeně									
2	1	5	7	6	2	1	6		
<i>Přs</i>	<i>Pum</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>					
zpíval na věžičce protějšího domu, jako kdyby léto nebylo									
5	7	1	2	1	8	8 (+5)	1	5	
<i>Puz</i>	<i>Přjs</i>								
ve skutečnosti na odchodu.									
7	1	7	1						

I. Rozbor větný

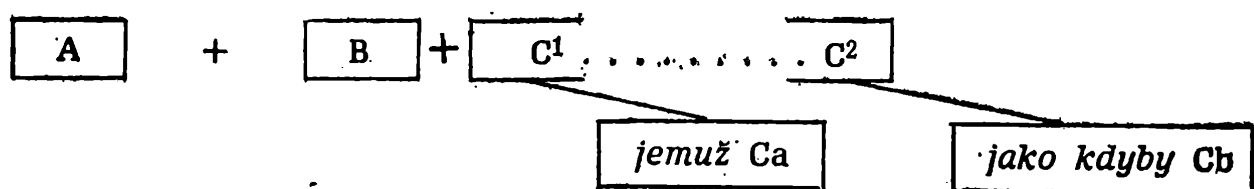
1. Z kolika vět se skládá toto souvětí?

Přečtěte jednotlivé věty a povězte, které jsou hlavní a které vedlejší.

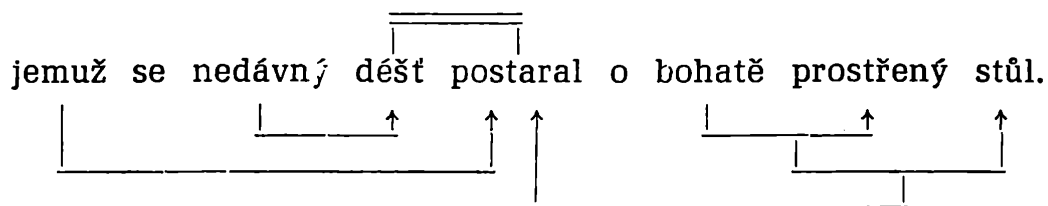
Určete druh vedlejších vět a rozhodněte, zdali jsou vztažné nebo spojkové.

Jaký je poměr mezi jednotlivými hlavními větami?

Naznačte stavbu souvětí graficky.

2. Naznačte stavbu věty *Ca* (svorkami nebo plošně) a určete její větné členy.

3. Určete, který větný člen je slovo *rozjařeně* (*zpíval*).
Který větný člen by vznikl, kdybychom slovo *rozjařeně* nahradili slovem *rozjařen* (*zpíval*)? (doplňk)
4. V poslední větě (vedlejší) určete holý přísudek.
Nebylo by na odchodu — předložkový výraz *na odchodu* je lépe chápat jako neslovesnou část přísudku jmenného se sponou než jako příslovečné určení místa.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Všimněte si rozdílu mezi tvarem a významem slova *žebroví* (co do čísla). Jak říkáme takovým podstatným jménům?
Podstatná jména hromadná. (III)
2. Určete (mluvnické významy a vzor) slova: *vychudlými*, *větví*, *jemuž*, *protějšího*.
3. Určete slovesa: *procházel*, *kdyby nebylo*.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *žebroví*?
Žebro, -oví.
Uveďte jiná slova utvořená týmž způsobem.
Stromoví, *křoví*, *sloupoví* ...
2. Jak je utvořeno příd. jméno *sluneční*?
Slunce, -ní; podobně *měsíc*, -ní.
3. Jak je utvořeno slovo *protější*?
Z příslovce *proti* příponou -ější.
Uveďte jiná slova utvořená touž příponou.
Zdejší, *dolejší*, *tamější*, *hořejší*, *nynější* ...
Rozlište od této přípony příponu stupňovací (*černější*, *bělejší*).

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jak rozumíte příd. jménu *vychudlý* v první větě?
Sešlý, vyhublý, vyzáblý. — Je to slovo nářeční.

2. Uveďte některé významy slova *koruna* a užití tohoto slova v různých významech ve větách.
Ozdoba hlavy, odznak panovnické hodnosti; korunní země, království; jednotka měny, platidlo; rozvětvená listnatá část stromu; dovršení, vyvrcholení; vnitřní obal květu; nejvyšší část přehradu.
3. Vysvětlete význam spojení *bohatě prostřený stůl*.
Dostatek potravy.
4. Jaký je významový rozdíl mezi slovem *sluneční* a *slunečný*?
Náležející slunci, např. *sluneční paprsky*; sluncem ozářený, např. *slunečná strana*.
Všimněte si podobného rozdílu mezi slovy *měsíční* a *měsíčný*, *srdeční* a *srdečný*.
5. K slovu *bohatý* najděte slova opačného významu.
Chudý, nuzný, chudobný.
6. K slovu *rozjařeně* najděte slova stejného nebo podobného významu.
Bujně, živě, rozveseleně, rozdováděně.

V. Rozbor zvukový

Přečtěte text pozorně znovu a uveďte, v kterém případě je vhodné před spojkou *a* udělat delší pauzu.

Před větou *a kos ...*

VI. Rozbor stylistický

1. K slovu *větev* najděte slovo stejného významu a řekněte, kterého z nich se užívá zřídka.
Haluz, ratolest.
2. K slovu *děšť* najděte slova přibližně stejného významu.
Liják, slejvák, prška.
Kterého z nich nemůžeme užít ve spisovném projevu?
3. Větu *Léto je na odchodu* vyjádřete větou stejného významu.
Léto končí.
4. Všimněte si personifikací, kterých autor užil v této větě, a řekněte, čeho jimi dosahuje.
Větší názornosti, citového zabarvení, poetičnosti.

VII. Rozbor pravopisný

1. Lze z dnešního hlediska odůvodnit předponu *z-* v slově *zpíval*?
{Nelze.}

2. Užijte ve větách tvarů *jejich* a *jejích*.

U cesty stály lípy a v jejich větvích bzučely včely.

U cesty stála lípa a v jejích větvích bzučely včely.

3. Vysvětlete interpunkci souvětí.

32

Protože bylo teplé jaro, všechno se žene do květu a zrání, dole při cestě se už zapalují třešně, stromy jsou osypány žlutavými kuličkami, černý bez rozkvetl a své smetanové koláče nabízí slunci, k slunci se točí bělostné kopretiny na louce a vonná mateřídouška rozprostřela po zemi koberec, jaký nemá žádný král.

Protože Aa, A, B, C, D a E, F a G, jaký Ga

Aa — příslovečná příčinná

Ga — přívlastková

A + B + C + D + E + F + G

	Přs	Pk	Po	Po	Přs	Puúč ₁	Puúč ₂	
Protože	bylo	teplé	jaro,	všechno	se	žene	do	květu a zrání,
8	5	2	1	3	5	7	1	8 1
Pum	Pum	Puč	Přs	Po	Po		Přs	
dole	při	cestě	se	už	zapalují	třešně,	stromy	jsou osypány
6	7	1	6	5	1	1		5
Pk	Pu*]	Pk**]	Po	Přs	Pk	Pk		
žlutavými	kuličkami,	černý	bez	rozkvetl	a	své	smetanové	
2	1	2	1	5	8	3	2	
Pt	Přs	Pt	Pum	Přs	Pk	Po		
koláče	nabízí	slunci,	k slunci	se	točí	bělostné	kopretiny	na
1	5	1	7	1	5	2	1	7
Pk	Pk	Po	Přs	Pum	Pt			
louce	a	vonná	mateřídouška	rozprostřela	po	zemi	koberec,	
1	8	2	1	5	7	1	1	
Pt	Přs	Pk	Po					
jaký	nemá	žádný	král.					
3	5	3	1					

*] Původce děje.

**] Jde o sousloví, není třeba dále rozbírat.

I. Rozbor větný

1. V první větě určete základní skladebnou dvojici. (*Bylo jaro.*)
Uvedte, k jaké změně v přísudku dojde, pozměníme-li větu takto: *Protože jaro bylo teplé...*
Jaro bylo teplé — jmenný přísudek se sponou.
2. Všimněte si, že ve větě *stromy jsou osypány žlutavými kuličkami* vyjadřuje přísudek stav, nikoli děj; dobře je to patrné ze srovnání např. s vyjádřením *Náhle zafoukal vítr a děti byly osypány bílými květy*, v němž slovesný přísudek *byly osypány* vyjadřuje děj.
3. Vyhledejte přívlastek postupně rozvíjející. (*své smetanové*)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Všimněte si rozdílu mezi kmenem přítomným (*žen-e*) a minulým (*hna-l*) u slovesa *hnát se*. Zařadte toto sloveso do třídy a ke vzoru.

I. třída, vz. *bere*.

2. Od slova *louka* utvořte tvary různých pádů množného čísla (ověřte si je v Pravidlech).
3. Vyhledejte v souvětí homonyma.

Se = zájmeno, předložka, *při* = předložka, podst. jméno, *bez* = podstatné jméno, předložka, *na* = předložka, citoslovce.

Užijte jich ve větách.

Všechno se žene do květu. Šel na procházku se psem. — Při cestě se zapalují třešně. Prohrál svou při. — Černý bez rozkvetl. Bez práce nejsou koláče. — Na louce voní kopretiny. Na, vezmi si.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořena spojka *protože*? (*proto-že*)
2. Kterou jinou předponou může být utvořeno sloveso s tímž významem jako *osypat*? (*ob-sypat*)
3. V slově *žlutavý* určete příponu a povězte, jaký význam tomuto slovu dodává.

Přecházející do žluta, ne zcela žlutý.

Uvedte další slova utvořená touž příponou.

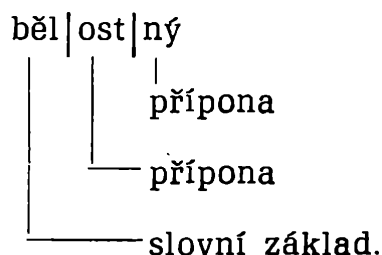
Modravý, bělavý, zelenavý, červenavý ... (IV)

4. Jak je utvořeno slovo *bělostný*?

Odvozené slovo příp. -ný ze základového slova *bělost*; podobně *radostný*.
Jak je utvořeno slovo *bělost*?

Bílý → *běl-ost*.

Naznačte stavbu slova *bělostný*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. K přídavnému jménu *teplý* najděte slova opačného významu. (*studený, chladný*)
2. Pomocí příd. jmen určete různé druhy cest.
Polní, lesní; vozová; úzká, široká; veřejná, soukromá, zakázaná; uježděná, vyšlapaná; schůdná, neschůdná, příkrá.
3. Místo předložky *při (cestě)* užiďte předložky stejného významu.
U cesty, vedle cesty, podél cesty, kolem cesty.
4. Co znamená výraz *třešň se zapalují*?
Začínají zrán.
5. Jaký je významový rozdíl mezi příd. jmény *žlutý* a *žlutavý*?
Poněkud žlutý, nažloutlý, přecházející do žluta, ne zcela žlutý.
6. Znáte jiné pojmenování pro *bez*? (*šeřík*)
Lze užít tohoto pojmenování v naší větě? (Ne.)
7. Ke slovu *bělostný* najděte slovo stejného významu. (*bělo-skvoucí*)
Jaký je významový rozdíl mezi *bílý* a *bělostný*? (= čistě, krásně bílý)
8. Ke slovu *vonný* najděte slovo stejného významu. (*voňavý*)
Které z nich je ve spisovném jazyce řidší? (*voňavý*)
9. Vyložte přísloví *Mezi slepými jednooký králem*.
V prostředí nízké úrovně může vyniknout i člověk s malými schopnostmi, znalostmi.
Znáte nějaká pořekadla, v nichž se vyskytuje slovo *král*?
Za krále Holce byla za groš ovce. = V době vlády Ladislava Pohrobka bylo zboží laciné. [*holec* = bezvousý mladík] — *Na Tři krále o hodinu dále.* = Kolem 6. ledna je den o hodinu delší.

V. Rozbor zvukový

1. Jak je třeba správně vyslovit slova *dole*, *mateřídouška*?
Často se chybně vyslovuje dlouhé *ó* a krátké *i*.
2. Slovo *rozkvetl* rozdělte na slabiky a všimněte si, která souhláska plní v jedné slabice funkci samohlásky.
Roz-kve-tl; slabikotvorné *l*.
3. Jak je třeba vyslovovat slovo *vonné*?
Jako jedno *n*; při recitaci veršů je však možné vyslovovat zdvojené *n*:
růžinu jevil vonný vzdech. (VII)

VI. Rozbor stylistický

1. Vynechte přívlastky a pozorujte, jak se změní výstižnost, názornost a citovost vyjádření.
2. Ve větě *Všechno se žene do květu* nahraďte sloveso výrazem stejného významu.
Všechno se dává do květu, *Všechno začíná kvést*.
Které z těchto vyjádření je citově zabarveno? (*žene se*)
3. K slovu *jaro* najděte slovo stejného významu. (*vesna*)
Můžete ho užít v naší větě? Proč ne?
Je básnické. *Vesna* = bohyně jara u starých Slovanů.
4. Čeho autor dosahuje užitím obrazného výrazu *Bez své smetanové koláče nabízí slunci*?
Větší názornosti a poetičnosti. Podobně u dalších obrazných vyjádření.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní *z* v slovech *rozprostřela*, *rozkvetl*. (předpona *roz-*)
2. Odůvodněte pravopis slova *vonný*.
Vůně, *-ný*; podobně *cena* / *cenný*, *vina* / *vinný*.

Planeta Mars se přibližuje Zemi až na vzdálenost 56 miliónů kilometrů, a proto je možno dobrými hvězdářskými dalekohledy pozorovat na jeho povrchu jasnější plochy načervenalé barvy, temnější místa, která hvězdáři nazývají moře, ale ve skutečnosti pokládají za nížiny, a kolem pólu povlak z tenké vrstvy sněhu a jinovatky.

A, a proto B¹, která Ba, ale [která] Bb, B²

Ba — přívlastková

Bb — přívlastková

A → B

Ba × Bb

Po	Pk	Přs	Pt	Pum	Pk	Pk
Planeta	Mars	se	přibližuje	Zemi	až	na vzdálenost 56 miliónů
1	1	5	1 6 7	1	4	4

Pk	Přjs	Pk	Pk	Puz
kilometrů,	a	proto	je	možno dobrými hvězdářskými dalekohledy
1	8 5 6	2	2	1

Po	Pk	Pum	Pk	Pt1	Pk	Pk
pozorovat	na	jeho	povrchu	jasnější	plochy	načervenalé barvy,
5	7 3	1	2	1	2	1

Pk	Pt2	Pt	Po	Přs	Puz*)	Puz
temnější	místa,	která	hvězdáři	nazývají	moře,	ale ve skutečnosti
2	1	3	1	5	1 8 7	1

Přs	D	Pum	Pt3	Pk	Pk	Pk1
pokládají	za	nížiny,	a	kolem	pólu	povlak z tenké vrstvy sněhu
5	7 1 8 7	1	1 7	2	1	1

Pk₂
a jinovatky.

8 1

I. Rozbor větný

1. Najděte určitá slovesa, rozlište jednotlivé věty a povězte, které jsou hlavní a které vedlejší.
2. Jaký je poměr mezi hlavními větami?
3. Jak jsou připojeny věty vedlejší k větě řídící?

Proč ve větě Bb tato závislost není formálně vyjádřena?

Vedlejší věty Ba, Bb jsou stejného druhu, souřadné, proto není nutné spojovací výraz *která* opakovat.

Proč je věta Bb uvozena souřadicí spojkou *ale*, ačkoli je to věta vedlejší?

Věty Ba a Bb jsou věty souřadné; spojka *ale* je tu výrazem jejich vzájemného souřadného poměru, a to odporovacího.

*) Ve shodě s NS 1966, § 741—1 (a pozn. na str. 501).

4. Ve větě *B* závisí na slovese *pozorovat* několikanásobný předmět. Povězte, z kolika členů se skládá? (Ze tří.)

Který je první?

Jasnější plochy načervenalé barvy.

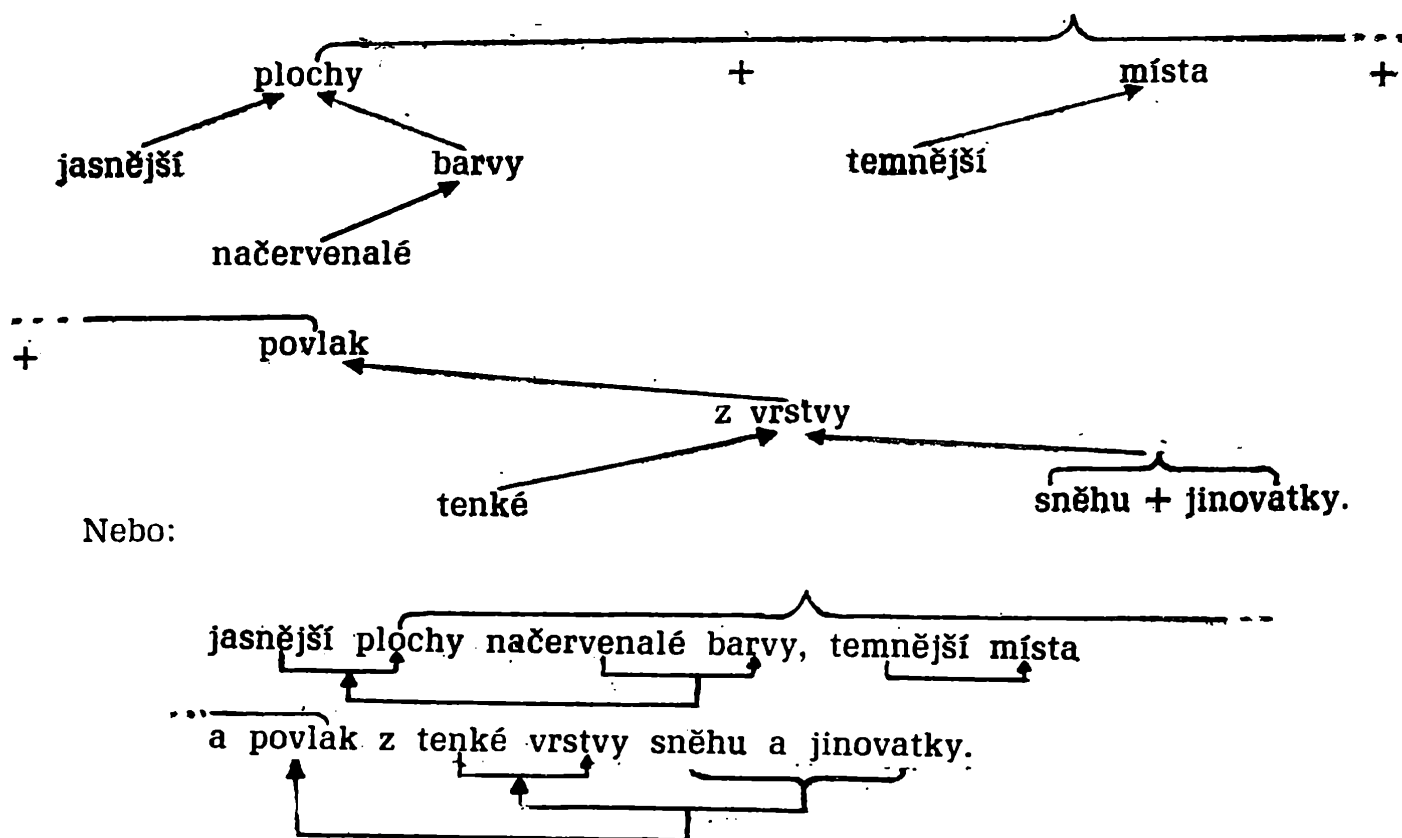
Který je druhý?

Temnější místa.

Který je třetí?

Povlak z tenké vrstvy sněhu a jinovatky.

Naznačte stavbu tohoto několikanásobného předmětu.

Tento několikanásobný předmět je přerušen dvěma vedlejšími větami. Proč?

Jsou to přívlastkové věty a ty stojí hned za jménem, na němž závisí.

5. Najděte ve větě *B* základní skladební dvojici.

Je možno pozorovat.

Čím je vyjádřen podmět? Jaký je přísudek?

Infinitivem; jmenný se sponou.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Jaký jiný tvar může mít infinitiv *pozorovat* a jaký rozdíl je mezi oběma podobami infinitivu?

Pozorovati — tvar knižní.

2. Kterými způsoby je možno vyslovovat číslovku 56?
Jak se tyto rozdíly projeví v pravopise?
Padesát šest, šestapadesát. {VII}
3. Určete druhy neohebných slov.
4. Jak jsou utvořeny tvary *jasnější* a *temnější* a jak jim říkáme?
Jasný, -ější; temný, -ější.
Utvořte třetí stupeň od přídavného jména *dobrými (hvězdářskými dalekohledy)*.
Všimněte si, že tvary *lepší, nejlepší* jsou od původu 2. a 3. stupeň přídavného jména *lepší*.
5. Vyhledejte v Pravidlech, jak je možno skloňovat slovo *Mars*.
2. p. *Marsu* (častější) nebo *Marta*; *Mars* — 2. p. *Marta* (řím. bůh války).

III. Rozbor slootovorný

1. Z kterých částí se skládá cizí slovo *kilometr*?
Kilo (= tisíc) + *metr*.
Uveďte jiná slova utvořená z těchto částí.
Kilogram, kilowatt, centimetr, decimetr, milimetr.
2. Všimněte si významu předpony *při-* v slově *přibližuje* a uveďte příklady sloves s předponou *při-* v téměř významu.
Přibíhat, přijíždět, přiskočit ..., nikoli např. *připálit*.
3. Jak je utvořeno příd. jméno *hvězdářský*?
Hvězdář, -ský; podobně *rybář, -ský, kovář, -ský*. {IV.5, V.3}
4. Jak je utvořeno slovo *dalekohled*?
Slovo složené; má dva slovní základy.
5. Jak je utvořeno slovo *načervenalý*? Jaký význam vyjadřuje v tomto slově předpona *na-*?
Zbarvený do červena, s nádechem do červena.
Uveďte příklady stejně utvořených slov.
Namodralý ...
6. Jak jsou utvořena slova *jasný* a *temný*?
Jas, -ný; tma, -ný.
7. Jak jsou utvořena slova *vzdálenost* a *skutečnost*?
Vzdálený, -ost; skutečný, -ost.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slov *planeta* a *pól*.
Oběžnice; povrchové ukončení osy planety, točna.
2. Podle čeho je nazvána planeta *Mars*?
Mars = v římské mytologii bůh války.
3. Ke slovům *vzdálenost*, *jasný*, *tenký* najděte slova opačného významu.
Blízkost; *temný*; *tlustý*.
4. Příd. jméno *dobrý* nahraďte v naší větě slovem stejného významu. (*kvalitní*)
5. Slovo *hvězdářský* nahraďte slovem cizího původu. (*astronomický*)
6. Jaký je významový rozdíl mezi přídavnými jmény *hvězdářský* a *hvězdářenský*?
7. K slovesům *pozorovat* a *pokládat* (něco za něco) najděte slovesa stejného nebo podobného významu.
Vidět, *sledovat*; *považovat*.
8. Vysvětlete význam slova *jasný* v těchto ustálených spojeních: *jasný hlas* (zvučný, nezastřený), *jasný den* (slunečný, bezmračný), *mít jasnou hlavu* (schopný dobře uvažovat, bystrý), *nad slunce jasnější* (naprosto zřejmé, nepochybné).
9. Řekněte, co znamenají tato rčení: *Zmizel, jako by v moři utonul.* (náhle, zcela) — *Je jako kapka v moři.* (nepatrný, bezvýznamný, ztracený) — *Přilévá vody do moře.* (dělá něco zbytečného, marného)
10. Vysvětlete význam slova *sníh* v těchto spojeních a rčeních: *Nezáleží mu na tom ani tolik jako na loňském sněhu.* (pranic) *Panská přízeň — májový sníh.* (dlouho netrvá) — *Třešeň s čerstvým sněhem květů.* (obsypaná bělostnými květy)

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si zvláštní výslovnosti hlásky *n* před *k* v slově *tenké* (ve srovnání s výslovností *n* např. v slově *na*).
Vyslovuje se více vzadu.
2. Všimněte si rozdílu v psaní a výslovnosti slova *miliónů*.
(milijónů)

3. Všimněte si rozdílů ve výslovnosti souhlásky *ř* v slovech *hvězdáři* a *hvězdářskými*.
V prvním slově je znělá, v druhém neznělá.
4. Kolik slabik má slovo *vrstvy*? Které?
Vrst-vy nebo *vr-stvy*, *vr-s-tvy*.
Co je podstatou slabiky? {Samohláska.}
Která samohláska je v první slabice?
Funkci samohlásky tu má slabikotvorné *r*.
Které souhlásky mohou být slabikotvorné?
r, *l*, řídce *m*, *n*: *osm*, *Rýznburk*; ojediněle *pst*.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte velké počáteční písmeno v slově *Mars* a *Zemi*.
Názvy nebeských těles; podobně *Měsíc*, *Venuše*, *Jupiter*.
2. Jak ještě jinak můžeme psát slovo *milión*? Přesvědčte se v Pravidlech.
3. Odůvodněte pravopis slova *temnější*. {*temný*, *-ější*}
4. Odůvodněte užití předložky *z* ve spojení *z tenké vrstvy*. {2. pád}
5. Odůvodněte pravopis slova *nazývají se* a utvořte větu, v níž bude užito slova *nazývají se* s měkkým *í*.
Slovo *nazývat se* je ve vyjmenovaných slovech. *Nazívat se* = mnoho a opětovně zívát: *Nudou jsme se nazívali*.
6. Odůvodněte čárku před *a*.
Vedlejší věty *která hvězdáři nazývají moře, ale (která) ve skutečnosti pokládají za nížiny* jsou vloženy do věty hlavní *a proto je možno dobrými hvězdářskými dalekohledy pozorovat na jeho povrchu jasnější plochy načervenalé barvy, temnější místa a kolem pólu povlak z tenké vrstvy sněhu a jinovatky*.

34

Když na jaře kvete ovocné stromy, je „povinností“ včelstev, aby ve statisícových armádách vykonala téměř všechnu opylovací práci, neboť jiný hmyz, který přezimuje jednotlivě, musí se z jara teprve množit.

Když Aa. A, aby Ab, neboť B¹, který Ba, B²

Aa — příslovečná časová

Ab — podmětná

Ba — přívlastková

A ← B

		<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>	<i>Po</i>		<i>Přjs</i>	<i>Pk</i>
Když	na	jaře	kvete	ovocné	stromoví,	je	„povinností“	včelstev,
8	7	1	5	2	1	5	1	1
		<i>Pk</i>		<i>Puz</i>		<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>
aby	ve	statisícových	armádách	vykonala	téměř	všechnu		
8	7	2	1	5	6	4		
	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>		<i>Pk</i>	<i>Po</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>
opylovací	práci,	neboť	jiný	hmyz,	který	přezimuje	jednotlivě,	
2	1	8	2	1	3	5	6	
	<i>Přs</i>	<i>Puč</i>	<i>Puč</i>					
musí	se	z	jara	teprve	množit.			
5	7	1	6	5				

I. Rozbor větný

1. Rozlište věty hlavní a vedlejší, určete druhy vět vedlejších a druh poměru mezi větami hlavními.
2. Kterou větu hlavní lze snadno přeměnit ve větu vedlejší a jak? Větu uvozenou souřadicí spojkou *neboť*, a to tak, že tuto spojku nahradíme podřadicí spojkou *protože*, *poněvadž*, *jelikož*.
3. Důvodový poměr mezi hlavními větami změňte v poměr důsledkový.
Jiný hmyz ..., a proto je věcí ...
4. V první větě hlavní určete holý přísudek.
Je „povinností“. Všimněte si, že je tu těžko mluvit o holé větě, protože „holý“ podmět je vyjádřen celou vedlejší větou *aby ve statisícových armádách vykonala ...*
5. V přívlastkové větě určete holý podmět a holý přísudek.
Který přezimuje — zájmeno *který* zastupuje podstatné jméno *hmyz* a je podmětem, nejde tu o nevyjádřený podmět.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte podstatná jména hromadná.
Stromoví, včelstev, hmyz.
Uveďte další příklady jmen hromadných.
Křoví, kamení, rostlinstvo, mládež, drůbež, drobotina.

2. Určete druhy slov z *jara*.

Přesvědčte se v Pravidlech, nelze-li tato slova spojit v slovní celek.

Určete druh slova *zjara*. (VII)

Uveďte příklad, kdy nelze spojení z *jara* nahradit příslovcem *zjara*.

Z jara jsem letos nic neměl, protože jsem byl nemocen.

3. Které tvary může mít slovo *jaro* v 6. pádě jednotného čísla?

Jaře a jaru. Všimněte si, že není možno tyto tvary libovolně zaměňovat, že volba tvaru záleží na předložkách a event. na významu: *na jaře* (nikoli *na jaru*) × *o jaru* (nikoli *o jaře*).

Spojení *na jaře* se užívá ve významu časovém (= *zjara*); v jiném, ovšem velmi řídkém významu je zase možný jen tvar *(na) jaru*: *On na jaru žádné půvaby neviděl*.

4. U podstatného jména *hmyz* určete rod, číslo a pád a uveďte, co by někoho mohlo při určování těchto kategorií zmást.

Rod mužský neživotný, číslo jednotné, 1. pád. Žáci se často nesprávně domnívají, že jde o rod mužský životný, protože si pod slovem *hmyz* představují brouky, motýly apod., prostě živé tvory. Toto podstatné jméno se skloňuje podle vzoru *hrad* (*hmyz, -u*), a je tedy rodu mužského neživotného (podobně podstatná jména *národ, lid, dobytek* aj.). Také číslo určují žáci často nesprávně. Pomůžeme si zájmenem ukazovacím *ten* (*ten hmyz* jako *ten brouk, ten motýl* apod.).

5. Ke které změně v kmenové samohlásce slova *práce* při skloňování dochází a v kterých pádech?

Které jsou náležité tvary 3. a 6. pádu množ. čísla slova *práce*? *Pracím, (o) pracích*, nikoli *pracem, (o) pracech*, jak se často říká i píše. Ověřte si v Pravidlech.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak jsou utvořena hromadná jména *stromoví, včelstvo*?

Strom, -oví; včela, -stvo.

Uveďte další příklady utvořené tímž způsobem.

Křoví, sloupoví, obyvatelstvo, rostlinstvo.

2. Jak je utvořeno slovo *přezimovat*?

Zima → zimovat → přezimovat; podobně noc → nocovat → přenocovat.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jaký je významový rozdíl mezi slovy *včely* a *včelstvo*?

Podívejte se do slovníku.

Buď znamená totéž co *včely*, nebo v odborném včelařském názvosloví „včelí společenství z jedné matky, asi 2000 trubců a 30 000 dělnic“.

2. Jaký význam má v této větě slovo *armáda*?

Velké množství, zástup. — Je citově zabarveno.

Uveďte jiný význam slova *armáda*.

Branná moc, vojsko.

3. Vysvětlete význam slova *práce* v těchto větách:

Přišel z práce v pět hodin. (zaměstnání) — *Položila práci na stůl.* (výrobek) — *Napsal vynikající vědeckou práci.* (pojednání) — *Dal si s tím práci.* (udělal to pořádně) — *Práce mu jde od ruky.* (pracuje hbitě, rychle)

Která přísloví o práci znáte?

Bez práce nejsou koláče. — *Práce kvapná málo platná.*

V. Rozbor zvukový

Přečtěte pozorně spojení *ve statistických armádách* a uveďte, na kterých slabikách jsou hlavní slovní přízvuky a které jiné slabiky ještě vyslovujeme poněkud silněji než ostatní, tj. na které klademe vedlejší přízvuk.

Hlavní přízvuk je na předložce *ve* a na první slabice slova *armádách*, vedlejší přízvuk na slabice třetí a páté: *ve statistických armádách*.

VI. Rozbor stylistický

1. Užijeme v běžné řeči slova *stromoví*?

Užijeme slova *stromy*, *stromoví* je řidší.

2. Kterých spojek užijeme v běžné řeči místo spojky *neboť*?

Protože, poněvadž. — *Neboť* a *jelikož* jsou knižní.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte pravopis slova *povinnosti*.

Povin-ný — *povinn-ost*.

2. Vyhledejte v Pravidlech poučení o pravopisu výrazu *z jara* — *zjara* (II) a další případy, kdy je možno psát předložku *z* zvlášť nebo dohromady se jménem jako příslovečnou spřežku. *Z rána* — *zrána*, *z večera* — *zvečera*.

I když se káně lesní někdy, je-li tuhá zima, stává škodnou a pouští se i do koroptví a zajíců, jsou její hlavní potravou myši, a proto je to dravec užitečný.

I když Aa¹, -li Aaa, Aa² a Ab, A, a proto B

Aa — příslovečná přípustková

Aaa — příslovečná podmínková

Ab — příslovečná přípustková

A → B

Aa + Ab

		Po	Pk	Puč	Přs	Pk	Po		Přjs
I	když	se	káně	lesní	někdy,	je-li	tuhá	zima,	stává škodnou
8	8	1	2	6	5 8	2	1	5	1
	Přs		Pt ₁	Pt ₂		Pk	Pk		Přjs
a	pouští	se	i	do	koroptví	a	zajíců,	jsou	její hlavní potravou
8	5	8	7	1	8	1	5	3	2
	Po		Po	Přjs		Pk			
myši,	a	proto	je	to	dravec	užitečný.			
1		8	5	3	1	2			

I. Rozbor větný

1. Určete druhy vět vedlejších a druhy poměru mezi větami spojenými souřadně. Znázorněte stavbu souvětí graficky.

2. Určete podmínky a přísudky holé.

Pozor na to, že v první větě je sponové sloveso *stávat se*, tedy *káně se stává škodnou*, že ve druhé větě je přídavné jméno *tuhá* přívlastkem, tedy *je zima*, a že v poslední větě je podmínkem slovo *to*, tedy *to je dravec*.

3. Jaký je rozdíl v přísudku mezi větami *je-li tuhá zima* a *je-li zima tuhá*?

V první větě je přísudkem slovo *je*, ve druhé větě je přísudkem výraz *je tuhá*.

4. Proč je přísudkové jméno *dravec* v 1. pádě a přísudkové jméno *potravou* v 7. pádě?

1. pád vyjadřuje vlastnost stálou, 7. pád vlastnost přechodnou — není stálou vlastností myši, že jsou potravou.

5. Odůvodněte pořádek slov: *káně lesní, dravec užitečný*.

U odborných názvů typu *káně lesní* se klade přídavné jméno na druhé místo [*kyselina sírová, violka vonná*...], není možné užít označení *lesní káně*; ve druhém případě je na slově *užitečný* důraz, a proto se klade až za své podstatné jméno.

6. Všimněte si, že se předložka *do* v textu neopakuje, že však je možno stejně dobře užít vyjádření *do koroptví* a *do zajíců*.
7. Vedlejší větu *je-li tuhá zima* nahraďte větným členem.
Za tuhé zimy.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *-li*.
2. Vyhledejte v textu slova, která mohou být různými slovními druhy nebo která znějí stejně jako tvary jiných druhů slov.
Zima = podstatné jméno nebo příslovce; *lesní* = přídavné jméno nebo podstatné jméno; *škodná* = podstatné jméno nebo přídavné jméno; *se* = zvrátané zájmeno, stejnou podobu má i předložka; *je* = tvar slovesa, stejnou podobu mají i tvary osobního zájmena *on* [*ona, ono*]; *pouští* = tvar slovesa, stejnou podobu má i tvar podstatného jména; *hlavní* = přídavné jméno, touž podobu má i tvar podstatného jména; *koroptví* = tvar podstatného jména, stejnou podobu má i přídavné jméno.
3. Všimněte si, že spojovací výrazy *i když* a *a proto* jsou sice vyjádřeny dvěma slovy, ale mají význam jako celek, jako jediná spojka (*i když* = ačkoliv, *a proto* = tedy apod.).
4. Určete rod a vzor podstatného jména *káně* a určení si ověřte v Pravidlech.
Káně, -ě, ž., káně, -ete, stř.
5. Určete vzor podstatného jména *myš*.
V kterých pádech se odchyluje od vzoru *kost*?
Ve 3. a 6. p. množného čísla.
Podle kterého vzoru jsou tyto dva tvary?
Podle vzoru *píseň*.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak jsou odvozena slovesa *stávat se* a *pouštět (se)*?
Ze sloves *stát se, pustit (se)*.
2. Jak je odvozeno slovo *hlavní*?
Hlava → *hlav-ní*.
Všimněte si, jak se ve významu *hlavní* (nejdůležitější) zachoval význam slova *hlava*.
Vyhledejte v textu slovo utvořené touž příponou. (*lesní*)

3. Jak je odvozeno slovo *dravec*?

Dravý — dravec.

Uveďte jiná podstatná jména, která jsou utvořena z přídavných jmen příponou *-ec*.

Slepec, lakomec, stařec, býložravec, zbabělec, znalec, učenec, zajatec...

4. Jak je odvozeno slovo *užitečný*?

Užitek → užiteč-ný.

Ke které hláskové změně před příponou *-ný* došlo?

K se změnilo {změkčilo} v *č*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vyhledejte v této větě odborná slova.

Káně lesní, koroptev (polní), zajíc, myš (domácí), dravec. Slovo *dravec* jako odborný název označuje řád ptáků (*orel, sokol, káně*); jindy se ho užívá ve významu neoborném (= živočich napadající jiné; násilný, bezohledný člověk).

2. K slovu *tuhá* (zima) najděte slova stejného nebo podobného významu.

Krutá, třeskutá.

Najděte k němu slova opačného významu.

Mírná zima.

3. Vysvětlete význam těchto spojení slov: *běhá jako křepelka; lišky tam dávají dobrou noc; byl chudý jako kostelní myš.*

Čile; daleko od lidí, měst, komunikací apod.; docela.

V. Rozbor zvukový

1. Přečtěte si text znovu a uveďte, na kterých slovech je silnější (větný) přízvuk.

Na slovech před pauzami: *někdy, zima, škodnou, zajíců, myši, užitečný.*

2. Jak se někdy nespisovně vyslovuje slovo *koroptev*?

Vynechává se *p*.

Uveďte některá jiná slova, v nichž se někdy v nespisovné výslovnosti vynechává souhláska.

Švestka, tkanička, lžíce, hřebík, stříkačka, kostka, pražský, jméno, vezme...

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte interpunkci.

Do první vedlejší věty je vložena další vedlejší věta; ta je proto oddělena čárkami na začátku i na konci. Mezi větou vedlejší a hlavní se vždycky

píše čárka. Obě věty hlavní jsou spojeny spojkou *a proto* v poměru důsledkovém, proto je mezi nimi čárka.

2. Všimněte si spojovací čárky mezi slovem *je* a spojkou *-li* a odlište tento způsob psaní slov od *jestliže*, hovorového *jestli* apod.

Uslyšela kroky, které šly kolem dveří, slyšela, jak se obracejí, a pak spatřila matku, jak vchází dovnitř.

36

A, *které* Aa, B, *jak* Ba, a C, *jak* Ca

Aa — přívlastková

Ba — předmětná

Ca — doplňková

<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>	<i>Přs</i>
Uslyšela	kroky,	které	šly	kolem	dveří,	slyšela,
5	1	3	5	7	1	5
						8
						5

<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Přs</i>	<i>Pum</i>
a	pak	spatřila	matku,	jak
8	6	5	1	8
				5
				6

vchází dovnitř.

I. Rozbor větný

1. Rozlište jednotlivé věty a povězte, které jsou hlavní a které vedlejší.

Naznačte graficky stavbu souvětí.

2. Určete druhy vedlejších vět.

Všimněte si, že vedlejší věty *Ba* a *Ca* jsou připojeny k řídící větě týmž spojovacím výrazem *jak*, ale každá je jiného druhu (předmětná, doplňková). Obměňte souvětí tak, aby věta *jak se obracejí* byla větou doplňkovou.

Uslyšela kroky, jak se obracejí.

3. V které z těch šesti vět v daném souvětí je vyjádřen podmět? (*které*)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. U podstatného jména *dveří* určete rod, číslo, pád a zařadte je ke vzoru.

Jaké je to podstatné jméno?

Uveďte sami jiná podstatná jména pomnožná. (obecná i vlastní)

2. Určete slovesný vid sloves *slyšela* a *uslyšela*. Najděte další příbuzná slovesa a určete jejich vid. (*zaslechla, slýchávala*)
3. Slovo *kolem* je v této větě předložkou, původně je to příslovce. Uveďte jiná slovní spojení, v nichž jsou příslovce ve významu předložky.

Uprostřed hřiště, nedaleko vesnice.

III. Rozbor slootovorný

Jak je utvořeno slovo *vcházet*?

Chodit → *v-cházet*, podobně jako *při-*, *od-*, *za-*; srovnej *nosit—vnášet*, *vodit—přivádět*.

Řekněte slova příbuzná a všimněte si hláskových změn při odvozování.

Chodit — *scházet se* — *chůze* — střídání samohlásek (*o — á — ů*), *d* se mění v *z*. {V}

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte synonyma ke slovu *spatřila*.

Uviděla, zpozorovala, zahlédla, zočila.

Které z nich je knižní? (*zočila*)

2. Vyhledejte ve slovníku věty, v nichž je slovo *krok* v různých významech.

Nehnul se z domu ani na krok. (vůbec neodešel z domova) — *Nebezpečí číhá na každém kroku.* (pořád a všude) — *Vývoj postupuje mílovými kroky.* (rychle) — *Vypracoval se krok za krokem.* (pomalu, ale vytrvale) — *Byl to chybný krok.* (čin, jednání, zákrok, podnik)

Jak rozumíte pořekadlu *Na Nový rok o slepičí krok*?

Den je poněkud delší než o vánocích.

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si v uvedeném souvětí větné melodie.

Na konci prvních pěti vět hlas stoupá, na konci šesté věty klesá.

2. Najděte v něm slovo, v němž se projevuje spodoba souhlásek. (*vchází*)

Jmenujte dvojice znělých a neznělých souhlásek.

b - p, d - t, v - f, g - k, h - ch, z - s, ž - š, d' - t'.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte v souvětí interpunkci.

Věty v souvětí oddělujeme čárkou, nejsou-li spojeny spojkami *a*, *i*, *nebo*, *ani* v poměru slučovacím.

Proč je zde čárka před spojkou *a*?

Větu hlavní a vedlejší vždycky oddělujeme čárkou.

Viděl jsem, jak obilí kvapem roste, a nežli jsem se nadál, bylo vyšší než já a tak příjemně vonělo chlebem, když jsem do něho vlezl pro modrou chrpu, fialový koukol nebo červený vlčí mák.

37

A, jak Aa, *a nežli* Ba, B *a C*, *když* Ca

Aa — předmětná

Ba — příslovečná časová

Ca — příslovečná časová

A + B + C

<i>Přs</i>		<i>Po</i>		<i>Puz</i>		<i>Přs</i>		<i>Přs</i>
Viděl jsem,		jak obilí		kvapem roste,		a nežli		jsem se nadál,
5		8*)		1		6		5
						5		8
						8		8

<i>Přjs</i>		<i>Puz</i>		<i>Puz</i>		<i>Puz</i>		<i>Přs</i>		<i>Puz</i>
bylo vyšší		než já		a tak		příjemně		vonělo		chlebem,
5		2		8		3		8		6
								6		
								5		1
										8

<i>Pum</i>		<i>Přs</i>		<i>Pk</i>		<i>Puúč1</i>		<i>Pk</i>		<i>Puúč2</i>		<i>Pk</i>
do něho		vlezl		pro modrou		chrpu,		fialový		koukol		nebo červený
7		3		5		7		2		1		8
						2				1		2

<i>Pk</i>	<i>Puúč3</i>
vlčí mák.	
2	1

I. Rozbor větný

1. Rozlište spojky souřadící a podřadící.

a, nebo; jak, nežli, než, když.

*) Zde spojka [připojuje vedlejší předmětnou větu, obsahovou]. — Ovšem např. ve větě *Jak se to stalo?* jde o příslovce [zájmenné]. [Viz SSJČ.]

2. Určete druhy vět vedlejších a druhy poměru mezi větami hlavními.
3. Upravte text tak, aby z věty předmětné *jak obilí kvapem roste* vznikla věta doplňková.
Viděl jsem obilí, jak kvapem roste ...
4. Vyhledejte příslovečná určení účelu.
Pro modrou chru, fialový koukol nebo červený vlčí mák.
5. Jaký poměr je mezi těmito členy několikanásobného příslovečného určení účelu? {slučovací} {VII}

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete pád všech sklonných slov.
2. Vyhledejte složené tvary slovesné.
Viděl jsem, nadál jsem se, vlezl jsem.
3. Tvar *jsem se nadál* převedte do 2. osoby. {nadál ses}
4. U slovesa *nadát se* srovnejte kmen přítomný a kmen minulý.
Naděj/-e/, nadál/-l/.
5. Uveďte 1. a 4. pád k tvaru *chlebem* a ověřte si jej jednak v Pravidlech, jednak ve slovníku.
Chléb, chleba. {VI}
6. Vyhledejte v textu stupňovaný tvar a uveďte, jak je utvořen.
Vys-oký, vyš-ší; podobně hlub-oký, hlub-ší. {V}

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno příslovce *kvapem*?
Ustrnulý 7. pád podst. jména *kvap*; podobně *honem, shonem, úhrnem.* {IV,1}
2. Jak je utvořeno příslovce *příjemně*?
Příjemný, -ě. {VII,5}
3. Jak je utvořeno přídavné jméno *fialový*?
Fial-a, fial-ový. {V,2}
4. Jak je utvořeno přídavné jméno *vlčí* a ke které změně v základu slova došlo?
Vlk — vlčí; podobně medvěd — medvědí, liška — liščí, čáp — čapí.
5. Všimněte si slova *červený*; je utvořeno ze slova *červ*.
Z jistého druhu *červů* (*červců*) se totiž připravovalo červené barvivo. Látka se *červila* → *byla červená* {jako: *žehlila se* → *byla žehlená*}.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. K slovu *kvapem* najděte slova stejného významu.
Rychle, spěšně, kvapně.
2. Znáte nějaké přirovnání se slovem *chrpy* a *vlčí mák*?
Oči modré jako chrpy, tváře jako vlčí máky.

V. Rozbor zvukový

1. Jak se vyslovuje slovo *vyšší*? (jedno š)
2. Všimněte si rozdílu mezi psaním a výslovností slova *fialový*.
Za *i* vyslovujeme *j*; podobně *pionýr*, *lilie*.
3. Přečtěte text znovu a všimněte si, je-li pauza za slovem *roste*, či až za slovem *a*.
Za slovem *roste*. (VII)

VI. Rozbor stylistický

Jaký je slohový rozdíl mezi podobami 1. pádu *chléb* a *chleba*?
Chleba není plně spisovné, užívá se ho v projevech běžně mluvených.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte, proč se v jednom případě píše před *a* čárka a v druhém případě nikoli.
Větu hlavní a vedlejší vždycky oddělujeme čárkou; dvě věty hlavní (nebo vedlejší) spojené spojkou *a* v poměru slučovacím čárkou neoddělujeme.
2. Proč se v textu před slovem *nebo* nepíše čárka?
Jde o poměr slučovací; nikoli vylučovací.
3. Proč není před spojkou *než* napsána čárka?
Je to proto, že následuje jen větný člen (*já*), nikoli celá věta (ve vyjádření typu *Obilí bylo vyšší, než jsem čekal* uvozuje spojka *než* větu, a proto se před ní čárka píše).
4. Všimněte si, že v textu jde o spojkou *a* a příslovce způsobu *tak*, nikoli o důsledkový spojovací výraz *a tak* (jako v souvětí *Pršelo, a tak jsme šli domů*) — proto se v textu čárka nepíše.
5. Odůvodněte pravopis slova příjemně.
Příjemný — *příjemně*; podobně *skromně*, *jemně*, *rozumně*.

Ulice se probudila už před hodnou chvílí, na chodníku klapaly kroky hustěji a hustěji, dům se otřásal rachotem kol, avšak zároveň začínal ožívat vlastními zvuky, když lopatky zaharašily v uhlácích, voda hrčela v odpadových rourách, dveře skřípaly a bouchaly a na schodišti se rozléhaly hlasy lidí odcházejících do práce.

A, B, C, *avšak* D, *když* Da, (*když*) Db, (*když*) Dc, a (*když*) Dd

Da, Db, Dc, Dd — příslovečná časová

A + B + C × D

Da + Db + Dc + Dd

<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Puč</i>		<i>Pk</i>	<i>Puč</i>	<i>Pum</i>	<i>Přs</i>
Ulice se probudila už před hodnou chvílí, na chodníku klapaly							
1	5	6	7	2	1	7	1
							5

<i>Po</i>	<i>Puz1</i>	<i>Puz2</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>
kroky hustěji a hustěji, dům se otřásal rachotem kol, avšak						
1	6	8	6	1	5	1
						8

<i>Puč</i>	<i>Přs</i>	<i>Pt</i>	<i>Pk</i>	<i>Puz</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>
zároveň začínal ožívat vlastními zvuky, když lopatky zaharašily						
6	5	5	2	1	8	1
						5

<i>Pum</i>	<i>Po</i>	<i>Přs</i>		<i>Pk</i>	<i>Pum</i>	<i>Po</i>	<i>Přs1</i>
v uhlácích, voda hrčela v odpadových rourách, dveře skřípaly							
7	1	1	5	7	2	1	1
							5

<i>Přs2</i>		<i>Pum</i>		<i>Přs</i>	<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Pk</i>
a bouchaly a na schodišti se rozléhaly hlasy lidí odcházejících							
8	5	8	7	1	5	1	1
							2

Pum
do práce.

7 1

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět v tomto souvětí. (osm)

Proč se neshoduje počet vět s počtem určitých sloves?

V předposlední větě je několikanásobný přísudek.

2. Určete postupně u jednotlivých vět, které jsou hlavní a které vedlejší.

U vedlejších vět zjistěte jejich věty řídící.

Všechny závisí na hlavní větě *D*.

Zjistěte druh vedlejších vět.

Všechny jsou příslovečné časové. Jsou to věty stejnorodé, souřadné.

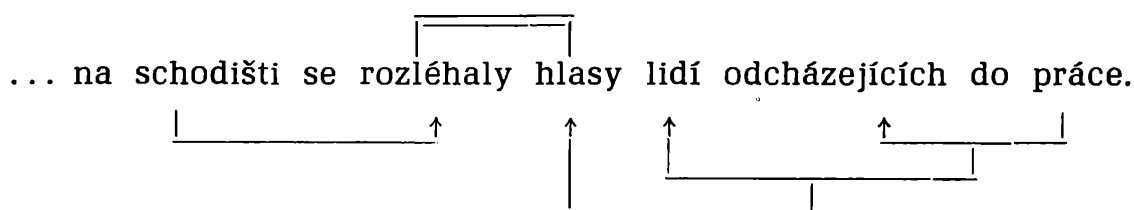
V jakém poměru jsou souřadné vedlejší věty?

Slučovacím; všimněte si, že se spojka *když* neopakuje.

V jakém poměru jsou hlavní věty?

3. Určete větné členy v hlavní větě *D*.

4. Naznačte stavbu věty *Dd* a určete větné členy.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Přesvědčte se v Pravidlech, je-li možný v 6. p. mn. č. ještě jiný tvar než *(v) uhlácích*.

2. Spojení na chodníku převedte do množného čísla (užijte též Pravidel.)

3. Je možná ještě jiná podoba podstatného jména *dveře*? (Užijte Pravidel)

V kterých pádech jsou možné podoby s dlouhým *ě*?

4. Podle kterého vzoru se skloňuje podst. jméno *lidé*?

Podle vzoru *kost*.

5. Určete sloveso v první větě.

III. Rozbor slovotvorný

1. Kterou příponou je utvořeno slovo *schodiště*? *{-iště}*

Uveďte další slova utvořená příponou *-iště* z podst. jména.

Ohniště, požářiště, hnojiště, smetiště, pastviště, staveniště, hradiště, tržiště.

2. Jak jsou utvořena slovesa *bouchat*, *klapat* (z kterého slovního druhu)?

Citoslovce je základem např. také u slovesa *hrčēt*, přitvořeného k slovesu *hrkat*; které citoslovce to je? *{hr}* {V}

3. Jak je utvořeno podst. jméno *uhlák*?

Uvedte příklady, kdy slova utvořená příponou *-ák* jsou ne-spisovná.

Osobák, Václavák ...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jaký význam má v této větě příd. jméno *hodný*?

Značně velký, značně dlouhý; je citově zabarveno a v tomto významu je hovorové.

2. Vyjádřete výraz *před hodnou chvílí* a *hustěji a hustěji* výrazy stejného významu.

Dávno; stále hustěji.

3. Ke slovům *rachot, harašit, zároveň, rozléhat se* najděte slova stejného nebo podobného významu.

Hřmot, hlomoz; chrastit, šramotit; najednou, současně; ozývat se.

4. Vysvětlete význam slova *chvíle* v těchto ustálených spojeních: *mít dlouhou chvíli* (mít nedostatek práce — zejména zajímavé — nebo zábavy), *mít slabou chvíli* (okamžik slabosti), *mít jasnou chvíli* (být při jasném rozumu), *ještě nepřišla jeho chvíle* (příležitost k uplatnění).

5. Vysvětlete význam slova *kolo* v těchto rčeních a spojeních: *roztočit kola továrny* (uvést do provozu), *je páté kolo u vozu* (zbytečný, bezvýznamný), *pamatovat na zadní kola* (na budoucnost, na stáří), *křičet na celé kolo* (ze všech sil), *být celý den v jednom kole* (být velmi zaměstnán).

6. K slovesu *probudit se* najděte sloveso opačného významu. (*usnout*)

7. Najděte přívlastky k slovu *hlas*, jimiž se označuje druh, výška, zabarvení atd. lidského hlasu.

Mužský, ženský, dětský hlas; jasný, pronikavý, zvučný, zastřený hlas; hluboký, vysoký hlas; příjemný hlas; altový hlas; hrobový hlas; hlas jako zvon.

V. Rozbor zvukový

1. Všimněte si, jak hláskové složení slov *klapaly, rachotem, zaharašily, hrčely, skřípaly* a *bouchaly* názorně dokresluje jejich význam.

2. Která souhláska v slově *hrčela* má funkci samohlásky?

Souhláská *r*.

VI. Rozbor stylistický

1. Probouzí se člověk, nikoli věc neživá.

Co to znamená, že se ulice probudila? Podobně: *dům začínal ožívat*.

2. Proč se v našem souvětí vyskytují převážně věty spojené mezi sebou souřadně?

Aby se vyjádřila současnost jednotlivých dějů.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte interpunkci.

Věty v souvětí oddělujeme čárkou, nejsou-li spojeny spojkami *a*, *i*, *nebo*, *ani* v poměru slučovacím. Větu hlavní a vedlejší vždycky oddělujeme čárkou. Poslední dvě vedlejší věty *Dc* a *Dd* jsou spojeny spojkou *a* v poměru slučovacím, proto nejsou odděleny čárkou.

Jestliže někdo vstoupil na nádvoří závodu, viděl dva tři muže v kombinézách, jak se hrabou v motoru nějakého nákladního auta nebo spravují pneumatiky, z dílen slyšel strouhavé zvuky pilníků a svištění převodních řemenů a pootevřenými dveřmi mohl pozorovat, jak dvojice dělníků sváří modrým kyslíkovým plamenem železně tyče.

39

Jestliže ABCa, A, *jak* Ab *nebo* (*jak*) Ac, B *a* C, *jak* Cb

ABCa — příslovečná podmínková (závislá na třech hlavních větách jako celku)

Ab, Ac — doplňková

Cb — předmětná

A + B + C

Ab + Ac

	Po	Přs	Pum	Pk	Přs	Pk	Pt			
Jestliže někdo vstoupil na nádvoří závodu, viděl dva tři muže	8	3	5	7	1	1	5	4	4	1

	Pk	Přs	Pum	Pk	Pk			
v kombinézách, jak se hrabou v motoru nějakého nákladního	7	1	8	5	7	1	3	2

	Pk	Přs	Pt	Pum	Přs	Pk	Pt1		
auta nebo spravují pneumatiky, z dílen slyšel strouhavé zvuky	1	8	5	1	7	1	5	2	1

<i>Pk</i>		<i>Pt₂</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		<i>Pum</i>
pilníků a svištění převodních řemenů a pootevřenými dveřmi										
1	8	1		2		1	8	2		1
	<i>Přs</i>		<i>Po</i>	<i>Pk</i>	<i>Přs</i>	<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		
mohl pozorovat, jak dvojice dělníků sváří modrým kyslíkovým										
5	5	8	1	1	5	2		2		
	<i>Puz</i>	<i>Pk</i>	<i>Pt</i>							
plamenem železné tyče.										
1		2	1							

I. Rozbor větný

1. Rozlište jednotlivé věty a určete, které z nich jsou hlavní a které vedlejší.

Naznačte stavbu souvětí (plošně).

2. Určete druhy vedlejších vět uvozených spojkou *jak*.

Jak se hrabou — doplňková; *jak dvojice dělníků sváří ...* — předmětná.

Upravte text tak, aby se první věta se spojkou *jak* změnila v předmětnou, druhá naopak v doplňkovou.

... viděl, jak se dva tři muži v kombinézách hrabou ...; ... mohl pozorovat dvojici dělníků, jak sváří ...

3. Ke které větě hlavní se vztahuje podmínková věta *Jestliže někdo vstoupí ...?*

Ke všem třem hlavním větám zároveň.

4. Naznačte stavbu věty *B* a určete její větné členy.

... z dílen slyšel strouhavé zvuky pilníků a svištění převodních řemenů.

5. Všimněte si holého přísudku v třetí hlavní větě.

Mohl pozorovat — způsobové sloveso s infinitivem.

6. Vyhledejte přívlastky postupně rozvíjející.

Nějakého nákladního auta, modrým kyslíkovým plamenem.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete u sloves čas a všimněte si, v kterých druzích vět je užito tvarů přítomného času.

Užití tvarů *hrabali se, spravovali, svářely* by bylo nesprávné.

Uveďte podobné příklady.

Maminka pozorovala kocoura, jak se plíží ke kleci s kanárem.

2. V poslední větě určete, zdali podmět *dvojice* a přísudkové sloveso jsou v čísle jednotném, či množném.

Jaký tvar by mělo sloveso v čísle množném?

Dvojice svářejí.

3. Vyhledejte v Pravidlech nebo ve Stručné mluvnici české, jak se skloňují podstatná jména *řemen* a *plamen*.

4. Podle kterého vzoru je utvořen tvar *dveřmi*? (*kost*)

Podle kterého vzoru se jinak podstatné jméno *dveře* skloňuje? (*píseň*)

Všimněte si, že kromě tvaru *dveřmi*, který je podle vzoru *kost*, lze slovo *dveře* zařadit ke vzoru *píseň* nebo *nůše*, protože se tvary těchto vzorů v množném čísle vůbec neliší.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *vstoupit*?

Uveďte další slovesa s předponou *v-* v témž významu.

Vkročit, vlézt, vnést, vplout ...

2. Jak je utvořeno slovo *nádvoří*?

Předponou i příponou zároveň ke slovu *dvůr*.

Uveďte další slova stejně utvořená.

Náledí, náměstí, nábřeží, přímoří, pobřeží, zámoří, předmostí, podpalubí, mezimoří, bezvětrí.

3. Jak je utvořeno slovo *strouhavý*?

Strouhat, -avý.

Uveďte jiná přídavná jména utvořená tímž způsobem ze sloves.

Kulhavý, chápavý, sedavý ...

4. Jak je utvořena spojka *jestliže*?

Z jest-li (to), že ... = za té podmínky (existuje-li), že ...

5. Jaký význam vyjadřuje v slově *pootevřený* (*pootevřít*) předpona *po-*?

Částečnost, menší míru.

Uveďte další slova s touž předponou v témž významu.

Pousmát se, porozevřít, popoběhnout ...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete významový rozdíl mezi slovy *dvůr* a *nádvoří*.
Nádvoří = „veliké prostranství, velký dvůr, zpravidla ve význačných budovách“ SSJČ.
2. Řekněte, jaké významy má slovo *závod*, a užití tohoto slova v různých významech ve větách.
Podnik; zápas, závodění.
3. Vysvětlete význam slova *kombinéza*.
Ochranný nebo pracovní oblek vzniklý kombinací kalhot a blůzy.
4. Máme pro slovo *pneumatika* český výraz?
Gumová obruč. Obyčejně se užívá výrazu *prvého*.
5. Pokuste se vyjádřit různé odstíny modré barvy.
Blankytně modrý, azurově modrý, chrpově modrý, pomněnkově modrý...
6. Jaký je významový rozdíl mezi příd. jmény *modrý* — *modravý* — *namodralý*? Podívejte se do slovníku.
Modravý — slabě modrý, s nádechem do modra; v podstatě stejný význam má i příd. jméno *namodralý*.
7. Jaký význam má slovo *železný* v těchto spojeních: *železná obrana, železná zásoba, železné zdraví*.
Tvrdá, houževnatá, nepřekonatelná; pro krajní potřebu; pevné.

V. Rozbor zvukový

1. Vyhledejte v textu dvojhlásky.
Vstoupil, hrabou, strouhavé, auta, pneumatiky.
Vysvětlete rozdíl ve výslovnosti slov *pneumatika* X *neumějí*.
2. Vyhledejte v textu případy, kdy jsou v jednom slově dvě samohlásky vedle sebe a nejde o dvojhlásku.
Jak lze vyslovit slovo *pootevřenými*?
Nesplývavě, ale dvojnásobným způsobem, a to s rázem, nebo bez rázu.

VI. Rozbor stylistický

1. Jaký slohový odstín má sloveso *hrabat se* v naší větě?
Je citově zabarveno.
2. Určete slohové rozdíly mezi těmito podst. jmény: *automobil*, *auto* (nejdou stylisticky zabarvena, slohově neutrální) — *auťák* (obecné) — *samohyb* (zastaralé) — *bourák* (obecné, citově zabarveno).

VII. Rozbor pravopisný

1. Vysvětlete, proč není mezi slovy *dva tři* napsána čárka.

Ustálené spojení.

Uved'te podobné příklady.

Pět šest, křížem krážem, zuby nehty atp. Najděte poučení o tom v Pravidlech.

V podobných ustálených spojeních jednotlivé výrazy čárkou neoddělujeme.

2. Proč se před spojkou *nebo* v tomto textu nepíše čárka?

Obě věty jsou v poměru slučovacím, nikoli vylučovacím. Srovnej: *Bud' se přiznáš, nebo naše přátelství končí.*

Příklady k rozboru

1. Miloval jsem život a pro jeho krásu šel jsem do pole.
(J. Fučík)
2. Mraky svíraly se přímo nad hlavou, světlo umdlévalo v bílém zášeří mlh. (V. Mrštík)
3. Sál tonul v světle mnoha svíček a skvěl se bílými, červenými, žlutými i kroupenatými květy jiřinek. (Fr. Kubka)
4. Ohromená maminka pospíšila s dopisem do školy a na pány kluky v úzkých nohavicích a kabátech připomínajících has- troše se přivalila pohroma.
5. Žádný národ slovanský nechoval v lůně svém nikdy otroctví a žádný nebažil po panství také nad jinými národy.
(Fr. Palacký)
6. Páni profesori, vážnější a zachmuřenější než jindy, vyšli v sevřeném houfci ze sborovny a plaše se rozhlížejíce za- mířili k jednotlivým třídám.
7. Pan nadlesní dnes mnoho nestřílí, má na starosti celou hordu honců a hajných a nechává lepší místo i jistější ránu hostům. (J. Frejka)
8. Zvěř většinou vyhledává mladé stromky jabloní, avšak ne- vyhýbá se ani hrušním, třešním nebo slívám.
9. Starý Kouba ví hodně, a nic neříká. (F. Heřmánek)
10. Novota, nová věc, je ovšem něco nepřírozeného; ale vynalézat, spolutvořit, spoluobjevovat novotu, tato činnost je nekonečně přirozená. (K. Čapek)
11. To se mu nedivte, byl přece jen v cizí rodině. (M. Pujmanová)
12. Napoleon sice vytvořil rychle novou armádu, ale byl poražen spojenými vojsky Ruska, Pruska a Rakouska v bitvě u Lipska (1813), sesazen a zbaven vlády.
13. Při všech chemických reakcích se buď uvolňuje, nebo spo- třebává teplo.
14. Já ti nikoho nemohu poslat, já už nikoho nemám. (K. Čapek)
15. Tak byli všichni pobiti, neboť v té válce jen smrt jímala v otroctví. (Vl. Vančura)
16. Šmatlánka ani na to nepomyslí vzít doktora, to považo- vala za hříšný přepych. (T. Nováková)

17. Děti chvíli udiveně vejřily, neboť nerozuměly tomu, co Julie Petrovi vyčítá. *(G. Včelička)*
18. Oheň planul nízko u země, úmyslně dušen trsy a hlínou na jejich kořenech uvízlou, neboť i lesy jsou zrádné. *(I. Olbracht)*
19. Někteří živočichové mají větší možnost přizpůsobovat se změněným podmínkám, a proto se velmi rozšířili.
20. Pomocné sbory z venkova nepřišly do Prahy včas, a tak proti dobře organizovanému a vyzbrojenému císařskému vojsku bojovali nevycvičení a špatně ozbrojení dělníci, drobní řemeslníci, příslušníci drobné inteligence a studenti.
21. Na naší jívě se zavěsily jehnědy jako nejjemnější trásně, větřík si s nimi hrál a včely se na nich houpaly s patrnou rozkoší. *(J. Herben)*
22. Bez elektřiny by nebylo možno vyslat s úspěchem do vesmíru umělé družice ani kosmickou raketu a nebyli bychom mohli proniknout do tajů atomového jádra ani využívat jeho energie.
23. Krajíčky z bílé veky šikmým řezem skrojené potřeme čerstvě vyšlehanou švédskou pomazánkou, navrch položíme jednu malou nebo půl větší olejovky, ozdobíme hvězdičkou sardelového másla, proužkem červené papriky a větvičkou zelené petrželky.
24. U průmyslové televize se nepřenáší obraz pro neurčitý počet televizních přijímačů, ale vždy na předem určené místo, a tak se podstatně zjednoduší přenos televizního signálu.
25. Anglie nejen obchodovala se zámořskými zeměmi; ona je také ovládala a vytvářela z nich své kolonie.
26. Legie vyrazila na chodbu s mocným řevem, ale řecká falanx nezakolísala, nýbrž statečně čelila náporu, kryjíc si hlavy aktovkami a rýsovacími prkny.
27. Okolo domu chodil déšť, mlaskal do písku, cupital v trávě, šeptal do listí, dupal na plechovou střechu. *(M. Pujmanová)*
28. Déšť padal a padal, mlha se ovíjela kolem stromů, minuty míjely a všechno se dostávalo do nějakého neskutečna.
(J. Glazarová)
29. Hlava se mu točila, nemohl mluvit a jen z dálky slyšel nějaký hluk, hlasy a sem tam porozuměl nějakému slovu.
(M. V. Kratochvíl)
30. Na dvorku si sedl na bedničku, přitáhl kolena k bradě, zá-dumčivě cucal sladkou certli a dumal. *(K. Poláček)*

31. Pršelo od rána, déšť se lil z mraků v celých proudech jako z miliónů vodovodů po ulicích tekly hotové zátopy, ani psa by nikdo nevyhnal do toho nečasu. (*Fr. Langer*)
32. Má jeti nejprve k chorému stařečkovi, anebo navštívit Martu Hajnovou? (*K. J. Beneš*)
33. Vejměnice již nemluvila, bylo jí trpko. (*K. V. Rais*)
34. Bára stála chvíli mlčky a hleděla na starce; potom mu klesla kolem krku a zaplakala hlasitě. (*K. V. Rais*)
35. Kecal prohrál a všichni mu to přejí; vždyť dobrá věc se podařila a věrná láska zvítězila!
36. Varhaník se do partitury sotva podíval, a přece hrál zcela správně a přesně předeheru, jeho prsty nejen hladily klávesy, ale přímo tančily po klávesnici a varhany burácely jako silný vítr v korunách stromů, šeptaly jako povívající listí, zpívaly jako ubíhající lesní potůček.
37. Neuplynuly ještě ani tři měsíce, a Praha se zmocnila Heleny úplně. (*K. J. Beneš*)
38. To se ví, neumíte zatím nic, ale zkusím to s vámi. (*K. J. Beneš*)
39. Paní Nečásková vezme dvouletou Evičku za ruku, do druhé popadne pořádný balík a tříletého Štěpána, pan Nečásek s batohem na zádech uchopí dva kufry a už si to ženou se schodů; šestiletý Honzík tvoří zadní voj.
40. Mozartovi zarsřelo v očích, vzal krásnou tabatěrku, položil ji pod šípkové květy na spinetu, usedl k němu a začal hrát.
(*K. Koval*)
41. Teplice jsou ve vědomí mnoha lidí především lázeňským městem, ozdravovnou nemocných, jejich historie je však spjata s dělnickými boji horníků, sklářů a textiláků.
42. Smyslem a cílem politiky strany je rozvoj socialistické společnosti, zabezpečení sociální a občanské jistoty, naplnění životních tužeb pracujícího lidu. (*O. Švestka*)
43. Tentokrát to nebude jako v osmnáctém; soudruzi jsou ve vládě a nikdo je z ní nedostane. (*V. Řezáč*)
44. Při osidlování pohraničí musel náš lid zápasit nejen se zbytkem německých fašistů, ale stejně rozhodně sváděl pod vedením strany zápas i s domácí reakcí.
45. Je český obzor hluboký jak džbán a jeho vzduch je silnější než víno. (*J. Kainar*)
46. Do útočících rojnic posílá nepřítel z vrcholu kóty 534 kulometné dávky, z přilehlých kopců a vyvýšenin zasypává vrch minami a granáty. (*L. Svoboda*)
47. Báseň Balada o očích topičových oslavuje dělníkovu práci a vyzdvihuje její význam pro společnost.

48. Být v tento den opět na chvilku komunistickým novinářem a psát zprávu o májové přehlídce bojových sil nového světa! (*I. Fučík*)
49. Desetkrát, dvacetkrát jsi viděl pochodovat vojska revoluce na májových přehlídkách a bylo to slavné. (*J. Fučík*)
50. Nad všemi vězni se vznášela smrt, neboť nacisté se krutě mstili za atentát na Heydricha.

— * —

1. Babička je venkovská žena a životní zvyklosti vesnice jsou pro ni natolik vžitě a samozřejmé, že se jich nevzdává ani v novém prostředí.
2. Jana byla všetečná, a protože kvete na fakultách prostorekost, neskončilo vyptávání vždy jen tak nevinně.
(*Vl. Vančura*)
3. Lucie s chutí popíjela svou kávu a vůbec jí nevadilo, že jsem jako na trní.
4. Některé názory Josefa II. byly ovlivněny francouzskými osvícenci, a proto nazýváme tento absolutismus, který sehrál v našich zemích pokrokovou úlohu, osvícenským absolutismem.
5. Svatopluk nebyl ovšem tak vzdělaný jako císař Konstantin, a proto nemohl vědět, že už tisíc let před ním byl ve starém Římě svazek prutů symbolem státní jednoty a moci.
6. Radioaktivní zplodiny štěpení zamoří rozsáhlé území kolem dokola a při příznivém větru je zanesou až do krajů vzdálených i několik set kilometrů, kde ještě mohou mít nebezpečnou koncentraci.
7. Táta byl horník na malé vesnici u Mostu, a nebýt sportu, v životě bych se asi nedostal o moc dál než párkrát do Prahy.
8. Jednou z vlastností, které sport pomáhá — nebo abych nepaušalizoval, by měl pomáhat — je podle mého soudu schopnost reálně vidět a ohodnotit sám sebe, aby se člověk nepřeceňoval ani nepodceňoval, a platí to zvlášť na sklonku sportovní kariéry.
9. Vidím, co jiní nevidí, slyším, co jiní neslyší. (*F. X. Šalda*)
10. Přístup k zadním sedadlům nového vozu je možný po sklopení předních opěradel, k němuž je bohužel potřeba obou rukou, neboť páčka zajišťující je ve vzpřímené poloze se sklápí vzad.
11. Každá vrána chválí své hnízdo, a která je nemá, říká, že je lépe bez něho. (*B. Němcová*)

12. Ale lid čekal a čekal, zraky na radnici upíraje, naslouchal, zazvučí-li zvon královský, jenž by hlasem svým to dotvrdil.
(A. Jirásek)
13. Bernard s Jakubem pobývali již několik dní v hradní stáji, ve dne však, když svítilo slunce, se toulali po hradbách a po královské louce a v háječku, který se táhl od paláce po hradní příkop. (Vl. Vančura)
14. Kluci z chudobince nedávali slušné pozdravení, ba mnohdy se stávalo, že se vážným občanům posmívali a na ně nešlechetně pokřikovali. (K. Poláček)
15. Na tom pražském mostě rozmarýna sice nerostla, jak se zpívá v písničce, ale každý si ji tu mohl koupit v krámku paní Kromusové, která ji tu v květináčích zalévala, ač to písnička bůhvíproč popírá. (Fr. Kubka)
16. Pražské povstání z r. 1848 bylo poraženo, ale my dnes vzpomínáme s láskou a hrдостí na slavné bojovníky z barikád, Čechy a Slováky, kteří již před více než sto lety pochopili, že odstranit zastaralý společenský řád je možno jen revolučním bojem.
17. Jenom jednu válku bych miloval, miloval z plna srdce — tu, která by zakroutila krk všem těm ničemům, kteří vždy znovu a znovu vypouštějí to veliké zabíjení na lidi jen a jen pro tu svou prokletou světskou moc, zlato či vládu!
(M. V. Kratochvíl)
18. Ve Všerubech, kam se Němcovi z Domažlic koncem r. 1847 přestěhovali, ocitla se mezi samými Němci, kteří byli málo družní, ale i s nimi se Božena Němcová snažila navázati důvěrnější styky, aby poznala jejich život.
19. Takhle, abyste věděl, zachraňovali naši lidé partyzány a důstojníky brigády, kteří byli nejvíce ohroženi, takhle je kradli Němcům přímo zpod šibenice. (P. Jilemnický)
20. Bělouši potřásali hlavami, hřívy jim vlály jak bílý oheň v modři letního nebe, jak vyjel kočár z Újezdské brány za Prahu, kde se očím rozevřel nádherný pohled na viničné svahy po pravé straně, po levé straně Vyšehrad a stříbrnou stuhu Vltavy, nad níž stály na vartě štíhlé topoly. (K. Koval)
21. Když se tak na vás dívám, jak tu sedíte za stolem, sytí a spokojení, v teple a bezpečí, jak, až odtud odejdete, vrátíte se k svým ženám, dětem, do svých dílen a útulných světnic, tím více mě to žene vyprávět vám o válce, kterou jsem prošel — a je to napůl zázrak, že jsem dnes živ mezi vámi.
(M. V. Kratochvíl)

22. Když jsme se vrátili a po schodech vyšli na přední verandu, táta začal prohlížet naplavené dříví, které už dávno sbíral a rovnal na verandě do hraničky, a chtěl nějaké vybrat, že si z něho večer rozděláme oheň.
23. Skutečné, pravé písmo, které můžeme bezpečně číst i po tisíciletí, vzniklo teprve v Egyptě a je nám všeobecně známé pod jménem hieroglyfy. *(Č. Loukotka)*
24. Zajímavé je, že sám Vrchlický nepopíral tradici, že se narodil za prudkého mrazu na cestě ze Slaného do Loun, a zmiňuje se o tom také ve zlomku svých pamětí. *(V. Tichý)*
25. Tak převzal Pražský hrad už před koncem 9. století úlohu centra upevňujícího se přemyslovského státu, a ačkoli se pověsti o věštbách jeho budoucnosti rozcházejí s historickými skutečnostmi, Pražský hrad navzdory vlastním pohnutým osudům zůstal sídlem hlavy státu až do dnešních dob.
(J. Janáček)

— * —

1. Vřes odkvétá a otava je řídká jako srst, někde ještě leží, protože často prší. *(Fr. Heřmánek)*
2. My děti chodily jsme kolem studny za poledne a večer z pole nebo z luk, položily jsme se na ohlazený podlouhlý kámen, který připomínal schod, a lokaly jsme přímo ze studny občerstvující, pramenitou vodu.
3. Tvář nemocné Helenky se rozjasnila jako letní modré nebe, oči ztratily cizí výraz, změkly, v přeblaženém úsměvu se objevily její hezké zoubky, celá tvář vyjadřovala takové podivné štěstí, jaké jsem na ní nikdy nespatriila. *(R. Nasková)*
4. Nikdy nic podobného neviděl, ale nebyl to přelud, pták poskakoval na tenkých nožičkách, kolíbal se pod tíhou nádherného chvostu, běžel před chlapcem po cestičce, jako by chtěl dohnat zástup dětí, potom však odbočil a zmizel v trávě, dlouho bylo vidět jeho kmitající se hlavičku, pak už nic.
5. Sotva vyřkl sir Pecián svůj přísný ortel, přichvátali dva statní žaláři, navlékli zničenému matematikovi těžká náramková pouta, na nohy mu připjali dvě železné koule a odváděli provinilce do karceru.
6. Kniha se těžko píše, ale slovo se lehce vypouští z úst; kniha je tvá, ale slovo patří všem; proto kritika slov, i když nebude velkým dobrem, nebude nikoho bolet. *(K. Čapek)*

7. Po banketu vyhrávala až do večera nedávno obnovená česko-skalická kapela, hosté zpívali a veselí se stupňovalo až do večera, kdy byl Straussovým valčíkem zahájen „Jiřinkový ples“. *(Fr. Kubka)*
8. Posléze sklapl šedý historik svůj obávaný notes, poklepal tužkou na katedru, rozhlédl se po třídě, a když zjistil ve všech tvářích výraz napjaté pozornosti, počal přednášet.
9. Devadesát devět ze sta návštěvníků našeho krásného města by nic neslyšelo, i kdybychom je zavedli do laguny znějící vody, vždyť většina lidí je hluchá a jsou jim navždy utajeny skryté písně. *(M. V. Kratochvíl)*
10. Ticho večera kanulo z houstnoucího soumraku neviditelnými krůpějemi a protálo je chvílemi jen zaržáním uštvaného hřebce, který ráno brázdil se svým pánem stráně i lesy, až po hřívu se brodil vodami a zase se vzpínal a odvážnými skoky přenášel svého jezdce přes polomy a záseky.
(J. Mařánek)
11. Řím potom vzkvétal, stal se nejprve středem malého státu, ten později díky politickému rozhledu a vojenskému umění svých vůdců rostl a rostl, až vzniklo pyšné římské impérium, jeden z největších politických útvarů, jaké naše planeta kdy viděla.
12. V čekárně školního zubního lékaře neprojevují děti strach křiklavě, zakrývají ho spíše pobíháním z místa na místo, dováděním, smíchem a jen tu a tam přiběhne některé z nich k učitelce a přitiskne se k ní jako k mamě, nebo se uprostřed toho rejdní zastaví, ustrne jako vážka nad vodou a je vidět, jak přemýšlí o tom, co bude v ordinaci.
13. Ivan už ležel, tichý jako pěna, nikdo by do něho neřekl, jaký dovede zvířit pekelný rajt po domě, jak dovede člověku hospodařit v laborce, a ospalýma očima upřeně hleděl na velkého bratra, který si přitáhl židli k jeho posteli.
(M. Pujmanová)
14. Břečťan, který rostl po kmeni borovice, držel se sice její kůry tisíci a tisíci přičepivými kořínky, ale ani takové zoufalé držení by mu nebylo pomohlo, kdyby byl rostl jinde, neboť lidé, když si něco zamanou, jsou bez citu a bez srdce.
15. Za horkých letních dnů Helenka vybíhala až sem, sedla si do trávy u starého sešlého stromu a poslouchala, jak bory nad ní hovoří, vítr jimi hýbá a v jejich šumu pohvizdují ptáci. *(V. Mrštík)*

16. Jako chlapec tak kolem šesti let jsem někdy nemohl v noci usnout, bál jsem se, že zaspím a přijdu pozdě do školy, a štěkot psů z vesnice mě plnil napůl radostí, že je také ještě někdo vzhůru, napůl strachem, co se to děje, kdo to přichází.
17. Jindřich Mošna hraje, zpívá, tancuje, metá kozelce, chodí po provaze, žonglér i akrobat, a svou veselostí přímo zdolává publikum, které řičí smíchem a dostává z toho až křeče. *(V. Müller)*
18. Jdeš, mineš starou školu s pamětní deskou její nejslavnější žáčky, dojmeš se půvabem Hurdálkovy fary, vzpomeneš jeho jiřinek i všech, kdo se kdy účastnili jiřinkových slavností v někdejší Steidlerově hospodě, a sotva se naděješ, už tě vítá otevřená náruč údolí, majícího co do krásy zajisté nejednoho soupeře, ne však co do citového vztahu, který k němu má kdekdo v naší vlasti. *(V. Müller)*
19. Od krajin a zátiší přechází Josef Mánes k historickým malbám a alegorickým kompozicím, maluje skvělé podobizny a portrétní studie lidových typů, v nichž se oproštuje od dobových vlivů až k realistické věrohodnosti.
20. A najednou jí sjel před očima blesk a Helenka spatřila zajiskřit se svět, kde není válek ani popravišť, padala někam do prázdna, ale česká země ji zachytila, a její vědomí zhaslo. *(M. Pujmanová)*
21. Poslední „padla“ se na tomto staveništi ještě nevolá; až jim bude dvacet nebo čtyřicet, pane, zazní jako výstřel — zaráchotí nádobí, udeří lžíce a kolečka, ruce upustí cihly a veliký houf lidí se vrhne k trafice, k hospodě, k elektrické stanici. *(K. Nový)*
22. Arnošt Steiner prošel už všemi bojišti, kde jsme se utkali s nepřítelem, nikdy se nevyhnul žádnému střetnutí, a přece nebyl nikdy raněn. *(L. Svoboda)*
23. Vzhlížela k němu velikýma, vážnýma očima, které tehdy byly šedomodré a dnes jsou šedozelené, sledovala pozorně jeho ústa, když vykládal o stávkových bojích soudruhů v severočeském uhelném revíru. *(V. Řezáč)*
24. Zběsilost fašistů, kteří ještě v zákopech, v granátových jámách, za stromy a keři, za vším, co jim skýtá nějaký skryt, svírají zbraně a rozsévají jimi smrt, znásobuje nenávist, vlévá vyčerpaným útočníkům nové síly. *(L. Svoboda)*

25. Už se chystal vyskočit a zaútočit, využít příhodného zmatku, který zachvátil hitlerovce, ale vzduchem letí další smršť granátů a min, další zkáza, kterou na nepřítele vyslali Bedřichovi minometníci spolu s jedním oddílem kazašské dělostřelecké divize. *(L. Svoboda)*

IV. Dodatek

Rozbory krátkých úryvků

To pochoduje ulicí za rudým praporem proletářský Žižkov. A s Žižkovem Karlín a Libeň a Holešovice a Vysočany. Tisícihlavá masa valící se městem. Přísná a mlčenlivá.

1

	<i>Přs</i>		<i>Pum</i>		<i>Pk</i>		<i>Pum</i>		<i>Pk</i>		<i>Po</i>
To	pochoduje	ulicí	za	rudým	praporem	proletářský	Žižkov.				
3	5	1	7	2	1	2	1				

		<i>Puz*)</i>		<i>Po1</i>		<i>Po2</i>		<i>Po3</i>		<i>Po4</i>	
A	s	Žižkovem	Karlín	a	Libeň	a	Holešovice	a	Vysočany.		
9	7	1	1	8	1	8	1	8	1		

	<i>Pk</i>		<i>Zčjv</i>		<i>Pk</i>		<i>Pum</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>
Tisícihlavá	masa	valící	se	městem.	Přísná	a	mlčenlivá.				
2	1	2	1	2	8	2	2				

I. Rozbor větný

1. V první větě určete podmět.

Proletářský Žižkov. Všimněte si, že jím není slovo *to*. Takovéto slovo se při větném rozboru neurčuje; navazuje se jím na předcházející text, je to slovo s významem citovým. (Ovšem v jiných případech může být slovo *to* větným členem, např. ve větě *To je hezké.*)

2. Všimněte si, že v druhé větě je vlastně vynechán holý přísudek slovesný (*A s Žižkovem „pochoduje“ Karlín ...*).

Je to možné proto, že je vyjádřen v první větě, že si jej můžeme domyslit, že druhá věta je vlastně pokračováním věty první.

3. Určete větné členy ve třetí větě.

Jde o větu jednočlennou jmennou. Rozlišit lze holý základní větný člen (*masa*) — to ovšem není podmět — a přívlastky, z nichž *valící se* je rozvit příslovečným určením místa.

*) Příslopečné určení společenství (sociativní) [NS 1966, 280].

4. Všimněte si, že slova *přísná* a *mlčenlivá* jsou přívlastky k slovu *masa*, že však jsou připojeny teprve dodatečně, že jsou uvedeny jako samostatná věta.
5. Všimněte si opakování spojky *a* v druhé větě. (VI, 1)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte podstatná jména vlastní a uveďte, jak se skloňují. V případě pochybnosti vyhledejte poučení ve Stručné mluvnici české, event. zčásti v Pravidlech.
Žižkov — *hrad*, Karlín — *hrad*, Libeň — *píseň*, Holešovice — *nůše* (ale 2. p. Holešovic, 3. p. Holešovicům), Vysočany — *hrady* (ale 2. p. Vysočan).
2. Všimněte si, že přídavné jméno utvořené z přechodníku slovesa *valit se* si ponechává zvrtné zájmeno *se*: *valící se*.
Uveďte podobné příklady.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *tisícihlavá*?
Skládáním.
2. Jak je utvořeno vlastní jméno *Žižkov*?
Od *Žižka* příp. -*ov*. Podobně: Hron — *Hronov*, Diviš — *Divišov*, Vilém — *Vilémov*. Také vlastní jméno *Karlín* je od osobního jména *Karla* (tehdejší císařovna) obdobou podle *Libušín* (Libuše), *Radotín* (Radota), *Tetín* (Teta). Jméno *Libeň* je odvozeno z osobního jména *Liben*; *Libeň* = *Libnův* [dvůr]. Je to tedy od původu přídavné jméno (přívlastňovací).
Jméno *Holešovice* je od jména obyvatelů (Holešovici, pův. Holýšovici, tj. lidé Holýšovi); *Holešovice* = ves lidí Holýšových. Podobně: *Lobkovice*, *Litoměřice*, *Vitkovice* ...
3. Vyhledejte v Pravidlech, jakou jinou podobu může mít slovo *mlčenlivý*? (mlčelivý)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *proletář* a *masa*.
Za kapitalismu příslušník třídy lidí, která nemá zajištěný stálý výdělek, která prodává svou pracovní sílu majitelům výrobních prostředků. — Velké množství lidí, dav, zástup.
2. K slovu *prapor* najděte slovo stejného nebo podobného významu.
Vlajka (o rozdílů *prapor* — *vlajka* viz str. 101), *zástava* — knižní, *korouhev* (prapor, zpravidla vyztužený, např. vojenská korouhev) — knižní.

3. K slovu *přísný* najděte slova opačného významu.
4. K slovu *mlčenlivý* najděte slovo stejného nebo podobného významu.
Nemluvný, zamlklý, tichý.

V. Rozbor zvukový

1. Vyslovte správně slovo *praporem*. Jak se v tomto slově často chybuje? („-á-“)
2. Vyslovte pečlivě celý text a srovnejte jej s tím případem, kdy by druhá věta nebyla od první oddělena tečkou (vznikl by vlastně několikanásobný podmět) a kdy by také přívlastky *přísná* a *mlčenlivá* byly spojeny s jednočlennou větou *Tisícihlavá masa ...* (VII)

VI. Rozbor stylistický

1. Proč autor v druhé větě několikrát opakuje spojku *a*?
Chce tím vzbudit dojem zvýšené intenzity a mnohosti.
2. Jakou funkci mají v tomto úryvku jednočlenné věty jmenné?
Vyjadřují dramatickост děje, napětí.

VII. Rozbor pravopisný

Jak by bylo nutno upravit interpunkci, kdyby došlo k úpravě uvedené v bodě V. 2?

Schůze byla krátká a celkem všední. Referát. Potlesk nikoli nadmíru hlučný. Několik souhlasných proslovů.

2

<i>Po</i>		<i>Přjs1</i>		<i>Puz</i>		<i>Přjs2</i>		<i>Zčjv</i>		<i>Zčjv</i>
Schůze	byla	krátká	a	celkem	všední.	Referát.	Potlesk	nikoli		
1	5	2	8	6	2	1	1	9		
<i>Puz</i>		<i>Pk</i>		<i>Zčjv</i>		<i>Pk</i>		<i>Pk</i>		
nadmíru	hlučný.	Několik	souhlasných	proslovů.						
6	2	4	2	1						

I. Rozbor větný

1. Rozlište věty dvojčlenné a jednočlenné.
První dvojčlenná, ostatní jednočlenné.

2. Určete druh přísudku ve větě dvojčlenné.
3. Ve větách jednočlenných určete holý základní větný člen a jeho rozvíjející členy.
První věta: *holá*. — Druhá věta: *potlesk*; rozvitý přívlastek *nikoli nadmíru hlučný*. — Třetí věta: *několik*; rozvitý přívlastek *souhlasných proslovů*.
4. Jednočlenné věty jmenné by bylo možno spojit v jediný větný celek, v němž by byly základní členy odděleny čárkami; za souvětí však takové spojení nepovažujeme. [VI]

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh neohebných slov v textu.
2. Určete druh číslovky *několik*.
Neurčitá základní.
3. Jak se skloňuje číslovka *několik*?
1. a 4. p. *několik*, v ostatních pádech tvar *několika*.

III. Rozbor slovotvorný

1. Od kterého slovního druhu jsou utvořena podstatná jména *schůze*, *potlesk*, *proslov*? [Od sloves.]
2. Kterými příponami jsou utvořena přídavná jména *hlučný*, *souhlasný*? [-ný]
3. Jak podle vašeho názoru vzniklo příd. jméno *všední*?
Odvozením od složeniny: to, co je na vše(ch)ny dny, je všední.
4. Jak vznikla příslovce *celkem* a *nadmíru*?
Celkem: tvar 7. p. *Nadmíru*: předložkový pád.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vyjádřete větu *Potlesk nikoli nadmíru hlučný* výrazem podobného významu (*potlesk umírněný*, *nehlučný*, *zdrženlivý*), popř. určete rozdíl ve významu.
2. Najděte synonyma k příslovci *nadmíru*.
Příliš, *nadměrně*, *neobyčejně*, *neobvykle*.
3. Najděte synonymum k výrazu *krátký* ve spojení *krátký projev*.
Stručný projev.
4. Vysvětlete význam slova *krátký* ve větách: *Je na něj krátký*. — *Udělal tomu krátký konec*. — *Má krátkou paměť*.

V. Rozbor zvukový

Přečtěte text pozorně a všimněte si přestávek (pauz).

VI. Rozbor stylistický

Vysvětlete, jakou funkci mají v tomto úryvku jednočlenné věty jmenné.

Vyjadřují krátkost, úsečnost, rychlost a věcnost jednání.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte předponu s- v slově *schůze*.

„Tys tu, tys tu, Lenko! Konečně jsi tu!“ volal a smál se a plakal a vejskal a byl jako dítě.

3

I. Rozbor větný

1. Z kolika vět se skládá přímá řeč?

Určete druhy vět v přímé řeči. (V, VII)

2. V první větě určete holý podmět a holý přísudek.

Tys. Všimněte si, že holá dvojčlenná věta se v tomto případě skládá z jediného slova grafického, ačkoli je v ní podmět vyjádřen.

3. Určete holý přísudek ve výrazu *byl jako dítě*.

To celé: *byl jako dítě* je přísudek jmenný se sponou, podobně jako by bylo vyjádření *byl dětinský*.

4. Všimněte si řady přísudků za přímou řečí.

Lze je všechny chápat jako přísudek několikanásobný, ale je také možno pokládat za uvozovací větu jen sloveso *volal* a ostatní slovesa, která jsou si významem bližší, za několikanásobný přísudek (výrazně by tomu tak bylo ve vyjádření obměněném takto: *Volal: „Tys tu ...“ a smál se a plakal*).

5. Je slovo *Lenko* zapojeno jako větný člen do stavby věty?

Není, protože jde o 5. pád. Ten může tvořit větu jednočlennou, avšak jeho spojením s jinou větou souvětí nevzniká.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovní druhy: *tys, jako*.

- Určete druh slova *tu*. Určete druh tohoto příslovce.
Kterým jiným druhem příslovce může slovo *tu* být?
Příslovcem času: *Tu k němu přiběhl pes.*
Kterým jiným slovním druhem může být slovo *tu*?
Zájmenem ukazovacím.
- Všimněte si, že podoba *tys* má ve srovnání s vyjádřením *ty jsi* charakter hovorovější.

III. Rozbor slootovorný

- Jak je utvořeno slovo *konečně*?
- Jmenujte slova příbuzná se slovem *dítě* a uveďte, jak jsou utvořena.
Např. *děťátko, dětičky* (jen množné číslo!), *děčko, dětský, dětina, dětinský, dětinštět, dětství* ...

IV. Rozbor lexikální a sémantický

- Najděte synonyma k slovům *volal*, *smál se*, *plakal* a určete rozdíly v jejich významu a jejich užití.
Křičel, povykoval, hulákal (cit. zabarveno), *halasil, rámusil, hlaholil*. — *Chechtal se* (někdy cit. zabarveno), *posmíval se*. — *Břečel* (ob.), *naříkal, bědoval, ronil slzy* (knižní), *proléval slzy*.
- Jaký je rozdíl mezi synonymními hláskovými podobami slov ve dvojici *výskat* a *vejskat*?
Spisovné — obecné.
- Jaký je významový rozdíl ve vyjádření: *Byl jako dítě*. — *Byl dětinský*.

V. Rozbor zvukový

Vyslovte znovu věty zvolací a všimněte si jejich zvukové stránky. [I]

VI. Rozbor stylistický

- Proč autor opakuje slova *Tys tu*?
Jakého účinu dosahuje opakováním spojky *a*?
Mnohost a překotnost dějů.
- Jaký citový vztah mluvčího vyjadřují obě zvolací věty?
Radost.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní vykřičníků. {I}
2. Odůvodněte, proč za přímou řečí není čárka.

Sotva zapadly za učitelem dveře, Jenda Musil se obořil na celou třídu: „Styďte se!“

4

I. Rozbor větný

1. Určete druhy vět podle poměru mluvčího k jejich obsahu.
2. Všimněte si, že možno obsah přímé řeči vyjádřit i jinak: „*Nestydíte se?*“ „*Že se nestydíte*“, tj. větou tázací nebo zvolací. {V}
3. Rozlište větu hlavní a větu vedlejší a určete spojovací výraz.
4. Spojku ve větě vedlejší nahraďte jinými spojovacími výrazy. *Jakmile, sotvaže, jak, jen, když ...*
5. Změňte pořádek slov tak, aby přímá řeč byla na počátku. {VII}

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. U podstatných jmen a u sloves určete vzory.
2. Všimněte si, že podst. jméno *dveře* má tvar množného čísla, i když označuje jen jednu věc. Uveďte další podobné příklady. *Nůžky, kamna, vrata, játra, záda ...*
3. Uveďte tvar 7. pádu podst. jména *dveře* — s kterým vzorem se shoduje tento tvar? {*kost*}

III. Rozbor slovotvorný

1. Všimněte si způsobu tvoření příjmení *Musil* a uveďte další podobné příklady příjmení. {*Dokulil, Dohnal*}
2. Jak je utvořeno podst. jméno *učitel*?
Uveďte další příklady podst. jmen utvořených ze sloves příponou *-tel*.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vyjádřete větu *Dveře zapadly za učitelem* výrazem stejného významu.
Dveře se zavřely.

2. Kdy užijete vlastního jména *Jenda* a kdy *Jan*?

V přátelském hovoru, v domácí prostředí — v úředním a veřejném styku.

3. Najděte synonyma k slovesu *obořit se*.

Osopit se, hněvivě oslovit.

4. Které významy slova *třída* znáte?

5. Mohli bychom místo spojky *sotva* užít spojky stejného nebo podobného významu?

Jakmile; hned potom, co.

V. Rozbor zvukový

Všimněte si zvukové stránky věty uvedené v přímé řeči, event. její obměny ve větu tázací nebo zvolací. {I}

VI. Rozbor stylistický

Převeďte řeč přímou v nepřímou a řekněte, které vyjádření působí živěji a bezprostředněji.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní vykřičníku.

2. Uveďte, jak byste psali počáteční písmeno uvozovací věty, kdyby byla přímá řeč na počátku.

5

Martínek s Jirkou běželi nejkratší cestou k vodě a celí rozdovádění volali: „To bude koupáníčko! To si zaplavem prsa a kraula!“

I. Rozbor větný

1. Určete v první větě podmět.

Martínek s Jirkou. Všimněte si, že místo několikanásobného podmětu *Martínek a Jirka (běželi)* je tu v témž významu užito podmětu rozvitého a že dokonce přísudkové sloveso je v množném čísle, ačkoli v 1. pádě je jen jedno podstatné jméno. (*Martínek s Jirkou běželi ...* × *Nejkratší cestou k vodě běžel (nebo běželi) Martínek s Jirkou ...*)

2. Kterým větným členem je výraz *s Jirkou* ve větě *Martínek běžel s Jirkou napřed* a jaký je rozdíl ve významu této věty a věty *Martínek s Jirkou běželi napřed*?

Příslovečným určením způsobu {společenství}.

3. Určete v textu doplněk.

Celí rozdovádění. Všimněte si, že v tomto případě je holý doplněk, který je vyjádřen přídatným jménem *rozdovádění*, rozvit dalším doplňkem (*celí*).

4. Určete větné členy *prsa a kraula*.

Všimněte si, že tu nejde o příslovečné určení způsobu, ačkoli by se to mohlo zdát (jde o způsob plavání), nýbrž o předmět (viz též slangové *zaplavat dobrý čas*, *zaplavat rekord*, podobně *běžet stovku*, *běžet závod* atd.).

5. Všimněte si, že ve větě *To bude koupáníčko* je slovo *to* podmětem, kdežto ve větě *To si zaplavem ...* je nevyjádřený podmět *my* a slovo *to* není vůbec větným členem, dodává větě jen citový, náladový charakter.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete podstatné jméno látkové. (*voda*)

2. Rozlište podstatná jména konkrétní a abstraktní; uveďte větu, v níž bude mít podstatné jméno *cesta* význam abstraktní.

Cesta vlakem trvala dlouho.

3. Jak se skloňuje podstatné jméno *prsa*?

Ověřte si tvary v Pravidlech a vysvětlete původ tvarů odchýlných od vzoru.

Uveďte jiná podstatná jména označující části těla, u nichž se vyskytují odchýlné tvary.

4. Kterého jiného tvaru lze užít místo tvaru *zaplavem (si)* a jaký je mezi oběma tvary rozdíl?

Tvar na *-em* je hovorovější, tvar na *-eme* je neutrální.

5. Od slovesa *zaplavat si* uveďte tvary 1. os. č. jedn. a 3. os. č. množ. a ověřte si je v Pravidlech.

6. Co je nápadného na tvaru *kraula*?

4. pád rodu mužského podle vzoru *hrad* bývá bez koncovky, zde je koncovka *-a*. Všimněte si podobných případů: *našel jsem hřiba*, *koupil jsem si buřtu*. (VI)

III. Rozbor slovotvorný

1. Vyhledejte slova zdrobnělá a uveďte, jak jsou utvořena.

2. Jak je utvořeno slovo *nejkratší*? (V)

3. Jak je utvořeno slovo *rozdováděný*?

4. Jakého původu je slovo *kraul*? (IV. 2)

Slovo přejaté z angličtiny.

Znáte jiné sportovní výrazy převzaté z angličtiny?

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. K slovu *běžet* najděte slova stejného nebo podobného významu.

Utíkat, spěchat. pádit, pelášit.

Je některé z nich citově zabarveno?

Pelášit.

2. Co znamená slovo *kraul*?

Druh plaveckého stylu. (III/4)

V. Rozbor zvukový

Jak se vyslovuje skupina *tš* v slově největší? (č)

VI. Rozbor stylistický

1. Proč autor užil zdrobnělého slova *koupáníčko* místo slova *koupání*?

Vyjadřuje citový vztah mluvčího, a to kladný.

2. Mají zájmena ukazovací v naší větě skutečně význam ukazovací?

Ne, vyjadřují citový vztah mluvčího.

3. Je výraz *plavat prsa* spisovný?

Sportovní slang.

4. Kterými jazykovými prostředky dosáhl autor v poslední větě silného citového zabarvení?

Záj. *to*, slangové *zaplavat si prsa*, životná koncovka ve 4. pádě u slova *kraula*.

5. Změňte řeč přímou v nepřímou.

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte psaní vykřičníku a uvozovek.

I. Rozbor větný

1. Rozlište věty jednočlenné a dvojčlenné.

Všimněte si, že v prvních dvou větách je sloveso *hoří* přísudkem, kdežto ve třetí větě je totéž sloveso základním členem věty jednočlenné (i když by bylo možné chápat třetí větu jako pokračování věty druhé, tedy za větu dvojčlennou s nevyjádřeným podmětem *domy*, přece hlubší zamyšlení nad textem z Drdovy Némé barikády vede k chápání této věty jako jednočlenné).

Všimněte si, že jednočlenná věta jmenná, v níž je základní větný člen rozvit přívlastkem *plná (šarlatových praporů)*, má takovou podobu a význam, že by nebylo nemožné chápat ji jako větu dvojčlennou s přísudkem jmenným beze spony: *Tma. (je) plná šarlatových praporů.*

2. V poslední větě určete druh členu *šarlatových praporů*.

Jde o rozvitý předmět, v němž slovo *šarlatových* je přívlastek.

Všimněte si, že je tu předmět závislý na přídavném jménu.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *tma* a uveďte, kterým jiným slovním druhem toto slovo může být.

Příslovcem, např. *Venku bylo tma.*

2. V kterém čísle jsou slova v první větě?

Všimněte si, že tato slova mají v obou číslech též tvar.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *skladiště*?

Uveďte další slova utvořená příponou *-iště*.

2. V slově *obytný* určete slovní základ, předponu a příponu.

3. Jak je utvořeno příslovce *blízko* a *daleko*?

4. Jakého původu je příslovce *tma*?

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete významový rozdíl mezi přídavnými jmény *obytný* a *obyvatelný*.

Sloužící k obývání — schopný obývání.

2. Uveďte některá přirovnání, která vyjadřují intenzitu tmy.
Tma jako v pytli, jako v ranci.
3. Vysvětlete význam slova *šarlatový*.
Purpurově červený.
Co je to původně *šarlat*?
Tkanina purpurově červené barvy nebo purpurově červená barva.
Co je *šarlach*?
Obec. *spála*, zast. *šarlat*.
Zjistěte si v etymologickém slovníku, odkud se k nám dostalo slovo *šarlat*, *šarlach*.

V. Rozbor zvukový

1. Proč je v textu užito podoby *ve (městě)*?
2. Najděte si ve Stručné mluvnici české poučení o spisovné výslovnosti skupiny *mě* ve slově *městě*.
Z kterých hlásek se skládá slovo (ve) *městě*? (m-ň-e-s-ť e)

VI. Rozbor stylistický

1. Proč asi autor několikrát opakuje sloveso *hoří*?
Chce posílit intenzitu, sílu výrazu, znásobit představu.
2. Co se v poslední větě rozumí výrazem *šarlatové prapory*?
Užijeme tohoto vyjádření v běžné řeči?
V jakém významu je zde užito slova *prapor*?
V přeneseném — metafora.

VII. Rozbor pravopisný

V kterém případě by se za větou *Hoří skladiště* napsal vykřičník?

Jak umí Karolínka hezky vyprávět o starých časech! Co zná podivných a zapomenutých krásných písní! Jak krušný a těžký život má za sebou!

I. Rozbor větný

1. Určete druhy vět podle obsahu. (V, VII)

2. Vyhledejte přívlastky a určete jejich druhy.

Všimněte si, že postupně rozvíjející přívlastek *podivných a zapomenutých krásných* je kombinován s přívlastkem několikanásobným: podstatné jméno *písní* je přímo rozvito přívlastkem *krásných* a celek *krásných písní* je pak ještě rozvit několikanásobným přívlastkem *podivných a zapomenutých*.

Znázorněte stavbu výrazu *podivných a zapomenutých krásných písní* graficky.

podivných a zapomenutých krásných písní.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Jak zní základní tvar k zájmenu *sebou*?

Se — tak se také uvádí ve výčtu zájmen osobních.

Všimněte si, že však na rozdíl od základních tvarů jiných jmen to není 1. pád, nýbrž tvar 4. pádu (*myji se* = sebe) a zároveň neutrální tvar v případě jako *směje se*, *pochoduje se*, v nichž nelze mluvit o vazbě slovesa se 4. pádem.

Zájmeno *se* znamená totožnost s podmětem. Nemůže být proto podmětem a nemá proto ani 1. pád (= pád podmětu).

2. Tvar *umí* převed'te do množného čísla. (*umějí*)

3. K tvaru *časech* uveďte tvar 1. pádu množného čísla.

Co řeknete o tvaru *časové*, např. ve větě *To byli časové*?

Jde o archaický životný tvar jako v případech *hájové*, *hrobové*.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno jméno *Karolínka*? (IV/1)

Jak je utvořeno domácké jméno *Karlička*? (IV/1)

2. Jak je utvořeno příslovce *hezky*?

Uveďte jiné případy, kdy je příslovce utvořeno z přídavného jména příponou *-y*.

Socialisticky, *sobecky*, *dětsky*, *česky*, *rusky*, *anglicky* ...

Které příslovce je takto utvořeno ze starého, zaniklého přídavného jména *brzý* (ve významu „rychlý“)? (*brzy*)

3. Z kterého tvaru je utvořeno přídavné jméno *zapomenutý*?

Z přičestí trpného.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Jaké citové zabarvení má vlastní jméno *Karolínka*?
Lichotné.
Jak říkáme obměnám vlastních jmen v přátelském styku?
Jména domácká.
2. Co rozumíme výrazem *časy*?
Našli byste nějaké vyjádření synonymní?
Minulé doby, minulost, dřívější doby.
3. Najděte synonyma k slovu *vyprávět* (*povídat, rozmlouvat, sdělovat*) a řekněte, zdali by byla vhodná v uvedené větě.
4. Najděte synonyma k slovu *krásný*.
Pěkný, hezký, sličný, spanilý.
Užijte jich ve větách.
Můžeme je zcela volně zaměňovat?
5. Najděte antonyma k slovu *krásný*.
Ošklivý, škaredý, šeredný, ohyzdný.
6. Vysvětlete význam rčení *Byla to jeho labutí píseň*.
7. Najděte synonyma k slovu *krušný*.
Perný, lopotný, trudný, tvrdý, trpký, svízelný.

V. Rozbor zvukový

Přečtěte vhodným způsobem věty zvolací, změňte je v prosté věty oznamovací a všimněte si rozdílů mezi nimi po stránce zvukové. [I]

VI. Rozbor stylistický

1. Převeďte uvedené věty ve věty oznamovací a porovnejte slohový rozdíl mezi nimi. Proč autor užil vět zvolacích?
Vyjadřují citový poměr k tomu, co se větou říká, v našem případě podiv.
2. Vyjádřete synonymně větu *Má za sebou těžký život*.
Prožil těžký život.
Kterého vyjádření spíše užijeme v běžně mluvené řeči?

VII. Rozbor pravopisný

Odůvodněte psaní vykřičníků.

„Zpátky!“ řval z poloosvětleného průjezdu policejní důstojník, stoje za čtyřnásobným kordónem strážníků. „Nebo použiji zbraně!“ Bouře rozhořčení byla mu odpovědí.

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět.

Pozor na to, že slovesný tvar *stojí* je neurčitý, že tedy nejde o větu, nýbrž jen o rozvitý doplněk. (II/2)

2. Vyhledejte větu jednočlennou.

3. Všimněte si, že druhá přímá řeč není spojena s první ve větný celek, přece však lze určit významový poměr mezi nimi.

Poměr vylučovací. (V, VII)

4. Určete druhy vět podle obsahu. (VII)

5. S kterým předmětovým pádem se pojí sloveso *použít*?

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *čtyřnásobným*. Který druh číslovky to je?

2. Určete druh slova *stojí*.

Pokuste se určit u tohoto tvaru slovesné kategorie a určete, jde-li o tvar určitý, či o tvar neurčitý.

Takovému slovesnému tvaru neurčitému říkáme přechodník přítomný: vyjadřuje průvodní děj současný s dějem vyjádřeným slovesem určitým v téže větě, tj. důstojník řval a přitom stál ...

3. Tvar *odpovědí* převedte do množného čísla a ověřte si tvar v Pravidlech.

Správné jsou tvary *odpověďmi* i *odpovědmi*.

4. Kterým jiným slovním druhem může být podoba *odpovědí*? Slovesem.

III. Rozbor slovotvorný

1. Vyhledejte slova složená.

2. Jakou jinou podobu může mít složenina *čtyřnásobný*? *Čtyřnásobný*.

3. Která slova prozrazují svůj cizí původ?

Policejní — *policie*: přes latinu z řečtiny, *polis* = město; srov. *Akropolis*, *metropole*, *poliklinika*. *Kordón* — z franc. (IV/1, IV/5)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *kordón*.

Do řetězu rozvinutý strážní útvar. (III/3)

2. Jaký je významový rozdíl mezi slovy *průjezd* a *průchod*?
3. Jaký význam má slovo *zbraň* v těchto ustálených spojeních: *být v plné zbrani*, *složit zbraň*, *řinčet zbraněmi*, *vzdušná zbraň*.
4. Jaký význam má slovo *bouře* v těchto spojeních: *selské bouře*, *vyvolat bouři*, *hlas jako bouře*.
5. Označují slova *policie*, *policejní* dnešní naši skutečnost?
Označují skutečnost v kapitalistickém státě. (III/3)

V. Rozbor zvukový

1. Přečtete úryvek znovu a všimněte si výslovnosti, je-li druhá přímá řeč uvedena samostatně, není-li přímo připojena k vložené větě uvozovací. (VII)
2. Jak je třeba vyslovit slovo *použiji*?
Všimněte si rozdílu mezi výslovností *o-u* v tomto slově a mezi výslovností *ou* v slově *bouře*.
3. Jak lze vyslovit slovo *poloosvětleného*? Vyhledejte poučení ve Stručné mluvnici české.
Lze vyslovit dvojím způsobem: sice vždy nesplývavě, ale přitom buď s rázem, anebo bez něho.

VI. Rozbor stylistický

1. Který příkaz je důraznější: *Zpátky!* nebo *Jděte zpátky*?
2. K slovesu *řvát* najděte slovesa stejného nebo podobného významu.
Křičet, *volat*.
Které z nich je citově zabarveno?
3. Obrazný výraz *bouře rozhořčení* nahraďte výrazem stejného významu.
Mocné rozhořčení.
Který z těchto výrazů je silnější a výstižnější?
4. Řeč přímou přeměňte v nepřímou a pozorujte, které vyjádření je výraznější a živější.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní vykřičníků.
2. Jak by bylo nutno upravit psaní textu, kdyby se druhá řeč přímá připojila k vložené větě uvozovací jako pokračování první řeči přímé?
3. Odůvodněte psaní slova *kordón*.
Podobně *balón*, *citrón*, *lampion*, *pavilón*, *špión*, *vagón* ...
Najděte o tom poučení v Pravidlech.

Rybář seděl na břehu, spravoval síť. Tu vidí po řece něco plynout, skočí do lodičky a za tím a vytáhl z vody v košíku děťátko.

9

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět v uvedených dvou souvětích.
Samostatnou větou je i vyjádření *za tím*, nejde o výraz závislý na slovese *skočí*, musili bychom doplnit jiné sloveso, např. *pluje* (za tím).
2. Uveďte, které spojení vět v prvním souvětí je obvyklejší, zdali beze spojky (jak je to v našem případě), či se spojkou *a*.
Druhý případ je obvyklejší.
3. Určete druhy větných členů v prvním souvětí.
4. Všimněte si různých možností vyjádření obsahu poslední věty: *vytáhl z košíku děťátko*, *děťátko v košíku*, *košík s děťátkem*; určete druhy větných členů v těchto výrazech.
5. Uveďte, proč je kromě první věty užito všude podmětu nevyjádřeného.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. V druhém souvětí určete slovní druhy, u zájmen a u příslovce určete i jejich druh.
2. Příslovce *tu* užijte v jiném spojení tak, aby nevyjadřovalo čas, nýbrž místo.
Např. *Není to tu*.
3. U slovesného tvaru *vidí* určete osobu, číslo, čas, způsob a rod, u podstatného jména *řece* určete rod, číslo a pád.
4. Všechna podstatná jména a slovesa zařadte ke vzorům.

5. Rozlište slovesné tvary určité a neurčité a pokuste se vysvětlit, jak je možné, že např. tvar *vytáhl* je sám neurčitý a přitom ve větě vyjadřuje 3. osobu čísla jednotného času minulého, má tedy význam jako tvar určitý.
6. Uveďte, s kterými pády se pojí předložky v našem textu a s kterými jinými pády se některé z nich ještě pojí.
7. K jaké změně došlo před koncovkou v tvaru *řece*?

III. Rozbor slootovorný

1. Vysvětlete, jak jsou utvořena slova *rybář*, *lodička*, *košík*, *děťátko*, a uveďte další slova utvořená týmiž příponami.
2. Co vyjadřují podstatná jména utvořená příponou *-ář*?
3. Jaký význam vyjadřují přípony v slovech *lodička*, *košík*, *děťátko* a jak říkáme slovům takto utvořeným?
Slova *zdrobnělá*, *zdrobnělina*.
4. Uveďte jiné zdrobnělina utvořené od týchž základů.
Lod'ka, *košíček*, *děčko*, *dítko*.
5. Jaký je rozdíl mezi zdrobnělinami *lod'ka* — *lodička*, *košík* — *košíček*, *děčko* — *děťátko*?

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *síť* v těchto spojeních: *železniční síť*, *telefonní síť*; *síť základních devítiletých škol*; *volejbalová síť*.
2. Vysvětlete význam tohoto rčení: *Dostal lehkomyšlného chlapce do svých sítí*.
3. Najděte synonyma k slovesu *plynouti* ve spojení *plynouti po řece*.
Plouti, *plovati*.

V. Rozbor zvukový

1. V slově *děťátko* určete druhy hlásek.
2. Vyhledejte v textu dvojhlásku a vysvětlete, proč tu na rozdíl od slov jako *poučit* (někoho) označujeme spojení *o* a *u* jako dvojhlásku.
Jsou na rozdíl od případů jako *poučit* spojeny v jedné slabice.
3. Uveďte, jak se spisovně vyslovují předložková spojení v našem textu, tj. na kterých slabikách je hlavní přízvuk.

4. Je spojka *a* přízvučná, nebo nepřízvučná?
5. V kterém případě je v našem textu před spojkou *a* delší pauza, před větou (*a*) *za tím*, nebo před větou (*a*) *vytáhl z vody v košíku dítětko? Proč?*
V prvním případě se zrychlením, kratší pauzou, naznačuje spěch, vzrušení, v druhém případě se delší pauzou připravuje jisté překvapení.

VI. Rozbor stylistický

1. Vysvětlete, proč je v druhém souvětí užito tvarů času přítomného místo minulého.
2. Porovnejte vyjádření: *Skočí do lodičky a za tím. Skočí do lodičky a pluje za tím*. Které vyjádření je výraznější?

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní *i / y* po obojetných souhláskách v slovech *sítě, vidí, plynout, vytáhl*.
2. Jaký je rozdíl mezi slovy *spravovat, správa a zpravovat, zpráva?*
3. Jaký je rozdíl mezi výslovností a pravopisem v slovech *něco, lodičky?*
4. Odůvodněte užití předložky *z (vody)*.

„Bez barikád sme v troubě!“ bylo mužským jasno už v sobotu, ještě dřív, než to slovo vyřkl rozhlas.

10

I. Rozbor větný

1. Určete počet vět.
Jde o tři věty, výraz *ještě dřív* je součástí druhé věty.
2. Ve druhé větě určete přísudek.
Bylo jasno — přísudek jmenný se sponou.

Všimněte si, že podmět druhé věty (hlavní) vyjadřuje první věta, ačkoli je to věta hlavní: *Kdo, co bylo (mužským) jasno (už v sobotu)? Bez barikád sme v troubě!* Častější je užití vedlejší věty podmětné *Že jsou bez barikád v troubě, bylo jasno*. Obě věty, které vyjadřují podmět (buď *Bez barikád sme*

v troubě, nebo Že jsou bez barikád v troubě), by mohly být skutečně zastoupeny jménem v 1. pádě *Všechno bylo jasno. Situace byla jasná* apod.

Všimněte si ještě, že věta vyjadřující podmět má podobu přímé řeči. (VII)

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druh slova *bez* a *jasno* a uveďte, kterým jiným slovním druhem mohou tyto podoby být.

Bez je v tomto textu předložka, shodou okolností zní stejně slovo označující rostlinu, tedy podstatné jméno. Tato dvě slova stejně znějí, jinak však spolu nesouvisí. *Jasno* je v tomto textu příslovce, tutéž podobu má podstatné jméno, např. *Dnes je úplné jasno* (= jasné počasí).

2. Který slovní druh je slovo *mužským* v tomto textu?
Jak říkáme takovým podstatným jménům?

Zpodstatnělá přídavná jména.

3. Jaký tvar má podstatné jméno *mužský* v 1. pádě množného čísla?

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *rozhlás*?

Ze slovesa *rozhlásit*, to je utvořeno ze slovesa *hlásit*.

Jaký význam tu má předpona *roz-*?

Uveďte několik slov s předponou *roz-* v témž významu.

Význam „na různé strany“: *rozhlednout se, rozlít, rozvézt, rozdělit*...

2. Jak je utvořeno příd. jméno *mužský*?

3. Poznáte, jakého původu je slovo *barikáda*?

Najděte v etymologickém slovníku, jakou cestou se k nám slovo *barikáda* dostalo.

Ze španělského *barrica* = sud přes francouzské *barrique* = sud a *barri-cade* a německé *Barrikade*; souvislost s *bariéra* a *bar*. {IV/1}

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *barikáda*.

Narychlo vybudované prehradové opevnění, zatarasení ulice.

2. Které z příslovcí *už* a *již* má knižnější ráz? (*/iž/*.)

V. Rozbor zvukový

1. Je výslovnost *sme* také spisovná? Najděte si poučení ve Stručné mluvnici české (např. v 12. vyd., 1966 na str. 23, § 21, 4. c). Spisovná je zde výslovnost *jsme* i *sme*. (VII)
2. Všimněte si rozdílné výslovnosti souhlásky *ř* ve slově *dřív* a *vyřkl*.
Znělé — neznělé *ř*.

VI. Rozbor stylistický

1. Kterých výrazů z obecné češtiny je v této větě užito?
Sme v troubě, mužský ve významu muž.
2. Vysvětlete význam rčení *být v troubě*.
Být ztracen. — Je citově zabarveno.
Proč ho autor asi užil?
Chtěl jím charakterizovat mluvčí postavu prostého muže, ale také vyjádřit vzrušenost a napětí chvíle, vzbudit v čtenáři citový vztah ke skutečnosti, o níž vypravuje.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní vykřičníku a čárek.
2. Povězte, jak můžeme v písmu označovat přímou řeč.
Pravidla 1966, § 240, 245.
3. Srovnejte psaní a výslovnost přítomných tvarů slovesa *býti*.

Ach, babičko, já mám někdy takový strach, že vám ho ani vypovědět nemohu; vid'te, vy byste také nechtěla, aby česká zem na koňských kopytech byla roznesena?

11

I. Rozbor větný

1. Určete podle poměru mluvčího k obsahu druh větného celku, který následuje po středníku.
2. Všimněte si, že je vyjádřen podmět *já* a *vy*, ačkoli by byl podmět patrný už z tvaru slovesa. Jaký význam tu mají tyto podmínky?
Jejich vyslovení je v souladu s citovým zabarvením celého vyjádření. Působí zde také protiklad *já* — *vy*. (VI. 1)

3. Jsou slova *ach* a *babičko* zapojena do věty, tzn. jsou větnými členy?
4. Všimněte si zařazení slova *nemohu* na poslední místo ve větě a pořádku slov v poslední větě. Uveďte, jaký by byl pořádek slov v běžném vyjadřování.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete druhy slov.

Pozor na složené tvary slovesné, zejména na to, že spojka *aby* je zároveň součástí složeného tvaru *(a)by byla roznesena*.

2. Určete druhy zájmen.
3. Kterým tvarem byste mohli nahradit tvar *ho*? *(jej)*
4. Jaký rozdíl je mezi podobami *nemohu*—*nemůžu*?
Spis. — nespis.
5. Všimněte si, jaký tvar je od původu slovo *vid'te*.

Tvar rozkazovacího způsobu od *vidět*.

Kdy se ho užívá?

Jen v otázkách, očekává-li mluvčí od oslovených souhlas.

Kterých tvarů se užívá u slovesa *vidět* k vyjádření rozkazovacího způsobu?

Viz, vizme, vizte.

Užívá se těchto tvarů v běžném vyjadřování?

Mají charakter spíše knižní; v běžném vyjadřování se užívá tvarů slovesa *podívat se*. Užívá se i slovesa *koukat*, ale to není spisovné.

6. Podobu *zem* můžeme nahradit jinou podobou.

Země. Tvar *zem* je ve srovnání s tvarem *země* řidší.

Jaký je rozdíl v jejich příslušnosti ke vzorům?

Vzor *píseň* — *nůše*.

Pouze v kterých pádech je mezi nimi rozdíl?

7. Všimněte si střídání hlásek v tvarech *nemohu* — *nemůžeš*.
8. Určete slovesný rod u tvaru *(a)by byla roznesena*.

Všimněte si, že zvrtná podoba *(a)by se roznesla* by tu nebyla vhodná.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak jsou utvořena slova *český*, *koňský* a k jaké změně došlo při tvoření slova *český*?

Přípona *-ský*: *Čech* — *češ-ský* (jako *Vlach* — *vlaš-ský*), *český* (zjednodušená souhlásková skupina; nezjednodušená v ruském *češskij*).

2. Jak je utvořeno slovo *babička*?

Všimněte si rozdílu ve významu mezi zdrobnělinami *babička-babka*.

3. Všimněte si, jaký význam vyjadřuje v slovese *roznést* předpona *roz-*.

Uveďte další příklady sloves s předponou *roz-* v tomto významu.

Pozor na odlišení sloves s předponou *roz-* v jiném významu, např. *roz-tlačit (vůz)* apod.

4. Jak je utvořeno příslovce *někdy*?

Všimněte si, že je utvořeno podobně jako neurčitá zájmena [*někdo, něco...*] a že má také podobný neurčitý význam (stejně i *někde, někam, někudy, nějak...*).

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Ke slovu *strach* najděte slova stejného nebo podobného významu.

Obava, bázeň, úzkost.

2. Co znamená rčení *Rozněst někoho na kopytech*?

Úplně ho potříit. Toto rčení je citově zabarveno.

3. Co znamená v této větě zájmeno *takový*?

Tak veliký. Je citově zabarveno.

V. Rozbor zvukový

1. Přečtete pozorně celé vyjádření a uveďte, kde je třeba udělat pauzy, a to kratší nebo delší.

2. Všimněte si melodie (stoupání a klesání hlasu).

VI. Rozbor stylistický

1. Které jazykové prostředky dodávají této větě citového zabarvení?

Citoslovce, oslovení, zájmena *já* a *vy*.

Větu ovšem citově zabarvuje i její obsah.

2. Větu *Já mám někdy takový strach* vyjádřete větou stejného významu.

Já se někdy tolik bojím.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte psaní *i / y* v slovech *babička, vid'te, kopytech, takový*.
2. Odůvodněte psaní čárek.
3. Jaký význam má rozdělení větného celku středníkem?
4. Proč se píše zájmeno *vám, vy* s malým počátečním písmenem? V kterém případě je možno psát toto zájmeno s velkým písmenem?

12

Takový debakl! Zrovna dnes, kdy se začalo proslýchat, že by naše mužstvo mohlo přezimovat na prvním místě, to dostanou čtyři jedna!

I. Rozbor větný

(A! B¹, kdy Ba, že Baa, B²!)

1. Jaká je první věta podle členitosti?
Jednočlenná; nedá se rozčlenit na část podmětovou a přísudkovou.
Které slovo je jejím základem?
Řekněte větu jednočlennou, jejímž základem bude sloveso, citoslovce.
2. Naznačte stavbu daného souvětí graficky.
3. Co je zvláštností stavby tohoto souvětí?
Do věty hlavní je vložena věta vedlejší, na níž závisí další vedlejší věta.
Jaký důsledek to má pro interpunkci?
4. Určete druh vedlejších vět.
Je věta *Ba* dvojčlenná, nebo jednočlenná?
Dvojčlenná; jejím podmínem je věta *Baa*. (Kdo, co se začalo proslýchat. Jaká věc se začala proslýchat?)
5. Určete rozvíjející větné členy.
Je větným členem slovo *zrovna*?
Není; je to zdůrazňující slovo.
6. Které výrazy složené z několika slov jsou větnými členy holými?
Začalo se — zvrtné sloveso, *mohlo by přezimovat* — složený tvar slovesný, způsobové sloveso s infinitivem, *na místě* — předložkový pád.
7. Za jaký větný člen budete pokládat spojení *čtyři jedna*?
Není ani holý, ani rozvitý, ani několikanásobný. Nemůžeme jej dále rozbírat, je to ustálené spojení slov.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Vyhledejte v uvedených větách zájmena a číslovky a určete jejich druh.

2. Jaké podstatné jméno je slovo *mužstvo*?

Hromadné; má tvar čísla jednotného, ale označuje více jedinců.

Uveďte sami jiná podstatná jména hromadná utvořená podobně.

Žactvo, ptactvo, rostlinstvo, živočišstvo, vodstvo, dělnictvo.

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *přezimovat*? (IV. 3)

2. Naznačte stavbu slova *proslýchat*.

3. Které slovo prozrazuje cizí původ?

Debakl; z franc. (IV/1)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Co znamená slovo *debakl*?

Velká prohra, velká porážka.

2. Najděte synonyma k příslovci *zrovna*.

Právě, právě nyní.

Je to slovo spisovné?

Obecné.

3. Vysvětlete význam slovesa *přezimovat*. Užijte tohoto slovesa ve větách.

4. Vyjádřete synonymně: *Dostali to čtyři jedna.*

Prohráli čtyři jedna.

Které z těchto vyjádření je citově zabarveno?

V. Rozbor zvukový

Jak vyslovujeme obě věty?

Vzrušeným způsobem, jsou to věty zvolací.

Všimněte si, jak v nich probíhá výška hlasu (melodie).

VI. Rozbor stylistický

Kterými jazykovými prostředky dosáhl autor v těchto větách silného citového zabarvení, výraznosti a dramatičnosti?

Věty zvolací, věta jednočlenná jmenná, budoucí čas místo minulého (*dostanou to*), slangové vyjádření *dostat to*, užití slovesa *přezimovat* o fotbalovém mužstvu.

VII. Rozbor pravopisný

1. Odůvodněte v daných větách interpunkci.

Znaménka za větami, čárky v souvětí: dvě věty vedlejší vložené do věty hlavní.

2. Číslovky v daném souvětí napište číslicemi.

3. Odůvodněte pravopis slova *mužstvo*.

13

Významným našim lehkým atletem byl komunistický novinář Evžen Rošický, který položil život za naši svobodu; k uctění jeho památky se každý rok pořádá Memoriál E. Rošického za účasti našich i cizích atletů.

I. Rozbor větný

{A, který Aa; B}

1. Rozlište jednotlivé věty, určete jejich povahu a naznačte stavbu souvětí.

2. Určete větné členy v první větě {A} a naznačte graficky její stavbu. Všimněte si zejména přívlastků.

3. Kterými větnými členy jsou *který*, *za naši svobodu* (ve větě Aa) a *k uctění jeho památky*, *za účasti našich i cizích atletů* (ve větě B).

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. V poslední větě vyhledejte sloveso a určete jeho slovesný rod. Jak jinak je možno v uvedené větě vyjádřit trpný rod?

2. Podle kterého vzoru se skloňuje podstatné jméno *Rošický*? (III. 2)

3. Vyhledejte zájmena a určete jejich druh.

III. Rozbor slootovorný

1. Jak je utvořeno slovo *novinář*?

Uveďte jiná podstatná jména označující osoby podle zaměstnání a utvořená příponou *-ář*.

Popelář, kamnář, cihlář, cukrář...

2. Jak asi vysvětlíme vznik jména *Rošický*, víme-li, že *Rošice* je jméno vísky (na jih od Blatné)?
3. Vyhledejte slova přejatá z cizích jazyků. (IV/1, IV/3)

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Vysvětlete význam slova *novinář* a *memoriál*.

Memoriál = sportovní závod na paměť význačného sportovce. Slovo *memoriál* je lat. původu: *memoria* = paměť. (V/2, VII/2)

2. Najděte slova stejného nebo podobného významu k slovům *významný* (*důležitý, závažný, význačný, pozoruhodný*), *pořádat* (*konat*). Lze jich všech užít v naší větě?
3. Máme pro slovo *atlet* český výraz? (*zápasník, borec*)
Lze vždycky užít těchto slov místo slova *atlet*?
4. Jaký význam má slovo *památka* v těchto spojeních: *dát něco na památku, slavit památku Husova upálení, mít památku po někom, památky staré české literatury, vzácná architektonická památka; po hvězdách nebylo ani památky*.
5. Vyhledejte sousloví.

V. Rozbor zvukový

1. Přečtěte znovu pozorně text a všimněte si pauz.
2. Vyslovte slovo *memoriál* a uveďte, která přechodová hláska se vyslovuje mezi *i* a *á*.
3. Vysvětlete výslovnost slova *lehkým*.

VI. Rozbor stylistický

1. Srovnejte vyjádření *Položil život za naši svobodu* a *Zemřel za naši svobodu*. Pojmenovává první výraz věc přímo?

Proč ne?

Aby se zmírnila chmurnost představ. Tomuto slohovému prostředku říkáme eufemismus.

Znáte ještě jiné eufemismy pro představu „zemřít“?

Zesnul, dodýchal, už ho hlava nebolí; roste na něm tráva; má to odbyto.

2. Znáte některá lidová rčení pro tuto představu?

Už je pod drnem, už je bradou vzhůru aj.

Lze těchto rčení užít ve spisovném projevu?

VII. Rozbor pravopisný

1. Vysvětlete, proč bylo v textu užito středníku. (Užijte Pravidel.)
2. Odůvodněte psaní velkého počátečního písmene v slově *Memoriál* a uveďte větu, v níž by se toto slovo psalo s malým počátečním písmenem.

14

Moudrý foxteriér Zora byla podobná hrdinné Lajce jako vejce vejci. „Kdyby je spolu vyfotili,“ myslil si Jano, „byly by k nerozeznání.“

I. Rozbor větný

1. Vysvětlete stavbu tohoto úryvku.

Jednoduchá věta rozvitá. Přímá řeč, složená ze dvou vět. Věta uvozovací — jednoduchá věta.

2. Řekněte přímou řeč jako řeč nepřímou.

Jano si myslil, že by byly k nerozeznání, kdyby ...

Vysvětlete stavbu řeči nepřímé.

A, že Aa; *kdyby* Aaa; nepřímá řeč je předmětem uvozovací věty.

Řekněte přímou řeč s uvozovací větou na začátku.

Jaký vztah je mezi větou uvozovací a přímou řečí po stránce mluvnické a po stránce významové?

Po stránce významové je zde přímá řeč vlastně předmětem věty uvozovací; mluvnický však tento vztah vyjádřen není.

II. Rozbor slovní a tvaroslovný

1. Určete slovesa v přímé řeči.

2. Podle kterého vzoru se skloňuje podstatné jméno *vejce*?

Řekněte tvar pro 7. pád jednotného čísla, pro druhý pád množného čísla, pro 7. pád množného čísla. {III}

3. Co se vám zdá na této větě poněkud nezvyklé?

Spojení *foxteriér Zora*.

Proč?

Jedno podstatné jméno je rodu mužského a druhé rodu ženského. Neříká se však „foxteriérka“. (IV)

III. Rozbor slovotvorný

1. Jak je utvořeno slovo *hrdinný*?

Uveďte jiná slova, v nichž jsou dvě *n*: jedno *n* ve slovním základu, druhé v příponě.

Ranní, kamenný, telefonní, bezbranný, všestranný. (V, VII)

2. V kterých slovech příbuzných se slovem *vejce* je v slovním základu samohláska *a*?

Vajíčko, vaječný.

IV. Rozbor lexikální a sémantický

1. Najděte k přídavnému jménu *moudrý* slova podobného významu.

Chytrý, důvtipný.

Najděte k němu slova opačného významu.

Hloupý, pošetilý.

2. Co označuje slovo *foxteriér*?

Určitý druh, plemeno psa.

Užijeme tohoto pojmenování běžně pro označení psa?

Nikoli, je to odborný název. Běžně: *fox, foxl, foxlík*.

3. Najděte synonyma k přídavnému jménu *hrdinný*.

Statečný, udatný, srdnatý, rekovný, chrabrý, hrdinský.

Užijete slova *chrabrý* v běžně mluveném projevu?

Je to slovo knižní.

V. Rozbor zvukový

Jak vyslovujeme slovo *hrdinný*?

Jenom jedno *n*.

Uveďte sami jiná slova, v nichž píšeme zdvojené *nn*, ale vyslovujeme jen jedno *n*. (III, VII)

VI. Rozbor stylistický

1. Můžete vyjádřit rčení *Je mu podobný jako vejce vejci* jinak?
Je mu velmi podobný.

Které z těchto vyjádření je výstižnější a názornější?

Vzpomenete si ještě na jedno lidové přirovnání vyjadřující, že dvě věci jsou si velmi podobné?

Jako by mu z oka vypadl.

Jak rozumíte rčení *Je z divokých vajec*?

Je prudký, divoký.

2. Je slovo *vyfotit* čistě spisovné?

Je hovorové.

Proč autor užil hovorového slovesa *vyfotit*?

Chtěl jím charakterizovat způsob řeči chlapce Jana.

VII. Rozbor pravopisný

Jak odůvodníte pravopis slova *hrdinné*?

Příklady k rozboru

1. Nestavěla také Národní divadlo vládnoucí buržoazie. Prostředky na ně sebral si sám lid, a opravdu lid, ten nejprostší, ten po grejcarech, více neměl, sebral, čeho bylo třeba.
(Zd. Nejedlý)
2. Ale Paleček nemetl jen před cizími prahy. I doma v královském domě káral nespravedlivosti. (Fr. Kubka)
3. „Nepřisednete si k nám, pane?“ ozvala se hostinská konečně takovým teplým a vášněným hlasem. (A. Jahn)
4. Já se tě budu ptát! Nedám vám ani krejcar a je to. (M. Pujmanová)
5. Francku, přines mi taky čeřen, a zůstaneme na ty úhoře?
(Fr. Heřmánek)
6. Babička se ohlížela po Barunce, která stála ještě na vrchu. Ona se byla zahleděla na oblohu, na níž se tvořily blíže západu ty nejkrásnější obrazy. (B. Němcová)
7. „Nechť se třesou vládnoucí třídy před komunistickou revolucí, proletáři nemohou v ní ztratit nic než své okovy!“
Posluchače obešel mráz i horko zároveň. Zdvihli pěsti, zahrozili v stranu oné továrny a svorně vykřikli: „Třeste se před revolucí!“ (A. Stašek)
8. Krásná, teplá noc červnová. Hvězdy se jenjen třepetaly, měsíc svítil tak vesele, vzduch byl samé stříbrné světlo.
(J. Neruda)
9. Cilka má na Jelínkovic děti starší práva a jejich rodiče trpí jen s nelibostí. Co ti dva vědí, jak s dětmi! Nedá si od nich foukat do kaše. (M. Pujmanová)
10. Chtěla koupit do hospodářství koně, a tak povídá, vy, švagře, znáte jako železničář hromadu lidí a i ty handlíře, co jezdí na trhy, tak kdybyste se jako poptal po nějakém šikovném koni. (K. Čapek)
11. Krysař zahleděl se na nebe. Bylo čisté a jasné a větší než včera. Den, ale v prvních počátcích. Slunce, ale ještě jako červánek. (V. Dyk)

12. „Ferdo, co je ti?“ křikl Lén, ale hned se opravil: „Ferdo, co se stalo?!“ Zaslechl už hlas ze staveniště.
„Ale bože!“ zahořekuje výrostek, a zdaleka je slyšet, že jej slzy dusí, „dědek fajfka spadl a snad je dočista.“ (K. M. Čapek-*Chod*)
13. Obloha nebyla už tak čistá jako ráno, oblohou napříč pospíchaly veliké, stříbrné oblaky a vítr dul jako trubač na bílém koni.
Ratkin se náhle zastavil a uchopil Malkusa za ruku.
— Pojd!
— Kam?
— Na luka.
Oběma se náhle rozsvítilo v očích. (Fr. Šrámek)
14. Už nebudou deputátníci ani velkostatky, řekl Bagár. Četl jste snad, že půda patří těm, kdo na ní pracují. (V. Řezáč)
15. Počkat! Vono to bude zamotanější. Takovejch holek jako sem já se všechny paničky štítěj. Jojo, maj pro nás náramný pohrdání a chtěj dycky ukázat, že se k ničemu nehodíme. (V. Vančura)
16. Podstata životní sudby Boženy Němcové byla v ní samé: v konfliktu buřičky se zaostalou měšťáckou společností českou. (J. Fučík)
17. Byl to chlap jako hora. Zkuste si představit mužského s vykasanými rukávy, jak z hlubokých necek vybírá těsto, válí ho po dřevěném stole, dokud není tak akorát do chlebové ošatky.
18. V zápětí přiletí nahoru hlásek, nezbytný jako ranní klekání: „Dobry den, pani dochtorova,“ s pěkným přízvukem a prodlením na slabice *ro*. Gabryška, dvanáctiletá nohatá žába v plyšovém kabátě a bachraté modré čepici. S brašnou učení táhne volky nevolky do školy. (J. Glazarová)
19. „I ty neřáde všivé,“ rozzlobila se Kutejsíčka a rozehнала se po malém klučinovi, který jen tak že včas utekl. „Kde tě tak učijou? A čích pak seš? Co?“ „Tatůj!“ odseklo klučisko a běželo dál. (R. Těsnohlídek)
20. Zpátky na cele. Devět. Teď hodiny na Kremlu odbíjejí desátou a na Rudém náměstí začíná přehlídka. Otěcko, jdem s sebou. Tam zpívají teď Internacionálu, teď zní Internacionála po celém světě, ať zní i z naší cely. Zpíváme. (J. Fučík)

Literatura

- V. Betáková, *Vyučování tvorenia slov*, Bratislava 1969
Čtení o jazyce a poesii. Uspořádali B. Havránek a J. Mukařovský, Praha 1942
Fr. Daneš—L. Doležel—K. Hausenblas—Fr. Váhala, *Kapitoly z praktické stylistiky*, 2. vyd., Praha 1957
Fr. Daneš a kol., *O mluveném slově*, Praha 1954
Fr. Daneš—M. Dokulil—K. Hausenblas—M. Helcl—Al. Jedlička—J. Kuchař—Vl. Šmilauer—Fr. Váhala, *O češtině pro Čechy*, Praha 1960
M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině I*, Praha 1962
B. Hála, *Výslovnost spisovné češtiny*, Praha 1955
P. Hauser a kol., *Metodika vyučování českému jazyku a slohu*, Praha 1964, 2. vyd. 1967
Př. Hauser, *O slovní zásobě a tvoření slov v 6.—9. r. ZDŠ*, Praha 1966
B. Havránek—Al. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1963, 1970
B. Havránek—Al. Jedlička, *Stručná mluvnice česká*, Praha 1966
J. Jelínek—Vl. Styblík, *Čtení o českém jazyku*, Praha 1971
Knižka o jazyce a stylu soudobé české literatury, Praha 1961
Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1962
J. Mistrík, *Praktická slovenská stylistika*, Bratislava 1961
K. Svoboda, *Metodika vyučování českému jazyku a slohu na školách 2. cyklu*, Praha 1965, 2. vyd. 1970
Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, 2., přepracované vydání Praha 1966, 3. vyd. 1969
Vl. Šmilauer, *Novočeské tvoření slov*, Praha 1971
Vl. Šmilauer, *O pozorování jazyka*. Pedagogické zprávy soustavy dalšího vzdělávání učitelstva (Český jazyk a literatura) 5, 1957, str. 2—14
Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, 3. vyd. Praha 1951
Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen (Red. Fr. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař.) Praha 1967

Slovníky:

- J. Haller, *Český slovník věcný a synonymický*, díl 1., Praha 1969
J. Holub—Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952
J. Holub—St. Lyer, *Stručný slovník jazyka českého*, Praha 1967
V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd. Praha 1968
J. Mašín—J. V. Bečka, *Malý slovník českých synonym*. Praha 1947
J. Zaorálek, *Lidová rčení*, 2. vyd. Praha 1963
Příruční slovník jazyka českého, Praha 1935—1957
Slovník spisovného jazyka českého, I. 1960, II. 1964, III. 1966, IV. 1971

Časopisy:

- Český jazyk a literatura*
Naše řeč
Slovo a slovesnost

Obsah

ÚVOD	5
ČÁST A	
I. Úkol všestranných rozborů jazykových	8
1. Probouzet zájem o jazyk	8
2. Naučit žáky jazyk pozorovat	8
3. Chápat jazyk jako ústrojný systém	9
4. Utvrzovat a prohlubovat získané vědomosti a dovednosti	10
5. Přispívat k zlepšení vyjadřování žáků	11
6. Upozorňovat na jevy důležité pro jazykovou praxi, avšak v soustavném vyučování neprobírané, popř. připravovat na probírání ve vyšším ročníku	11
II. Obsah všestranných rozborů	14
1. Rozbor větný (syntaktický)	14
2. Rozbor slovní a tvaroslovný	25
3. Rozbor slovotvorný	28
4. Rozbor lexikální a sémantický	34
5. Rozbor zvukové stránky slova a věty	35
6. Rozbor stylistický	36
7. Rozbor pravopisný	39
III. Metodika rozboru	41
1. Odstupňování jazykových rozborů podle tříd	41
2. Komplexnost rozboru a jeho obsah	42
3. Příprava rozborů	43
4. Kam všestranné rozborů zařazujeme?	45
IV. Poznámky k příkladům všestranného jazykového rozboru	46
1. Výběr příkladů a systém rozboru	46
2. Kontrola odpovědí	47
3. Užívání značek a zkratk	47
4. Znázornění stavby věty jednoduché	49
5. Znázornění stavby souvětí	55

ČÁST B

I. Věta jednoduchá	62
Příklady k rozboru	138
II. Souvětí podřadné	148
1. (Souvětí podřadné s jednou větou vedlejší)	148
2. (Souvětí podřadné s několika větami vedlejšími)	193
Příklady k rozboru	223
III. Souvětí souřadné	230
1. (Souvětí souřadné složené jen z vět hlavních)	230
2. (Souvětí souřadné s jednou vedlejší větou)	266
3. (Souvětí souřadné s dvěma nebo více větami vedlejšími)	302
Příklady k rozboru	344
IV. Dodatek	353
Rozbory krátkých úryvků	353
Příklady k rozboru	383
Literatura	385
Obsah	386

Doc. dr. Jaroslav Jelínek, CSc., Bohumil Sedláček,
dr. Vladimír Staněk, Vlastimil Styblík

Jazykové rozbory

Obálku navrhl Ladislav Pros

Vydalo Státní pedagogické nakladatelství, n. p., v Praze
roku 1972 jako svou publikaci č. 91-2-01

Edice Na pomoc učitelům a vychovatelům

Odpovědná redaktorka Anna Řezníčková

Výtvarná redaktorka Věra Kaplanová

Technická redaktorka Jana Dostálová

Vytiskla Státní tiskárna, n. p., závod 1, Praha 1 - Malá
Strana, Karmelitská 6

Formát papíru 86X122 cm — AA 19,17 — VA 19,95

Počet stran 388

Náklad 10 000 výtisků

Tematická skupina a podskupina 12/5 — Vydání 1.

Cena brožovaného výtisku Kčs 26,—

508/21, 862

14 — 281 — 72	Kčs 26,—
---------------	----------